

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA, CXVII

Introducció a la història literària de Catalunya

LLUÍS NICOLAU D'OLWER

Edició a cura d'AUGUST RAFANELL i JOAN FERRER

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Introducció a la història
literària de Catalunya

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA, CXVII

Introducció a la història literària de Catalunya

LLUÍS NICOLAU D'OLWER

Edició a cura d'AUGUST RAFANELL i JOAN FERRER

Barcelona, 2022

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Nicolau d'Olwer, Lluís, 1888-1961, autor

[Introducció al estudio de la literatura catalana. Català]

Introducció a la història literària de Catalunya. — Primera edició. —

(Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica ; 117)

Traducció catalana dels articles publicats a la revista Estudio, de Barcelona, entre el setembre del 1914 i el juny del 1915 sota el títol Introducció al estudio de la literatura catalana. —

Referències bibliogràfiques. Índex

ISBN 9788499656441

I. Rafanell Vall-Llosera, August, editor literari II. Ferrer, Joan, 1960- editor literari

III. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica.

IV. Títol V. Col·lecció: Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica ; 117

1. Literatura catalana — Història i crítica

821.134.1.09

Aquest volum forma part dels resultats del projecte MPCUdG 2016/118 de la Universitat de Girona.

© hereus de Lluís Nicolau d'Olwer

© 2022, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: març del 2022

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunze | Ventura

Compost per Fotoletra, SA

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-644-1

Dipòsit Legal: B 5603-2022

DOI: 10.2436.10.1000.05.1

Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Taula

ABREVIACIONS	7
LA NACIONALITZACIÓ DE LA LITERATURA CATALANA, <i>per August Rafanell</i>	9
INTRODUCCIÓ A LA HISTÒRIA LITERÀRIA DE CATALUNYA	17
Preliminars	19
Definició, extensió i divisió	19
Elements constitutius del poble català	20
Els primitius	20
El romanisme	28
El cristianisme	42
El semitisme	53
El semitisme com a valor ètnic	53
El semitisme com a valor cultural. La ciència aràbiga	59
El semitisme com a valor cultural. La ciència jueva	61
Incorporació de la cultura semítica a l'europea	65
El germanisme franc	69
Introducció i aportacions	69
Història literària de Catalunya dels segles VIII al X	77
Gestació del poble català (986-1149)	82
Estat polític-social	82
Història literària. Literatura popular	89
Història literària. Literatura llatinoeclesiàstica	91
Aparició històrica del poble català	106
L'estat català	106
Nació catalana	112
La llengua catalana	123
Origen	123
Individualització	131
Desenvolupament històric	136

La literatura catalana	145
El procés constitutiu	145
Notes distintives. Caràcter nacional	155
Conclusió	167
Apèndix	177
ÍNDIX DE NOMS DE PERSONA	213

Abreviacions

cap.	capítol	p. e.	per exemple
cf.	confronteu	ref.	referència
ed.	edició	s.	segle
esp.	especialment	s. l.	sense lloc [de publicació]
etc.	etcètera	s. v.	<i>sub voce</i>
fragm.	fragment	tip.	tipografia
impr.	imprès, impremta	trad.	traducció
ms. esp.	manuscrit espanyol	v.	vers, versos; volums
núm.	número	veg.	vegeu
p.	pàgina, pàgines	vol.	volum, volums

La nacionalització de la literatura catalana

AUGUST RAFANELL

Reunim aquí, en versió catalana, els articles que Lluís Nicolau d'Olwer (Barcelona, 1888 - Ciutat de Mèxic, 1961) va publicar a la barcelonina revista *Estudio* entre el setembre del 1914 i el juny del 1915 sota el títol «Introducción al estudio de la literatura catalana».¹ Quan Nicolau va donar sortida a aquest treball no era pas un desconegut dintre del món de l'erudició. Llicenciat en dret i en lletres el 1910, l'any següent la impremta de L'Avenç li havia editat *El teatro de Menandro. Noticias histórico-literarias*, fruit de la tesi doctoral que acabava de defensar a Madrid. Un dia, Miguel de Unamuno diuen que va dir que Nicolau «es el hombre que sabe más griego de España, pero no quiere que se sepa».² I és que la discreció va recórrer de cap a cap la carrera sàvia de Nicolau. Els textos que ara apleguem en són una bona mostra, perquè també van passar molt desapercebuts. En realitat, només van obtenir un ressò tardà en Jordi Rubió i Balaguer, company d'estudis de Nicolau i fill d'Antoni Rubió i Lluch. Per al jove Rubió, els articles que Nicolau va donar a conèixer a *Estudio* es podien llegir com si fossin «capítols d'un llibre». Com que a l'últim no s'hi van convertir, no van tenir «la difusió que es mereixien».³ Rubió i Balaguer lamentava el nul impacte de la «Introducción», aprofitant la sortida de *Literatura catalana: Perspectiva general*, obra del mateix Nicolau. El

1. Aquests articles van aparèixer en les entregues següents d'*Estudio: Revista Mensual de Ciencias, Artes y Literatura*: vol. VII (1914), núm. 21, p. 328-351; vol. VIII (1914), núm. 22, p. 1-15; núm. 23, p. 177-195, i núm. 24, p. 355-369; vol. IX (1915), núm. 25, p. 2-27; núm. 26, p. 297-315, i núm. 27, p. 471-491.

2. Josep PLA, «Lluís Nicolau d'Olwer», a *Obra completa*, vol. XI, *Retrats de passaport*, 2a ed., Barcelona, Destino, 1982, p. 257. El crític francès Marcel Robin qualificava Nicolau com un «jeune auteur [qui] se classe du coup parmi les meilleurs hellénistes contemporains», «Lettres espagnoles», *Mercvre de France*, vol. C, núm. 371 (1 desembre 1912), p. 665.

3. Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «De literatura catalana», *La Revista*, any III, núm. 47 (1 setembre 1917), p. 326.

1917, amb l'aparició d'aquest llibre a les edicions de La Revista, Rubió i Balaguer se sentia rescabalat. Però només s'hi podia sentir parcialment.

Les poc més de cent pàgines que conformen *Literatura catalana*, publicades a instàncies del supernoucentista Josep Maria López-Picó, reproduïxen en català la part quarta de la «Introducción». Es tracta de la parcel·la que Nicolau havia reservat a la literatura escrita en llengua catalana, que en l'edició que presentem va encapçalada pel capítol «La literatura catalana» (p. 145-177). En el llibre del 1917 també hi falta l'«Apèndix», publicat com a colofó dels articles d'*Estudio*, que ara també donem íntegrament (p. 177-212). El volumet editat per La Revista es clou amb una postilla que tampoc no figura a la «Introducción» i que diu: «Una literatura, que semblava morta, rebrota amb esplèndida florida; una valor, antiga i nova, torna a incorporar-se a la cultura universal. Propicis són els auguris; acceptant-los, diguem amb el poeta “Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo”.»⁴ Aquí, la citació de la quarta ègloga de *Les bucòliques* de Virgili, evocadora del «gran ordre» que ha nascut, no deixa de tenir significació. Fa ben bé l'efecte que pretén condensar l'esperit que va succeir els pares fundadors de l'Institut d'Estudis Catalans. Pensem que el mateix any 1917 Lluís Nicolau va ser nomenat adjunt de la Secció Filològica de l'IEC, i el 1918, membre numerari.

Abans de la recuperació parcial que en van fer les publicacions de La Revista, els articles de Nicolau a *Estudio* van servir de base d'un parell de contribucions estimables, si bé a Catalunya degueren passar més aviat inadvertides. D'una banda, el capítol «La langue catalane», inclòs dintre del monogràfic que el 1916 *Les Annales des Nationalités* van dedicar des de Lausana a l'*Étude sur la nation catalane*, expressa el deute amb la «très remarquable étude de M. L. Nicolau d'Olwer».⁵ De fet, n'és una síntesi. Aquest text constitueix, a totes passades, una presentació internacional de la singularitat idiomàtica catalana en un moment clau de la història dels pobles d'Europa. Al mateix temps, Nicolau va proporcionar un resum de la seva visió de la tradició literària catalana en un altre monogràfic dedicat al catalanisme, en aquest cas en castellà, dins la revista *España*, emblema de tot un moment intel·lectual.⁶

Però l'impacte a Catalunya dels articles de Nicolau va ser pobre i indirecte. A pesar de la seva escassa repercussió, avui en reconeixem la vàlua extraordinària. Albert Balcells s'hi ha referit com «el primer breviari d'història de la literatura

4. Lluís NICOLAU D'OLWER, *Literatura catalana: Perspectiva general*, Barcelona, La Revista, 1917, p. 105.

5. «La langue catalane», *Les Annales des Nationalités: Bulletin de l'Union des Nationalités*, núm. 6-8 (1916), *Étude sur la nation catalane*, p. 115-125.

6. Lluís NICOLAU D'OLWER, «La literatura clàssica», *España*, núm. 74 (22 juny 1916), p. 19-20.

catalana», i no li falta pas raó.⁷ La «Introducción» de Nicolau suposa, en efecte, un insòlit exercici de replega i organització de materials, així com una brillant interpretació d'uns temes fins aleshores intocats o tocats de biaix. També exhibeix un domini omnímode de les fonts documentals, tal com hem mirat de reflectir en l'anotació del present llibre. En la *Perspectiva general* del 1917 el nostre autor admetia, ja des de la dedicatòria inicial, l'ascendent d'Antoni Rubió i Lluch, el seu mestre tant a la universitat oficial com als extraoficials Estudis Universitaris Catalans. Quan deu anys després Nicolau publiqui el *Resum de literatura catalana*, que ve a ser l'actualització amb «esmenes i addicions» de la seva perspectiva de l'any 1917 (i per tant, també de la part corresponent de la «Introducción»), declararà que Rubió i Lluch va ser el primer a adaptar a les «realitats catalanes» les directrius fixades per Gaston Paris.⁸ Als ulls de Nicolau, Rubió i Lluch va atermenar el camí de la historiografia literària i hi va plantar les fites intermèdies.

Podem pensar, doncs, que la «Introducción» dona forma a la història literària que hauria hagut d'escriure Rubió i Lluch i no va escriure. Els articles d'*Estudio* reflecteixen la collecta que va efectuar l'alumne dels materials i les intuïcions del mestre. Hi ha més que això. En el text que ara oferim en català, Nicolau explica i completa, anava a dir «literaturitza», el programa que Rubió i Lluch havia esquematzat en la part catalana del *Sumario de la historia de la literatura española* del 1901. Sinó que d'una feina a l'altra hi va una dotzena llarga d'anys. Però hi va bastant més que un salt cronològic. Inclús hi va més que la «radical originalitat» de què ha parlat Montserrat Vilà, que certament es detecta tot al llarg de l'obra que ara presentem.⁹

L'originalitat principal de la «Introducción» resideix en alguns dels enfocaments que s'hi plantegen. N'apunto uns quants, sense pretendre ser exhaustiu. Nicolau divideix en dues regions la fonètica peninsular, sobre la base de la precedència de dues «races històriques», avui diríem com un efecte induït des del substrat preromà (p. 27). En la «Introducción», Nicolau desvela l'existència dels *Carmina Rivipullensis* de l'*Anònim enamorat*, mostra d'una poesia «llatinoeròtica» a la Catalunya de mitjans del segle XII. Té més pes que tot això, encara, la qüestió de l'especificitat lingüísticocultural catalana, condicionada per la relació de la llengua dels catalans amb la dels habitants del sud de la Gàllia. Aquí, Nicolau segueix les induccions de Milà i Fontanals, abonades per Rubió i Lluch. El català havia estat en origen «una branca de la llengua d'oc» fins que els avatars polítics

7. Albert BALCELLS, *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2008, p. 17.

8. Lluís NICOLAU D'OLWER, *Resum de literatura catalana*, Barcelona, Barcino, 1927, p. 7.

9. Montserrat VILÀ I BAYERRI, *Lluís Nicolau d'Olwer, medievalista (1904-1938)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, p. 58.

l'en van esqueixar. Ara, «que el català i el provençal puguin ser inclosos en un mateix grup lingüístic no significa pas que no existeixin entre tots dos idiomes notables diferències, així en el lèxic com en la fonologia, en la flexió i fins i tot en l'ortografia» (p. 134).

La llista de discrepàncies que presenta Nicolau entre el català antic i l'occità antic completa els temptejos que havia estipulat Milà, i emergeix com una primícia (p. 135). Segons Nicolau, la llengua catalana, emancipada del conglomerat occitànic, s'hauria caracteritzat pel fet de formar un boldró dialectal compacte, inusualment unitari (p. 130). El català, sigui com vulgui, apareixeria com un producte històric, afermat amb la concreció nominal que li va atorgar el «gran nacionalista Ramon Muntaner» a principis del segle XIV. De totes maneres, l'aportació dels articles a *Estudio* que va fer més forat toca a la Guerra Gran (1793-1795), que en Nicolau apareix com «el nostre primer acte d'espanyolisme col·lectiu, veritable guerra civil entre catalans del Rosselló i catalans del Principat [que] va acabar d'arruïnar tot germen de consciència nacional» (p. 139). Ferran Soldevila va divulgar aquesta mateixa visió de les coses.¹⁰ Al capdavant, la «radical originalitat» dels articles d'*Estudio* es fa sobretot visible en l'«Apèndix»: un treball de sistematització, com diu el mateix Nicolau, «fins ara no fressat» (p. 178).

Tot això i molt més marca la diferència i el pes específic del llibre que ara presentem. Tanmateix, més que per una panòpia d'interpretacions noves, els articles que va col·locar Nicolau a *Estudio* se separen dels seus precedents, i en particular del *Sumario* de Rubió i Lluch, en un aspecte primordial. En el llibre del catedràtic de Barcelona, la porció catalana hi figurava sufragània i subordinada. El mateix any 1901, Rubió i Lluch va dedicar el seu discurs d'obertura del curs universitari barcelonès a la reclamació d'una càtedra per a la literatura del país. Per a ell, però, aquella tradició vacant no passava de ser «regional», un accessori del «rico acerbo [sic] nacional».¹¹ Tot i que el parlament de Rubió i Lluch de seguida va aparèixer traduït al català, no pas per això la naturalesa de l'*acervo* que el justificava va canviar gota.

La petició de Rubió i Lluch va ser ignorada. La càtedra de literatura catalana a la Universitat de Barcelona va haver d'esperar anys a arrencar el vol. La posada en marxa dels Estudis Universitaris Catalans, resultat del Primer Congrés Universitari Català de principis del 1903, va suposar un revulsiu civil al menyspreu polític. Però per damunt de tot va suposar un *tournant* en la historiografia literària catalana. La presentació en societat dels Estudis Universitaris que va fer Rubió i Lluch

10. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, vol. III, Barcelona, Alpha, 1934, p. 63.

11. Antonio RUBIÓ Y LLUCH, *Discurso inaugural leído en la solemne apertura del curso académico de 1901 á 1902 ante el claustro de la Universidad de Barcelona*, Barcelona, Imprenta y Librería de Montserrat, 1901, p. 36.

l'estiu del 1904, en forma de vuit conferències dictades a l'Ateneu Barcelonès, certifica la inflexió ideològica que s'havia operat d'un poc temps ençà. El *Sumario* començava a quedar lluny, a participar d'una altra època. Cap al 1904, en canvi, les joventuts intel·lectuals del país es deien «nacionalistes». Tot de cop, la literatura catalana s'havia de fer passar necessàriament de regional a nacional. Unes setmanes abans que ho prediqués Rubió i Lluch, el lullista mallorquí Mateu Obrador ja havia sentenciat que la literatura catalana antiga era «mereixedora del concepte de nacional».¹² Més encara, Obrador va aprofitar la tribuna que també li va brindar l'Ateneu per deixar caure un pronòstic: «Vendrà dia, finalment, que algun literat nostre, de llarch alè y empenta, se determinarà a compondre y escriure (que bona falta'ns fa) la Historia de la Literatura Catalana, documentada, orgànica, metòdica, sencera...»¹³ Les incitacions de Rubió i Lluch als Estudis Universitaris es començaven a escampar com una taca d'oli.

Tant per al públic de l'Ateneu com per al lector de les planes del diari *La Veu de Catalunya*, que va reproduir íntegres les conferències de Rubió i Lluch, la vocació singularitzadora de la literatura catalana havia de representar per força una novetat. Revisitades amb nou esperit crític, les belles lletres es tornaven additament d'emancipació gregària. Diu Rubió i Lluch: «Pera que una literatura mereixi'l nom de tal, cal que s'alimenti de la sava de la rassa que li ha donat vida, que nodreixi de las propias tradicions, que sigui orgànica, que tingui més fesomia marcada». Doncs bé: la literatura catalana ho era perfectament, d'«orgànica», en el sentit que s'explicava per si sola, amb els seus temps i els seus ritmes d'evolució. S'avenia a una biologia autocentrada. No era pas «cega imitadora y un satèlit de la italiana, la francesa y la castellana».¹⁴ De manera que, entre el juny i el juliol del 1904, Rubió i Lluch va proposar una revisió del bagatge literari català després de l'*acervo* hispànic. Miquel dels Sants Oliver hi trobava una revelació, en això: «fins ara havíam vist estudis de literatura catalana; monografies, contribucions, punts de vista parcials, resums més ò menys sintètics; però no havíam alcançat a entreveure la literatura catalana, com a objecte y materia vivent y delimitada d'un estudi sòlit y complert».¹⁵

12. Mateu OBRADOR Y BENASSAR, *La nostra arqueologia literaria*, Palma, Impr. de les Filles de J. Colomar, 1905, p. 26.

13. Mateu OBRADOR Y BENASSAR, *La nostra arqueologia literaria*, Palma, Impr. de les Filles de J. Colomar, 1905, p. 50-51.

14. «De literatura catalana. Estudis Universitaris», *La Veu de Catalunya* (17 juny 1904), ed. vespre, p. 1.

15. Miquel dels Sants OLIVER, «Les conferències del doctor Rubió y Lluch», *La Il·lustració Catalana*, 2a època, núm. 58 (10 juliol 1904), p. 451-452.

Lluís Nicolau d'Olwer va créixer com a historiador de la cultura al caliu de la deriva nacionalitzadora de Rubió i Lluch. Els treballs que va anar publicant en els primers volums de la revista dels *Estudis Universitaris* així ho atesten.¹⁶ Per a ell i per als de la seva promoció dins aquella institució, Rubió i Lluch va ser «l'arquitecte de la història de la nostra literatura»; va ser el mestre que, posseïdor d'una àmplia visió de conjunt, havia superat «els assaigs d'història de la literatura catalana de Camboliu [*sic*], Enrico Cardona, Otto Denk i àdhuc el molt documentat de Morel-Fatio». Superant les suputacions de Víctor Balaguer i Antoni de Bofarull, Rubió i Lluch havia fet «brollar gairebé del no-res una disciplina nova: la Història de la Literatura catalana».¹⁷ Si per cas, Nicolau només discrepava del mestre en un punt. I és que, tot i el cop de timó del 1904, Rubió i Lluch mai va arribar a esgotar les possibilitats nacionalitzadores de la història literària catalana. Passat el temps, Nicolau dirà que la generació de Rubió i Lluch efectivament «va anar més enllà» del bilingüisme dels promotors, es diguessin Milà o Rubió i Ors; però de cap manera va apostar per l'«imperi exclusiu» del català, no es va plantejar «l'antagonisme entre la llengua pròpia i la llengua forastera», no va excloure de la categoria dels clàssics propis els castellans.¹⁸ Tot això només vindrà amb la fornada posterior, a la qual en propietat tocava dir-ne la «segona generació de l'Institut».¹⁹ I tot això va quedar disposat, gairebé a tall de programa, en la «Introducció al estudio de la literatura catalana».

Per donar a conèixer la seva visió nacional de la història literària catalana, Nicolau va triar una revista força discreta. Primer mensual i després trimestral, *Estudio* era l'obra d'Aureli Ras, membre de la Lliga Regionalista i secretari de la Societat d'Estudis Econòmics. Durant vuit anys (1913-1920), *Estudio* es va proposar donar sortida a les idees d'una entitat en principi dedicada al pensament eco-

16. Abans de publicar la «Introducció», Nicolau havia tret als *Estudis Universitaris Catalans* les monografies següents: «Notes sobre les "Regles de trobar" de Jofre de Foixá y sobre les poesies que li han atribuït», vol. I (juliol-agost 1907), p. 234-256; «Els Estudis Universitaris Catalans a Montpeller», vol. II (gener-febrer 1908), p. 39-41; «Apunts sobre l'influència italiana en la prosa catalana: Bernat Metge - F. Alegre», vol. II (juliol-desembre 1908), p. 306-320; «Del Classicisme a Catalunya: notes al primer diàlech den Bernat Metge», vol. III (setembre-octubre 1909), p. 429-444; «Gerbert (Silvestre II) y la cultura catalana del Sigle X», vol. IV (juliol-desembre 1910), p. 332-357; «Principals obres que han tractat de la crònica de Jaume I», vol. VI (gener-març 1912), p. 38-45; «Literatura catalana», vol. VII (gener-juny 1913), p. 163-181; «Literatura catalana (notes i comentaris)», vol. VIII (gener-desembre 1914), p. 83-91.

17. Lluís NICOLAU D'OLWER, *Caliu: Records de mestres i amics*, Mèxic, Institut Català de Cultura, 1958, p. 54-55.

18. «A la Institució del Teatre. Nicolau d'Olwer parlà sobre "Rubió i Lluch: paraules d'un deixeble"», *La Publicitat* (2 maig 1937), p. 2.

19. Albert BALCELLS, «Estudi introductor», a Lluís NICOLAU D'OLWER, *Democràcia contra dictadura: Escrits polítics, 1915-1960*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 12.

nòmic.²⁰ Per fer-ho, es va servir d'una «publicació d'ampli contingut cultural, de perfil regeneracionista, il·lustradament progressista o, almenys, renovador i amb horitzó estatal però des de la consciència de la particularitat i defensa de la identitat catalana».²¹ El cas és que per les planes d'*Estudio* hi desfilen tot d'estudis firmats pels noms majors de la cultura europea del moment, ressenyes de les últimes aportacions al pensament general, traduccions de fragments literaris d'arreu. Així mateix hi figura una selecció d'actius del catalanisme cultural: Cebrià i Manuel de Montoliu, Manuel Raventós, Agustí Calvet, Joan Comorera, Faustí Ballvé, Joaquim Torres Garcia, Miquel Ferrà, etcètera.

La revista *Estudio* pretenia erigir-se en vehicle d'una mena de noucentisme català fet en castellà. La casa editorial que l'editava va publicar obres d'alguns dels col·laboradors destacats dels Estudis Universitaris; així, *Grecia y la civilización crético-micénica*, de Pere Bosch-Gimpera (1914), o *Mistral, el clásico moderno*, de Manuel de Montoliu (1914). L'editorial d'*Estudio* va catapultar el talent literari d'Agustí Calvet (*Fray Anselmo Turmeda. Heterodoxo español* (1914)), de seguida doblat en Gaziol (*Diario de un estudiante en París* (1915), *Narraciones de tierras heroicas (1914-1915)* (1916), *De París a Monastir (1915)* (1917), *En las líneas de fuego* (1917), *El año de Verdún (1916)* (1918)). La revista *Estudio* no pretenia pas fer catalanisme. Persegua, per dir-ho així, homologar el catalanisme intel·lectual amb les produccions normals de l'entorn. Pot ben ser que aquesta singularitat acabés condicionant l'opció de Nicolau de publicar-hi, no pas una història de la literatura en català, sinó una història de la literatura feta a les terres de parla catalana: multilingüe i multicultural, integradora i polimòrfica.

Antoni Rubió i Lluch solia dictar al principi dels seus cursos una lliçó bàsica, que repetiran els seus deixebles: «La Literatura Catalana nos fa conèixer la nostra ànima nacional; l'història literària de Catalunya la nostra vida social, el paper que representarem en la cultura europea, en l'època en que la llengua llatina era l'instrument de la gran ciència universal, y el paper que han representat en el nostre terror les demás cultures forasteres.»²² En una revista com *Estudio*, exportadora de la catalanitat, s'imposa la segona via. No es tractava tant de presentar un determinat «nacionalisme lingüístic» com de perfilar una determinada «nació cultural». D'aquí que la «Introducción al estudio de la literatura catalana» acabés sent «una

20. Veg. Magda SELLÉS I QUINTANA, *Una aproximació a la història de la Societat d'Estudis Econòmics*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 37.

21. Dolors MADRENAS TINOCO i Joan M. RIBERA LLOPIS, «*Estudio* (1913-1920): Presència i projecció de la cultura catalana en una revista barcelonina d'expressió castellana», *Revista de Lengua y Literatura Catalana, Gallega y Vasca*, núm. XXI (2016), p. 107.

22. Antoni RUBIÓ Y LLUCH, «Literatura catalana», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. I (1907), p. 18.

obra on la filologia i la història van de bracet». ²³ D'aquí que, malgrat el títol, s'imposés la «història literària de Catalunya» a la «història de la literatura catalana». Interpretant aquesta voluntat, ens hem permès la llicència de convertir la «Introducción al estudio de la literatura catalana» en «Introducció a la història literària de Catalunya», que sens dubte reflecteix millor l'esperit que va animar l'autor. És possible que el silenci que va planar sobre els articles de Nicolau a *Estudio* el produís el gruix que hi tenia tota la part referida al llatí i a les «cultures forasteres». El 1933 l'editorial Barcino anunciava l'aparició imminent d'una *Història literària de Catalunya* signada per Lluís Nicolau d'Olwer, que ja no va veure la llum. ²⁴

Presentem, doncs, la traducció catalana d'una obra tan important com negligida. Els criteris d'edició que hi hem aplicat queden molt circumscrits pel respecte al text original. Les alteracions mínimes que hi hem fet les consignem en nota. Hem mantingut l'estructura que va donar Nicolau als seus articles i les marques en forma de lletra cursiva que va voler que hi constessin. Hem modernitzat la puntuació. Hem regularitzat els noms propis seguint l'ús establert per la *Gran enciclopèdia catalana*. Els títols de les obres citades, en canvi, els hem deixat tal com els disposa Nicolau, i ens hem limitat a aplicar-hi, seguint els criteris més usuals, l'accentuació moderna i la desaglutinació dels mots. En la citació dels textos catalans, hem operat de la mateixa manera. Els textos en occità els donem tal com figuren en les fonts de les quals els va treure Nicolau, i ens hem limitat a suprimir-ne l'accentuació.

La reedició en català de la «Introducción al estudio de la literatura catalana» de Lluís Nicolau d'Olwer té l'origen en la insistència cordial d'Albert Rossich. Finalment, s'ha pogut materialitzar gràcies a la feina pacient i laboriosa de Marta Callavé. ²⁵ La veritat és que el text català resultant revela un estil força diferent del que va caracteritzar l'obra de Nicolau, que certament va consistir en una «prosa poètica estilitzada, harmònica, neta, gairebé una suite amorosa a la nostra mar brava, però rotundament antisentimental». ²⁶ En la mesura que hem pogut, hem respectat la fesomia sovint anfractuosa de la formalització castellana de Nicolau. Volem deixar constància, també, de l'inestimable auxili que ens ha prestat el P. Jaume Sidera a l'hora de passar al català molts dels textos llatins que aquí són citats.

23. Carles MIRALLES I SOLÀ, «Servir el comú quan l'hora arriba és llei de tota democràcia». Aproximació a l'humanisme de Lluís Nicolau d'Olwer», a *Lluís Nicolau d'Olwer: Semblança biogràfica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000, p. 7.

24. Jean-Jacques A. BERTRAND, *La littérature catalane contemporaine 1833-1933*, París, Belles Lettres, 1933, p. 9.

25. Per dur a terme la traducció catalana de la present obra, ens hem servit del projecte «Llengua literària catalana contemporània: de 1914 al tardofranquisme» (ref. MPCUdG2016/118).

26. Quim TORRA, *Honorables: Cartes a la pàtria perduda*, Barcelona, A Contravent, 2011, p. 147.

Introducció a la història literària de Catalunya

PRELIMINARS

Definició, extensió i divisió

La introducció a la història literària de Catalunya¹ es pot definir com l'anàlisi dels elements que, amb la seva combinació i desenvolupament, l'han produïda. En altres paraules: com que la literatura, en definitiva, no és sinó un aspecte de la vida nacional, abans d'abordar-ne l'estudi, cal fixar-se en com és el poble que l'ha produïda, en les influències que ha rebut, en els esdeveniments que ha viscut, en les fases del seu desenvolupament anteriors al moment en què realment comença la seva història literària.

Aquesta investigació, envoltada de dificultats per a tots els pobles, és particularment espinosa per al nostre. La nació que fa vuit segles que s'anomena catalana no és cap d'aquelles races primitives amb una història que, tot i que obscura en determinades èpoques, ofereix una continuïtat de fets lògicament encadenats. No és cap grup ètnic mantingut pur de tota barreja des dels temps més remots. És, al contrari, un *producte històric*, si se'n pot dir així, en què elements diversos i fins i tot contraris s'han combinat i fos, tant per la força de les armes com per la llarga convivència. Per penetrar en el fons d'aquest producte històric, fa falta, doncs, separar els elements heterogenis que l'integren i apreciar la part que correspon a cadascun d'ells en el resultat final.

1. A l'original, Nicolau parla de «la introducción al estudio de la literatura catalana», en consonància amb el títol del conjunt del seu treball. Ens hem permès de canviar en aquest punt la formulació de Nicolau, d'acord amb el títol que hem donat al llibre.

Però, a més a més, atès que no estudiem el poble en si sinó la seva literatura, i com que la literatura és un producte de l'esperit, un fet de cultura, aquesta anàlisi prèvia ha d'adquirir un caràcter especial. No es tracta pas de comptar i pesar els àtoms de natura diversa que s'han barrejat per formar el nostre poble. Convé conèixer quin valor tenia des del punt de vista intel·lectual cadascun dels elements de què es compon, en quina direcció ha impulsat l'esperit nacional, quina ha estat la seva contribució al tresor de la poesia i de les idees. Més encara, a part dels pobles als quals estem lligats per sang, hem d'investigar si algunes nacions estrangeres, si alguns corrents universals de la humanitat, per la religió, per la ciència, per la literatura, han exercit sobre el desenvolupament de l'esperit català una influència considerable i persistent.

Aquesta Introducció, doncs, constarà de tres parts. En la primera, indicarem els elements ètnics i morals que van actuar al nostre territori. En la segona, estudiarem el període de transició en què aquests elements, fonent-se i actuant els uns sobre els altres, n'engendren un de nou. En la tercera, constatarem l'aparició històrica i els caràcters d'aquest nou element: la nació catalana.

ELEMENTS CONSTITUTIUS DEL POBLE CATALÀ

Els primitius

Ens portaria a una puerilitat, a un absurd científic —com el *lusitanisme* de certs portuguesos—,² voler desglossar, des dels temps més remots, la nostra història i el nostre poble de la resta de la península pirinenca, la *Hispania* dels romans. L'arqueologia, en les seves recentíssimes troballes, ha mostrat a tota la península, sobreposades a les restes prehistòriques, les restes d'una civilització, en certes regions particularment avançada.

Quin poble va produir aquesta civilització? El poble *iber*, si volem conservar el nom que li van donar els antics. La major part de la nostra indesxifrable toponímia, els incomprensibles noms dels nostres rius, de les nostres muntanyes, de les nostres ciutats, contenen, indubtablement, un abundant cabal de la llengua d'aquells aborígens: antics noms que van sobreviure a les successives revolucions que han esborrat qualsevol altre record de l'idioma del qual formen part. Aquestes paraules, que repetim sense comprendre'n el significat, guarden les primeres emocions que van tenir els nostres pares en trepitjar la terra natal, els seus crits

2. Probablement, Nicolau tenia present Theophilo BRAGA, *A patria portuguesa: O territorio e a raça*, Porto, Livraria Internacional de Ernesto Chadron, 1894. Potser també comptava amb la vindicació que en va fer, adreçada sobretot als catalans, Ignasi Ribera i Rovira a *Portugal y Galicia nación: Identidad étnica, histórica, literaria, filológica y artística*, Barcelona, 1911, coll. «Ensayos Iberistas».

d'alegria davant les aigües rients i els camps fèrtils, el seu terror en albirar els ombrívols boscos i els profunds avencs, el record de les seves grans caceres i abundants pesques, els costums lliures i senzills de la seva vida agrícola, els noms de les divinitats reverenciades.

Una elementalíssima regla d'exegesi històrica ens obliga a atribuir al poble autòcton tota la toponímia catalana que no deriva de cap llengua importada per colons o per invasors. Figuren aquí, en primer lloc, els noms que transmeten les encunyacions ibèriques i els geògrafs clàssics: Cosse, Tarraco, Ausa, Barcino, Laie, Gerunda, Subur, Iluro, Bètulo, Ilerda, etc. Però, a més a més, l'acta de consagració i dotació de Santa Maria de la Seu d'Urgell, de l'any 819, ens proporciona així mateix interessants dades sobre la població indígena d'alguns dels antics comtats de Catalunya. En aquest escrit, s'esmenten dos-cents setanta-vuit llocs, dels quals cent vint-i-tres corresponen al comtat d'Urgell, vuitanta-quatre al de Cerdanya, trenta-un al districte de Berga, trenta-vuit al comtat de Pallars i dos al de Ribagorça. Alguns noms semblen llatins, però en la seva immensa majoria no es poden pas explicar a partir de la llengua llatina, i han de ser reputats com a noms peculiars d'un poble indígena. Així ho determina Balari, l'erudit que fins ara ha estudiat millor aquest important document.³

D'altra banda, el mateix autor observa que en la nomenclatura orogràfica de Catalunya, en gran part de significació figurada, sovint es fan servir com a base de la metàfora noms peculiars d'algunes parts del cos del bou, com ara *tossal* ('cap'), *coll*, *jou*, *costa* ('costat'), *pallar* ('bavera'). Aquesta categoria de paraules és desconeguda en el vocabulari orogràfic del poble romà, i, així i tot, a Catalunya apareix com d'etimologia llatina. Això indueix a creure que aquests noms van ser una traducció directa d'altres mots d'igual significació utilitzats en la llengua del país i, per tant, que unes tals metàfores són de procedència indígena, és a dir, anteriors a la dominació romana. Tot i que Pierre Paris opina que el culte al brau entre les gents ibèriques —culte innegable després dels repetits descobriments de Costitx i altres llocs— era una importació oriental,⁴ potser el fet testimoniats per Balari ens ha d'inclinar cap a una solució oposada. No s'ha d'oblidar tampoc que en la pintura rupestre del Cogul (quaternària, segons mossèn Breuil),⁵ al costat de dos remugants petits (cabres, segurament), d'un *cervus elaphus* i d'un bisó, hi apareixen tres *boves primigenii*.

3. José BALARI Y JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona, Hijos de Jaime Jepús, 1899, p. 5-6.

4. Pierre PARIS, «Petit taureau ibérique en bronze du Musée provincial de Barcelone», *Bulletin Hispanique*, núm. II (1900), p. 161-165.

5. Henri BREUIL, «Les peintures quaternaires de la Roca del Cogul», *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, any I, núm. 10 (octubre 1908), p. 10-13.

Què sabem de l'origen d'aquest poble iber i de la llengua o de les llengües que parlava? Absolutament res. Abandonada avui en termes absoluts la hipòtesi del basquisme primitiu, a la qual el gran nom de Wilhelm von Humboldt va donar autoritat i prestigi,⁶ i inacceptable geològicament la de l'*atlantisme* d'Arbois de Jubainville,⁷ tot indueix a suposar que a l'Espanya primitiva coexisteix una varietat de centres de població, i fins i tot potser de races, religions i llengües. Prescindim també de dues altres hipòtesis, la turània i la berber, ja que es basen en l'euscarisme i en la recerca de l'origen més remot del poble basc. La primera, avui ja molt en descrèdit, va ser defensada amb audaç entusiasme per Teófilo Braga,⁸ i severament combatuda per Adolfo Coelho;⁹ la *berber* o libiotuàreg, més moderna, insinuada a Espanya per Tubino¹⁰ i brillantment defensada per Joaquín Costa¹¹ i Oliveira Martins,¹² troba afinitats entre les institucions ibèriques i les de les tribus que viuen encara al nord d'Àfrica i entre les llengües d'aquella regió i el basc, i s'inclina per la solució que la raça ibèrica és la mateixa berber, lligada a l'Àfrica amb la tuàreg i la copta.

La llengua de les inscripcions ibèriques continua sent un enigma. Es llegeix, més o menys imperfectament, però no s'entén. Sant Isidor anota algunes paraules hispanes que va adoptar el llatí, molt poques conservades en català: *barca*, *coscoll* (cusculium), *gord* (gurdus). A més a més, no hi ha dubte que d'altres, d'ús constant encara avui, deuen tenir el mateix origen: *esquerra*, *sitja*, *gavarra*, *garriga*, *artiga*. Però ni aquelles ni aquestes, ni els noms geogràfics ni els escassos noms personals i gentilicis que posseïm (*Indíbil* o *Andobal*, *Amusito*, *Mandoni*, *Bilistege*, *Sura*) no resolen el problema de la llengua primitiva.

Tot el que els autors grecs i llatins diuen de les institucions, els usos i els costums dels ibers, les notícies que proporcionen sobre les seves creences religioses, les escasses llegendes mitològiques que en consignen, és absolutament contradictori, per confusió entre els diversos pobles i tribus, i no serveix per jutjar, ni apro-

6. Wilhelm von HUMBOLDT, *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens Vermittelst der Vaskischen Sprache*, Berlin, Dümmler, 1821.

7. Henri d'ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Les premiers habitants de l'Europe, d'après les écrivains de l'Antiquité et les travaux des linguistes*, 2a ed., París, E. Thorin, 1889.

8. Theophilo BRAGA, «Elementos da nacionalidade portuguesa. As raças da Península hispânica. Cruzamentos e invações até a constituição da nacionalidade portuguesa», *Revista de Estudos Livres* (Lisboa), vol. I (1883-1884), p. 241-259.

9. Adolpho COELHO, *Os dialectos românicos ou neo-latinos na África, Ásia e América*, Lisboa, Casa da Sociedade de Geographia, 1880.

10. Francisco M.ª TUBINO, «Las diferencias etnológicas que se observan en la población de la península ibérica», *Revista Europea* (Madrid), any VIII, núm. 132 (1876), p. 318-319.

11. Joaquín COSTA, *Estudios ibéricos*, Madrid, Tip. de San Francisco de Sales, 1891-1895.

12. Joaquim Pedro OLIVEIRA MARTINS, *Historia da civilização ibérica*, 3a ed., Lisboa, Guimarães, 1885.

ximadament, el quadro de la seva civilització. Fins i tot en el mer aspecte geogràfic, Estrabó és l'únic a qui devem una descripció formal d'Espanya. Estrabó parla, i ningú no en pot destruir el testimoni, de l'antiquíssima cultura literària dels turdetans d'Andalusia, que havia produït lleis i poemes.¹³ No sabem res més, en aquest sentit, dels antics ibers. El cant de *Lelo* i altres fragments semblants van passar definitivament al panteó de les ficcions.¹⁴

Menéndez y Pelayo ha reunit tot el que en la literatura clàssica es refereix a Espanya, tot el que d'interès cultural es pot desprendre de les seves inscripcions.¹⁵ I no obstant la seva immensa cultura i la seva genial intuïció, ha pogut aclarir ben poca cosa, i quasi tot referit al territori andalús, res al de Catalunya. És creïble que no fos aquesta una de les regions ibèriques més cultes, com sembla provar-ho ja en el període romà l'absoluta absència de noms que es puguin comparar amb el de Marcial i els de la gran família Sèneca. És important, amb tot, l'afirmació de Mommsen que determina que l'alfabet de les inscripcions ibèriques presenta dues varietats: una a la Turdetània i una altra a la regió compresa entre el Pirineu i l'Ebre.¹⁶

Fenícis i cartaginesos. Colònies gregues. La seva escassa influència cultural

Abans de la conquesta cartaginesa i romana, diu Pierre Paris, només hi ha tres fets indubtables a Espanya: la colonització fenícia, la colonització grega i la immigració celta.¹⁷

La colonització fenícia —molt important al sud de la Península, especialment a Cadis i Sevilla, així com a l'illa d'Eivissa— no existeix a Catalunya. El mateix es pot afirmar de la conquesta realitzada pels cartaginesos, fills i hereus dels fenicis. Malgrat la quasi sobirania que la família dels bàrquides (Amílcar, Asdrúbal, Anníbal...), explotadora del sòl ibèric, va crear al sud-est d'Espanya, on va batre moneda, l'Ebre va ser el límit que els romans van imposar en el seu avanç. La fundació de Barcelona per Amílcar Barca és una llegenda que apareix al segle xv, suggerida potser per una falsa etimologia de *Barcino*, que compara aquest nom amb l'adjectiu *barcinus*, *barcina*, *barcinum* (propi de, referent als bàrquides). El ràpid pas de l'exèrcit d'Anníbal no representa res en els aspectes cultural i ètnic.

13. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. 1, Madrid, Librería Católica de San José, 1880, p. 81-83.

14. Julio de URQUIJO E IBARRA, *La tercera Celestina y el canto de Lelo*, París, Honoré Champion, 1911.

15. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, Librería Católica de San José, 1880-1882, 3 v.

16. Theodor MOMMSEN, «Observationes epigraphicae», *Ephemeris epigraphica. Corporis inscriptionum latinarum supplementum*, vol. v, Roma, Institutvm Berolini apud Georgivm Reimervm, 1884, p. 213-252.

17. Pierre PARIS, *Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive*, vol. 1, París, Leroux, 1903-1904, p. x-xv.

En canvi, una veritable importància, si no cultural, arqueològica, tenen les colònies gregues focees del nostre litoral, les úniques que, amb veritable certesa històrica, trobem a Espanya, tot i que no n'hàgim de negar la possibilitat d'altres de més internes i occidentals. Deixant per fabulós el que sobre això van escriure Artemidor, Asclepiades de Mirlea i altres *periegetes*, fabuladors i retòrics citats per Estrabó, no consta que Ibèria hagués estat visitada pels grecs abans del memorable i no voluntari viatge de Coleu de Samos a Tartessos, l'any 630 aC.¹⁸ Aquest fet en si mateix no té importància, però coincideix amb el principi de la *talassocràcia* dels foceus, fundadors de Marsella, els quals, entre aquella data i la del 570 aC, van ser els veritables senyors del nostre mar, després que els fenicis en perdessin el domini. Els foceus massaliotes van fundar *Emporion* (Empúries), *Hemoroscion*, *Artemision* (Dènia), *Alonai*, *Maenacae* i alguna altra colònia menys important. Pel que fa a *Rhodope* (Roses), és possible que fos una fundació dels rodís, però és indubtable que després va caure en mans dels foceus, com testimonia Estrabó.

D'Empúries, colònia marsellesa i subcolònia grega, és d'on tenim més precises i interessants notícies, especialment pel que fa a les seves relacions amb els indígenes, a la coexistència de dues ciutats, la ibèrica i la grega, separades per un mur.

Altres detalls arqueològics a part, interessa culturalment el fet que Empúries i Roses fossin les primeres poblacions hispanes que van batre moneda, i que les seves monedes siguin les úniques de tota la Península que es poden qualificar rigorosament de gregues. Tanmateix, un cop romanitzades aquestes colònies, a la vegada que romanitzada la resta del país, fora en va buscar-hi l'origen d'algunes paraules gregues, que s'ha pretès trobar en la nostra llengua i no pas en altres llengües germanes. Aquest és un escull que ha d'eludir l'etimologista. És més encertat veure en aquelles paraules, com ara en *bastaix*, el fruit d'un contacte directe entre el català i el neogrec a l'edat mitjana. Tot i que tampoc no hauríem d'oblidar que algunes paraules gregues ens van arribar a través de l'àrab, com *sucre*, indubtablement, i *estol*, amb molta probabilitat. El nom mateix d'*Empúries*, derivat de l'acusatiu llatí *Emporias*, i només indirectament del grec *Ἐμπόριον*, com també la consideració que la llengua grega, en iniciar-se la formació de la catalana, feia segles que havia mort a les nostres costes, demostra l'absurd de certes teories.¹⁹ D'altra banda, hi va haver diverses colònies de mercaders, veritables dipòsits comercials. Si aquelles factories van elevar la cultura dels pobles veïns, no va poder ser a un nivell major del molt escàs que devien tenir els seus colons, mari-

18. *Géographie de Strabon*, vol. I, trad. d'Amédée Tardieu, París, Hachette, 1867, p. 273-274.

19. Cf. Antonio BERGNES DE LAS CASAS, «Raíces griegas y germánicas de la lengua catalana», *Memorias de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. II (1868), p. 447-455.

ners i traficants. Aquests, a més a més, és de suposar que, semblantment als colons moderns, moguts per l'ambició d'explotar els indígenes, s'estimarien més envilir-los que civilitzar-los. La muralla que separava les dues ciutats de la bessona Empúries és un fet i també un símbol. Va ser ja en ple domini romà que indígenes i grecs es van arribar a fondre i van barrejar les seves lleis i costums, com diu Estrabó.²⁰ El que va beneficiar els ibers amb una cultura superior va ser l'empenta unitària de Roma.

Invasions celtes. El seu caràcter. Àrea dels pobles primitius

Un altre fet indubtable de la nostra primitiva història (indubtable el fet, però no pas l'època) és la invasió celta, que Wilser i Arbois de Jubainville, els més autoritzats celtistes, col·loquen al segle v aC.²¹ El poble celta, de raça indoeuropea i molt emparentat amb el llatí (potser junts degueren formar la nació lígur), sembla que va tenir el seu centre d'irradiació al que avui és Hesse-Darmstadt, Baden, Württemberg i el nord de Baviera. Però va arribar a constituir un immens imperi, des de les costes septentrionals d'Escòcia a les meridionals de Portugal, i amb part d'Itàlia fins a Senigallia (Gàl·lia Cisalpina), des de l'Atlàntic fins al mar Negre. I els celtes van ser els que, comandats per Brenne, van ocupar Roma l'any 389 aC. Aquest poble d'atrevids navegants, Aristòtil el representa en lluita constant amb el mar, i Èfor afegeix que morien més celtes a l'aigua que en terra.

Instal·lats a la nostra península, sembla que els celtes van tenir el caràcter de colons militars acampats en país enemic. Ho demostra la manca d'antigues poblacions amb noms que acabin en *-magos* (camp) i *-ialos* (camp obert). Al contrari, a Catalunya els tenim acabats en *-dunum* (llatinització de *donon*, 'fortalesa'), com Besalú (*Besel-dunum*), Verdú (*Viro-dunum*), Salardú (*Sabenduno*). També formen part d'aquests els derivats del radical *berg-*, com Berga.

La dominació celta és un misteri. Es parla d'amistat i aliança amb els grecs en les seves guerres, però no se'n sap res del cert. Cal assenyalar també una nova invasió al territori de Catalunya i Aragó al segle III aC, segle de la decadència i fi del seu imperi. És important fer constar que la tribu dels sordons, que habitava el que ara és el Rosselló, no era pas celta, sinó ibèrica, segons demostren les encunyacions trobades a Ruscino, la qual cosa prova com d'antiga és la unitat ètnica dels dos vessants del Pirineu català.²²

20. *Géographie de Strabon*, vol. I, trad. d'Amédée Tardieu, París, Hachette, 1867, p. 262-263.

21. Ludwig WILSER, *Herkunft und Urgeschichte der Arier*, Heidelberg, Hörning, 1899; Henri d'ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Les premiers habitants de l'Europe, d'après les écrivains de l'Antiquité et les travaux des linguistes*, 2a ed., París, E. Thorin, 1889.

22. Frédéric-Paul THIERS, «Rapport sur les fouilles de Castel-Roussillon», *Ruscino*, vol. I (1911), p. 7-22 i p. 569-590, i *Ruscino*, vol. II (1912), p. 221-236 i p. 353-372.

Els celtes, tot i que posseïen una avançada cultura, segons veiem en el *Commentarium* de Juli Cèsar, no van deixar a les Gàl·lies cap petjada literària.²³ Fora inútil, doncs, buscar-la a casa nostra, on en va arribar només l'avantguarda, la gent d'emigració d'aquell poble. La llengua celta —avui molt coneguda, gràcies als estudis de Holder²⁴ i d'Arbois de Jubainville²⁵, realitzats sobre el que encara en sobreviu a Irlanda, Galles i Bretanya— tampoc no explica les etimologies incertes de la nostra toponímia. A part dels noms adduïts, és probable que Balaguer (de *Balag-arium*, *bàlec*, 'jonc' o 'branca' = francès *balai*), Quer (= irlandès *carr*, 'roca'; amb els seus derivats, Quera, Queralt, Queralbs, Dosquers, Cadaqués)²⁶ i els substantius comuns *balma*, *bruc*, siguin els únics records celtes en el llenguatge català. Únicament sembla demostrat que la toponímia de Catalunya deu a una tercera colonització celta, ja galloromana, certes semblances amb la del sud de França i nord d'Itàlia (l'actual Llombardia, antiga Gàl·lia Cisalpina), manifestada en alguns noms, com els acabats en *-ac*, que no apareixen en altres regions de la Península.

La influència del geni celta en l'àmbit literari ja la trobarem, i potentíssima, segles després. Però serà una influència indirecta, per mitjà dels *trouvères* francesos, i general a totes les literatures neollatines i germàniques. Tristany i el rei Artús van regnar sobre un imperi encara més dilatat que el dominat pels antics celtes.

Els erudits no han insistit prou sobre un fet al meu parer importantíssim. La nostra península es divideix en dues regions pel que fa a la fonètica. L'una, extensíssima, comprèn totes les terres de llengua castellana (excepte Astúries) i el territori basc, a la qual en època antiga s'hi devia unir tot València i la Catalunya occidental. L'altra, molt menor, queda limitada per l'est i per l'oest a la Catalunya oriental i a Astúries - Galícia - Portugal. La primera regió té la fonètica de les cinc vocals sense matisos, està mancada de *v* i de *f*, té *j* i *z* aspirades i es lliga amb el territori gascó de França. La segona regió, relacionada amb d'altres de les Gàl·lies, presenta els fenòmens contraris a la primera.²⁷ Ara bé, és un fet indiscutible la

23. Juli CÈSAR, *Guerra de les Gàl·lies: Comentarís de la Guerra Civil*, trad. de Joaquim Icart i Josep M. Morató, Barcelona, Edicions 62, 2011, p. 182-183 (llibre VI, 13-16).

24. Alfred HOLDER, *Alt-celtischer Sprachschatz*, Leipzig, Teubner, 1896-1913. 3 v.

25. Henri d'ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Les noms gaulois chez César et Hirtius De bello gallico*, París, E. Bouillon, 1891.

26. A l'original, *Cadaquers*.

27. Nicolau potser tenia present el que afirmava Ignasi Ribera i Rovira, en el sentit que «el català i el portuguès conserven encara una gran semblança, i a voltes perfeta identitat en el vocabulari, i modismes comuns a ambedós idiomes que no són pas coneguts en espanyol», afirmació que completava amb la comparació d'unes quartetes populars en provençal, català i portuguès, «d'una semblança tant perfeta, que's podrien suposar de tres dialectes d'una mateixa llengua» (*Portugal literari*, Barcelona, Biblioteca Popular de L'Avenç, 1912, p. 218-219).

supervivència de la fonètica sobre la llengua (actualment el nostre poble parla castellà amb facilitat, però ho fa amb fonètica catalana). Així, podríem concloure que aquestes dues fonètiques responen a dues races (races històriques, naturalment, no pas antropològiques) que haurien estat les primeres a dominar el sòl de la nostra península: les tribus autòctones, *ibèriques*, ocupant-ho tot primitivament; després, un altre poble, el *celta*, que en successives emigracions per mar i per terra s'hauria apoderat de tot el ponent i d'alguna part de llevant. Les colonitzacions posteriors i interiors haurien establert els límits definitius de tot plegat.

Possible herència d'aquests pobles. Caràcter particularista i expansiu. Supersticions populars

Què ens van llegar, aquells aborígens i colonitzadors? Pel que fa al caràcter, potser les seves característiques de poble particularista i mercantil o expansiu. El particularisme i fraccionament dels ibers, conseqüència dels dominis estrangers que hi van influir, segons Estrabó latents sota la unitat romana i visigòtica,²⁸ van reparèixer quan l'acció mancomunada era més indispensable; quan, trencat per la invasió aràbiga el vincle de la monarquia militar, cada poble comença la reconquesta separatament i a la seva manera. Els esdeveniments que en aquesta reconquesta es van desenvolupar van produir a Castella l'enfortiment com més va més gran del poder monàrquic. Aquí, en canvi, el feudalisme i el municipalisme van acabar d'afirmar el sentiment particularista que encara ens domina.

El mercantilisme, propi de tot poble marítim —perquè el mar antigament acostava els pobles, tant com els separava la terra—, va ser augmentat potser per les colònies gregues, factories comercials que molt aviat van portar al canvi dels productes indígenes pels de les terres orientals. Un fet mereix ser recordat: la predicació de l'Evangeli ens va venir d'Àfrica. Sembla comprovat que els primers apòstols de la nostra terra van ser sant Cugat i sant Feliu. Doncs bé, per entrar còmodament a Barcelona, ho van fer disfressats de mercaders. Tot poble mercantil és expansiu. Va a terres llunyanes a traficar. Tant se li'n donen les distàncies i el tracte amb estrangers. Aquests mateixos caràcters es reflecteixen en la literatura catalana medieval. N'hi ha prou amb recordar, per una part, que en el *Curial* —llibre de cavalleries, el gènere més imaginatiu de tots— l'heroi, el cavaller errant, surt a cercar aventures proveït de lletres de canvi;²⁹ i per una altra, que, mentre els almo-

28. Cf. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. 1, Madrid, Librería Católica de San José, 1880, p. 285.

29. «Pres comiat Labadessa e anant a Melchior, la voluntat de la Guelfa li obri. E tantost aquell prom restitui a Curial totes les sues coses e sens manament les li haguera donades. Daqui auant foren entre ells tres rahonades e tractades moltes coses, apres de les quals donat orde couinent a Curial e manera com se governas ab son companyo, ben proveys de diners e de lletres de cambis daquell loch

gàvers portaven la nostra ensenya més enllà d'Anatòlia, Ramon Llull ensenyava i escrivia en continus viatges, des de París fins a Xipre, des de Roma fins a Bugia.

Qui sap si devem —en tot o en part— als nostres aborígens, ibers i celtes, la poètica mitologia de bruixes, goges, aloges, paitides,³⁰ follets i gegants que omplen la nostra literatura popular. D'altra banda, alguna vaga idea d'un antic culte o d'arcaicíssimes pràctiques apareix sovint involucrada en el nom dels monuments prehistòrics i en les llegendes que s'hi han creat al voltant: els menhirs de Reixac i de Palau-solità s'anomenen *Pedra del Diable*; la *Pedra Aguda*, entre Vallvanera³¹ i Romanyà, és coneguda també com a *Pedra de les Goges*; i explica la tradició que la bruixa que la portava per a l'obra del pont de Girona la va deixar caure espantada pel cant d'un gall negre, que trenca els encanteris. *Casa Encantada* és el nom d'un dolmen de Pinyana. Segons nota Pella i Forgas, les destrals neolítiques, anomenades *pedres del llamp* a Catalunya, que són mirades amb indiferència en altres llocs, com a Extremadura, on abunden molt, gaudeixen al nostre Pirineu de certa veneració supersticiosa, perquè se'ls atribueix, entre altres virtuts, la d'apartar els llamps de les cases on es guarden.³² També els menhirs o *peres fites* es consideren caiguts del cel a l'Empordà, la qual cosa pot ser vestigi d'algun primitiu culte sideral —de l'heliolatria primitiva dels pobles europeus—, com ho són indubtablement les fogueres de Sant Joan (solstici d'estiu), que ja s'encenien en temps d'Estrebó, i la creença que els nascuts la nit de Nadal (solstici d'hivern) tenen un signe al paladar i la virtut curativa de la ràbia. El dolmen de Vallgorguina (*Pedra Gentil*) té la seva bruixa, que influeix en les tempestats de la comarca; com entre els celtes, els fetillers *tempestarii* de les Gàl·lies, que provocaven el tro i la calamarsa. També era celta, amb la hidromància, la veneració de les fonts sagrades, a la qual segurament no és aliena la creença del nostre poble en les *dones d'aigua*, nimfes d'eterna joventut que atrauen i captiven els viatgers, i canten i ballen a les nits de pleniluni.

El romanisme

Arribada dels romans. Conquesta i assimilació. Proves de l'assimilació

Dir que el desembarcament de Gneu Escipió a Empúries l'any 218 aC inicia una nova era en la nostra història fora dir poc. No; és llavors quan la nostra his-

---

partis» (*Curial y Güelfa: Novela catalana del quinzen segle*, ed. a cura d'Antoni Rubió i Lluch, Barcelona, E. Redondo, 1901, p. 457).

30. Dones d'aigua: invenció del poeta Guerau de Liost sobre el nom d'una font (les Paitides) prop de Viladrau, d'origen desconegut. (Nota de l'original.)

31. A l'original, *Vallvera*.

32. José PELLA Y FORGAS, *Historia del Ampurdán: Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*, Barcelona, Luis Tasso, 1883, p. 20.

tòria comença. L'antic solar ibèric va ser tan completament remogut i transformat que no conserva sinó en les seves més profundes capes algun dels caràcters originaris.

La romanització d'Espanya es pot dividir en dos grans períodes: el de *conquesta*, des de les guerres púniques fins a la fi de l'edat republicana, i el d'*assimilació* pacífica, que comprèn els segles imperials. En les encunyacions ibèriques, s'assenyala el començament de la romanització, però no pas amb l'ús dels caràcters romans en lloc dels autòctons, fet que es va produir en temps d'August, sinó amb determinades mutacions aduladores. Així, el *llop*, emblema local de Lleida (*Ilerda*), es converteix en *lloba*, és a dir, en l'emblema nacional de Roma, quan les monedes encara conserven la llegenda ibèrica. August, en concedir la ciutadania a moltes poblacions i augmentar la xarxa de camins, va afavorir el comerç, la navegació i la indústria. L'any 38 aC, amb la total submissió d'Espanya al primer emperador, comença l'*era hispànica*. Un pas definitiu en la romanització de la nostra península el va donar Vespasià, l'any 74, quan va atorgar dret de ciutadania romana a tots els espanyols.

La conquesta va ser difícil, però l'assimilació, rapidíssima i completa. Aquest fet ve plenament comprovat per la toponomàstica. Són innumbrables els pobles catalans que tenen nom llatí, i no pas un nom qualsevol —que podria ser la traducció d'un altre d'indígena—, sinó un nom d'origen personal. Aquestes denominacions serien primitivament les d'hisendes, villes i possessions de diverses classes, que derivaven del nom propi, i a vegades del gentilici, del fundador, possessor o amo. Aquests noms, en gentilici possessiu, es van unir als substantius comuns *vicus*, *fundus*, *villa*, *praedium*, etc., perquè indicaven un centre de població, i van acabar sent els noms dels barris de cases que s'hi van formar en el primer mil·lenni de la nostra era. Així, conservem encara, entre molts d'altres, Vilanant (de *Villa Abundanti*) i Vilartolí (de *Villare Tudelini*). A vegades, en lloc del genitiu possessiu, s'usava un adjectiu derivat del substantiu gentilici a través del sufix *-ano*, per exemple: *Hortus Sabinianus*, avui Hortsavinyà. La majoria dels noms d'aquest tipus, però, van perdre el substantiu masculí o neutre, per exemple: *Cornelianus* (de *Cornelius*, avui Cornellà) i *Macrinianus* (de *Macrinus*, avui Magrinyà).

A la colonització galloromana pertanyen, com ja s'ha indicat, els noms que tenen el sufix *-aco*, totalment equivalents a l'anterior. Aquests noms no apareixen a la resta d'Espanya, però sí als territoris francesos i al nord d'Itàlia; entre aquests: *Carisiacum* (de *Carisius*, avui Carerac; a Itàlia, Chiarisacco) i *Retiacus* (de *Retius*, avui Reixac;³³ Raissac a la Gàl·lia Narbonesa; Rezzago a Como; Recy a França). Hi

33. A l'original, *Rexac*.

ha noms que presenten totes dues derivacions, la pròpiament romana i la gallo-romana, com *Julianus* (Juià) i *Juliacus* (Juliac) de *Julius*.

Ciceró esmenta la llengua ibèrica com a llengua encara parlada, juntament amb la púnica. D'un passatge de Plini es desprèn el mateix pel que fa al celta, al qual també es refereix Sili Itàlic, en presentar-nos el poble de l'actual Galícia

barbara nunc patriis ululantes carmina linguis.³⁴

Això era al segle I. Però tots els vestigis de les antigues llengües (excepte a la regió cantàbrica) no van trigar a desaparèixer ràpidament. Els hispans, que ja es qualificaven a si mateixos de *romani*, no van acabar parlant cap altra llengua que la dels seus conqueridors.

La llengua llatina. La literatura llatina

Quina riquesa intel·lectual i moral ens van aportar els romans, que servís després de fons a la nostra literatura? La vida civil, política i intel·lectual, la religió, el dret... Però, sobretot, la llengua.

Un poble, en canviar de llengua, com diu Gaston Paris, canvia també d'ànima nacional,³⁵ i els hispans, en acceptar el llatí, van deixar de ser un poble, més o menys bàrbar però *sui juris*, per entrar en la gran família dels vençuts per Roma. O més ben dit, dels seus vençuts d'Occident, perquè els territoris grecs i hellenitzats van quedar a part, ja que és un fet, com afirma Luchaire, que només abandonen la llengua pròpia els vençuts que tenen una civilització inferior a la del qui els venç.³⁶ Espanya, juntament amb la Gran Bretanya, les Gàl·lies, Itàlia i el nord d'Àfrica, va constituir una unitat més íntima: el que, un cop enfonsat l'imperi d'Occident, s'anomenava encara *Romània*. Les invasions bàrbares van separar els dos extrems, la Bretanya i el nord d'Àfrica. Però el bloc central va seguir unit i, tot i que subjectes a influències diverses en qualitat i quantitat, les dues penínsules i la Gàl·lia van continuar i continuen unides per la religió i la llengua.

Ara bé; la llengua llatina, que tant va transformar el nostre poble, no hi va arribar com la veiem en les obres dels escriptors clàssics de Roma. Ja va venir —en boca de legionaris— amb la fonètica alterada, la morfologia modificada, la sintaxi simplificada, com a *llatí vulgar* o, en fi, com a *sermo rusticus*. En adoptar-la els indígenes, aquella llengua es va acabar de malmetre.

34. «Vociferant ara poemes incultes en les llengües del país» (trad. de J. S.).

35. Veg. p. e., Gaston PARIS, «La Chanson de Roland et la nationalité française», a *La poésie au moyen âge: Leçons et lectures*, 4a ed., París, Hachette, 1899, p. 87-118.

36. Achille LUCHAIRE, *Les origines linguistiques de l'Aquitaine*, Pau, Imprimerie Veronese, 1877, p. 69-71.

El llatí, lingüísticament inferior al celta, però molt superior a l'ibèric, que devia ser una llengua aglutinant com el basc, es caracteritza per la gran pobresa de sons, especialment vocals, una notable degradació de les formes nominals i verbals, la manca gairebé absoluta de paraules compostes, que tanta poètica riquesa prestien al llenguatge, l'abundància relativa de les consonants sobre les vocals i l'abundància completa de síl·labes llargues sobre síl·labes breus, la qual cosa, en mans d'hàbils escriptors, li donava certa pompa serena, però el feia generalment inharmònic i embrollat.

Com a contrapartida, el llatí parlat pel poble tenia una construcció senzilla i fàcil de comprendre. La majoria de les seves formes nominals i verbals eren molt diferents, i feien sentir vivament els seus caràcters respectius. El llatí s'acomodava, per tot això, a les intelligències menys despertes, i de la mateixa manera que ràpidament va supplantar l'ibèric i el celta, en acabat també va ser acceptat pels invasors germànics.

La llengua llatina era el vehicle natural de la literatura romana. Però, per tractar-la, cal distingir entre la llengua clàssica o acadèmica i la popular, tot i que l'última sigui poc coneguda.

La literatura clàssica de Roma no és sinó una adaptació, gairebé una traducció, de la literatura grega. D'aquí ve que fos una literatura de cenacle sense gens d'influència sobre el poble, del qual estava completament apartada. Fictícia i artificial, passatemps de salons i acadèmies, es va esvair sense deixar cap tradició en desplomar-se l'edifici de l'Imperi, que aquesta literatura adornava d'una manera brillantíssima. L'edat mitjana no deu res a la literatura clàssica de Roma. Cal entrar en els temps moderns, ha de venir el Renaixement, perquè pugui exercir tota la influència, decisiva en la nostra cultura, que li estava reservada, si no pel seu valor propi, pel fet de ser vehicle de les idees i de la ciència hellènica, perquè divulgava en una llengua entesa per tothom el reflex de la bellesa que els grecs van crear, perquè conservava en les seves imitacions alguna part del valor estètic d'originals completament perduts. Les obres dels grans escriptors de Roma van passar a mans dels medievals sense exercir-hi cap influència apreciable. Entre la literatura clàssica dels bons temps i la posterior —tot i que també sigui llatina—, no existeix res que s'assembli a una tradició. L'abarrocamment del gust i, sobretot, el canvi operat en les creences i sentiments populars no ho consentia pas. Quan els bàrbars van donar a l'Imperi l'escomesa que l'acabaria arruïnant, la literatura romana estava exhausta. Els gramàtics ensenyaven els rudiments del llatí clàssic, que ja era una llengua gairebé morta. Componien indigestos resums històrics i literaris, compilacions òrfenes de tota mena de crítica, o traduïen les més insípides creacions de la decadència grega. Aquesta va ser la miserable herència que l'edat mitjana va rebre del món romà, en el qual, massa sovint, buscava inspiració. La literatura llatina de l'edat mitjana, el que se sol anomenar literatura llatino-

eclesiàstica, continua aquesta literatura de decadència. La nova literatura en llengua vulgar, al contrari, li deu ben poca cosa. És una injustícia culpar l'edat mitjana d'haver destruït la literatura clàssica. La invasió germànica no va fer sinó patentitzar-ne la mort. Ja feia temps que era un fantasma que se sobrevivia a si mateix.

La poesia popular

Al costat de la literatura acadèmica, hi ha rastres, desgraciadament pocs, d'una literatura romana popular, que els soldats i els colons devien difondre per totes les regions de l'Imperi. Pel que fa al fons d'aquesta literatura, no se n'ha conservat cap vestigi característic, però sí pel que fa a la forma. Els hispans i tots els pobles de la Romània van aprendre dels romans, amb la seva llengua i la seva versificació, però no pas la versificació erudita i complicada seguida a Roma pels hellenitzants, sinó la popular fundada en el ritme i no en el metre; és a dir, el *versus saturnius* que, menyspreat pels literats, recollit esporàdicament per algun anecdotista, sobreviu encara avui, si bé profundament modificat, en la de tots els pobles neollatins, ha estat adoptat pels grecs moderns i ha influït considerablement sobre la versificació germànica i eslava. La mostra més antiga d'aquesta poesia, que ha arribat fins a nosaltres gràcies a Suetoni, són els versos satírics que els soldats romans cantaven alternativament darrere el carro de Cèsar, triomfador de les Gàl·lies:

Gallias Caesar subegit. Nicomedes Caesarem.
 Ecce Caesar nunc triumphat qui subegit Gallias.
 Nicomedes non triumphat qui subegit Caesarem.³⁷
 Urbani, servate uxores, moechum calvum adducimus.
 Aurum in Galliam effutiusti: at hic sumsisti mutuum.³⁸
 Gallos Caesar in triumphum ducit, idem in curiam.
 Galli bracas deposuerunt, latum clavum sumserunt.³⁹
 Brutus, quia reges ejercit, consul primus factus est.
 Hic, quia consules ejercit, rex postremo factus est.⁴⁰

37. «Cèsar sotmeté les Gàl·lies. Nicomedes, el Cèsar. Guaitau: el Cèsar, que subjuguà les Gàl·lies, ara en celebra el triomf. Nicomedes, que subjuguà el Cèsar, no en celebra cap» (Suetoni, *Cèsar* 2,49, trad. de J. S.).

38. «Ciudadans, guardeu les vostres mullers: portem un llibertí calb. L'or que malbarates en dones a Roma el vas manllevar» (Suetoni, *Cèsar* 2,51, trad. de Joaquim Icart, Fundació Bernat Metge).

39. «Cèsar porta en triomf els gals vençuts, i després els duu a la cúria; els gals s'han tret les bragues i han pres el laticlavi» (Suetoni, *Cèsar* 2,80,3, trad. de Joaquim Icart, Fundació Bernat Metge). El laticlavi, 'túnica adornada amb una ampla franja de porpra, que portaven els senadors romans'.

40. «Brutus, per haver foragitat els reis, fou el primer d'ésser elegit cònsol. Aquest, per haver expulsat els cònsols, al final fou elegit rei» (Suetoni, *Cèsar* 2,80,6, trad. de Joaquim Icart, Fundació Bernat Metge).

Però els antics romans no solament coneixien el ritme, sinó també la rima. No hi ha res que ho demostrï tan eloqüentment com aquests versos del vell Enni, conservats per Ciceró:

Coelum nitescere, arbores frondescere,
vites laetifrice pampanis pubescere,
rami baccarum ubertate incurvescere.⁴¹
Haec omnia vidi inflammari,
priamo vi vutam evitare,
Jovis aram sanguine turpari.⁴²

La influència hellènica, que va pesar de manera absorbent sobre tota la literatura llatina, va desterrar de pla la rima com a procediment de la poesia culta, per sotmetre-la, completament i exclusivament, al ritme quantitatiu. Però, de vegades, sota els noms de *similiter cadens* i *similiter desinans*, la rima reapareix encara en les obres dels poetes més refinats. Així, per exemple, veiem *similiter cadens* —igualtat en les lletres finals de la síl·laba o síl·labes àtones— en Horaci i Virgili:

Metaque fervidis
evitata rotis, palmaque nobilis,
terrarum dominos evehit ad Deos:
hunc, si mobilium turba quiritum.⁴³
Poculaque inventis acheloia miscuit uvis.⁴⁴
Totaque thuriferis Panchaia pinguis arenis.⁴⁵
Hic vero subitum, ac dictum mirabile monstruum.⁴⁶
Confluere et lentisuvam dimmittere ramis.⁴⁷

41. «El cel brilla, els arbres es cobreixen de fulles, els ceps es rejuveneixen exuberants de pàm-pols, les branques es corben per l'abundor de baies» (CICERÓ, *De l'orador* 3,154, trad. de Salvador Golmés, Fundació Bernat Metge).

42. «Tot això ho he vist en flames, Príam morir de mort violenta, sollada de sang l'ara de Júpi-ter» (CICERÓ, *Tusculanes* 1,85, trad. d'Eduard Valentí, Fundació Bernat Metge).

43. «I la fita esquivada per les rodes arroentades i la palma de la celebritat, eleven, senyors de la terra, a l'altura dels déus. Aquest, és feliç, si la munió dels volubles quirites» (HORACI, *Odes* 1,4-7, trad. de Josep Vergés, Fundació Bernat Metge).

44. «Va mesclant el corrent d'Aquelous amb el suc del raïm que descobríreu» (VIRGILI, *Geòrgiques* 1,9, trad. de Miquel Dolç, Fundació Bernat Metge).

45. «Ni Pancaia, arreu coberta d'arenas riques d'encens» (VIRGILI, *Geòrgiques* 2,139, trad. de Miquel Dolç, Fundació Bernat Metge).

46. «Aleshores, prodigi sobtat i meravellós, hom veu» (VIRGILI, *Geòrgiques* 4,554, trad. de Miquel Dolç, Fundació Bernat Metge).

47. «Es pengen en raïm que fa vinclar les branques» (VIRGILI, *Geòrgiques* 4,558, trad. de Miquel Dolç, Fundació Bernat Metge).

Els mateixos poetes utilitzen de vegades el *similiter desinans*, igualtat de totes les lletres a partir de la vocal tònica, és a dir, rima perfecta o consonant:

Non satis est pulchra esse poemata: dulcia *sunto*
 Et quocumque volent, animum auditoris *agunto*.⁴⁸
 I, verbis virtutem illude *superbis*.⁴⁹
 Cornua *velatarum* obvertimus *antennarum*.⁵⁰

També es poden adduir exemples de Properci i d'Ovidi:

Non humani sunt partus talia *dona*,
 ita novem menses non peperere *bona*.⁵¹
 Quod coelum stellas tot habet Roma *puellas*.⁵²

Malgrat tot, al segle d'or això no passa de ser una raresa, i no existeix cap poesia ajustada completament a un sistema de rimes. Una altra cosa ja va ser en temps de Neró, segons mostra la burla que fa Persi en la seva primera *satyra*. Sota els imperis d'Adrià (117-138) i Aurelià (270-275), com es pot veure en les seves *vides*, escrites respectivament per Espartià i Flavi Vopisc, l'ús de la rima va seguir en augment.

S'anava esborrant del llenguatge parlat la diferència quantitativa de les síl·labes —sense la qual els versos clàssics s'arriben a confondre amb la prosa—, i es feia necessari un altre element d'unitat per donar harmonia al vers.

El curs d'aquesta evolució, que es va acabar amb l'ús imprescindible de la rima en les literatures modernes, no el podem pas seguir, mancats de documents en la poesia popular. Però sí que el podem seguir en l'eclesiàstica, que participa molt d'aquest caràcter. Hi ha qui opina —contra el comú sentir que l'atribueix a Tomàs de Celano— que la cèlebre seqüència

48. «No n'hi ha prou amb el fet que el poema sigui bonic. Ha de ser dolç. I que porti on vulgui l'ànim de l'oient» (HORACI, *Ars poetica*, 99-100, trad. de J. S.).

49. «Ves, mofa't de la virtut amb paraules arrogants» (VIRGILI, *Eneida* 9,634, trad. de Miquel Dolç, Fundació Bernat Metge).

50. «Ens encarem als flancs d'antenes de soldats» (VIRGILI, *Eneida* 3,549, trad. de Miquel Dolç, Fundació Bernat Metge).

51. «No, no són d'infantament humà unes gràcies d'aquesta mena: deu mesos no han format aqueixos béns» (PROPERCI, *Elegies* 2,3,27-28, trad. de Joan Mínguez, Fundació Bernat Metge).

52. «I tants estels hi ha al cel com noies a la teva estimada Roma» (OVIDI, *Art d'enamorar* 1,59, trad. de Jaume Juan Castelló, Adesiara).

Dies irae dies illa
 solvet seclum in favilla,
 teste David cum Sibylla.⁵³

representa la protesta dels cristians emplaçant els seus perseguidors davant del judici de Déu. Referida a aquesta època remota, en la qual les preocupacions de la gentilitat no s'havien desarrelat de les ments catòliques, s'explica fàcilment la confusió de les profecies paganes amb les sagrades. Des del primer cant *Contra donatistes*, de sant Agustí, no s'interromp en la poesia cristiana l'ús de la rima i de les cadències, per més que al costat de poesies escrites en aquesta forma n'apareixen d'altres que segueixen els cànons de la prosòdia clàssica, com es pot veure en el variadíssim himnari llatinovisigòtic.

L'aplicació del *similiter cadens* o del *similiter desinans* als dos hemistiquis d'un vers (rima interior), tal com l'hem vist en els millors clàssics, va portar als anomenats *versos lleonins*, on la rima va associada a la quantitat, i que s'utilitzen contínuadament d'ençà del segle VI. Apareix en aquests versos de Properci:

Nec tibi Thirrena solvatur funis arena.⁵⁴
 Quin etiam absentis prosunt tibi, Cinthia, venti.⁵⁵
 Dulci ad hesternas fuerat mihi risa lucernas.⁵⁶

Sembla, no obstant això, que aquesta mena de versos va prendre el nom de Lleó o Leonci, canonge de Sant Víctor, que al segle XII els va perfeccionar i els va reduir a sistema.

Heus aquí, doncs, el que la literatura catalana —el que la literatura neollatina— deu a Roma: la forma de la paraula i de la poesia. Durant llargs segles, fins al Renaixement, no li deu gaire més. Però sempre s'insistirà poc sobre el valor d'aquests dos elements en la història literària: la llengua és el reflex més exacte de l'ànima d'un poble; la poesia és l'expressió més delicada de la seva idealitat. Un nexa ocult, misteriós però innegable, existeix entre un pensament i la llengua que li és pròpia.⁵⁷ Enni, l'antic poeta llatí, va dir que tenia tres ànimes perquè parlava

53. «Un dia d'ira serà el dia en què el món serà reduït a cendra, tal com anunciaren David i la Sibilla.»

54. «I que per tu no amollin les amarres, fixades a l'areny turrè» (PROPERCI, *Elegies* 1,8,11, trad. de Joan Mínguez, Fundació Bernat Metge).

55. «Adhuc les ventades estan també a favor teu, o Cintia absent» (PROPERCI, *Elegies* 1,17,5, trad. de Joan Mínguez, Fundació Bernat Metge).

56. «Dolça em fou la baralla anit a la claror de les llànties» (PROPERCI, *Elegies* 3,8,1, trad. de Joan Mínguez, Fundació Bernat Metge).

57. La tesi de Nicolau en aquest punt coincideix amb la que formula una llarga tradició setcentista i vuitcentista. Enric Prat de la Riba la va recollir i adaptar en els termes següents: «La llengua és

tres llengües. Els nostres pares, en acceptar la llengua llatina, van acceptar el pensament llatí, la gran pàtria romana, i es van fondre en la unitat de l'Imperi.

El dret. La vida social i política

Devem igualment als romans el dret, la vida social i política. D'aquestes institucions, la que millor es va conservar va ser el municipi, perquè el municipi és una creació romana que no va existir ni a Orient, on es confonia amb la tribu, ni a Grècia, on la ciutat era estat. El municipi de Barcelona, durant tota l'època comtal, no va fer sinó continuar tradicionalment l'organització romana, que els visigots no van destruir. I la constitució que els nostres consistoris van adoptar en ressorgir-hi al segle XIII el sentiment municipalista no difereix, essencialment, d'aquesta organització. És notable que a Anglaterra mateix, on la romanització va ser tan efímera, Londres conserva encara avui el municipi a la romana.

En canvi, tot i que el dret actual de Catalunya sigui el romà, fora una aberració suposar, com s'ha suposat, que el conservem des de l'època de la seva primitiva vigència. A Catalunya, com a tota la Romània, el dret dels vencedors germànics —influint, és veritat, pel de Roma— tard o d'hora es va haver d'imposar. El triomf del dret romà va ser obra de la jurisprudència, efecte de l'estudi del *corpus* justinià, iniciat al segle XI a la Universitat de Bolonya. Però el sentit del dret que va fer de Catalunya el primer poble jurídic dels temps mitjans és una herència ben romana. Només cal recordar el *Consolat de mar*, codi universal del comerç i la navegació mediterranis, legítim hereu i successor de l'antiquíssima *Llei ròdia*.

La religió. Creences i supersticions del poble romà conservades pel nostre poble.

Supervivències idolàtriques. La màgia

Els romans també ens van importar la seva religió, i aquest és un assumpte que mereixeria un examen detingut. La religió romana es compon de dues parts ben diferents: el *fons* pròpiament romà i la *forma* hellènica que el recobreix. Aquesta aparença externa, aquest vernís enlluernador, va caure ràpidament, sense que n'hagi persistit res entre nosaltres —tret d'algun record topogràfic, com el *Portum Veneris*, convertit en Portvendres. El que era pròpiament romà eren les pràctiques del culte i les supersticions. Les deïtats, en aquesta religió singular, són, més que déus i deesses, forces, *numina*. Estan mancades d'història i de vincle ge-

---

també un producte natural, no'l resultat d'una convenció o del artifici del home. "Una llengua —deya Herder— és un tot orgànich que viu, se desenrotlla y mor com ser vivent; la llengua d'un poble és, per dirho així, l'ànima mateixa d'aquest poble, feta visible y tangible." Pera conèixer un poble s'ha de posseir sa llengua, pera apreciar sa literatura s'ha de conèixer la llengua en que està escrita. Cada nació pensa com parla y parla com pensa» (*La nacionalitat catalana*, Barcelona, Tip. L'Anuari de la Exportació, 1906, p. 79-80).

nealògic, no tenen figura pròpia ni cap altre caràcter que el de les seves funcions especials. Se les ha qualificades d'*abstraccions pràctiques*, i és molt exacte: cada moment de la vida humana va lligat a una divinitat que, segons se l'honri o se l'oblidi, fa les nostres accions felices o desgraciades, fàcils o difícils d'executar. Formen aquests déus llargues llistes d'epítets, imperfectament personificats, que figuraven en els resos: *Cuba* vetllava el nen al bressol, *Abeona* l'ensenyava a caminar, *Farinus*, a parlar... I així el naixement, la iniciació, la investidura de la toga, el matrimoni, la sembra, la collita, la verema... tots els actes de la vida són actes religiosos, i una deïtat els presideix. Al matí i a la nit, en entrar i sortir de casa, el bon romà invoca els *penats* (déus del rebost, *penus*); diàriament fa sacrificis als déus de la seva llar i del seu patrimoni, *Lares* (d'on prové la nostra *llar*), i en especial als seus avantpassats difunts, els déus *Manes*. Però, a més d'aquests cultes i del que tot home devia al seu *Genius* i tota dona a la seva *Juno*, el ciutadà havia de complir mensualment amb les divinitats de la seva *curia*, diverses vegades l'any amb les del seu *gens*, sempre amb les de la ciutat i l'Imperi. Aquesta religió, per tant, tenia un caràcter nacional i fins i tot local, que no permetia a cap altre poble, per més romanitzat que estigués, acceptar-la sincerament.

Si la religió romana, doncs, no va influir en la seva forma elevada sobre el nostre poble sinó en els actes oficials —com abundantment proven les inscripcions recollides en el *Corpus* de Hübner—,⁵⁸ en canvi, l'aspecte més baix i absurd d'aquella vida religiosa, el que ocuparia la part més gran en la mentalitat i en la consciència de la gent colonitzadora, aviat va aconseguir apoderar-se de la gran massa inculta dels nostres indígenes. El fet és, com ja va fer notar Mommsen, que ni una sola inscripció del *Conventus Tarraconensis*, ni de quasi tots els *conventi* de la mateixa *provincia*, conserva cap nom de les antigues divinitats ni cap rastre del seu culte, malgrat que ens en transmeti tants l'epigrafia de les altres regions d'Espanya (excepte la Bètica), i malgrat que Roma oficialment, per tolerància, per indiferència o per política, va respectar sempre els cultes indígenes.⁵⁹

En canvi, les supersticions del baix poble romà pesen encara sobre el nostre, unes a despit de l'Església, que no ha cessat de condemnar-les, d'altres confoses i amalgamades amb les creences cristianes, malgrat que repugnen a la seva alta espiritualitat. Entre aquestes, la més absurda i la més estesa, la creença en els mals presagis (*coses de mal ésser*), és una herència romana: el mal influx del costat esquerre, que ha donat el nom de *sinistre* a les desgràcies; el de certs nombres i certs

58. Emil HÜBNER, *Corpus inscriptionum latinarum*, vol. II, *Inscriptiones Hispaniae Latinae*, Berlín, Berolini apud Georgium Reimerum, 1869.

59. Theodor MOMMSEN, *Historia de Roma*, vol. VIII, Madrid, Fortanet, 1876, p. 344.

dies faustos i nefastos; el dels esternuts, que ens apremem a conjurar exclamant: *Jesús!...* Tot això és ben romà.

Però no és només això. Entre els romans, a diferència del que va succeir amb els grecs, el politeisme va degenerar en veritable idolatria. Els grecs del període clàssic feien de les estàtues de les seves divinitats el model de la summa bellesa i del màxim poder que concebien. El que hi adoraven era el poder i la bellesa del déu. Els romans miraven els seus simulacres com a veritables ídols, i acordaven tal virtut particular a l'un i l'altre —aquesta aventura a aquest, aquest miracle a aquell— i els veneraven per si mateixos. Els historiadors romans són plens de les més deplorables llegendes d'estàtues miraculoses que parlen, s'agiten, mouen els ulls, es traslladen per si soles d'un lloc a un altre o es queden immòbils al lloc que han escollit per al seu temple. Heus aquí algunes d'aquestes llegendes preses a l'atzar d'un sol autor: Valeri Màxim. En el saqueig de Cartago pels romans, algú va arrabassar la túnica d'or a l'estàtua d'Apollo. Les mans del sacríleg lladre van ser trobades entre els retalls de la seva túnica. Trobant-se el cònsol Octavi en guerra amb el seu col·lega Cinna, el cap de l'estàtua d'Apollo es va separar per si sol del tronc, i es va adherir tan fortament a terra que no podia ser aixecat per ningú, fins que, mort Octavi, va tornar sense gens d'esforç al seu lloc. Càstor i Pòllux es van posar al capdavant de l'exèrcit del dictador Aule Postumi per donar-li la victòria sobre Octavi Mamili. Ells mateixos, com a preciosos joves cavallers sobre blancs corsers, van anunciar a Publi Vatini la derrota de Perseu per Emili Paulle. L'estàtua de Juno Moneta va parlar per dir que volia ser portada a Roma. Mart es va posar al capdavant de l'exèrcit del cònsol Gai Fabrici Luscí per alliberar la ciutat de Turis. Els penats que Enees va salvar a Troia, portats dues vegades per Ascani de Lavínum a Alba, van tornar per la seva pròpia virtut, indicant així on volien ser venerats. A l'incendi del temple dels Salis, el bastó augural de Ròmul va quedar intacte, de la mateixa manera que l'estàtua de Servi Tulli quan va ser cremat el temple de la Fortuna, i la de Claudi a l'incendi de la Cíbele.

Doncs bé; ¿no són fonamentalment aquestes llegendes idèntiques a la de sant Jordi combatent els sarraïns al capdavant de la host del comte de Barcelona; a la del Sant Crist remuntant el riu fins a arribar a Balaguer; a la de la Mare de Déu de Montserrat, que es va quedar immòbil on s'eleva ara el santuari, quan volien portar-la a Barcelona; a la del Nen Jesús de la Mare de Déu de l'Alegria girant-se d'esquena quan va passar un amant infidel; a la de la Puríssima del Born inclinant els seus ulls per mirar compassiva l'innocent que portaven a la forca; a les de tantes imatges que se salven de l'incendi dels seus temples; a la de santa Eulàlia cegant la reina que va intentar veure el seu cos nu, i a tantes i tantes d'altres? ¿No sentim constantment el nostre poble parlar dels miracles, no pas de Déu, de la Verge o dels sants, sinó dels miracles d'aquesta o d'aquella *imatge*?

No passa només aquí, això. A Roma hi ha una estàtua de sant Pere que té el polze del peu dret gastat pels besos pietosos dels devots. Els besos dels devots pagans van posar-s'hi, fa més de dos mil anys, quan sant Pere, en comptes d'empunyar les claus, llançava llamps i era un Júpiter. Però, ¿què té d'estrany, això, si ja sembla comprovat que el nostre sant Hipòlit no és altre sinó el fillastre de Fedra, el cast Hipòlit de les llegendes clàssiques; si sant Gervasi i sant Protasi són l'última evolució del mite dels Dioscurs? Per això, en les altes esferes de l'Església s'intenta esporgar el santoral. Després de tot, ¿no havia tingut el seu res propi Carlemany, que en acabat va ser privat de culte? A Girona, conservem la imatge i el missal del seu ofici. Mai l'Església no ha tingut per dogmàtiques les canonitzacions.

Però, el que és més important, ¿de qui ens ha vingut, sinó de Roma, la creença en els encantaments que, passant per l'edat mitjana, de la qual tenim abundant documentació, persevera arrelada en les nostres baixes (i no tan baixes!) capes socials? ¿De qui hem heretat, sinó de Roma, l'art amb què practiquen el seu ofici les nostres miserables *somnàmbules* i *tiradores de cartes*, ignorants de tan antiga estirp?

La fetillera romana que, sota el nom de Canídia, ens descriu Horaci, i sembla que era un personatge real —Gratídia, perfumista napolitana i *venefica*—, tenia el mateix instrumental que les seves hereves contemporànies: branques de xiprer, sang de gripau, dents de gos, plomes d'òliba, figuretes de cera... Anava de nit a buscar ossos i a arrencar cabrafigues pels cementiris; evocava els morts, vessant en un forat la sang d'una ovella negra; fabricava ungüents amb greix de nens...⁶⁰ I tot això, com ara, per vèncer el desviament dels estimats per les seves consultores. ¿Què ha variat, en aquest aspecte, del que veiem en l'*Ègloga VIII* de Virgili, en les *Elegies* de Tibul, en els *Amors* d'Ovidi, en el *Satiricó* de Petroni?

També creia el poble romà, com el nostre, en aparicions i fantasmes. Fins i tot Plini el Jove i Tàcit ens parlen de la dona d'alçada sobrehumana que, sota els pòrtics d'Adrumetum, es va aparèixer a Curci Ruf, desheretat de la fortuna, i li va profetitzar el seu ràpid enlairament: *Tu es, Rufe, qui in hanc provinciam pro consule venies*. I així va succeir.⁶¹

No cal insistir sobre la procedència romana de certes pràctiques, tals com el carnaval, la mitja festa del dijous (*dies Jovis*), condemnada en el Concili de Narbona del 589; les danses i festes amb què se celebrava a Barcelona, encara a finals del segle XIV, la prostitució d'una neòfita al bordell públic, etc., perquè és evident de ple a ple.

60. Citat a Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. 1, Madrid, Librería Católica de San José, 1880, p. 281.

61. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. 1, Madrid, Librería Católica de San José, 1880, p. 283.

La majoria de les pràctiques i creences ràpidament enumerades interessaven aquí, no solament perquè mostren el caràcter del nostre poble, sinó també perquè constitueixen la base principal de la literatura popular, en la qual ressona, així mateix, l'eco de les tradicions clàssiques, com la de les sirenes i la del cíclop Polifem.

El caràcter

Pel que fa al caràcter, a l'esperit pràctic i utilitari de Roma, reflectit en el seu gran conreu del dret i en la seva manca de fantasia artística, no hi ha dubte que va deixar un profund sediment al nostre poble. Comparat amb com n'era, d'imaginatiu, el poble grec, el romà se'ns apareix com el més prosaic del món. Només cal recordar els seus noms personals presos d'animals (*Porcius, Caninius*, etcètera) o de verdures (*Fabius, Cicero*, etc.), quan no eren simplement noms presos dels nombres cardinals (*Secundus, Octavius, Decimus*, etc.). La literatura llatina, reflex d'aquest caràcter, és original només en la prosa i en la sàtira (*satyra tota nostra est*, diu Quintilià),⁶² està mancada d'èpica nacional i imita només la poesia grega. Catalunya, amb un caràcter semblant al romà, va produir una literatura derivada de la provençal, la francesa o la italiana, pel que respecta a la poesia lírica i d'aventures. Està absolutament mancada d'èpica, però té gèneres en prosa enterament originals (cronistes, Lull) i, entre d'altres de menors, dos satírics de primera classe: Turmeda i Jaume Roig.

Particularitats de la nostra romanització

Si comparem l'actual Catalunya amb les altres nacions llatines, se'ns presenta una romanització marcada amb profundes petjades, la qual cosa es veu, per exemple, en la nostra llengua, que és la més propera a la llengua mare, juntament amb la italiana. Ho podem comprovar en la nostra toponímia i en el nostre caràcter. Però deduir d'això una més intensa romanització de Catalunya respecte a les seves germanes i veïnes és un miratge que s'ha d'evitar. No, això no és pas exacte. El que hi ha és que per a nosaltres l'encuny romà fou el decisiu, mentre que, al nord de França i a la resta d'Espanya, altres fortíssimes influències —la germànica i l'oriental— van fer retrocedir el romanisme.

Si hi hagués cap diferència —no n'hi ha cap, segons el meu parer, ja que el *Corpus inscriptionum* mostra una romanització igual i absoluta a la Tarraconense que a la Bètica—, hauria de ser contrària a nosaltres, i basada en la falta de col·laboració del nostre territori en la política, l'art i la literatura de Roma.

62. Citat a Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de las ideas estéticas en España*, vol. 1, Madrid, Viuda e Hijos de M. Tello, 1907, p. 392.

Pel que fa a la política, una única família catalana, la barcelonina dels Sura, va intervenir i influir en el govern de l'Imperi.

Pel que fa a l'art, les esplendors de la metròpoli van ser quasi exclusivament per a dos centres de la cultura preromana, la *Provincia* i la Bètica, i la Tarraconense, situada entremig de tots dos centres. Ausoni enumera, entre les grans ciutats del món, Arle, *petita Roma de les Gàllies*, Mèrida, Tolosa, Narbona, Bordeus..., però no pas Tarragona, que, malgrat el temple d'August, el teatre, el circ, l'amfiteatre, l'aqüeducte, les termes..., no passava de ser una ciutat provinciana circumscrita al recinte indígena de les muralles anomenades ciclòpies.⁶³ De monuments romans n'hi ha a totes les regions de Catalunya, cosa que evidencia també la completa romanització del territori: temples de Barcelona, Vic, Empúries; sepulcres de Favara, Lloret; columbari de Vila-rodona; arcs de Berà, Cabanes; teatres d'Alcúdia, Maó; termes de Calafell, Montbui, Malavella; aqüeductes, ponts, ares... Però són d'un art pobre, colonial, i aixecats en la seva majoria per gent forastera: militars, empleats, polítics. Aureli Vicenci, *president*, va restaurar les termes de Tarragona; Luci Cecili Optat, de la tribu Papíria, va llegar 7.500 denaris per a una festa de lluitadors a Barcelona; Luci Minuci Natal, pare i fill, de la tribu Galèria (del 108 al 138), van edificar, en solar propi, banys i termes a Barcelona, Iluro (Mataró) i probablement a Bètulo (Badalona), etc.

Pobresa de la nostra literatura romanopagana. Les causes

Pel que toca a les lletres, cal reconèixer que, si amb els clàssics s'inicia la història literària de França i de Castella, la de Catalunya encara no. No tenim cap nom per oposar als de Sèneca, Lucà, Columella, Marcial, Quintilià, etc. Dues inscripcions recollides per Hübner i dos elogis epigràfics d'aurigues del circ de Tarragona són els únics rastres de poesia romanopagana entre nosaltres: el que Flavi Rufí i Sempronio Diofant van dedicar al seu servidor Eutiques, auriga de vint-i-dos anys, i el que a Fusc, de la facció vènet, van consagrar els seus devots i entusiastes.⁶⁴ També un epígraf de la mateixa ciutat, Tarragona, ha conservat el nom d'un mim, Emili Severià, encara que no hi ha cap dada sobre la seva pàtria. D'altra banda, el *mim* —la gran diversió de la plebs romana, el progenitor de la nostra pantomima— cau per complet fora dels dominis literaris, i també dels culturals.

L'explicació del fet que el nostre territori no contribuís amb cap nom a l'esplendor literària de Roma s'ha de buscar, a parer meu, en una menor cultura primitiva respecte a la Bètica, per exemple. És el que passa també a França, on el

63. Cf. Décimo Magno AUSONIO, «Clasificación de las ciudades ilustres», a *Obras*, vol. II, trad. d'Antonio Alvar, Madrid, Gredos, 1990, p. 119-135.

64. Emil HÜBNER, *Corpus inscriptionum latinarum*, vol. II, *Inscriptiones Hispaniae Latinae*, Berlín, Berolini apud Georgium Reimerum, 1869, p. 973.

Migjorn collabora molt abans que el Nord i l'Est en la civilització romana. Cal arribar al període cristià abans que aquestes dues regions i la nostra ofereixin algun representant il·lustre a la literatura de l'Imperi.

El cristianisme

Estat moral de l'imperi romà. Difusió del cristianisme. Triomf

Roma havia assolit la completa unitat de tot l'Imperi —del d'Occident en particular— amb l'existència d'un sol dret, una sola llengua, una literatura, una administració, un règim social... Però allò que havia donat a Roma el poder de conquerir tot el món, els austers costums de l'edat republicana, encarnats per última vegada en la generació dels Escipions, de Leli i de Cató, havia desaparegut per sempre. Després de l'enlluernador breu període de Cèsar i d'August, la baixesa moral més profunda es va apropiat de l'Imperi, des de la família Júlia fins als últims legionaris. Així va ser l'època en què el nostre poble es va assimilar al conqueridor i va quedar fos en la unitat romana. Però, quin sentiment, quin entusiasme podia ser l'aglutinant de tan diversos pobles com els que coexistien dins l'Imperi? El sentiment nacional —el vell orgull romà— el podien sentir els romans de raça, però no pas els pobles sotmesos. Pel que fa a la monarquia imperial, si bé al principi es cobria vergonyosa sota la toga de les magistratures republicanes, i en acabat no va ser més que una successió de crims i de revoltes pretorianes, quin lloc podien ocupar en el cor del poble una sèrie d'emperadors tirànics, parricides, incestuosos? És impossible imaginar una relaxació de costums en els de dalt i una desorientació moral en els de baix més grans que les que van seguir el primer segle imperial.

Roma, en el seu alt esperit polític, havia procurat donar a l'Imperi la unitat moral indispensable per fer-ne una nació, i va voler fondre en una totes les religions conegudes, obrint de bat a bat les portes del Panteó als déus dels pobles dominats. Però, ¿com es podia imposar a la consciència popular aquella caterva de déus desconeguts quan, com hem vist, fins i tot s'anava separant del culte dels déus propis per caure en la més denigrant superstició? D'altra banda, una religió, tant com un culte i potser més que un culte, ha de ser una norma moral; i quina norma moral pot donar un ritualisme merament polític, incapaç d'ennobrir el cor i elevar la intel·ligència? Tampoc la filosofia. De totes les escoles antigues, degenerades ja en mans de rêtors i sofistes, l'única que tenia valor moral era l'escola estoica. Però —a causa d'això mateix potser— dia a dia en minvaven els adeptes. I, a més a més, el poble (la massa) pot ser creient, religiós o fanàtic, però no pas el filòsof. Avui mateix ho veiem a la Xina, on la plebs pot tenir una qualsevol religió, una qualsevol menys la de Confuci, que no és sinó una moral racionalista.

Per això el cristianisme, nascut a Judea en temps de Tiberi, va anar captant la consciència popular i, amb miraculosa rapidesa, al cap de pocs anys tenia adeptes a totes les regions de l'Imperi, i encara a moltes que es mantenien fora de l'Imperi. Si el cristianisme no hagués fet més que predicar el culte d'una altra divinitat —d'una divinitat fins llavors desconeguda a Roma—, el Panteó romà, sempre generós, hauria acollit la imatge d'aquell déu, i fins i tot l'emperador o el senat haurien instituït un col·legi de sacerdots que s'hi hagués consagrat únicament. Però, com que el cristianisme no volia entrar al Panteó, sinó que pretenia destruir-lo; com que aspirava a reinstaurar l'imperi de la moral i de la dignitat humana i predicava doctrines de fraternitat universal, el món polític de Roma hi va veure el seu més fort enemic, i va començar l'era de les persecucions, cada cop més violentes i cada cop més infructuoses.

Si el dia en què Gneu Escipió va desembarcar a Empúries comença la nostra història externa, el dia en què van arribar a Barcelona els apòstols africans Feliu i Cugat comença la nostra història interna. Llavors s'aviven en l'ànima dels nostres pares algunes de les més grans i més altes aspiracions de l'home, s'apropien del seu cor la virtut i l'esperança. La ràpida difusió del cristianisme a Catalunya la demostra el gran nombre de màrtirs, el nom dels quals ens és conegut i entre els quals es destaquen sant Magí, l'ermità de Brufaganya (235, persecució de Maximià); sant Fructuós, bisbe de Tarragona (260, persecució de Galliè); sant Sever, de Barcelona, i sant Narcís, de Girona (303, persecució de Dioclecià).

L'imperi cristià. Organització de la jerarquia

Però va arribar el temps de Constantí i es va promulgar, l'any 313, per l'edicta de Milà, la llibertat de consciència, que representava la pau a l'Església i al poble, cristià en la seva majoria, especialment a les ciutats. La vella religió politeïsta es va haver de refugiar al camp —*paganisme*—, i fins i tot l'emperador va ser batejat. Constantí tingué el sentit polític que no tenien els seus antecessors, i a l'Imperi, que per primera vegada veia els seus pobles units en una espiritualitat comuna, se li van obrir noves jornades de glòria. El triomf del cristianisme —preparat en certa manera pel proselitisme jueu dels últims temps, el culte solar de la dinastia Flàvia, el misticisme teològic de l'escola neoplatònica de Plotí i Porfiri i la moral dels emperadors filòsofs— va ser un triomf de pau i de concòrdia. L'emperador cristià continua sent el *pontifex maximus* de l'antiga religió. Establint la festa dominical, es designa el diumenge com a *diem Solis veneratione sui celebrem*. L'any 314, la nostra Tarragona encunya monedes que són les primeres que duen la creu, però al costat de la imatge divina del Sol. Més tard encara, el 328, Constantí aixeca al Fòrum, amb les seves pròpies faccions, una estàtua del déu Apollo empujant una esfera rematada per la creu.

No tenint ja res a témer dels poders oficials, es va fer cada vegada més intensa la propaganda cristiana. Si fins llavors n'hi havia hagut prou amb els bisbes i *presbyterii* de Tarragona, Tortosa, Lleida, Barcelona, Girona, Empúries i potser Ausa, el fet que els fidels augmentin en les poblacions rurals fa necessària la institució de les parròquies —que tímidament es dibuixa passada la meitat del segle IV—, que van adquirint a poc a poc independència i atribucions fins a quedar constituïdes en el segle VI de forma semblant a la moderna. Com més augmenta el poble cristià i el clero, més important va sent la dignitat episcopal. Si els prelatos dels primers temps solien ser homes fervorosos i austers, però sortits en la seva majoria de les capes inferiors de la societat, sota els emperadors cristians ho van ser persones riques i cultes, que sovint havien ocupat càrrecs civils i es consideraven homes de món. Tanta va ser la importància que van arribar a assolir, que gairebé sempre el bisbe era *defensor civitatis*. Aquesta magistratura, que apareix per primer cop l'any 364, tenia per missió fiscalitzar els actes dels governadors, qüestors, etc., defensar els ciutadans i administrar justícia. Competia al bisbe el dret de vet i el d'apel·lació, tant en profit dels particulars com de les ciutats. Així doncs, els bisbes, a part del seu poder espiritual, tenien una autoritat política semblant a la dels tribuns de l'antiga Roma.

Veritable caràcter de la invasió germànica. La Tarraconense, fidel a Roma. La monarquia goda forma un sol període amb l'imperi cristià

És una equivocació, contra la qual no s'insistirà mai prou, percebre el domini romà i les invasions bàrbares com dos fets successius, com si les unes haguessin ocasionat la mort de l'altre. De la mateixa manera, no és menys equivocat fer d'Ataülf el primer rei d'Espanya i veure'n la Cort instal·lada a Barcelona.

Tots els territoris de l'Europa central i Àsia septentrional estaven ocupats per pobles seminòmades, germànics i eslaus, de raça ària, que, empesos pel progressiu creixement de la seva població, feien incessant ruta cap a migjorn i ponent, més amb caràcter d'emigració que de conquesta o expedició guerrera, fins que xocaven invariablement contra el dic de l'Imperi romà. Aquest va pretendre sotmetre'ls també al seu jou, però les legions de Var, en l'apogeu de la grandesa romana, van ser exterminades (any 9) per aquelles tribus, *bàrbares* en totes les accepcions de la paraula. Gents sotmeses a certs costums religiosament respectats, enmig de les seves crueltats i sanguinari culte, respiraven sentiments d'independència, de justícia i de jerarquia social, i tenien, d'altra banda, el preuat tresor d'una poesia rica i potent de caràcter nacional i èpic. A aquelles tribus, veïnes de l'Imperi durant llargs segles, el tracte amb els mercats romans, si no les havia civilitzades gaire, almenys hi havia difós el gust i el coneixement d'un cert luxe i els vicis que encara avui les nacions cultes no tarden a comunicar als salvatges de les seves colònies. Les inacabables lluites de l'Imperi d'Occident en la seva decadèn-

cia, que impossibilitaven el poder central d'acudir a la defensa de les seves fronteres, el van obligar a pactar amb les tribus germàniques i permetre que s'establissin en algunes províncies amb caràcter de confederades (*foederati*), constituint així petits estats feudataris de Roma. Es va consolidar llavors el poder i la dominació dels bàrbars, que ja eren tractats d'igual a igual pels romans i gaudien de grans beneficis, fins a poder assolir la ciutadania. També llavors se'n va preparar la romanització i l'ingrés al cristianisme, ortodox o arrià. Així els bàrbars es van infiltrar en l'Imperi i es van assegurar el triomf immediat.

Sueus, vàndals i alans, després de derrotar els francs, van trencar la frontera del Rin, i, prenent les grans vies imperials, es van amuntegar al peu dels Pirineus, on van viure del pillatge fins que la traïció d'un general els va permetre l'entrada a Espanya (408-409). El principal baluard romà va ser la Tarraconense, que, juntament amb algunes ciutats de les altres províncies, defensades per elements hispanoromans, va romandre fidel a l'Imperi, mentre que vàndals i sueus s'establien a Galícia, els alans a Lusitània i la Cartaginense i els vàndals silings a Andalusia. L'any 412, els visigots, com a antics aliats de l'Imperi, passaren a les Gàl·lies per combatre contra els rebels Joví i Sebastià, que van ser derrotats. L'emperador Honori va voler defraudar-los el sou de 600.000 mesures de blat, i llavors van ser ells, els visigots, els que es van revoltar. El general romà Constanci va derrotar el seu cabdill Ataülf, successor d'Alaric, que es va refugiar a la Tarraconsense, va ocupar Barcelona (414) i va morir assassinat per Sigeric, que també ho va ser, de seguida, per Vàlia. A aquest cabdill se li van pagar les 600.000 mesures, i llavors, reconciliat amb l'Imperi, el va ajudar a reconquerir la major part de la Península i va anar a establir-se novament a la Gàl·lia meridional, a la segona Aquitània. Des de llavors, es pot afirmar que l'Imperi no té cap altre exèrcit que les tribus germàniques. Els visigots van tornar a la Tarraconense en temps de Valentinià II com a soldats de l'Imperi al comandament de Teodoric per combatre els *bagaudes*, que rebien l'ajuda dels sueus, i en persecució d'aquests van tornar a sortir, empenyent-los fins a Braga i Porto.

Quan l'Imperi va desaparèixer, el 476, els visigots, que havien defensat la Tarraconense en nom seu, es van creure, naturalment, amb dret de dominar-la, i Euric la va annexionar al seu regne, vençuda l'escassa resistència de l'aristocràcia hispanoromana. No obstant això, el nou domini no va transcendir més enllà de l'administració i la milícia, i fins i tot en aquests àmbits els bisbes, que eren hispanoromans, tenien —especialment després de la conversió de Recared (589)— una influència decisiva, començant pel seu vot en l'elecció reial i seguint pels seus drets (com a *defensores civitatum*) de suspendre les imposicions i els judicis, donar asil, protegir els pobres, esclaus, viudes i orfes, etc. D'altra banda, els gots no van gosar combatre el romanisme durant el període arrià, moment en què ho haurien pogut fer amb més força, per respecte encara a l'Imperi en la persona de l'emperador d'Orient. Atanagild (554-567) va reconèixer expressament la sobira-

nia de Justinà, i va ordenar que en les aclamacions el nom de l'emperador precedís el del cabdill visigot, donant-li un tribut anual, prometent-li contingents armats en cas de guerra, etc. Fins i tot més tard, en els primers temps de Leovigild (572-587) —que havia de ser qui s'aixequés contra l'Imperi, revestint les insígnies del poder monàrquic—, s'encunyava moneda amb la imatge de l'emperador Justí, a qui es qualificava d'*august* i *senyor nostre*.

Els visigots, doncs, no van intentar de cap manera destruir el romanisme, sinó apropiar-se'l. No era possible. Però, enlluernats per l'esplendor romana, la seva conducta va ser la d'uns forasters que, si no s'adaptaven completament al medi superior on es veien col·locats, no era per falta de ganes, sinó per invencibles vicis o connatural inferioritat. Per això, no podem considerar el poble got com un fautor del germanisme, que vindrà després. A més a més, pel que fa a la civilització, cap trastorn no en representa el domini. Aquell poble, poc culte per imposar-se intel·lectualment als hispanoromans i poc bàrbar per destruir a sang i foc la civilització llatina, independent dels invasors, deixa que segueixi el curs de la seva història, en major decadència cada vegada, però sense mutar-ne ni la forma ni el caràcter. Per això, seria un absurd separar dos períodes pel que fa a la cultura: l'imperi cristià i la monarquia goda. El que dona fisonomia a aquests segles (IV a VII) és la victòria i l'afermament del cristianisme en la consciència individual i en el govern públic. Només en el terreny artístic s'aprecia alguna evolució, però no pas deguda als gots sinó als bizantins, senyors de les Balears i de la costa meridional d'Espanya, amos de la navegació i del comerç mediterranis.

Caràcter del cristianisme popular. El seu valor poètic

Tot i que hi havia encara alguns vicis pagans a Espanya, quan el XVI Concili de Toledo (693) reiterava la condemna contra els adoradors d'ídols, pedres, boscos i fonts, contra els àugurs i encantadors, etc., no hi ha dubte que el nostre poble era ja cristià en les albors de la quarta centúria. Gaston Paris ha fet una observació que declara, més que un llarg discurs, l'estat de l'esperit de la gran massa des del punt de vista de l'ensenyança religiosa. Les paraules llatines que expressen les pràctiques més ordinàries del culte —*baptizare, comunicare, jejunare*— i els graus de la jerarquia eclesiàstica més immediats al poble —*presbyter, episcopus, monachus*— ofereixen derivacions completament populars, cosa que demostra que van passar des de molt aviat, en l'època romana, a la boca del poble —*batejar, combregar, dejunar, prevere, bisbe, monge*. En canvi, els noms de certs misteris i litúrgies no donen més que derivacions sàvies.⁶⁵

65. Gaston PARIS, *Mélanges linguistiques: Latin vulgaire et langues romanes, langue française, notes étymologiques, appendice, index*, París, H. Champion, 1906-1909, p. 353-419.

En la consciència del poble acabat de convertir, el cristianisme va prendre un aire sentimental, ple d'una encantadora senzillesa primitiva que a vegades —involuntàriament— sembla allunyada del rigorisme dogmàtic i de l'alta moralitat predicada per l'Església. És una creença general en el poder de Déu i dels sants i en el poder del dimoni —espècie de *maniqueisme* latent encara en el nostre poble, rastre potser de les més antigues creences— que es manifesta incessantment per miracles trobats, la por dels càstigs d'ultratomba, la major importància atribuïda a l'observació dels ritus que a la conducta moral, l'horror al paganisme i a l'heretgia, el culte cada cop més gran a la Mare de Déu. Aquests són els trets amb què s'inicia el cristianisme a la nostra terra; els trets que, més o menys intensos, segons la cultura de cada segle, es conserven a través de tota l'edat mitjana; els que informen la nostra literatura antiga i l'ànima del nostre poble fins al Renaixement, i encara més lluny. La fe era absoluta, completa, sense restricció ni dubte. La moralitat, en canvi, era inferior i no superava la nostra.

El cristianisme aportava una poesia èpica continguda en les narracions de la Bíblia i en les gestes dels sants i dels màrtirs: una poesia lírica —la dels Salms— dirigida tota ella a Déu, a Jesucrist, i fundada en l'íntima efusió de l'ànima en l'amor, el temor o el penediment; una poesia dramàtica esbossada ja en les cerimònies del culte. D'altra banda, no hi ha res de més poètic que les idees cosmològiques professades per aquelles generacions senzilles i creients. Dividit el món en tres regions sobreposades, la central l'ocupava la terra. Aquí es lliurava el combat de la vida, en el qual l'home, caigut però rescatat, amo d'escollir entre el bé i el mal, està en continu perill per les trampes del dimoni, però es veu sostingut —si sap servir-se'n— per la gràcia de Déu, la protecció de la Verge i dels sants. De l'èxit en aquesta lluita depèn per a l'home el seu destí etern: o felicitat perfecta o suplicis inaudits. Per sobre de la terra, en la part més alta, el cel amb la Santíssima Trinitat, els àngels, la Verge, els sants interessant-se en el combat sostingut per cada home, però intervenint només de tant en tant i arbitràriament. A baix, al centre de la terra, l'infern amb Satanàs i els seus dimonis, que fan miracles quasi divins i venen al món per temptar els homes, la condemna dels quals és l'únic palliatiu del seu turment. El fet central, l'eix de la vida, en aquesta concepció, és el pecat, que es tracta constantment d'evitar o expiar. Una literatura considerable ensenya a no desesperar per més grossos que hagin estat els pecats comesos. No solament Déu perdona, generós, el pecat comès, sinó que els més sants, els que fan miracles més meravellosos, sovint van començar per ser grans pecadors i fins i tot criminals. A més a més, no hi ha gràcia que no s'obtingui comptant amb la intercessió dels sants, i, encara millor, amb la de la Verge Maria.

Fent arrelar unes idees similars en la consciència popular, la nova religió tenia un valor poètic molt superior al del paganisme romà, potser tan alt com el del grec, però de condició diferent, més aviat tràgic que idíl·lic.

Intensitat de la penetració del cristianisme a Catalunya. Caràcters propis

La intensitat de la penetració del cristianisme en el nostre poble i la seva decisiva influència només són comparables a les del romanisme. Així, romanisme i cristianisme es van lligar tan estretament en el període que estudiem, que es van arribar a fer sinònims. Per als musulmans, un *rumí* va ser, i encara és, un *cristià*, sigui quina sigui la seva veritable pàtria. El cristianisme va conquerir tots els pobles indoeuropeus amb què es va posar en contacte, però es va detenir, malgrat els evangèlics esforços d'apòstols i de màrtirs, davant la invencible obstinació semítica. Es va poder témer per un moment que la religió essencialment universal es convertís en una religió de raça. Però això mateix n'enfortia l'autoritat i el domini sobre els pobles que hi veien la representació sintètica de les seves creences, de la seva llengua i del seu esperit nacional. Els cristians conviuen al nostre territori amb els jueus. Van conviure després amb els musulmans. I tot això no va fer sinó enfondir l'arrel religiosa en la consciència del poble. També dins del cristianisme les heretgies van tenir aquest caràcter ètnic, i només van deixar de ser temors dels teòlegs, i es van convertir en veritable perill per a l'ortodòxia, aquelles heretgies que van ser sostingudes per un poble en massa, com l'*arrianisme* per als invasors germànics, com després el cisma de Miquel i Foci per a l'Orient grec. D'aquí també ve que, desaparegut ja l'obstacle religiós, els nostres hispanoromans es fusionessin amb els gots, des del moment en què aquests es van convertir al catolicisme.

La literatura catalana antiga, impregnada de sabor religiós, des de les *Homilies* d'Organyà fins als cants d'Ausiàs Marc; el nostre art consagrat quasi absolutament a embellir el temple del Senyor; la nostra legislació, com si es tractés d'un altre Deuteronomi, encaminada a afirmar el regne de Déu sobre la terra; la generositat dels nostres comtes i de tot el poble, fundant i sostenint riquíssimes abadies i monestirs, omplint d'esglésies i ermites les nostres poblacions i els nostres camps. Tot això és suficient prova de la religiositat dels nostres avis. Però si s'objectés que l'art, la literatura i el dret sovint són articles d'importació, i que sempre és difícil separar el que hi ha de sinceritat del que es deu a la moda o a les tendències generals de l'època, una altra reflexió, molt més íntima, obligarà a reconèixer fins a quin punt estava profundament arrelat el sentiment religiós en els orígens del nostre poble. Cal observar els noms que espontàniament aquest va donar, oblidant els clàssics, als objectes i fenòmens naturals que es presentaven davant dels seus admirats ulls. Es va convertir *Iris* en *arc de Sant Martí*, la *via Làctia* en *camí* o *carrera de Sant Jaume*. Al seu costat van aparèixer les *Tres Maries*, i en la part alta dels pals el *Foc de Sant Elm*. I encara més que això. Com en un immens altar, les flors dels nostres prats van ser dedicades a la Verge Maria: es va anomenar la campaneta digital *didalera de la Mare de Déu* o *herba de Santa Maria*; llet de Maria, la pulmonària; *herba de la Mare de Déu*, el jusquiam; *lliri de Maria* o

lliri de Nostra Senyora, les llàgrimes de Salomó; *mà de Maria*, l'herba de mal de cor; *rosa de la Mare de Déu*, la rosa encarnada; *menta de Santa Maria*, la tanarida; *viola de la Mare de Déu*, el pensament silvestre; *mantellet de la Verge*, el tussílag; *enciamet de la Mare de Déu*, l'enciam petit; *cabell de la Mare de Déu*, el *cuscuta epithyllum*, i altres denominacions molt menys tendres i poètiques —*bressol de Maria*, *camisola de la Mare de Déu*, *llàgrimes de Maria*, *coixí de la Mare de Déu*, *llet de la Verge*, *llitet de la Mare de Déu*, *mitgeta de la Mare de Déu*, *ulls de Maria*, *sabató de la Mare de Déu*, etc.—, irrecusable testimoni de la senzilla fe del nostre poble i de la seva devoció cap a la Verge Maria. El poble català va donar una altra prova d'aquesta devoció afiliant-se resoltament i unànimement com cap altre a l'escola franciscana que afirmava, tal com va dogmatitzar l'Església el 1854, la Concepció Immaculada de Maria. El 1281, el bisbe de Barcelona Arnau de Gurb instituí a la seva diòcesi la commemoració anual de tan singular privilegi, que Ramon Llull defensà tenaçment en les seves obres. Jaume II, el 1304, prohibeix als dominics i els seus sequaços qualsevol atac a la popular creença, prohibició que reitera Joan I. Martí l'Humà, el 1404, s'interessa per la major solemnitat de l'ofici i la processó de la Immaculada a la catedral de Barcelona. La literatura catalana, per dos dels seus més eximis representants, Bernat Metge i Jaume Roig, adopta la devoció del poble. I considerant-la com un dogma nacional, el 1459 el Consell de Cent escriu en to de queixa al Papa i a la reina Maria perquè aquesta, castellana de nació i professant la creença que Nostra Senyora va ser concebuda en pecat original, havia prohibit predicar en defensa de la Immaculada.

A més d'aquesta devoció mariana, són trets característics del nostre catolicisme la tolerància amb els musulmans i els jueus i fins i tot amb els heretges, d'on provenen les controvèrsies teològiques i les protestes contra les severitats de l'inquisidor Eimeric (1391), la submissió en allò espiritual a Roma, que va fer del nostre poble un camp estèril per a tota mena d'heretgies, i, juntament amb això, la independència en matèria temporal, manifestada eloqüentment en la política gibel·lina de Pere el Gran. El nostre poble, cent per cent catòlic, no va permetre, no obstant això, que en nom de la religió es lesionessin els seus interessos nacionals ni els drets dels seus ciutadans. Pere el Catòlic, un any després de la batalla de Las Navas de Tolosa, va saber morir com un heroi a Muret (1213), defensant els seus súbdits albigesos contra la croada francesa; Jaume I i Pere el Cerimoniós van refusar la coronació que, sota humiliants condicions, els oferia el Papa. El Consell de Cent, el 1369, va trencar les relacions d'amistat amb els frares predicadors, perquè l'inquisidor, membre de l'orde, juntament amb el bisbe, jutjaven el mallorquí Bartomeu Genovès, autor, segons afirmaven, de llibres herètics, sense haver-li donat opció de defensar-se. Però quan el nostre poble creia, encertadament o erròniament, que entraven en joc els interessos vitals de la seva religió, llavors no vacillava davant dels majors sacrificis. Per la religió va sostenir bona part de la

guerra de reconquesta; per la religió va tolerar disposicions tan contràries al seu caràcter i als seus interessos, com ara l'estranyament dels jueus, que va empobrir les ciutats catalanes, i el dels moriscos, que va arruïnar el camp de València; per la religió es va acabar doblegant a la Inquisició castellana, després d'haver-la combatuda; per la religió va emprendre amb entusiasme la Guerra Gran (1793) i va perseverar en la Guerra de la Independència, molt més fatals totes dues a l'esperit nacional de Catalunya que la victòria de Felip V i el Decret de Nova Planta.

Història literària de Catalunya als segles IV-VII. Olimpi de Barcelona (a començament del s. IV). Sant Pacià de Barcelona (360-390). Dextre (392). Sant Just d'Urgell (535) i els seus germans. Joan de Biclàr (567-589). Quirze de Barcelona (656-666). Idali (666-689). L'església balear. Anònims

La literatura profana de Catalunya als segles IV i VII ens és completament desconeguda. Només sabem que existien poesies populars amatòries, que perdurava el costum romà d'entonar cançons llicencioses en els banquets, i que el poble, per celebrar les festivitats religioses, s'entregava a càntics i balls immorals, fins i tot dins les esglésies. Els cànons condemnatoris d'aquesta pràctica, promulgats al III Concili de Toledo (589), i les paraules de sant Isidor i de sant Valeri reprovant els *dira carmina, turpes cantici, amatoria turpia cantica, lascivae cantilenae, nefariae cantilenae* i *mortiferae ballimaciae*, són els únics testimonis de la poesia popular d'aquest període. En un camp a part, la producció llatinoeclesiàstica s'integra dins una literatura universal; universal per l'esperit cristià, únic que l'ànima, i universal també pel seu llenguatge, que no s'aparta de la més pura llatinitat pel que respecta a l'estil personal. Pertanyin al període dels sants pares o bé ja al de transició entre aquests i l'Escolàstica; preparin els uns, segueixin els altres, el camí de sant Isidor (560-636), els nostres escriptors eclesiàstics alternen amb tots els seus contemporanis. Entre els pobles que eren romans no hi podia haver fronteres, i aquestes no es van aixecar tampoc quan va desaparèixer l'Imperi d'Occident.

Dels escriptors eclesiàstics, i en general de tots els escriptors de Catalunya, el més antic és el famós bisbe Olimpi. El pare Flórez col·loca el pontificat a la seu barcelonina d'aquest bisbe entre els de sant Sever i Pretextat.⁶⁶ Per tant, a principis del segle IV, sant Agustí el cognomena *vir magnae in Ecclesia et in Christo gloriae*, allegant l'autoritat d'Olimpi després de la de sant Cebrià i abans de les de sant Hilari i sant Ambrós. Gennadi diu que *scripsit Librum Fidei adversus eos qui*

66. Enrique FLÓREZ, *España sagrada: Theatro geographico-historico de la iglesia de España. Origen, divisiones y terminos de todas sus provincias. Antigüedad, traslaciones y estado antiguo y presente de sus sillas, en todos los dominios de España y Portugal. Con varias disertaciones criticas para ilustrar la historia eclesiastica de España*, vol. XXIX, Madrid, Imprenta de Don Antonio de Sancha, 1775, p. 80-81.

naturam et non arbitrium in culpam vocant, ostendens non creatione sed inobedientia insertum naturae malum. I sant Agustí parla també d'uns *Sermons* d'Olimpi. Cap d'aquestes obres no es conserva.

Així doncs, sant Pacià, bisbe de Barcelona entre els anys 360 i 390 aproximadament, és el primer escriptor de la nostra terra de qui conservem l'obra, descartada la hipòtesi que el papa sant Damas fos català (i ni tan sols espanyol). Sant Jeroni el qualifica de *castigate eloquentia et tam vita quam sermone clarus*.⁶⁷ Imitador i deixeble del celeberrim i fogosíssim Tertullià, el gran apòlogista cartaginès, i malgrat que li copia frases i el segueix en les idees, sant Pacià guarda sempre la temperància en l'expressió, el punt mitjà just en el judici i la major exactitud a l'hora de consignar el dogma, la qual cosa li ha valgut la consideració de verídic testimoni de la tradició catòlica. Però, a més a més, el distingeix i el marca l'amor per la literatura clàssica, fins al punt d'haver-se de defensar de l'escàndol farisaic amb què el seu antagonista, l'heretge Sempronian, li retreu el fet d'haver adduït un vers de Virgili. «És que de jove l'he tingut molt entre mans», diu el sant. La majestatat romana resplendeix en tots els seus escrits. En ell, el cristià no destrueix el romà, la intensitat de la fe i del sentiment no li apaguen ni li desequilibren la raó. Diu justament el Dr. Torras i Bages que «és un bisbe que sembla un pretor de la Llei nova».⁶⁸

Entre les obres de sant Pacià, hauria de tenir particular interès la titulada *Cervus* o, en grec, com la cita sant Jeroni, *Κέρβος*. Es tractava d'una exhortació als diocesans perquè s'enretressin de la festa amb què els gentils celebraven, a tall de carnaval, les calendes de gener: *sumentes species monstruosas in ferarum habitu transformantur*. Les disfresses més comunes eren les de cervo, cabra i vedella, la qual cosa justifica el nom que va donar al seu llibre el nostre bisbe. L'efecte de l'admonició pastoral no va ser nul, sinó al contrari, ja que, com afirma el sant, en cap altre any com en aquell la festa no va ser tan animada. Aquest tractat s'ha perdut completament. Conservem, en canvi, *Sermo ad fideles et catochumenos de baptismo, Paraenesis sive exhortatio ad poenitentiam, Adversus Sempronianum novatianum* i *De similitudine carni peccati*, que li acaba de ser restituït.

També sant Jeroni parla d'un fill de sant Pacià anomenat Dextre, *clarus apud saeculum et Christi fidei deditus*.⁶⁹ Corria el rumor, l'any 392, que havia escrit una

67. SANT JERONI, *De viris illustribus*, núm. 106. L'edició de Carl Albrecht Bernoulli, *De viris inlustribus* [sic], Friburg i Leipzig, Mohr, 1895, p. 50, llegeix *castitate eloquentiae* en lloc de *castigate eloquentia*.

68. JOSEPH TORRAS Y BAGES, *La tradició catalana: Estudi del valor ètic i racional del regionalisme català*, Barcelona, F. Giró, 1892, p. 205.

69. SANT JERONI, *De viris illustribus*, núm. 132. En l'edició de Carl Albrecht Bernoulli, *De viris inlustribus* [sic], Friburg i Leipzig, Mohr, 1895, p. 56.

història universal dedicada a sant Jeroni, però aquest confessa que una tal obra no havia arribat a les seves mans. Emparcat en aquesta notícia, el pare Higuera, un de tants falsificadors de crònics, va forjar el que va posar sota el nom de Dextre.⁷⁰

Sota el Govern de Teudis (531-541), va florir una generació de quatre germans uterins, bisbes tots ells: sant Just d'Urgell, Nebridi d'Ègara (Terrassa), sant Justinià de València, i Epidi, de seu incerta. Just d'Urgell va escriure, *valde breviter et aperte*, com diu sant Isidor, un comentari *in Cantica canticorum*, que va dirigir al metropolità de Tarragona, *ad Syrgam papam*, amb una notable epístola, l'any 535, perquè el llegís i esmenés, mantenint-se submís a la seva censura.⁷¹ És del mateix autor, i es conserva, un *Sermo in natale Sancti Vincentii martyris*. El seu llenguatge no desmereix pas el dels altres pares de l'època.

De sant Justinià de València, sabem que va escriure un llibre sobre qüestions teològiques: *Responsiones ad quemdam rusticum*. Dels altres dos germans, Epidi i Nebridi, només hi ha la notícia, donada per sant Isidor, que van ser escriptors.⁷²

En aquesta ràpida enumeració ha d'entrar també Joan, bisbe de Girona, tot i que va ser de raça goda i natural de Lusitània. Explica sant Isidor que va sortir molt jove d'Espanya per anar a Constantinoble, on es va perfeccionar en el grec i el llatí durant disset anys. Va fundar l'escola i el monestir de Biclara (avui Vallclara, a dues llegües de Montblanc), del qual va escriure la regla —indici que no era un monestir benedictí, com s'ha dit. Presidint la seu gironina, va ser desterrat a Barcelona, en la persecució arriana de Leovigild, i alliberat deu anys després per Recared.

L'obra més important de Joan de Biclaram és un *Chronicon* que abraça vint-i-dos anys, des del primer de Justinià II fins al vuitè de Maurici (567-589), i continua la sèrie històrica d'Eusebi, sant Jeroni, Pròsper i Víctor de Tunísia. *Et multa alia scribere dicitur quae ad nostram notitiam minime pervenerunt*, agrega sant Isidor.⁷³

Quirze, bisbe de Barcelona (~656-666), és una de les grans figures del període visigòtic, i, per mitjà de la seva correspondència conservada amb sant Ildefons de Toledo i Taió de Saragossa, ens assabentem d'interessants detalls sobre la vida literària d'aquella època. Es trobava a Toledo quan el metropolità acabava d'escriure el seu llibre *De virginitate*, llibre que li va regalar. Al seu retorn a Barcelona, Quirze es va apressar a escriure-li donant-li les gràcies. Després d'una carta de

70. Jerónimo ROMÁN DE LA HIGUERA, *Fragmentum chronici sive omnimoda historiae Flavii Lucii Dextrii Barcinonensis*, Saragossa, Juan Lanaja, 1619.

71. Manuel RISCO, *España sagrada*, vol. 42, Madrid, Impr. Pedro Marín, 1801, p. 185-189.

72. Manuel RISCO, *España sagrada*, vol. 42, Madrid, Impr. Pedro Marín, 1801, p. 184-185.

73. Enrique FLÓREZ, *España sagrada*, vol. 6, Madrid, Imprenta de Don Antonio de Sancha, 1751, p. 353 i següents. El testimoni de sant Isidor és a la p. 373.

sant Ildefons, el nostre bisbe li va tornar a escriure, exhortant-lo perquè aboqués en una nova obra tot el seu saber teològic. Sant Ildefons va acceptar la idea, però no va arribar a realitzar-la. D'altra banda, sembla que, a prec de Quirze, Taió de Saragossa va escriure el seu importantíssim llibre *Sententiarum*, on, anticipant-se al de Pere Llobard, sistematitza per primera vegada la teologia. Taió, *memor vestrae benignissimae petitionis*, diu a Quirze que li va enviar l'original de l'obra i li va demanar que l'hi retornés en breu. El seu amic anava endarrerint la devolució, esperant l'oportunitat de fer-ho personalment, fins que el va haver d'entregar, amb una carta excusatòria de contesta al correu que Taió li va enviar per recollir el seu manuscrit.

S'afirma, a més a més, que Quirze va ser poeta i autor de l'himne a santa Eulàlia, conservat en el breuari gòtic, *Fulget hic honor sepulcri...* La seva autenticitat, no obstant això, presenta gravíssims dubtes.

D'Idali (~666-689), bisbe també de Barcelona, a qui va dedicar sant Julià de Toledo el seu *Prognosticon futuri saeculi*, i més tard les seves *Responsiones*, únicament se'n conserven dues cartes.

Amb la caiguda de l'Imperi d'Occident, les Balears queden políticament i eclesiàsticament separades de Catalunya. La seva metròpoli ja no va ser Tarragona, sinó Càller, des que el 476 es va incorporar l'arxipèlag al regne dels vàndals. La mateixa separació va continuar quan els bizantins, el 534, la van agregar a la seva província de Mauritània Sitifiense. Malgrat això, cal remarcar aquí l'activitat intel·lectual de l'església balear. En són una prova la famosa *Encíclica* de Sever, bisbe de Menorca (any 418), i l'*Epístola* de Vicent, bisbe d'Eivissa (cap al 583), a Licinià, metropolità de Cartagena, que va respondre amb una altra epístola també conservada.

Com a exemple de poesia anònima, mereixen citar-se els epitafis dels metropolitans de Tarragona, Joan (469-519?) i Sergi (519-554?), i el de sant Justinià (527-548?), el ja citat bisbe de València. També cal destacar, tot i que en prosa, l'epitafi dedicat per Cesàrea al seu marit Carudo.

El semitisme

El semitisme com a valor ètnic

*Lluites intestines de la monarquia goda. Invasió musulmana.
Territoris independents*

La monarquia visigòtica, amb el seu caràcter electiu, portava a les entranyes l'element de la destrucció. D'ençà que els caps del poble got van deixar de ser cabdills d'un exèrcit per convertir-se en veritables monarques, cadascun d'ells va

tenir la natural ambició de vincular aquella alta dignitat a la seva família. D'aquí ve el fet d'associar, en vida, els fills al poder i donar-los el Govern superior —el *ducat*— d'alguna província. Des de llavors, no solament van esclatar violents conflictes en cada elecció reial, sinó que els que es creien postergats en els seus possibles drets movien insurreccions o conspiraven per a l'assassinat o el destronament del monarca regnant. Dins aquest ordre de revoltes per ambicions monàrquiques, han de col·locar-se les que, entre d'altres, van tenir lloc a *Ibèria* i *Septimània* (Catalunya i la Gàl·lia Narbonesa) mentre regnava Vamba (672-680) i a la mort de Vítiza (709). La primera, és a dir, la revolta del general Paulus (673), que es va nomenar *rei del Nord-est* i designava el rei Vamba *rei del Migdia*, va ser sufocada sense conseqüències. En canvi, van ser incalculables les revoltes que, mort Vítiza, va ocasionar l'ambició dels seus fills. Aquests, que eren tres —Àkhila, Olmund i Ardabast—, i a qui es va unir el seu oncle, el bisbe Oppas, van proclamar rei el germà gran, Àkhila, a Ibèria i Septimània, mentre que en altres províncies s'aixecaven altres candidats. Al cap d'un any i mig de guerra favorable a la família de Vítiza, els altres pretendents van aconseguir unir-se i, després de nomenar Roderic duc de la Bètica com a cabdill únic, van vèncer Àkhila (710). Aquest va haver de fugir a l'Àfrica, on els seus partidaris es van aliar amb els àrabs conqueridors de la Mauritània —desitjosos, feia temps, de passar l'Estret— i juntament amb l'exèrcit de Tàriq, lloctinent de Mūsà, van derrotar Roderic dues vegades, l'una a la Janda (juliol del 711) i l'altra a Segoyuela (setembre-octubre del 713). Allà va acabar per sempre el regne visigòtic, ja que Mūsà i Tàriq, des de la presa de Mèrida (713), van imposar l'autoritat del califa de Damasc a tot el país ocupat.

La conquesta del nostre territori —conquesta, com la de tot Hispània, no per la religió sinó pel botí— va venir de mans d'Abd al-'Azīz (714-715) i d'al-Hurr⁷⁴ (715-720). Es va establir un domini purament militar, i van quedar a la part muntanyosa algunes comarques independents. Els territoris naturalment defensats i pobres, a més a més, els sarràins no es van ocupar de senyorejar-los, com no ho havien fet amb els deserts i els oasis africans. D'aquesta manera, aquelles valls van quedar governades per alguns cabdills independents que, considerant-se amb poca autoritat per anomenar-se reis o ducs, es van titular *comtes* al Pallars, la Ribagorça, l'Aragó, Pamplona, Narbona, etc., i *senyors* a Erill i Mogrony. Representaven l'element hispanoromà, en fusió ja amb el gòtic, i es regulaven per les lleis i tradicions de la monarquia extinta.

Pel que respecta a Catalunya, Codera fa descendir la línia de terres lliures fins al Montsec, incloent-hi Àger, des d'on, seguint la divisòria de la conca del Carde-

74. A l'original, *Alhor*.

ner, arribaria a Manresa, lloc fronterer dels nostres territoris independents, algun dels quals va conquerir més tard l'emir al-Haitham (729).⁷⁵

Primera introducció al semitisme. Els jueus. El seu caràcter. La seva influència

Així va ser l'entrada triomfal del semitisme a la nostra terra, i la més important pel que fa al nombre. Però no va ser pas la primera. Deixant a part les antigues colonitzacions de fenicis i cartaginesos, que ja hem vist que no ens afecten directament, cal tenir molt en compte els jueus. Aquest poble, dispersat definitivament amb la ruïna del segon temple per Tit (any 70), va haver de fugir, errant a la recerca de nous països on establir-se. La tradició, recollida per sant Joan Crisòstom, els fa venir a la nostra terra al mateix segle I. Així ho pensa també el savi rabí Moisès Schwab.⁷⁶ Un altre israelita, Salomon Reinach, afirma que als primers temps de la nostra era l'existència d'una comunitat cristiana en pressuposa una altra de jueva.⁷⁷

Aquí, com a tot arreu, els jueus van tenir un caràcter absolutament contrari al dels àrabs. Gents que abans de tot eren pacífiques i comerciants, des dels inicis es van dedicar als negocis i, sense cap marcada tendència al proselitisme —pel fet de ser la seva religió una religió nacional—, van seguir observant a les sinagogues les pràctiques del culte mosaic, esperant la plenitud dels temps i el compliment de les profecies. Les comunitats judaiques —els *conventi judaeorum*— es troben regulades al *Breviari d'Alaric* (506), que es va prendre del *Codi teodosià* (438). Formaven una entitat semipolítica, amb fe, doctrina, costums, lleis i autoritats pròpies, que no es barrejava amb l'altra població del territori. Gràcies a aquesta organització tan excepcional i vigorosa, la raça hebraica, com si fos insensible a les convulsions de la història, ha pogut conservar les seves peculiars tradicions i el seu caràcter ètnic a través del temps.

Des de la destrucció del primer temple —captiveri de Babilònia, segle VI abans de Jesucrist— l'hebreu era una llengua morta. Seria, per tant, ridículament pueril buscar-hi cap etimologia catalana, a part de certes paraules rituals i jurídiques (per exemple, קאל, *call*). L'únic d'aquella llengua que ha passat a la nostra són els noms propis, noms de pila, però tamisats a través del grec i del llatí, amb alteració completa: Maria (*Mirym*), Jesús (*Yehosuah*), Ezequiel (*Yehezqel*). El mateix es pot afirmar d'algunes paraules del vocabulari eclesiàstic: *querubí*, *serafí*, *amén*. Ètnicament, la influència dels jueus va ser nul·la, ja que, per la taca deïcida que pesava

75. FRANCISCO CODERA, «Límites probables de la conquista árabe en la cordillera pirenaica», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, núm. XLVIII (1906), p. 289-311.

76. MOÏSE SCHWAB, *Histoire des Israélites*, 2a ed., París, Imprimerie Nationale, 1896, p. 55-57.

77. SALOMON REINACH, *Orpheus: Histoire générale des religions*, París, Picard, 1909, p. 366 i següents.

sobre ells, les lleis prohibien i les idees del temps no toleraven la seva fusió amb el poble cristià. Ni els conversos, legalment iguals als cristians vells, eren admesos per ells. Fins a aquests últims anys, els xuetes de Mallorca, batejats abans de l'expulsió del 1492, no s'han començat a entroncar amb famílies alienes a la seva raça. A més a més, el fet de ser una població essencialment urbana, consagrada als negocis i no pas a l'agricultura, acabava d'aïllar-los al seu barri particular i emmurallat. La influència hebraica la trobarem més endavant, però només en els àmbits científic i literari.

Els musulmans a Catalunya. Àrabs i berbers. Regions que van colonitzar especialment. La població mudèjar: eixàrics, moriscos. La seva influència ètnica. Els almogàvers. L'element àrabic en la llengua catalana

Vexats pels últims reis gots, a excepció de Vítiza, els jueus es van adherir amb entusiasme als victoriosos musulmans, als quals miraven com a germans i alliberadors —no trigarien a desenganyar-se—, i en van afavorir l'entrada a les ciutats hispàniques. Però entre els invasors musulmans és important distingir dos elements ètnics: el director, el culte, era semita, *àrab*; la pleballa de l'exèrcit, quasi bàrbara, era berber, *mora* —el mateix que s'escau avui al nord d'Àfrica. La influència cultural ens ve dels primers; l'ètnica, poca o molta, dels segons.

Els musulmans no van fundar a Espanya cap gran ciutat, ni li van canviar el nom. El de poblacions subalternes, primitiu o romà, on van arribar a dominar numèricament, apareix de tant en tant traduït a l'àrab. Però on la seva influència va ser més gran és en la toponímia rural. El poble musulmà, eminentment agrícola, es va establir per terrenys encara no desbrossats a fi de conrear-los, i els nous veïnats, els petits grups de població que es formaven, rebien el nom dels seus fundadors. D'aquí ve que tants pobles tinguin un nom començat per *Beni-* (*Bini-* o *Vin-*). En la toponomàstica de la Catalunya Vella (Marca Hispànica), pràcticament no existeix cap rastre d'un nom àrab; però a la Catalunya Nova, al contrari, els musulmans, respectats pels conqueridors, van romandre als seus llocs i van conservar el nom rebut. *Alfarràs*, *Alfés*, *Algèri* i *Alguaire*, prop de la Noguera Ribagorçana, i *Alcarràs*, *Aitona*, *Gebut*, a la vora de Lleida, en són un testimoni feaent. El mateix origen tenen *Benissanet*, *Benifallet*, *Bràfim* (*Abrahim*), *Vimbodí* (*Avimbodín*) i *Vinaixa* (*Avinaxa*).

A la regió de Tortosa, la població musulmana va ser més densa, i per això la toponímia d'etimologia àrab hi abunda més. El 1017, Ramon Berenguer III, en concedir la vila de Sant Carles de la Ràpita (*Aràbita* = frontera) i les seves *villulas* al monestir de Sant Cugat del Vallès, ens en dona els noms, per a quan hagués conquerit Tortosa: *Melia*, *Bengalem*, *Benalcale*, *Benidurames*, *Benijolima*, etc. Fins a vint noms, tots igualment aràbics. El mateix podria dir-se respecte a moltes comarques del regne de València i de les Balears.

Dintre de Catalunya, els territoris més penetrats pels àrabs —i que van arribar a ser regnes independents després dels de València i Saragossa durant el fraccionament del califat als regnes de *taifes*— van ser els de Tortosa i Lleida, reconquerits per Berenguer IV, respectivament, el 1148 i el 1149. No se'n va expulsar, ni de l'un ni de l'altre, la població musulmana, que hi va poder romandre, tot i que en situació molt diferent. La carta de poblament de Lleida, atorgada per Berenguer IV de Barcelona i Ermengol VI d'Urgell, després de concedir la ciutat amb tots els seus edificis i territoris a aquells que anessin a habitar-la, els prohibeix donar, empenyorar o vendre cap immoble als sarraïns. És a dir, se'ls desposseeix de les seves propietats i se'ls priva d'adquirir-ne d'altres en endavant. No obstant això, com es pot veure als *Costums*, recopilats per Guillem Botet el 1227, la població musulmana de Lleida continuava formant un grup a part, organitzada sota la seva salmedina. Tenien una importància molt més gran les franquícies de la colònia musulmana de Tortosa, constituïda com a lliure entitat política, ja que, pagats els seus tributs, no reconeixia d'altra banda els poders establerts a la ciutat, ni guardava els costums i les lleis del poble dominador. Els *Costums de Tortosa* sancionen aquesta personalitat independent de la colònia sarraïna, que pel que sembla devia ser molt nombrosa, especialment al camp. Allà, per tal que l'agricultura no decaigués, el comte Berenguer IV, en conquerir el territori, va concedir el domini útil d'algunes heretats als vençuts, que van continuar conreant-les i gaudint dels fruits de la seva feina, sense cap altra obligació que la de pagar al propietari un tant anual proporcional als productes obtinguts. Eren, doncs, una classe de parcers mudèjars, anomenats *eixàrics*.

Aquesta població rural és possible que, d'una o altra manera, tot i que sempre a escala reduïda, es barregés amb els nous contingents cristians que hi convivia. Per altra banda, els llauradors musulmans no eren àrabs de raça, sinó berbers, que sempre han lligat amb el nostre poble (demostra aquest fet el gran nombre de renegats que avui tenim a les cabiles marroquines), i que a més, en cas que sigui certa la hipòtesi libiotuàreg sobre l'origen dels ibers, no alterarien gens el fons ètnic dels pobles peninsulars. Els moros conversos i els seus descendents, *moriscos*, van ser expulsats dels regnes espanyols per Felip III (1610).

És altament seductora la hipòtesi que la frontera de Tortosa i València va ser bressol d'un poble guerrer i semibàrbar que tant influiria en la nostra història. Contra l'opinió vulgar que fa dels almogàvers una raça pirinenca, opina Pella i Forgas que aquests van sortir de l'actual Maestrat, i que eren una barreja de gent primitiva i tribus sarraïnes.⁷⁸ I, en efecte, el retrat que l'historiador Desclot fa d'un

78. No hem sabut localitzar en Pella cap consideració en aquest sentit. En trobem de similars, com ara aquesta: «Cataluña occidental, tardíamente librada de los árabes, puesta en contacto y confusión con

almogàver —«fort magre e negre de la calor del sol, e la barba que li fon crescuda, e sos cabells negres e llonchs»⁷⁹ sembla demostrar el tipus africà. Alguna determinació local que posseïm, el fet de no aparèixer en les nostres cròniques fins al segle XIII i els seus pocs escrúpols religiosos, tot això sembla corroborar l'esmentada hipòtesi. Aquesta unitat, no solament tàctica sinó ètnica i una mica exòtica d'un exèrcit, no ens pot pas sorprendre. És el cas actual dels *cosacs* a Rússia.

En el lèxic, la llengua àrabica ens va deixar un rastre abundant, que va desapareixent lentament. El dialecte de València, en particular, abundava i encara abunda en paraules d'origen àrab —com *almodí*, *alquermes*, *dula*, *atzucac*, *alqueria*, *tarquim*, etc.—, desconegudes a Catalunya, on, especialment a la Catalunya Vella, aquella influència va ser molt i molt menor. La majoria de les nostres veus aràbigues eren substantius introduïts amb la institució o l'objecte que denominaven, i amb l'abolició d'aquella o el desús d'aquest s'han perdut en la llengua parlada; així: *almotacén*, *mostassaf*, *salmedina*, *mesquita*, *aljama*, *almeixia*, *alfarda*, *alcandora*, *atzagaia*, etc. Alguns noms (per exemple, *aljub*, *séquia*, etc.) eren sinònims d'altres de llatins (*cisterna*, *rec*, etc.), i en la lluita, aquests han prevalgut. Altres vegades es donava la sinonímia entre dues veus aràbigues, com *síndia* i *albudeca*, de les quals ha desaparegut una, la més característica. Tot això ha estat la causa del minvament considerable del nostre vocabulari d'origen àrab. Si observéssim el que ens queda d'aquella llengua, apareixeria clar el caràcter de la seva influència: no tenim cap verb amb una evident etimologia aràbiga, que no siguin els denominatius; i d'adjectius, en posseïm solament un, *mesquí*. Quant als substantius, pertanyen a diversos àmbits d'idees i d'objectes, però cap ni un no forma vocabulari exclusiu ni predominant: *garrova* (garrofa), *cotó*, *morduix* (moradui), *sínia*, *xarop*, *gatzara*, *arrova*, *quintar*, *magatzem*, *drassana*, *camàlic*, *algotzir*, *torsimany* ('intèrpret'), *barnús*, etc. Si en molts substantius d'origen àrab es conserva l'article propi d'aquesta llengua, en alguns altres el reemplaça l'article català *es*, i així tenim *esbergínia* i *aubergínia*, *escarxofa* (carxofa), etc. D'aquí, sens dubte, ve l'anteposició redundat de l'article en paraules com *esbufec*, *escardot*, *estisores*

---

aragoneses, navarros y gascones, realizó su evolución social apartada, sacando de sus comunidades y centros primitivos de población la libertad individual superior á otras comarcas catalanas, librándose de las prestaciones feudales por mano de sus condes y obispos de Urgel, ó al dictarse sus cartas-pueblas, como los de Agramunt, Lérida y Tortosa. Su vida, más hermanada y comunista, su tipo, apenas variado, presentan á los habitantes en la escena política, en masa: en la vida social reunidos en poblaciones, cuyos nombres son ibéricos, y no aislados en *masías*, mostrándose en todo exentos del exagerado individualismo de los demás catalanes [...]. Guardan instintos de violencia con que acuden antes á las armas que á las palabras, siendo la estadística criminal suya la mayor y ocupada de asesinatos y lesiones, y en menor número que en el resto de Cataluña, de engaños, estafas y calumnias» (José PELLA Y FORGAS, «Estudios de etnología catalana», *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, vol. XIII (1889), p. 74).

79. *Crónica del rey En Pere e dels seus antecessors passats per Bernat Desclot*, edició a cura de Josep Coroleu, Barcelona, Impr. La Renaixensa, 1885, p. 193.

(tisores), etc. Per mediació de l'àrab, han arribat fins a nosaltres veus d'origen grec i llatí, com *algeps* (de γύψος), *aubercoc* (de *praecoquus*), etc. Aquest bany d'orientalisme, superficial després de tot, és el que dona a la nostra llengua un major aire de germanor amb les altres dues peninsulars, i la separa de les altres llatines. Entre les hispàniques, la més arabitzada és la castellana, la segueix la portuguesa i després ve la catalana, cosa que fa que l'element aràbic en la primera representi més del doble que en la tercera. És, de totes maneres, una influència de lèxic, que no afecta pas l'organisme intern de la llengua en cap d'aquestes.

El semitisme com a valor cultural. La ciència aràbiga

Veritable caràcter de la filosofia aràbiga. Introducció de la ciència grega a Orient. Filòsofs orientals

Però el que més interessa dels pobles semítics, perquè en això radica la seva veritable influència, és la cultura; cultura que, convé confessar-ho, no ens va venir portada per les armes sarraines ni pel contacte amb les sinagogues judaïques, sinó que va romandre sense cap influència mentre no va ser traslladada, ja veurem com, a la llengua llatina.

Parlem primerament dels musulmans. Diu Renan que és un abús donar el nom de *filosofia àrab* al que és una adaptació de la filosofia grega, sense cap arrel a la península aràbiga.⁸⁰ No seria pas una *filosofia àrab*, sinó una *filosofia escrita en àrab*, que només va florir en les regions extremes de l'Imperi musulmà —a Espanya, al Marroc, a Samarcanda— i que, lluny de ser un fruit natural de l'espirit semític, representa més aviat la reacció del geni ari contra l'islamisme, és a dir, contra un dels més genuïns productes de l'ànima semítica. La filosofia és incompatible amb l'ortodòxia musulmana.

La literatura i la ciència hellèniques corrien traduïdes al siríac pels monjos, i des d'aquesta llengua van començar a ser portades a la llengua aràbiga, sota la protecció dels califes abbàssides, les obres científiques gregues, i de seguida les filosòfiques: l'*Astronomia (Almagest)* de Ptolemeu, els *Elements* d'Euclides, els *Aforismes* d'Hipòcrates, etc., que aviat es van veure acompanyats per la *Política* i les *Categories* d'Aristòtil, el *Timeu* i la *República* de Plató, les *Ennèades* de Plotí, etc. Amb aquestes traduccions es va despertar la curiositat filosòfica entre els àrabs, que es van integrar dins les escoles hellèniques. El més antic dels seus filòsofs és al-Kindī (finals del segle VIII), que tradueix i comenta Aristòtil. Un segle després, al-Fārābī s'ocupa d'Aristòtil i de Plató, tot i que es deixa influir per l'es-

80. Ernest RENAN, *Averroès et l'averroïsme*, París, A. Durand, 1852, p. II-III.

cola mística; Ibn Sīnā (Avicenna, 980-1037) comenta i completa l'obra de l'estagirita. Contra aquestes escoles més o menys racionalistes, al-Ghazzālī (Algatzell, 1059-1111), escèptic però que se serveix del misticisme, combat enèrgicament l'especulació en la seva obra *La incoherència dels filòsofs*, on estableix que l'amor pur condueix a l'il·luminisme i a la certesa.

Filòsofs hispànics: Avempace (1118-1138), Abū Bakr al-Ṭurṭūšī (1059-1129), Ibn Tufayl (1188). Averrois (1126-1196) i l'averroisme. Altres escoles filosòfiques

Des d'aquest moment, els musulmans d'Espanya assoleixen l'hegemonia del pensament filosòfic. Davant de l'escola netament mística, Ibn Bāḡḡa de Saragossa (Avempace, ~1118-1138) escriu el tractat *Règim del solitari*, sobre el veritable objectiu de l'home, que és la seva unió amb Déu, no per l'exaltació mística, sinó pel coneixement. Per aquesta obra és titllat de racionalista. No s'ha pas d'oblidar el gran asceta tortosí Abū Bakr al-Ṭurṭūšī (1059-1129); però cal fer menció especial de dos filòsofs, Ibn Tufayl (m. 1188), autor del *Filòsof autodidacte*, i, sobretot, Ibn Rušd (Averrois, 1126-1196).

El cordovès Averrois, doctíssim en les ciències naturals i de l'esperit, va escriure una obra contra la d'Algatzell, *Incoherència de la incoherència*, i, a més a més, *il gran commento*, com en diu el Dant,⁸¹ és a dir, tres comentaris a les obres d'Aristòtil. En els comentaris *majors*, Averrois tradueix el text original; en els *compendis*, el barreja amb exegesis pròpies; i en el *resum*, que és una perífrasi, exposa les seves doctrines sobre la mortalitat de l'ànima, el panteisme de la unitat de l'intel·lecte i (a fi de conciliar els seus escrits amb l'*Alcorà*) el fecundíssim sofisma: que una mateixa cosa pot ser veritable segons la fe i falsa segons la raó.

L'*averroisme*, salvat pels jueus i portat a l'Espanya cristiana, va entrar victoriós a la Universitat de París el 1205, es va difondre per Itàlia i Sicília, a la Cort de Frederic II, i va arribar a constituir un perill per a la fe cristiana molt més greu que el modern racionalisme. En les obres d'Albert el Gran, de sant Tomàs, de Ramon Llull es veu l'obsessió constant de lluitar contra tan formidable enemic, que no es va calmar fins que al segle xv els humanistes van donar a conèixer la pura filosofia aristotèlica. L'*averroisme* es va refugiar llavors a l'escola de Pàdua, on prevalia encara en temps de Luter i on van tenir lloc les famoses polèmiques que van motivar la seva definitiva condemna per Lleó X (1512) i el Concili V del Laterà. Cremonini va ser (1550-1631) l'últim representant de l'*averroisme* com a sistema, però algunes de les seves doctrines encara pesen en la filosofia contemporània.

81. «I aquell que el magne comentari féu, / Averrois» (DANTE ALIGHIERI, *La divina comèdia*, «Infern», cant iv, v. 144-145, trad. de Josep M. de Sagarra).

Averrois, que tant va influir a tot arreu, no va tenir deixebles entre els musulmans. Aquests es van repartir en diverses escoles: la mística dels *sufís*, en la qual sobresurt Moedín de Múrcia [Ibn Sabin al-Mursī?]; l'ortodòxia peripatètica dels *motekallemim*, dialèctics de la ciència dels fonaments de la fe secundats amb proves; i la més propera a l'averroisme, l'escola dels *motazilites*, que, en la controvèrsia sobre si l'*Alcorà* era etern o havia estat creat, es va decantar per la segona hipòtesi.

El semitisme com a valor cultural. La ciència jueva

Les sinagogues hispàniques. Floriment de les sinagogues andaluses sota el Califat. Menahem ben Saruq (910-970). Intolerància almohade (1148)

Passem ara als jueus. Des de temps molt antics, tenim notícies de calls a Girona, Tarragona i Barcelona —on en el segle XI ja s'esmenten les *veteres judaeorum sepulturas* de Montjuïc. Però fins al segle X la seva activitat, com la de les altres comunitats judaicoespanyoles, és molt escassa, ja que estaven supeditades en tot a la direcció de les acadèmies d'Orient, primer la de Jerusalem i des del segle III la de Babilònia, de la qual reconeixien el comandament religiós. En el segle X, el fet de passar el centre dels estudis rabínics a Occident fa que aquests conservin el seu caràcter de jurídics i exegetics. Però a Espanya i al Lenguadoc als comentaris bíblics i del dret canònic hebraic s'hi uneix l'estudi de la poesia i de la filosofia ortodoxa. La literatura rabínica, a més a més, s'associa estretament a l'aràbiga, de la qual imita tots els gèneres, s'apropia de tots els progressos i tradueix les creacions més notables. Té així mateix, per efecte de la seva llengua, un caràcter tan internacional com el de la literatura llatinoeclesiàstica, i molts rabins il·lustres passen d'una sinagoga a una altra sense que els detinguin les fronteres.

Aben Hasday, el cèlebre ministre d'Abd-al-Raḥmān III, va protegir dues personalitats il·lustres de la raça jueva: el tortosí Menahem ben Saruq (910?-970?) —a qui Graetz anomena «el primer estilista hebreu» per la incomparable elegància dels seus escrits—, autor d'un diccionari titulat *Composició (Mahberet)*;⁸² i el gramàtic de Bagdad Dunaix ben Labrat (920?-980?), deixeble de Saadia —i crític sever d'aquest i de Menahem en les seves *Respostes (Tēšuvot)*. La rivalitat entre Dunaix i Menahem va tenir males conseqüències per al segon, ja que el seu antagonista no sols va aconseguir suplantarlo en el favor de Hasday ibn Xaprut, sinó

82. Heinrich GRAETZ, *Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, Berlín, Mahberet, 1853-1875, 11 v. Nicolau devia tenir present el treball recent de Pere COROMINAS, «Estudis sobre'l pensament filosòfic dels jueus espanyols a l'edat mitja», *Arxius de l'Institut de Ciències*, vol. I, núm. 2-3 (1912), p. 3-38.

que li va fer imposar un dur càstig. Més tard, no obstant això, Menahem i el ministre van recuperar l'amistat. Es van formar a l'escola del tortosí, entre d'altres, el poeta Ishaq ben Chicatella i l'insigne gramàtic Yēhudà ben David, a qui es deu el primer estudi científic de la llengua hebrea.

Sota els ceptres d'Abd-al-Raḥmān III (912-961) i al-Ḥakam II (961-976), segle d'or del califat cordovès, Andalusia va ser el gran centre de la cultura mundial rabínica. Però Sulaymān, en entronitzar-se (1013), va començar perseguint els jueus, que havien afavorit el seu rival Muhammad, i els més il·lustres rabins van haver d'emigrar als estats cristians. D'aquí sorgeix, en començar el segle XI, el floriment de les nostres sinagogues, que encara va augmentar quan el 1148, amb la invasió almohade, van ser tancades i destruïdes les andaluses, i els jueus van salvar, amb la seva vida, la ciència aràbiga, perseguida per l'intolerant fanatisme.

Evolució filosòfica dels jueus: neoplatònics i aristotèlics. Els grans filòsofs jueus hispànics: Avicibró (1025-1070), Yēhudà ha-Leví (1085-1143). Maimònides (1135-1204)

Es va consumir llavors l'evolució filosòfica hebrea, que exterioritza la seva força en variades i fins i tot contràries direccions. No obstant això, totes poden reduir-se a dues: el *neoplatonisme místic* i el *racionalisme aristotèlic*. D'un costat, Avicibró, Bahya, Ben Saddiq; i de l'altre, Ibn Ezra, Ibn Daud de Toledo, Maimònides.

Els primers, panteistes en el fons, veuen en la suprema unitat divina un atractiu abisme, en el qual es poden submergir amb l'ajuda de la *ciència* i de l'*amor*. Els altres, menys imaginatius, observen en Déu la unitat inconcebible i inaccessible, l'existència de la qual reconeixen mitjançant la teoria del moviment. El neoplatonisme místic veu en el misticisme quelcom massa sublim per ser barrejat amb noms humans. El racionalisme aristotèlic posa en joc tota la subtileza del seu enteniment per conciliar la raó i la fe, Aristòtil i el Pentateuc, i amb aquest objectiu fan de totes dues fonts un profund i minuciós estudi, potser no superat. Però els uns i els altres s'aparten de la *lletra* de la llei, i són anatematitzats pels homes de religió. Se separen des de llavors els camps, i no queden sinó escèptics i creients, i entre aquests, Yehudà ha-Leví, que vol provar que la filosofia és perniciosa i herètica, perquè engendra el *dubte*. No obstant això, tres idees no canvien ni s'esborren mai de l'ànima judaica: la unitat divina, la solidaritat de la raça i l'esperança en una futura regeneració.

Tres són les grans figures de la filosofia jueva hispànica. Šelomó ibn Gabirol (conegut també per Avicibró, 1025-1070?), representant del misticisme neoplatònic, va escriure en àrab la *Font de la vida*, on estableix que tots els éssers, excepte Déu —la substància primera—, són compostos de matèria i forma, i que l'emancipació va ser produïda lliurement per la voluntat divina. Avicibró intenta conciliar

el panteisme amb el dogma judaic. Representa el mateix que entre els cristians Escot Eriúgena.

Yehudà ha-Leví (1085?-1143), el gran poeta de la sinagoga, va escriure un diàleg filosòfic-teològic, *Kuzarí*, que sintetitza la reacció de l'esperit tradicional hebreu contra el peripatetisme. És un gran místic, però místic ortodox: el sant Francesc de la seva raça.

No obstant això, malgrat el gran renom de Yehudà ha-Leví, el triomf havia de ser per a l'aristotelisme. Mošé ben Maymun, Maimònides (1135-1204), nascut a Còrdova i mort a Egipte, és la més gran figura del judaisme medieval, on domina pel seu geni d'organització científica i el seu racionalisme audaç però conciliador. La seva *Guia dels perplexos* representa el que les *Summa* de sant Tomàs; i com la d'aquest i la d'Averrois, la seva influència va arribar molt lluny, en el temps i en l'espai.

Les sinagogues catalanes. Primer floriment de la sinagoga barcelonina: juristes i gramàtics (s. X-XIII). La controvèrsia maimonista (Barcelona) i antimaimonista (Lleida). El talmud cabalista (Girona). Fi de la controvèrsia. Altres sinagogues importants. Activitat intel·lectual dels jueus catalans. Protecció règia. Odi popular

Passant als rabins catalans, al primer període assenyalat, és a dir, al dels estudis gramaticals, jurídics i exegetics, pertanyen —a part del ja citat Menahem ben Saruq, que va florir durant el Califat— alguns representants de l'escola barcelonina, entre els quals R. Ha-Leví-Bar-Barzilí [= Jafudà ben Barzilay, el Barceloní] i el seu fill Yehudà (que vivia el 1070), tots dos grans jurisconsults; Ishaq Ben Reubén (1073-1110), poeta de gran renom i també jurisconsult; R. Abraham-Ben-R. Yehudah, que el 1230 era membre de l'acadèmia barcelonina, jurista i teòleg, etc. Però entre tots sobresurt Yosef Kaspí, nascut a Barcelona el 1200 —comentarista de Plató, Aristòtil, Maimònides i Ibn Ezra, i que va portar a la més alta esplendor els estudis gramaticals i retòrics—, les obres del qual es van difondre ràpidament per totes les sinagogues.

Les idees de Maimònides comencen a fer prosèlits, i cap a l'any 1232 s'entaula la controvèrsia de *maimonistes* i *antimaimonistes*. Entre els primers, juntament amb David Quimhí, rabí narbonès descendent de catalans, cal destacar el rabí primer de Barcelona, Abraham ben Šemuel ibn Hasday, notable literat, autor de la curiosa novel·la *El fill del rei i el monjo*, refundició de *Barlaam i Josafat*, que allora ho era de la llegenda búdica del *Lalitavistara*. Per la seva banda, alguns representants de Lleida sostenen l'antimaimonisme. Però la controvèrsia acaba amb la condemna d'aquests, malgrat la intervenció conciliadora de Moixé ben Nahman, de Girona (1194-1265).

El talmudisme recalçant s'havia refugiat en el misticisme de la càbala. Dins aquest moviment sobresurt l'escola gironina amb Yehudà ben Yakar, R. Peretz-

Ha-Cohen (1241-...),⁸³ Yonà ben Abraham Gerundí (deixeble de Nahman i mestre de Salomó ben Adret) i Bonastruc ça Porta. Aquesta escola aconsegueix imposar el criteri tradicionalista a l'element director de l'acadèmia barcelonina.

Es va suscitar novament la contesa filosòfica. Es van afiliar a l'antimaimonisme Abba Mori i Salomó ben Adret, de Barcelona, talmudista intransigent que l'any 1280 era mestre universal dels jueus espanyols. S'allista com a maimonista R. Yedaiah ben Abraham Bedersi (nascut a Barcelona el 1250), considerat com el millor orador i un dels més notables rabins, i el perpinyanès R. Gerson ben Selomoh Meqataloniah (1250-1290). La victòria va ser per a aquests últims, però va haver de prevaldre el dret que prohibeix als jueus l'estudi de la filosofia abans dels vint-i-cinc anys, firmat el 1304 per R. Ašer ben Yēhiel i Salomó ben Adret. Va mostrar aquesta mateixa intransigència el seu successor en la presidència de l'acadèmia barcelonina, R. Josef Jachii. Conservem algunes obres d'aquest autor en traduccions llatines, però d'altres van ser cremades per sant Vicent Ferrer.

Les sinagogues més importants del domini català van ser les de Tortosa, Tarragona, Lleida, Girona, Perpinyà, Mallorca i Barcelona. Ni aquestes ni d'altres de menors eren només un temple per complir amb les pràctiques mosaïques, sinó que també eren una escola, un focus de cultura per als jueus. Els rabins passaven d'una sinagoga a l'altra exercint els seus ministeris de predicació i ensenyança. Desgraciadament, els nostres arxius, poc investigats encara, no ens donen notícies anteriors al segle XIV, però les d'aquest segle abunden. L'any 1323, hi havia una escola per a jueus a Cervera; el 1328, Josef Cohen va fundar a Tortosa un estudi per a jueus pobres; el 1337, el rabí de València, Samuel Abenposat, va anar a Terol a predicar la llei de Moisès i a ensenyar *litteras hebraicas* als fills dels seus correligionaris; un any després, R. Naçan de Toledo era mestre de la sinagoga de València; el 1343, la de Saragossa havia contractat el rabí Bomoa Hazdey, de Lleida, per fer la mateixa feina, etc.

El call mallorquí va ser, sens dubte, un dels més cultes i més rics, motiu pel qual s'hi va establir (abans del 1354) el cèlebre Yehudà ben Moixé Mosconí, o Lleó Grec (1328-1377), nascut a Okhrida, Grècia continental. A Mallorca va escriure (1368-1370) el *Supercomentari d'Ibn Ezra sobre el Pentateuc*, i va reunir una selectíssima biblioteca de més de 150 volums, hebraics tots, entre els quals dominaven les obres d'Averrois i dels rabins catalans, Kaspí especialment. Aquests llibres, inventariats després de la mort del propietari i que tant d'interès va tenir a adquirir Pere el Cerimoniós, van ser comprats en subhasta testamentària pels més notables jueus mallorquins: Maimon Xulebí, mestre Abdalhach, Magaluf

83. Aquest «R. Peretz-Ha-Cohen (1241-...)» no ha pogut ser identificat. Creiem que es tracta d'una confusió.

Nazar, Efraïm Bellshoms, Aharon-ben-Astruc-Cohen, Cresques Abraham, Jafudà Cresques.

Els jueus catalans, com en general tots els sefardites, solien escriure en àrab, però hi va haver un canvi i van començar a traduir moltes de les seves produccions a la llengua hebraicorabínica. Ishaq Ben Reubén ho va fer amb el tractat de *Compravenda* de R. Hai-Haron-ben-Serira [= R. Moseh ben R. Serira]. Van ser també portats a l'hebreu el *Llibre de la poma* i el *Llibre de l'ànima*, d'Abraham ben Selomó Ibn Hasday, que, en canvi, havia traduït de l'hebreu a l'àrab la *Balança de la justícia*, d'Algartzell. I no sols això, sinó que van ser hebraïtzades diverses obres d'origen llatí. El 1327, Cresques de Caslar va traduir el *Regimen sanitatis* i després la *Summa medicinae*, d'Arnau de Vilanova. Però el traductor més diligent va ser, al començament del segle xv, el barceloní Azaries Bonposc Bonfill, que va portar del llatí a l'hebreu el *De consolatione philosophiae* de Boeci, afegint-li un comentari, i de l'àrab les *Faules d'Isop* i una *Patologia i higiene*, de Galè o Hipòcrates.

Els nostres monarques van protegir sempre els jueus, especialment quan van ser objecte de persecucions populars —com el 1291, el 1348 i el 1391—, ja que no sols eren els seus metges i els seus intèrprets, sinó també la seva *caixa e thesaur*, com deia Alfons el Benigne.⁸⁴ Malgrat tot això, no van poder evitar la gran catàstrofe del 1391, repercussió de la degolladissa de Sevilla, narrada commovedorament pel teòleg Hasday Cresques i amb la qual desapareix tota cultura rabínica entre nosaltres.⁸⁵ Els jueus més rics van emigrar de seguida, i aquí només va romandre, vexada i oprimida, la plebs, que serà expulsada en massa un segle més tard (1492) per Ferran el Catòlic.

Incorporació de la cultura semítica a l'europea

Transcendència d'aquest fet. Escola de traductors de Toledo. Escola barcelonina

Ara és hora, doncs, d'assenyalar la influència de la cultura oriental —aràbiga i judaica— sobre la nostra. I cal advertir, abans de tot, que aquesta influència no s'inicia per contacte dels erudits semites amb els nostres, que estaven molt distanciats durant els segles XII i XIII, sinó pel pas de les obres orientals a la llengua llatina.

84. En carta del rei Alfons III, datada a Lleida l'11 de juny del 1328 i escrita a propòsit de les violències sofertes pels jueus de Perpinyà, s'hi llegeix: «e segons que vos sabets be los predecessors nostres e del dit rey [de Mallorca] han sofferts e comportats los juheus en lurs regnes e terres e la Esgleya de Roma los suffer encara, que ls dits juheus son caxe e thesaur dels reys e a una necessitat sens plevexen molt» (Antoni RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908, p. 92).

85. José M. MILLÁS VALLICROSA, *Estudios sobre historia de la ciencia española*, vol. 1, Madrid, CSIC, 1991, p. 431-439.

Diu Renan que la introducció dels textos àrabs en els estudis occidentals divideix la història científica i filosòfica de l'edat mitjana en dues èpoques perfectament diferents. En la primera, l'esperit humà, per satisfer la seva curiositat, no posseeix sinó les minvades restes de l'ensenyança de les escoles romanes, acumulades en les compilacions de Marcià Capella, Beda, sant Isidor, etc., i alguns tractats tècnics que aquest caràcter va rescatar de l'oblit. En la segona, torna també a Occident la ciència antiga, però més completa, amb els comentaris àrabs o amb les obres originals de la ciència grega, que els romans s'havien estimat més compondre.⁸⁶

A l'arquebisbe Raimon de Toledo (1125-1151) es deu el que s'ha anomenat Escola de Traductors de Toledo, gràcies a la qual la cultura semítica va passar als dominis llatins. La persecució almohade va afavorir aquella activitat literària, perquè molts savis jueus i sarraïns es van refugiar a Toledo, on van contribuir a l'esplendor de l'escola. El procediment de les versions consistia en el fet que un jueu o un mossàrab toledà fes la traducció a la llengua vulgar o al llatí bàrbar, que era interpretat tot seguit pels doctes en el llatí escolàstic, i el llibre podia ja divulgar-se per tot Occident. Les primeres obres importades de l'àrab van ser les científiques, especialment de medicina, matemàtiques i astronomia, a les quals van seguir les filosòfiques.

El més laboriós dels traductors toledans —que va produir, a més a més, moltes obres originals— va ser Domingo Gundisalvo, ardiaca de Segòvia, amb qui va col·laborar el jueu convers Joan Hispalense. Les traduccions de Gundisalvo van ser *Physica*, *Metaphysica* i *De coelo et mundo*, d'Avicenna, i el *Liber philosophiae*, d'Alatzell. Les de Gundisalvo i Joan Hispalense, el *Liber de anima*, d'Avicenna, i el *Liber fontis vitae*, d'Avicibró. Es deuen a Joan Hispalense la *Logica*, d'Avicenna; *Differentia inter animam et spiritum*, de Costa ben Luca; *Theoria planetarum et stellarum*, d'Alfragani; *Centiloquium i quadripartitus*, de Ptolemeu, i moltes altres obres d'astronomia i matemàtiques.

Alguns estrangers van col·laborar amb l'escola de Toledo. Entre ells, Gerard de Cremona (1114-1187), el més actiu, que hi va aprendre l'àrab i va traduir més de setanta obres de filosofia, geometria, astrologia, medicina, física, alquímia i geomància, obres que eren d'Aristòtil, Euclides, Arquimedes, Ptolemeu, Galè i molts autors àrabs. Se li van unir Robertus Retinensis, Hermann el Dàlmata, Miquel Scot i Adelard de Bath en la tasca de portar al llatí, no solament les obres d'Aristòtil i d'altres pensadors grecs, sinó les dels més importants filòsofs musulmans i jueus.

86. Ernest RENAN, *Averroès et l'averroïsme*, París, Michel Lévy, 1866, p. 201.

Al costat d'aquesta escola toledana, cal fer constar, encara que fos més modesta, l'existència d'una escola barcelonina de traductors. Sense parlar de l'ardiaca Llobet, que el 984 havia traduït un llibre d'astrologia, en arribar al segle XII trobem el jueu barceloní Abraham Bar Hiyya (Savasorda), autor de moltes obres matemàtiques i astronòmiques, que va portar de l'àrab al llatí el *Liber de horarum electionibus* d'ibn Abi 'Imrān⁸⁷ i el *Liber augmenti et diminutionis*. Leclerc sospita que Plató de Tívoli hauria après l'àrab i l'hebreu a l'escola de Savasorda.⁸⁸ El fet és que aquest italià va traduir a Barcelona, de l'hebreu al llatí, el *Liber embadorum* (*Tractat sobre mesures i càlculs*), de Savasorda (1116?), i de l'àrab al llatí els *Capitula stellarum*, d'Almansor ben Abraham (1136); el *Liber in judiciis nativitatum*, d'Abohali Alghihac (1136), i el *Quadripartitus*, de Ptolemeu (1138). Esteve Arnau, de Barcelona, va traduir el *Tractatus de sphaera solida*, de Costa ben Luca.

Influència oriental en la filosofia catalana. Antiaverroistes: Ramon Llull, Ramon Martí. Averroistes: Antoni Riera, Anselm Turmeda. Ídem en la medicina. Ídem en l'astrologia i en la cartografia

En l'aspecte filosòfic, quatre noms sintetitzen la influència oriental a Catalunya: dos antiaverroistes, Ramon Llull i Ramon Martí, i dos averroistes, Antoni Riera i Anselm Turmeda.

La gegantina figura de Ramon Llull (1235-1315) representa l'adopció cristianitzada de tot el que és oriental. El seu misticisme és comparable al dels *sufís*, més que no pas al de sant Francesc —només cal citar el *Llibre d'amic e amat* i els *Cent noms de Déu*. Tradueix la *Lògica del Gatzell*, i l'accepta en l'exposició del seu sistema. I, com al-Fārābī, intenta conciliar Plató i Aristòtil. El *Kuzarí* va influir en el seu *Llibre del gentil e los tres savis* i en els altres diàlegs derivats d'aquest, ja que estava preocupat, com Yehudà ha-Leví, pel problema religiós. Com els *motekallemim*, Llull malda per provar els fonaments de la fe; i, commogut per la influència cada vegada més gran de l'averroisme, que havia vist triomfar a la Universitat de París, s'obsessiona en els últims anys de la seva vida per combatre un enemic tan prepotent. Però el proselitisme de Ramon Llull és massa fervorós per limitar-se a treballar perquè els errors orientals no infectin els cristians. El que ell anhela és conquerir per a Crist els musulmans i els jueus. D'aquí ve el fet de sol·licitar autorització per predicar a les aljames i sinagogues. D'aquí ve el seu estudi de l'àrab i el fet d'escriure en aquesta llengua bona part de les seves obres; d'aquí ve la constant súplica als reis i al Papa de la fundació de les escoles de llengües orientals, on s'instrueixin missioners que evangelitzin els pobles mahometans.

87. A l'original, *Alí-ben-Ahmed-el-Imraní*.

88. Lucien LECLERC, *Histoire de la médecine arabe*, París, Leroux, 1876, p. 344.

Ramon Martí (1230-1286), de l'orde dominicà, professa amb entusiasme aquestes idees i, coneixedor profund de la llengua àrab, compon el primer diccionari àrab-llatí que es coneix, molt anterior al de fra Pedro de Alcalá. Però, a més, escriu una obra filosoficoteològica, de les més valuoses de l'apologètica cristiana, el *Pugio fidei adversus mauros et judaeos*, dirigida especialment contra l'averroisme, que combat amb l'autoritat i les raons d'Algatzell.

Antoni Riera (segle XIV), alumne valencià de la Universitat de Lleida, va difondre una sèrie de proposicions herètiques, combatudes per fra Nicolau Eimeric, entre les quals sobresurt la que diu «que arribarà un temps en què la llei dels jueus, la dels cristians i la dels sarraïns es reduiran a una de sola; quina?, només Déu ho sap». Aquesta idea de la refundició de les tres religions en una de sola —repetició del conte dels tres anells— Riera només la podia haver presa, segons Menéndez y Pelayo, dels averroistes, que solien posar en parangó i igualtat les tres religions.⁸⁹

Averroista pràctic, més que no pas teòric, descregut en religió i en tota la resta, Anselm Turmeda (1352-1432), en principi religiós franciscà i després gran personatge de la cort musulmana del sultà de Tunis, és la síntesi de totes les inquietuds espirituals d'una època que, perdut l'equilibri estable de la fe cristiana, no havia trobat encara el de l'escepticisme clàssic rediviu en els humanistes. La seva apostasia, la seva càustica *Disputa de l'ase*, traduïda en part d'un altre text àrab, i, sobretot, el seu *Obsequi de l'home il·lustrat per atacar els partidaris de la Creu*, freda i raonada crítica del cristianisme, proven fins a quin extrem els corrents del pensament semític podien arrelar en una ànima catalana dels segles XIV i XV.

Fora una tasca llarguíssima ressenyar les controvèrsies teològiques que van tenir lloc al nostre territori, des de les del convers Pau Cristià contra els gironins Moixé ben Nahman i Bonastruc ça Porta (Barcelona, 1263 i 1265) fins a la de Jeroni de Santa Fe, també convers, contra catorze rabins (Tortosa, 1415); o enumerar totes les obres d'apologètica cristiana que aquí es van publicar i les traduccions catalanes de l'*Alcorà* i del *Talmud*. N'hi haurà prou amb aquesta sumària indicació.

La ciència mèdica era totalment oriental —aràbiga, tot i que grega en el seu origen primer. Per tant, no ha d'estranyar el gran nombre de metges jueus que apareixen a l'edat mitjana. Tot i que Arnau de Vilanova va aconseguir que Frederic III prohibís als metges jueus tenir cura dels malalts cristians, aquesta prohibició —per altra part no acatada— no representa pas cap reacció contra la medicina oriental, perquè els llibres aràbics formen la base de les biblioteques dels metges

89. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. 3, Madrid, Librería Católica de San José, 1882, p. 415-448.

cristians, i alguns d'aquests, com el mateix Vilanova i Ermengol Blasi, els tradueixen al llatí. La feina d'incorporar a la ciència cristiana el saber mèdic oriental es va veure afavorida pel rei Jaume II, que va encomanar a Vidal Benvenist de Porta, de Mallorca, la tasca de passar de *lingua arabica in romana* diversos llibres de medicina. També Salomó de Mallorca, famós metge, va traduir el 1349 un llibre àrab per ordre de Pere el Cerimoniós.

L'astrologia era igualment una ciència oriental —professada pels jueus des del temps d'Ibn Ezra (1119-1194), l'obra del qual existeix traduïda al català—, ciència en què s'havia especialitzat al segle XII Abraham Savasorda, i més tard, segons sembla, el call de Mallorca. El 1380, Işhaq Nafusí i Efraïm Bellshoms eren reputats com els millors mestres d'astrolabis; el 1381, Vidal Efraïm redactava, per encàrrec del príncep Joan, uns llibres d'astrologia. El 1362, el rei Pere el Cerimoniós tenia al seu palau una *Lectura de l'astrolabi*, a dues columnes, en català i en àrab.

Es deuen especialment als jueus mallorquins els progressos de la nostra importantíssima cartografia, en la qual ocupa un lloc preeminent la família dels Cresques (Qresqas), de la qual el cèlebre Jafudà Cresques és un dels últims representants, batejat amb el nom de Jaume Ribes, que va ser director de l'escola nàutica establerta a Sagres per l'infant portuguès Enric el Navegant.

El semitisme en la literatura. Resum

En l'aspecte literari, la influència directa dels orientals sembla limitada a les obres sapiencials o de proverbis (Jafudà Bonsenyor, Ramon Llull, *Llibre de la saviesa*, Pacs, etc.) i al gènere simbòlic (*Fèlix de les meravelles*, *Blanquerna*, *Disputa de l'ase*, etc.), per més que en aquest aspecte la literatura semítica serveix sovint de vehicle a concepcions més antigues, índiques o perses (*Llibre de les bèsties*, *L'infant Epitus*, *Llibre dels set savis*, etc.).

Resumint: la cultura semítica, d'ençà que fou portada al llatí, influeix sobre la nostra, pel doble títol de la seva pròpia vàlua i de transmissora del saber antic, en els àmbits filosòfic, científic i didàctic. Però no existeix rastre de la seva influència ni en la literatura lírica ni en la imaginativa.

El germanisme franc

Introducció i aportacions

La Reconquesta. Intervenció dels francs. La Marca Hispànica (785). Colonització franca

Per no deixar de mà el semitisme, hem arribat en la nostra ràpida excursió fins als últims temps de l'edat mitjana. Ara cal retrocedir per parlar dels germànics.

Si bé la part més inabordable del nostre Pirineu va oferir una invencible resistència als sarraïns, per la part més propera al mar, i seguint la ruta de les grans ciutats romanovisigòtiques, els àrabs van envair i dominar la Septimània. Des d'allà es van intentar estendre a Aquitània, però el duc Odó, unit a Carles Martell, rei dels francs, els va derrotar prop de Poitiers. El valí 'Abd-ar-Raḥmān ibn 'Abd-Allah al-Ghāfiqī va morir en la batalla i els seus homes van haver de retrocedir fins a Narbona (732).

L'estat fundat el 716 per Odó —supervivència, com el regne de Teodomir a Oriola, de la monarquia visigòtica— comprenia el migjorn de les Gàl·lies, dominat pels gots, un territori completament llatí que, per aquest motiu, era un adversari natural del poble franc, i encara més perquè la nova dinastia, anomenada després carolíngia, representava el triomf de la germànica Austràsia sobre la ja romanitzada Nèustria dels merovingis. Els francs eren un poble eminentment guerrer, i no en van tenir prou amb el fet que Hunald, successor d'Odó, els retés vassallatge (736): van voler dominar el seu territori. La campanya va ser llarga, però al final, el 769, es van annexionar Aquitània. Des de llavors, els petits estats pirinencs, empara i baluard dels cristians que fugien dels sarraïns, van veure perillar la seva independència, no solament respecte a aquests, sinó també, i més seriosament, respecte al poderós regne del nord.

Carlemany, aliat amb els defensors dels abbàssides contra el califa omeia d'Occident, 'Abd al-Raḥmān I, envaeix la Península amb dos exèrcits, un per cada extrem del Pirineu. Al de l'oest, els bascos li destrossen la rereguarda a Roncesvalls (779). L'exèrcit de l'est, que va entrar pel Rosselló, assegura a Carles el feu del valí de Girona i d'algun altre capità de la frontera. Però, el 785, Mohamed de Girona refusa prestar l'homenatge: els francs s'apoderen de la seva ciutat, al capdavant de la qual posen un governador —*comte*—, i des de llavors es constitueix la Marca Hispànica (avançada dels francs en la frontera espanyola), que s'agrega al regne d'Aquitània, regne cedit per Carles al seu fill Lluís (781), a fi de resoldre els antagonismes entre meridionals i francs.

Aquest és un dels fets decisius en la nostra història. Francs i musulmans es disputen el nostre territori en una sèrie d'avançades i reculades, amb la reconquesta de Girona (785) i Barcelona (801) com a punts decisius. A mesura que augmenta el territori cristià, van apareixent nous districtes, *comtats*, amb els seus respectius governadors, *comtes*, sota la presidència del de Barcelona, *comte i marquès*. Els *comtes*, pel seu caràcter de representants del poder reial, van ser en principi de lliure nomenament del monarca. Però l'any 877, en temps de Carles el Calb, l'assemblea de Quierzy en va convertir la dignitat en hereditària, perquè va donar aquest caràcter a tots els governs. Presidia llavors els comtats de Barcelona, Osona, Girona, Besalú, Cerdanya i Urgell el comte Guifré I, i per aquest motiu va ser el tronc de la *casa de Barcelona*, ja constituïda en dinastia pròpia, tot i que feudatària, de fet i de dret, per més d'un segle encara.

Si bé molts dels reconquistadors de Catalunya van ser gent de la Septimània, a qui s'unirien els que en qualitat de mossàrabs vivien a les nostres ciutats sota el domini musulmà —com ho prova l'observança a la Marca de les lleis romano-visigòtiques, i la supervivència, en l'aspecte administratiu, de la *cúria* municipal—, és innegable, no obstant això, una gran entrada d'element franc. Però els francs de Carlemany ja no eren ni les bàrbares tribus paganes de Sigfrid ni les hordes indisciplinades que al segle III van assolir Tarragona, Barcelona i altres ciutats, sinó el poble cristianíssim, el més equilibrat producte del maridatge entre l'element romà i el germànic, la primera nació que, conscient de si mateixa i amb veritable unitat, sorgeix d'entre el caos medieval i, lluitant contra idòlatres i sarraïns, ambiciona reconstituir l'Imperi d'Occident.

La colonització franca a la Marca Hispànica ofereix les mateixes manifestacions i testimonis que la romana i la galloromana: noms personals, convertits per la propietat o la possessió en noms topogràfics. Vilabertran és la *villa Bertrandi*; Vilafreser, la *villa Fredarius*; Puigflorit, el *podí de Fluridi*; Valldarió, la *vall d'Ariolf*; Campdevàrol, el *camp d'Avannali*; Castellruf, el *castellus Radulfi*; la serra de Parpers és la *serra de Parpari*, etc. No obstant tot això, aquest fet s'enllaça amb la quantiosa importació germànica de noms de pila —molts dels quals es conserven com a cognoms—, cosa que, cal no oblidar-ho, era abans de tot una moda, independent de la intensitat de la colonització, i no indica res, per tant, respecte a l'ascendència de les persones. Balari demostra plenament com en una mateixa família, de pares a fills, hi ha rotació de noms llatins i germànics. Així, Wimara, Gumesind, Àtila, Fruila, Usila i Ago, amb noms germànics, eren fills dels consorts Placià i Tórtora, amb nom romà.⁹⁰

El feudalisme. Usos diplomàtics

Els francs van estendre a Catalunya —i a tot el territori de les Gàl·lies que, com que l'havien dominat els gots, es va anomenar Gòtia— el conjunt de les seves institucions politicosocials, fill de la seva raça i de les circumstàncies de l'època, que, cristallitzant ràpidament, s'havia de resumir en una sola paraula, el *feudalisme*. Sovint, amb tot, la nova organització franca representava un retrocés respecte a la visigòtica, com per exemple en l'administració de justícia, que va recórrer al combat judicial, no admès pel *Llibre jutge*. Es va respectar la vigència d'aquest codi, però les relacions originades pel feudalisme, que aquell no podia preveure, van ocasionar la introducció d'un nou dret. Fins i tot al Pallars, que sempre va

90. José BALARI Y JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona, Hijos de Jaime Jepús, 1899, p. 529-530.

estar lliure del domini franc, hi ha rastre de la vigència de les *Capitulars*, de les quals, per altra banda, existia un exemplar a la biblioteca de Ripoll.

Els francs van dominar la nostra terra per la cultura, en aquells temps únicament i exclusivament eclesiàstica, tant o més que per les armes. Les diòcesis de Catalunya, durant quatre segles, van reconèixer com a metropolitana la de Narbona. Als concilis francesos concorrien els nostres prelats, i a França anaven en demanda d'instrucció aquells qui no es conformaven amb la molt rudimentària que es podia adquirir als nostres territoris lliures, valls pirinenques i poblacions secundàries. D'aquí ve el fet que, no sols a la Marca Hispànica (Catalunya Vella), sinó també al Pallars i a la Ribagorça, trobem, des de mitjans del segle IX, la lletra *francesa* reemplaçant quasi totalment la *toledana*, i el fet que els documents apareguin calendats, no pas per l'era espanyola, sinó pels anys dels reis carolingis i capets.

La llengua fràncica. Elements germànics en la llengua catalana

Als francs se'ls deu gran part de l'element germànic contingut en la llengua catalana, o com a mínim la major quantitat de germanismes que hi observem, en comparar-la amb la castellana i la portuguesa. Mentre els visigots van romandre arrians, la seva llengua va gaudir de major preeminència que la fràncica i la llombarda, ja que va dominar en la vida pública i en l'eclesiàstica. Però, després de la conversió de Recared (589), tal com van oblidar els visigots l'escriptura *ulfiliana*, també van canviar la seva llengua per la del poble vençut, encara que no sense contaminar-la. Directament no afirma res sant Isidor (560-636) respecte a l'estat de la llengua germànica entre els gots, però ens demostra que aquests l'havien deixada de parlar, quan retreu veus germàniques en les *Etimologies*, com a formes populars (*armilausa*, 'peça de l'arnès'; *francisca*, 'destral franca', etc.), o simplement com a formes llatines (*medus*, 'hidromel'; *scala*, 'copa', etc.). Si hagués subsistit l'ús de la llengua goda, sant Isidor s'hauria adonat perfectament del veritable origen d'aquelles paraules.

Si els visigots a principis del segle VII havien oblidat la parla materna, amb els francs, encara molt després, s'escau justament el contrari. Se sap que Carlemany estava fortament entusiasmat amb la llengua germànica, per la qual va demostrar molt d'interès, de tal manera que en va ordenar colleccionar les *barbara et antiquissima carmina*. Ens consta de Lluís el Piadós que, al seu llit de mort, per espantar l'esperit maligne, cridava en alemany *huz, huzl, quod significat foras, foras!* I si això passava a la casa imperial, que tant va treballar per l'extensió de la cultura llatina, ens podem imaginar el que passava entre el poble, sumit en la major ignorància, i al qual les necessitats guerreres mantenien constantment unit als exèrcits. No és doncs aventurat suposar, seguint Diez, que l'ús de la *lingua barbara* va persistir entre els francs (juntament amb la romana, per des-

comptat) aproximadament fins al desmembrament de l'imperi carolingi, i potser, si pot adduir-se com a testimoni el cant fràncic compost amb motiu de la victòria de Lluís III a Saucourt (881), fins al final del segle IX, com a mínim.⁹¹ És a dir, fins molt de temps després de l'entrada dels francs a Catalunya. En aquella època, tan crítica per a la individualització de les llengües romàniques, a la nostra terra es parlava una llengua germànica entre magnats i cabdills, que conviuen amb les classes elevades de la societat, i per soldats, que es barrejaven amb el poble.

Com era d'esperar, la influència germànica es manifesta superlativament en el vocabulari guerrer i en el de les institucions polítiques i feudals introduïdes pels francs. A la primera categoria pertanyen: *alberg, ascona, blasó, brand, brida, botí, esgrima, esperó, estoc, estrep, galop, gambera, ganivet, gonfanó, guaita, guant, guerra, ausberg, elm, nafra, tarja*, etc. Són de la segona: *alou, ban, burg, esclau, feu, heraut, mall, ordalia, saig, senescal, vasvassor*, etc. Tenen el mateix origen alguns noms d'animals: *arengada, bacó, esparver, grifaut, gripau, haca, renard*, etc.; i altres formes del vocabulari domèstic: *banc, anap, roba*, etc. En canvi, ni el vocabulari de la construcció ni menys encara el de la marineria (contràriament al que succeeix a França) semblen atrapats per la influència germànica. Així es dedueix quins aspectes de la vida va afectar principalment. No obstant això, segons la lluminosa observació de Friedrich Diez, per fer-se càrrec de tot el valor de la influència germànica, cal notar que les paraules germàniques que es van adoptar no van ser només els substantius citats i d'altres de concrets, fàcils sempre de penetrar dins una llengua juntament amb els objectes que designen, sinó també noms abstractes, adjectius i verbs, expressió de més relacions íntimes. Entre d'altres, els substantius abstractes *befa, desmai, escarn, guasardó, guisa, honta, orgull, seny*, etc.; els adjectius *blanc, blau, bru, drut, franc, fresc, gai, gallard, gris, isnell, joliu, lleig, ric*, etc.; els verbs *ardir, bufar, dansar, fornir, gratar, guardar, guarir, guiar, recar, rostir, tascar, trescar*, etc.

Diez calcula en unes nou-centes trenta el total de veus primitives germàniques introduïdes en les llengües romàniques, de les quals quatre-centes cinquanta són particulars del francès, cent cinquanta de l'italià i cinquanta del castellà i del portuguès.⁹² La xifra corresponent al català no s'ha calculat encara, però es deu aproximar a la de l'italià. Existeix, a més, un fons de tres-centes paraules germàniques comunes a totes les llengües romàniques, la introducció de les quals, per tant, es va haver de produir molt abans de la caiguda de l'Imperi. Suposa Ascoli

91. Friedrich Christian DIEZ, *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Bonn, Weber, 1836, p. 47-48.

92. Friedrich Christian DIEZ, *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Bonn, Weber, 1836, p. 47-48.

que es deuen al llenguatge castrense dels legionaris, que les devien haver conegut pels germànics de les tropes auxiliars i les guàrdies teutòniques.⁹³

Hi ha un altre fet important d'assenyalar. Les llengües germàniques tenien un so, el de *w*, desconegut en llatí, que es va transmetre a l'element romà, i que va arribar a contaminar la *v* inicial d'algunes paraules netament llatines. Això explica el pas de *vetus* a *gueto*, de *ver(v)actum* a *guaret*, de *vadum* a *guau* o *gual*, etc., gràcies a les formes intermèdies de *wetu*, *weract*, *wad*, etc. També la influència de la viva veu germànica podria explicar certes formes paral·leles o doblats, tals com *burguès*, *Guerau*, *Guinard*, *Guifre*, *Guiu*, *Gomar*, *Guim*, etc., al costat de les més regulars *burgès*, *Girau*, *Ginard*, *Gifre*, *Gil*, *Jaumar*, *Gim*, etc.

L'èpica francesa. El cicle meridional. Difusió de l'èpica francesa a Catalunya

En l'aspecte literari, el poble franc portava el sentiment d'allò èpic, que no se li havia extingit en romanitzar-se: no havia fet més que canviar de forma i d'herois. El primer cicle d'aquesta nova epopeia, en què l'esperit germànic, inspirat pel sentiment cristià, s'emmotlla a una forma romana, va tenir com a punt de partida i com a primer tema el bateig de Clodoveu (496), que va suscitar un immens entusiasme perquè va marcar la definitiva compenetració dels francs amb els galloromans, i al qual s'unien circumstàncies fàcilment poetitzables en l'ànima del poble: la influència d'una dona i tràgiques venjances familiars. Les victòries de Clodoveu (481-511), les lluites de Lotari II (613-628) i Dagobert (628-638) contra els saxons, els eslaus, els bretons i els gots devien enrobustir aquest primitiu tronç èpic que, si bé va perillar amb la victòria de l'Austràsia sobre la Nèustria, a partir de la batalla de Poitiers (732), quan Carles Martell reprèn la tradició dels merovingis, brolla novament fins a arribar al regnat de Carlemany, en què l'exaltació de l'activitat èpica iguala la magnitud dels esdeveniments que van succeir-se.

Així es completa, diu Gaston Paris, entre els guerrers de la Nèustria, germànics d'origen, romans de llengua, la gènesi de l'epopeia nacional francesa.⁹⁴ Sobre l'epopeia, afegirem que té per herois centrals Carlemany, el pare de la nostra nacionalitat, que va venerar als seus altars de Girona, i Rotllan, el més esforçat cavaller, l'Hèrcules medieval, els records i tradicions del qual omplen la nostra serrallada pirinenca.

Al costat de l'epopeia reial, en el moment en què el poder monàrquic cedeix a la puixant noblesa, llavors que la nació es constitueix definitivament revestint la forma que per molts segles conservarà, sorgeix l'epopeia feudal, ja esbossada per

93. Graziadio Isaia ASCOLI, *Kritische Studien zur Sprachwissenschaft*, Weimar, H. Böhlau, 1878, p. 178 i 186.

94. Gaston PARIS, *Esquisse historique de la littérature française au moyen âge: Depuis les origines jusqu'à la fin du xve siècle*, Paris, A. Collin, 1907, p. 34-35.

l'individualisme germànic en les cançons encomiàstiques o satíriques, que naturalment brotaven sobre la conducta dels uns i dels altres en el camp de batalla.

Dins l'epopeia feudal, constituint amb certa unitat un dels tres cicles en què des d'antic es classifica el conjunt de l'èpica francesa, hi ha l'anomenada *geste de Garin de Monglane*, que té per matèria les campanyes contra els musulmans a Provença, el Llenguadoc i Catalunya. L'heroi central n'és Guillem (anomenat *Fièr-brace, au Courb Nez i d'Orange*), comte de Tolosa des del 789. Heroi que, lliurant una sagnant batalla als marges de l'Orbiu (793), va detenir, tot i ser vençut, les invasores hosts sarraïnes. Va ser després el cap militar i civil del Govern de Lluís, rei d'Aquitània. Va conquerir part de Catalunya en una sèrie d'afortunades expedicions i va entrar (el 806) al monestir de Gellona (avui Sant Guillem del Desert), que havia fundat i on va morir sis anys després en olor de santedat. Fets, tots ells, cantats per l'epopeia.

A les gestes en honor de Guillem de Tolosa, aviat s'hi van barrejar les que celebraven altres guerrers, il·lustres així mateix per la seva participació en la reconquesta de Catalunya. Els noms que en els poemes posteriors se'ls ha conservat indiquen els països de què es van apropiar o d'on van ser governadors: Bovon de Barbastre, Ernaut de Girona, Garí d'Anseüne (probablement Enseruna, prop de Besiers), Guibert d'Andrenàs i Bernard de Brusbant. Aquests cinc personatges van ser des d'un principi considerats com a germans per la semblança de les seves gestes, i alguns d'ells ja apareixen junts en el fragment d'un importantíssim poema llatí del segle x, escrit evidentment sobre cants èpics populars, massa breu per desgràcia, conservat a l'Haia. A Guillem i els seus companys els va assignar després l'epopeia, com a pare comú, Aimerí de Narbona (*Aïmer le Chétif*), unint-se'ls, a més a més, Bertran *palatino (le Palazin)*, fill de Bernat, i Vivian o Vezian, nebot de Guillem. Si no fossin tan posteriors els primers testimonis de la llegenda dels Nou Barons de la Fama, podríem suposar que va néixer del record d'aquests nou èpics reconquistadors.

La forma primitiva de les *gestes* franceses no ha arribat fins a nosaltres. El més antic que en tenim són poemes del segle xi, en els quals, malgrat totes les deformacions de la tradició oral, encara s'identifica bona part de la geografia de Catalunya. Així ha pogut situar-se a Argentona el camp de l'*Archant* on va morir l'heroi Vivian.⁹⁵

Guillem era franc, i a la França del nord pertany la gran producció èpica. Però els altres companys eren meridionals, i en aquestes regions van tenir lloc les seves comunes proeses. D'aquest fet infereix Gaston Paris que les seves gestes van ser cantades per primera vegada al Migjorn i en llengua d'oc, la llengua que, poc di-

95. Adolphe TERRACHER, «Notes sur "L'Archant" dans les chansons de geste sur Guillaume au Court-Nez», *Annales du Midi*, vol. 22, núm. 85 (1910), p. 5.

ferenciada encara de la d'oil, dominava en les dues vessants pirinenques.⁹⁶ Per altra banda, si els catalans havien de contribuir més tard, en llengua occitana, a l'esplendor de la poesia trobadoresca, qui s'atrevirà a negar la possibilitat que se-gles abans componguessin alguna rapsòdia de la gran epopeia francesa? És veritat, no obstant això, que tan poc germanitzat està el nostre país com la Provença,⁹⁷ i, si hi va arrelar la planta èpica, va haver de morir també abans de fer flor i fruits.

La difusió de l'èpica francesa a Catalunya, fins i tot la d'altres cicles diferents del de Garin de Monglane, és un fet indubtable, a priori, pel costum que tenien els cabdills francs de fer-se acompanyar per joglars, entre els quals gaudien d'especial renom els bretons i els normands. L'aristocràcia militar se servia dels cants èpics de dues maneres: per alegrar els seus ocis —en la sobretaula, als jardins o en els seus llargs viatges a cavall— i per enardir el seu seguici en el moment d'entrar en combat, pràctica de la qual tenim exemples encara a finals del segle XI. Però, a més a més, hi ha un testimoni feient d'aquella difusió en Guerau de Cabrera, que en el seu *Ensenhamen* (1170) retreu al joglar Cabra que no sap *los motz e'l so* de la *Chanson de Roland* i d'altres poemes carolingis.⁹⁸ La data relativament moderna del testimoni no en disminueix pas la força, sinó que l'augmenta. Podem deduir la gran importància d'aquestes obres, si tenim en comte que a Catalunya, cap a la fi del segle XII, després de dues centúries de progressiva emancipació de França, encara, per ser un joglar reputat, calia cantar les gestes franceses. La Marca Hispànica, d'altra banda, enlluernada per la glòria carolíngia, combregava amb una mateixa unitat espiritual amb la França del Nord, la *douce France*, i se sentia tan completament estranya de la resta de la Península que, sota el seu nom, Hispània, designava el territori musulmà. La tradició de l'epopeia francesa va perdurar a Catalunya durant els segles XIII i XIV, com ho demostren les composicions en metre èpic de Cerverí de Girona, Ramon Llull i Ramon Muntaner. Aquest últim ens prova, a més a més, que els poemes francesos no eren coneguts simplement per la lectura, sinó d'oïdes, mitjançant els joglars. L'aire d'alguns era popular, i Muntaner es proposava escriure, per ser cantat *en so de Gui de Nanteuil*, el seu *bell sermó*, ple d'expressions preses a l'epopeia, expressions que tampoc falten en la prosa de la seva *Crònica*.

96. Gaston PARIS, *Esquisse historique de la littérature française au moyen âge: Depuis les origines jusqu'à la fin du xve siècle*, París, A. Collin, 1907, p. 45-62.

97. Aquí, en dir «Provença», Nicolau es refereix al conjunt dels territoris gàllics de llengua d'oc.

98. Nicolau parafraseja el text de Guerau de Cabrera, reproduït per Milà i Fontanals: «Del Saine cuit / C'ajas perdut / Et oblidat los motz e'l son. / Ren non dizetz / Ni non sabetz; / Pero no i ha meillor chanson. / E de Rotlan / Sabs atretan / Coma d'aisó que anc non fonc» (Manuel MILÀ Y FONTANALS, *De los trovadores en España: Estudio de poesía y lengua provenzal*, a *Obras completas de D. —*, vol. II, Barcelona, Joaquín Verdaguer, 1889, p. 274-275).

Història literària de Catalunya dels segles VIII al X

Segle VIII. El petit renaixement carolingi. Participació dels nostres escriptors. Fèlix d'Urgell (785-801). Teodulf d'Orleans (781-821). Claudi de Torí (814-839). Agobard de Lió (779-840)

Entre les múltiples iniciatives de Carlemany i els seus consellers, es destaca el foment de les lletres i les arts. Van circular ordres als bisbes i abats perquè a totes les catedrals i els monestirs s'obrissin escoles, imitant l'exemple del monarca, fundador de l'acadèmia palatina, a la qual assistia personalment amb els seus fills i cortesans. Es va produir en breu un notable renaixement dels estudis. Van abundar les obres erudites, i no en van faltar de pedantesques, però la literatura no va produir res d'original. En aquesta lluita per la cultura, van sorgir auxiliars a totes les regions de l'imperi carolingi i també a les estrangeres: l'anglès Alcuí, els italians Pere de Pisa, Paulí, Pau el Diaca, etc. I tampoc no en van faltar al nostre país. Aquells temps eren molt durs per als cristians de Catalunya, reduïts a les zones pirinenques, i tots aquells qui sentien vocació científica necessàriament van haver de partir. On podien recollir-se millor que a la cort de Carlemany i de Lluís, al mateix palau imperial? Pocs són els nostres representants en aquest *petit renaixement*, com s'ha anomenat. Pocs, però notables: Fèlix d'Urgell, Teodulf d'Orleans, Claudi de Torí, Agobard de Lió.

És impossible fixar la data del començament del pontificat de Fèlix a la seu urgellenca, i referir-hi cap altra dada biogràfica anterior. Sembla, amb tot, que cap al 785 Fèlix ja era bisbe i, segons Alcuí, abans de professar l'adopcionisme (cosa que va fer encara de jove) havia sostingut certa controvèrsia amb un musulmà, de la qual posseïa un manuscrit Leidrad, bisbe de Lió.⁹⁹

La fama de Fèlix degué ser gran, ja que el metropolità de Toledo, Elipand, li va demanar consell sobre el nestorianisme o alguna altra doctrina similar. Aquesta consulta Fèlix la va resoldre en l'adopcionisme, que va defensar en llibres avui perduts. La primera condemna de Fèlix —descartant el fals Concili de Narbona del 788— va tenir lloc, amb la presència de Carlemany, a Ratisbona (792), on en va abjurar, com ho va fer seguidament a Roma, i va tornar a la seva diòcesi. Dos anys més tard (794), el rei, incitat per les epístoles d'Elipand, va reunir un nou concili a Frankfurt, al qual van assistir tres-cents bisbes, presidits pels legats del Papa. Novament hi va ser condemnada l'heretgia en la qual Fèlix hauria reinicidit, malgrat el llibre ortodox que havia escrit a Roma. Al Friül va tenir lloc una

99. Sobre Fèlix d'Urgell, Nicolau havia publicat (a l'edat de divuit anys) l'article «Felix, bisbe d'Urgell (segle VIII)», *Revista de Bibliografia Catalana*, vol. IV, núm. 9 (1906), p. 88-144.

altra condemnaió, en el concili del 796. Amb els seus llibres, el savi Alcuí i el menys savi Paulí d'Aquileia van combatre Fèlix.

De resultes de l'augment del nombre d'heretges, Lleó III va celebrar a Roma un altre concili (799), i el mateix any, en la conferència teològica d'Aquisgrà, Fèlix abjurava altra vegada l'adopcionisme i escrivia la *Confessio fidei*, dirigida als seus deixebles de Catalunya. Sembla que ja no va tornar a Urgell, ja que va morir a Lió entre el 801 i el 818. És dubtós el final ortodox de Fèlix, però en el que tots han convingut, fins i tot els seus impugnadors contemporanis, és en la rectitud de la seva vida. Els episcopologis antics d'Urgell sempre agreguen al seu nom *sanctus est*. En les seves obres hi podríem veure la tradició de l'església visigòtica.

Teodulf d'Orleans, català necessàriament, perquè se'l qualifica de *got, espanyol i franc*, va néixer en una data desconeguda. Se suposa que des de l'any 781 era bisbe d'Orleans, havent regit ja diverses abadies. Quan acompanyava el papa Esteve IV des de Reims a Roma, el 816, li va ser concedit l'ús del palli i el títol d'arquebisbe. Embolicat en la rebel·lió de Bernat I, va ser remogut de la seva seu i confinat a Angers (817), on va morir, possiblement enverinat, quan acabava d'acollir-se a l'amnistia del 821. Particularment acostumat a la lectura dels clàssics llatins, molt erudit, amic de les arts, va ser un astre de primera magnitud a l'acadèmia palatina. Les seves *Carmina* demostren una puresa de llenguatge i de verificació única en aquell temps. Hauréau ha dit que, si algunes incorreccions gramaticals no denunciessin la seva època, semblarien obra d'un contemporani d'Ausoni, d'un veritable romà deixeble dels últims retòrics.¹⁰⁰

Jonàs d'Orleans, en escriure contra les doctrines de Claudi, bisbe de Torí, dona interessants notícies de la seva vida. Gràcies a ell, sabem que Claudi era natural d'Espanya i, des de la seva infantesa, deixeble de Fèlix d'Urgell, per la qual cosa no hi ha cap dubte que també era de la nostra Marca. Va estar al presbiteri palatí de Lluís el Piadós, i va ser promogut com a bisbe de Torí. Allà va observar en el poble un culte fanàtic per les imatges, una veritable idolatria, i, en intentar combatre-ho, va caure en la iconoclàstia, tan arrelada ja a Orient. Va escriure un *Apologeticum* en defensa de la seva heretgia, una *Història bíblica* (814), un comentari al Gènesi (815), un altre a l'Èxode (821), un altre al Levític (823), etc. S'ignora la data de la seva mort, però se suposa que el 839 encara vivia. No va ser un gran escriptor, però sí un dels més benemèrits que en aquells segles bàrbars es van esforçar a compilar i transmetre el saber llatí i eclesiàstic.

Sant Agobard, nascut també a casa nostra (any 799), va passar a França el 782. Va ser bisbe de Lió des del 816, i va escriure més tard (818) un llibre contra l'adop-

100. Jean-Barthélemy HAURÉAU, *Singularités historiques et littéraires*, París, Lévy, 1861, p. 37-99.

cionisme de Fèlix d'Urgell, ja mort, després d'haver trobat entre els seus papers un diàleg en el qual, malgrat les seves reiterades abjuracions, Fèlix tornava a l'heretgia. Va escriure, a més a més, una sèrie de tractats —contra els jueus, les supersticions, la batalla judicial, el mal ús dels béns eclesiàstics, etc.—, entre els quals n'hi ha un de particularment notable, *De cultu imaginum*, on sembla tendir als errors de Claudi de Torí. Queden d'Agobard, així mateix, dues obres en vers: un epitafi a Carlemany i un poemeta sobre la translació de les relíquies dels sants màrtirs Cebrià, Esperat i Pantaleó. Depositat de la seva diòcesi, pel fet d'haver-se aliat amb Lotari contra el seu pare Lluís el Piadós, un cop reconciliats aquests, va tornar a Lió, on va morir el 6 de juny del 840.

Segle IX. Els monestirs, únic refugi de la tradició científica. Ripoll

Després d'aquest breu floriment, per altra part extraterritorial, d'homes cultes fills de la nostra *Marca*, al segle IX pervé una quasi interrupció. La monarquia carolíngia, que s'anava afeblint en contínues lluites intestines, ja no protegia les ciències i les arts. El nostre territori era molt reduït i, amb les fronteres contínuament amenaçades pels sarraïns, no podia desenvolupar-s'hi la cultura literària, fruit de la pau. Tot això hauria produït, no sols un retrocés cultural, sinó un estat de bàrbara ignorància, en cas de no haver-ho remeiada, en part, la fundació de monestirs. Urgia el retir del claustre, on es gaudís d'un repòs impossible entre aquella societat guerrera, en què els bisbes i tot acabdillaven exèrcits, per tal que l'estudi renasqués, es divulgessin els manuscrits de les obres antigues amb còpies renovades i se'n produïssin d'altres de noves.

La més antiga de les nostres biblioteques és la molt reduïda de Sisebut II, bisbe d'Urgell, repartida en el moment de la seva mort (839) entre diversos monestirs. El de Ripoll, fundat el 20 d'abril del 888, va comptar de seguida amb un bon *scriptorium* per a la còpia de manuscrits, que no va trigar a donar fruits. A finals de setembre del 957, el diaca i monjo Joan acabava una col·lecció de *Decretals*, col·lecció que acabaria tenint importància, ja que Mabillon en va trobar una còpia a l'església aniciense, o de Lo Puèi. Entenem el viatge del manuscrit perquè l'abat de Ripoll Arnulf era també bisbe de Girona (954-970), i aquesta seu tenia germandat amb aquella església. Segons l'inventari fet pel comte-bisbe Miró a la mort de l'abat Guidiscle, la biblioteca de Ripoll, el 979, comptava amb més de 65 manuscrits. La de la seu vigatana, inventariada el 957, en morir el bisbe Guadamir, es componia d'obres litúrgiques. Alguns d'aquests còdexs van haver de ser copiats al segle IX: és tot el que podem induir de la seva aportació cultural. A més a més, les nostres catedrals i monestirs van establir germandat amb d'altres de França, fet que va tenir una gran transcendència, com veurem després, en l'aspecte literari. Resulten ben comprovades les germandats que es van formar en aquesta època entre la seu de Girona i l'església de la Mare de Déu del Puèi, entre el

monestir de Ripoll i els de Fleury i Saint-Germain, entre la seu de Vic i els monestirs de Sant Pere i Sant Gerard d'Orlhac, etc.

La nostra cultura al segle x. Gotmar II de Girona (940-954). Vinguda de Silvestre II a Catalunya (967-970), a prop d'Ató de Vic. Miró Bonfill de Girona (970-984). Llobet de Barcelona (975-992). Garí de Cuixà (965-1008)

Al segle x, en un període de relativa pau, i potser estimulat per la major cultura que demostraven els jueus, es va produir un renaixement dels estudis, al qual va posar fi brutalment l'algarada d'Almansor. Gotmar, bisbe de Girona; Ató, bisbe de Vic; Miró Bonfill, bisbe de Girona; Llobet, ardiaca de Barcelona, i Garí, abat de Cuixà, són els noms que sintetitzen aquesta època.

Gotmar II, bisbe de Girona (?-954), va escriure el 940 una *Chronica regum francorum*, que l'historiador àrab al-Masudi, havent-la trobada vuit anys més tard a Egipte, va resumir en el capítol xxxv dels seus *Prats d'or*. No ha de semblar-nos estrany, perquè aquella obra anava dedicada a al-Ḥakam, fill del califa 'Abd-al-Rahmān III. Es tracta d'una sèrie genealògica des de Clodoveu a Lluís IV d'Ultramar (481-936), que subratlla els fets d'aquells reis que més relació havien tingut amb la història musulmana.

Cap a l'any 967, Borrell II, comte de Barcelona, va anar en peregrinació al monestir d'Orlhac. Allà, l'abat li va preguntar si hi havia a Espanya homes coneixedors de les ciències i, després de la resposta afirmativa del comte, li va pregar que s'encarregués de fer instruir el jove Gerbert. De tornada a Catalunya, Borrell va encomanar el neòfit a Ató, bisbe de Vic, *apud quem in mathesi plurimum et efficaciter studit*. Tot i que tinc per indubtable que Gerbert es va estar també a Còrdova, com afirma el seu contemporani Ademar de Chabannes (tan digne de crèdit com el mateix Richer), l'afirmació d'aquest és ben categòrica i precisa. Opi-na Rudolf Beer, fundant-se en les dades que tenim de les biblioteques de Ripoll i de Vic, que Gerbert va utilitzar la primera d'aquelles biblioteques en els seus estudis.¹⁰¹ Tres anys més tard, el 970, Gerbert empenia el seu viatge de tornada amb Borrell II i Ató, i els acompanyava fins a Roma, on va morir el bisbe.

Gerbert no va oblidar els seus amics de Catalunya, als quals de tant en tant escrivia, i va manifestar desitjos de tornar-hi, tot i que la seva atzarosa vida, que havia d'acabar a la cadira apostòlica amb el nom de Silvestre II, no li va permetre fer-ho. Però els nostres tampoc oblidaven el temps que havia passat amb ells, i l'any 1003, en un document firmat pel comte Ermengol I d'Urgell, fill de Borrell,

101. Rudolf BEER, «Los manuscritos del monasterio de Santa María de Ripoll», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. v, núm. 37 (1910), p. 230-278.

se l'anomena, de manera entusiasta i familiarment, *gloriosum sapientissimumque papam Gerbertum, alio nomine Sylvestrem nuncupatum*.

A principis del 984, Gerbert va escriure a Miró Bonfill —comte de Besalú, germà d'Oliba Cabreta, fill, per tant, de Miró, comte de Cerdanya i net de Guifré el Pelós, i que va succeir Arnulf a la seu de Girona (970-984)— per demanar-li el llibre *De multiplicatione et divisione numerorum*, que el savi Joseph Hispanus havia donat a conèixer. La matèria sobre la qual versava i el nom de l'autor, desusat entre els nostres cristians, fa creure que es tractava de l'obra d'algun semita, d'un jueu segurament, suposant que *hispanus* sigui l'equivalent de *sephardi*. Miró no va rebre la carta, perquè havia mort el 22 de gener d'aquell any, però el llibre va arribar a Orlhac per mediació d'un abat anomenat Guarneri.¹⁰²

De Miró Bonfill no tenim altres notícies literàries, tret que, com observa Villanueva, sovint redactava les escriptures en versos lleonins, però la seva mania d'aparentar que sabia grec en complicava la datació d'una manera atroç.¹⁰³ Així, en una escriptura del 976, disfressa d'aquesta manera la cronologia: *Exarata est igitur hanc adclamationis scedula elapsis Dominicae Humanationis annis ter senis quinquagenis* (això és, $3 \times 6 \times 50 = 900$) *ebdeque denis* ($+ 7 \times 10 = 70$) *terbinisque* ($+ 3 \times 2 = 6$), *indictione tetra* (4), *die bis terna* ($2 \times 3 = 6$), *kalendarum martiarum, anno tetrapento dipondio* ($4 \times 5 + 2 = 22$), *Leuthario francorum rege obtinente regno*. En tots els seus documents abunden les paraules gregues. En un, anomena *basileus* el rei de França. A aquestes rareses, molt del gust dels seus contemporanis, degué Miró Bonfill el fet que les seves escriptures servissin de model. Així se'l va convertir, inconscientment, en autor d'una molt curiosa *Ars dictandi*. Sense cap mena de dubte, a l'escola de Ripoll va adquirir els rudiments del grec, que tant l'enorgullien.

A Llobet, l'ardiaca de Barcelona —que ja tenia aquella dignitat el 975, quan va permutar unes cases amb l'ajuntament i el bisbe, i la va seguir tenint el 992, quan Borrell II el nomenava marmessor dels seus béns situats al comtat de Girona—, va escriure a Gerbert, al mateix temps que a Miró, demanant-li el *librum de astrologia translatum a te*. La traducció de Llobet, indubtablement llatina, ho havia de ser alhora d'una obra semítica, aràbiga potser, de la qual no sabem res. ¿Deu ser aquest mateix Llobet el qui després, el 1004, apareix com a abat d'Arle, *omni scientia litterari pleniter instructus*?

Una de les figures de major prestigi en aquest període, dins i fora de la Marca, és, sens dubte, Garí (~965-~1008), abat de Cuixà, parent potser dels comtes de

102. Sobre Gerbert d'Orlhac, Nicolau havia publicat la monografia següent: «Gerbert (Silvestre II) y la cultura catalana del Sigle X», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. IV (1910), p. 332-357.

103. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*, vol. VIII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1821, p. 234.

Rosselló. Dotat d'extraordinari talent administratiu, la Santa Seu li encarrega el govern de moltes abadies del seu orde. Viatger infatigable i constant, va anar dues vegades, o potser tres, a Terra Santa. Prepara la fugida de Pere Orsèol, duc de Venècia. És acollit familiarment per diversos papes. Rep grans donatius per al Sant Sepulcre. És el company inseparable de sant Romuald. No ens ha d'estranyar, doncs, que l'agitació de la seva vida no li deixés temps per escriure. No obstant això, l'havíem de citar aquí pel renom de la ciència i l'eloqüència de què va gaudir: *ad docendum plebem sufficiens in ornatisque studiis perfacile lucens*.

Gestació del poble català (986-1149)

Estat politicossocial

Resum històric. Presa de Barcelona per Almansor (986). Reconquesta. Independència

A la Hispània àrab, el califat del nen Hixam II, sota la regència de la seva mare Subh, va succeir els d'Abd-al-Raḥmān III (912-961) i d'al-Ḥakam II (961-976), que van governar durant una època de prosperitat, de pau i de cultura. Subh va abandonar les regnes del govern a mans del guerrer Muḥammad ibn Abi'Amīr al-Manṣūr,¹⁰⁴ les afortunades i hàbils campanyes del qual van assolir els regnes cristians de la Península i li van merèixer el nom d'*Almansor* (el Victoriós). Li va tocar l'any 986 el torn a la Marca Hispànica. Muḥammad va sortir de Còrdova el dia 5 de maig i, reunint les tropes de València, Tortosa i Tarragona, va avançar cap a Barcelona, on va posar setge el dia 1 de juliol, que era dimecres, i va prendre la ciutat el dilluns següent, dia 6. Les tropes d'Almansor van causar grans estralls a Barcelona. Segons escriptures coetànies, van patir mort o servitud tots els ciutadans i totes les gents que, per ordre de Borrell II, es trobaven a la ciutat per guardar-la i defensar-la. I l'incendi que va acabar la destrucció va reduir a cendres llibres, preceptes reials, escriptures i tot el que a Barcelona, com a lloc segur, s'havia acumulat.

En tan greu destret, Borrell es va dirigir al seu protector natural, el sobirà Lluís V, rei de França. Però el desitjat auxili no arribava, ni de part del rei, que va morir precoçment (21 de maig del 987), ni del seu successor Hug Capet, que va haver d'ocupar els començaments del seu Govern lluitant amb el legitimisme carolingi, molt poderós a Aquitània i el Llenguadoc. Uns mesos després (gener-març del 988), Hug va adreçar una carta a Borrell, redactada per Gerbert, en què

104. A l'original, *Mohámed-ben-Abdallah-el-Moaferí*.

li oferia el suport del seu exèrcit «si a ell preferia obeir abans que als àrabs», sota la condició precisa de reiterar-li el vassallatge abans de Pasqua, el dia 8 d'abril.

Però, en l'endemig, Borrell, amb les úniques forces dels comtats que li estaven subjectes, havia expulsat del seu territori els musulmans, i de la mateixa manera que no volia obeir aquests, se sentia també amb prou empena per no obeir el rei de França. Des de llavors, el comtat de Barcelona va ser independent. Ho va ser *de fet*, perquè en cap acte va reconèixer la sobirania reial, i també *de dret*, perquè el seu territori, sense cap auxili estranger, havia estat reconquerit per dret de conquesta.

‘Abd al-Malik, fill i successor d'Almansor, va envair l'any 1003 els estats de Barcelona. Entrant al Penedès, va arrasar la Torre Granada. Passant més lluny, va posar setge a Castellolí (molt a prop d'Igualada) i va destruir Manresa. Durant tot el segle XI, van continuar els atacs contra les fronteres, on van morir valerosos capitans. I al començament del XII (1108), van arribar els almoràvits, que van assetjar per dos dies Barcelona i destruir la veïna església de Sant Andreu de Palomar.

La societat catalana. El príncep. Magnats i cavallers. Feudalisme. Remences i esclaus

Aquests contratemps, un cop vençuts, no feien sinó enrobustir l'autoritat del comte de Barcelona, convertit ja en sobirà, l'hegemonia del qual, evolució de l'antic *marquesat*, respectaven els altres comtes de la Marca. D'aquí ve que, sense perdre l'antic títol de *comte*, perquè ocupava el grau superior de l'escala feudal dins el *comtat*, se'l cognomenava sovint *príncep*, per raó de la seva suprema jerarquia, i també *potestat*, perquè reunia en la seva mà la plenitud del poder. Era seu, en efecte, no solament el poder *executiu*, sinó també el *legislatiu*, pel qual va promulgar *paus i treves* i la compilació dels *Usatges*, i el *judicial*, que exercitava nomenant els jutges, presidint els tribunals i executant les sentències. Li competia, a més a més, el domini sobre carreteres, camins, aigües corrents, deus, prats, pastos, boscos, garrigars i muntanyes, domini que no era en alou ni en feu, sinó per a l'aprofitament comú dels seus pobles i la defensa del territori —domini eminent. De tal manera era reconeguda aquesta sobirania que, a partir de la campanya d'Almansor, ni laics ni clergues impetraven el reconeixement de les seves propietats a cap altre príncep que no fos el comte de Barcelona, o de la Santa Seu, si el seu caràcter eclesiàstic així ho requeria. També van cessar llavors les encunyacions franques a Catalunya, i des de Ramon Borrell II (992-1018) la seca barcelonina va batre moneda a nom del comte sobirà.

Acompanyava el comte una *cort* (*cohors*) de magnats, barons, amb càrrec palatí alguns d'ells, al capdavant dels quals hi havia el *senescal* o *dàpifer*, dignitat hereditària en la família de Montcada.

Immediat al comte en jerarquia era el *vescomte*, feu hereditari que reemplaçava el comte en absències i malalties. El persistent absentisme dels primers comtes beneficiaris va enfortir de tal manera el poder vescomtal que aquest va arribar a constituir al segle XI un seriós perill per a l'ordre públic i per a l'autoritat sobirana.

Els vescomtes tenien com a companys els *comdors* (*comitores*), superiors en dignitat als *varvassors*. S'anomenaven així aquells que tenien feu de baró o de capità i cinc *cavallers*. Aquests no formaven una classe tancada ni hereditària. El fill de cavaller, si arribava als trenta anys sense haver rebut la *cavalleria*, era considerat com a *pagès*. El mateix s'esqueia amb el cavaller que abandonava l'exercici de la cavalleria pel fet de no tenir cavall, armes o feu, o perquè defugia el servei militar o el judicial. És a dir, els cavallers eren una classe sortida del poble, mitjançant la investidura d'un feu, i que tornaven al poble per incompliment greu de les obligacions que el mateix feu els imposava. No eren una aristocràcia de sang, sinó de professió, conseqüència legítima del règim feudal.

El feudalisme, les arrels del qual havien posat els francs, en aquesta època adquireix la seva major puixança i desenvolupament, perquè així ho exigia el desempament de les fronteres i la inseguretat dels territoris gradualment reconquerits. No obstant això, l'axioma feudal *no hi ha terra sense senyor* no va arribar mai a complir-se a Catalunya, perquè la documentació, ja abundant, demostra l'existència de moltíssimes terres *alodials*, en les quals, sobre el domini civil del propietari, no pesava sinó el *domini eminent* del príncep, de manera que es trobaven exemptes de tota obligació feudal. Aquestes obligacions, com diu Balari, es reduïen a quatre: 1a) fidelitat al cos i als membres amb el fi d'ajudar a mantenir i defensar els béns que el senyor posseïa o en endavant adquirís, contra qui pretengués arrabassar-los-hi; 2a) fer hosts i cavalcades (*servei militar*), seguiments i corts (*servei judicial*), quan fossin cridats a fer-ho pel senyor; 3a) donar-li *potestat* i *estatge* del castell al senyor, sempre que ho demanés; i 4a) no ocultar-se en el cas de ser requerit, ni impedir el requeriment. A canvi d'aquestes obligacions, el senyor encomanava un castell i concedia terres.¹⁰⁵

L'obligació del servei militar per raó del feu era personal, però, quan el vassall no la podia complir per si mateix, buscava que un altre ho fes en el seu lloc. En cas que el feu tingués una certa importància, hom obligava també el vassall a proporcionar al senyor cert nombre de cavallers que l'acompanyessin a la guerra (*mainada*). Excepcionalment, s'admetia el servei per encàrrec i el servei mercenari. En casos de *summa gravetat*, a fi de defensar la independència del territori o atacar

105. JOSÉ BALARI Y JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona, Hijos de Jaime Jepús, 1899, p. 463-465.

l'enemic, s'havien de mobilitzar a requeriment del príncep tots els homes útils, subjectes i no subjectes a les obligacions feudals.

S'involucra sovint amb el feudalisme —considerant-la com un abús senyorial— l'existència, en alguns districtes de la Marca, dels *manents* o pagesos de remença, serfs de la gleba adscrits a la hisenda conreada, i els *mals usos* que pesaven a sobre d'ells.

Es tractava en realitat d'una supervivència, més o menys dulcificada per l'Església, del dret civil de *propietat* absoluta que el romà tenia sobre els seus esclaus. La institució dels *remences*, en efecte, era anterior a la Reconquesta, i la limitació de la seva extensió territorial (diòcesis de Girona, Barcelona, Vic i Urgell) en demostra la independència del feudalisme, que es va dilatar per tot el Principat.

Diferent d'aquesta esclavitud va ser la dels *captius* de guerra sarraïns, als quals s'apreciava segons el seu diferent valor: els uns perquè se'n podia obtenir gran rescat, els altres perquè eren hàbils en les arts. Els captius eren objecte de contractació i existia un mercat per fer-ho.

Classes privilegiades. Ciutadans i burgesos. Clergues

Amb una categoria superior a la dels simples cavallers, però en un pla totalment a part de la societat feudal, existia la classe privilegiada de ciutadans i burgesos (habitants de les ciutats i suburbis), que depenia directament de la potestat. S'assimilaven als cavallers pel que fa al jurament i l'*eixorquia*, i entre ells *es componien* o s'indemnitzaven com si ho fossin, però davant del príncep havien de ser *compostos* com a varvassors. Els ciutadans i burgesos de Barcelona gaudien des d'antic de particulars franquícies, que el dia 8 de gener del 1025 els van confirmar i ampliar els comtes Berenguer Ramon I i Sança.

Una altra classe privilegiada, tot i que no en constaven els privilegis ni en el *Llibre jutge* ni en els *Usatges*, i que teòricament era aliena a la societat feudal i a la vida militar —tot i que en la pràctica estava molt lligada a l'una i a l'altra—, era la classe eclesiàstica, que tenia sobre totes les altres la immensa superioritat de ser l'única lletrada. No solament els bisbes i els sacerdots constituïen el clero secular, sinó també un gran nombre de simples tonsurats que, per aquest únic fet i tot i renunciar al seu futur eclesiàstic i romandre en la societat laica, gaudien de tots els avantatges inherents a la classe. Els regulars, tots ells benedictins, les abadies dels quals gaudien d'abundants rendes, van ser durant segles desbrossadors d'immensos erms alhora que els més fermes sostenidors de la cultura científico-literària. Era freqüent que un individu acumulés el comandament de diverses abadies, i que fins i tot compaginés això amb alguna mitra. S'acumulaven també les dignitats eclesiàstiques a les feudals: Miró Bonfill era bisbe de Girona i comte de Besalú; Guislabert, durant molts anys, va ser bisbe i vescomte de Barcelona, etc.

Jueus i musulmans

Al marge de la societat cristiana, hi havia els jueus. Anteriorment ja hem parlat dels seus *calls* i les seves sinagogues. La quantia de la seva *composició* quedava a l'arbitri del príncep, i estaven obligats a jurar als cristians, acte que no era pas recíproc. No hi va haver comunitats musulmanes fins a la presa de Tortosa i Lleida, però als individus d'aquella regió, tot i que aïllats i esclaus, se'ls respectaven les creences i les pràctiques —així, els comptes d'hostalatge anoten carn de porc per als cristians i gallines per als sarraïns. Ni als musulmans ni als jueus, tot i seure a la taula dels amos cristians, no se'ls forçava a complir les abstinències, sinó que, al mateix temps, uns feien magre i els altres menjaven carn. La intolerància religiosa va passar amb la monarquia visigòtica i no va renéixer fins molt després, com a efecte de les ardoroses predicacions dels frares mendicants. En aquells dies, ni monjos ni seculars tenien escrúpols de servir-se de jueus o d'esclaus musulmans, i fins i tot hi convivien. Les lleis emparaven eficaçment els conversos contra els insults i les xanxes dels catòlics vells.

Dret vigent. Justícia

La base del dret —especialment en l'àmbit civil— era la *Lex gothica* o *Llibre jutge*, que ningú no havia derogat, sinó que, ben al contrari, s'invocava en totes les sentències. Però el feudalisme havia fet sorgir una sèrie de relacions i una jerarquia que aquell cos legal no havia pogut preveure. A més a més, els francs tenien costums i legislació, en major o menor escala introduïdes a la Marca, que, si per una part suplien deficiències del *Llibre jutge*, per l'altra el contradieien. El dret, doncs, era incert. Així, el 1019 la comtessa Ermessenda de Barcelona va poder refusar la batalla judicial que el comte Hug I d'Empúries li oferia, emparant-se en el fet que no era procediment admès per la llei goda (*eo quod Lex gothica non jubet ut per pugnam discutiantur negotia*), tot i ser, indubtablement, un costum acceptat per tothom.

D'aquí ve que urgís la necessitat de recopilar els usos més en voga, donant-los sanció legal, i a la vegada establir algunes lleis noves. A aquests dos objectius va respondre la promulgació dels *Usatges* per Ramon Berenguer I i Almodis, assistits per una junta de magnats, cap al 1060. Formaven aquella junta, de composició anàloga a la d'un tribunal, els vescomtes Ponç Guerau de Girona, Ramon Folc de Cardona i Udaldar II de Barcelona, els comdors i varvassors Gombau de Besora, Mir Guislabert, Alemany de Cervelló; Bernat Amat de Claramunt, Ramon de Montcada, Amat Enees, Guillem Bernat de Queralt, Arnau Mir de Sant Martí, Hug Dalmau de Cervera, Guillem Ramon, dàpifer, Gaufred Bastons, Renard Guillem, Geribert Guitard i Humbert de ses Agudes, així com els jutges Guillem Marc, Ponç Bofill Marc i Guillem Borrell, vassalls tots ells del comte de Barcelona i que, per això mateix, no representaven cap entitat. La promulgació del codi es

feia per l'omnínmode poder legislatiu del sobirà, però amb el concurs de magnats i jutges que tenien experiència judicial pel seu càrrec, de la mateixa manera que el rei en tenia per la seva obligació feudal, i a partir d'aleshores havien d'aplicar el nou codi. Les seves vicissituds històriques i el detall de les fonts no interessa pas, aquí. Només cal consignar que es tracta d'un codi eminentment feudal, ja que tot ell, i en particular les seves disposicions penals, basades plenament en la *composició*, consisteix en la jerarquia social, en la desigualtat que entre les persones produïa el fet de l'*homenatge*. El simple cristià o *pagès* s'estimava en sis unces d'or; el *cavaller*, com dos pagesos; el *varvassor*, com el nombre de cavallers que tenia a les seves ordres, amb un mínim de cinc; el *comdor*, com dos varvassors; i el *vescomte*, com dos comiters.

D'altra banda, les circumstàncies dels temps havien introduït, i el costum sancionat, altres fonts de dret: els *Cànons* dels concilis i les *Decretals* dels papes. La vigència del dret canònic està concloentment demostrada pels privilegis del clero i dels béns eclesiàstics, privilegis que, com ja s'ha dit, no arrencaven de cap de les nostres lleis civils.

S'exercia l'administració de justícia sota la presidència dels comtes, els vescomtes o els seus representants, per mitjà de tribunals col·legiats constituïts per *magnats*, laics o clergues als quals el seu feu imposava aquesta obligació, i per *jutges* que n'eren l'element tècnic. A aquests últims, nomenats pels sobirans, competia el fet de dictar sentència, a la qual els altres membres només prestaven autoritat. L'execució es reservava al comte. No hi havia època fixa per a les visites, ni les reunions tenien lloc sempre al mateix emplaçament. Si la presidia el comte, era costum celebrar l'audiència al palau. En un altre cas, solien tenir-se a l'interior de les esglésies, a l'atri, o fins i tot a l'aire lliure.

Quant al procediment, al costat del judici ordinari del *Llibre jutge*, existien els judicis de Déu: *per examinationem caldariae* (admès ja en aquell codi), *per albatum* i *per pugnam* (importacions franques).

Ignorància i relaxació. Auxili armat als musulmans. Arabitzats

El segle XI és l'edat de ferro de la nostra reconquesta: una completa relaxació moral i una espantosa incultura en són les característiques. Molts comtes i alts personatges solien posar en els documents una creu en lloc de la signatura, ja que ignoraven per complet l'escriptura, o traçaven penosament el seu nom amb grans majúscules. Aquells qui millor signaven eren els que ho feien amb lletres aràbigues, com el vescomte de Barcelona Berenguer Reverter, educat entre els musulmans. Pel que fa a l'estat moral, cal recordar l'exemple, poc edificant, de la família sobirana. Ramon Berenguer I, després de sorollosos dissentiments amb la seva àvia Ermessenda, a causa del patrimoni dotal, passa a tenir-ne amb la seva esposa Isabel, que repudia (1050), per casar-se més tard amb Almodis (1053). A aquesta

li van sobreviure dos marits; a ell, la primera dona. El fill d'aquesta, Pere Ramon, assassina la seva madrastra (1071), i més tard un dels bessons d'Almodis passa a la història amb el dictat de *fratricida* (1082).

L'església secular no anava millor que la societat civil. Molts dels nostres prelats, com Berenguer I (1063-1069) i Humbert (1069-1086), no sabien escriure el seu nom. El vescomte de Barcelona Guislabert, casat i amb fills, és elevat a la mitra de la mateixa ciutat (1034-1062), i amb el seu nebot i successor al feu, Udald II, acabdilla una revolta popular, apedregant el palau del comte des del campanar de la Seu i el castell vescomtal. Tres fills del comte Guifré de Cerdanya (988-1043) són promoguts a sengles bisbats: l'un, Guifré, a la seu metropolitana de Narbona (1016); l'altre, Guillem Guifré, a la d'Urgell (1041), i el menor, Berenguer Guifré, quan només tenia 10 anys, a la de Girona (1050). El més gran de tots, Guifré de Narbona, defensa públicament la simonia —gràcies a la qual, cent mil sous que va pagar el seu pare, havia obtingut la mitra— i, acusat de vendre's els vasos sagrats dels temples a fi de comprar la mitra d'Urgell per al seu germà Guillem, és excomunicat en el Concili de Florència del 1055 per Víctor II. No obstant això, el 1078 continuava exercint d'arquebisbe, emparat en el fet que el seu sufragani d'Agde l'havia absolt de l'excomunicació papal.

Els cànons repetits en els concilis de Vic (1027), Elna (1027), Barcelona (1054, 1058, 1064, 1068), Girona (1068, 1078, 1097), Besalú (1077), etc., contra els eclesiàstics casats o amistançats i contra la simonia, demostren l'estat general del clero secular. Van posar un cert remei a aquesta situació, a la segona meitat del segle i a començament del següent, els bisbes de Barcelona Bertran (1086-1095) i sant Oleguer (1115-1137), sortits del monestir de Sant Ruf d'Avinyó.

A pesar de les repetides condemnes, la simonia estava tan infiltrada en els costums de l'època que era objecte de pública contractació. En la venda del comtat de Carcassona al comte de Barcelona Ramon Berenguer I (1067), clarament s'estipula sobre el repartiment de la quantitat que en endavant lliurarien els bisbes de Carcassona per la seva elecció. Cap a aquella mateixa època, el comte de Barcelona s'obligava a pagar al de Cerdanya mil cinquanta unces d'or per cada ingrés d'un nou bisbe a la seu de Vic.

La disciplina monàstica, relaxada en molts cenobis, es va restaurar amb l'agregació als monestirs estrangers que tenien major fama d'observants: Cluny, Sant Ponç de Tomeres, Sant Víctor de Marsella, Lerins, Moissac, Santa Maria de la Grassa, etc. En alguns d'aquests, es va introduir la canònica agustiniana; d'altres, com també certs capítols catedralicis, van ser reformats.

Perquè revela l'estat moral dels nostres compatriotes d'aquells segles, perquè dissipa el caràcter de croada permanent que s'ha pretès veure en la Reconquesta, estarà bé recordar que els exèrcits cristians, portant al capdavant alts dignataris de l'Església, es posaven a sou dels sarraïns. L'any 1010, Ramon Borrell de Barcelona

va acabdillar una host de nou mil homes, de la qual formaven part els comtes Ermengol I d'Urgell, Bernat Tallaferro de Besalú, Adalbert, germà del vescomte de Barcelona, i els bisbes d'aquesta ciutat, de Girona i de Vic. El seu objectiu era defensar el califa Muhàmmad ibn Hixam, contra el qual s'havia aixecat l'africà Sulaymān, amb l'ajuda de Sanç Garcés de Castella. La batalla d'Aqbat al-Bakr va ser favorable a Muhàmmad (agost 1010), però el mes següent Sulaymān el va derrotar a la vora del Guadiaro. Van morir en la batalla Adalbert, Ermengol d'Urgell i Aeci, bisbe de Barcelona. Hi van ser greument ferits Arnulf, bisbe de Vic, i Ot, bisbe de Girona. En finalitzar el mateix any 1010, conegut a les cròniques aràbigues per *l'any dels francs*, o a començaments del següent, Borrell va tornar amb els seus. Se sap d'un altre exèrcit que va partir a Múrcia en favor d'al-Mu'taḍid 'Abbād rei de Sevilla contra al-Ma'mūn, rei de Toledo, a qui ajudava una host castellana (1074). Una altra, comandada per Guillem Alemany de Cervelló, va acudir a Tortosa (1085) per lluitar contra el rei de València. Però a tots els soldats de fortuna supera el vescomte Reverter de Barcelona, que per la seva fama d'invencible va arribar a generalíssim (1132-1142) d'Alī, emperador del Marroc, i que va morir al camp de batalla, oposant-se a l'avançament dels almohades (1142). Un fill de Reverter va apostatar i, amb el nom d'Alī ben Reverter, va obtenir del sultà 'Abd al-Mu'min (1147-1163) una important missió a Mallorca. Va prendre part en les lluites polítiques de l'illa, i va morir, de tornada al Marroc, en la batalla de Gumart (juny 1187).

Història literària. Literatura popular

Les classes socials i la cultura. La literatura dels laics

Si, pel que fa al dret, trobem totes les categories socials que hem enumerat abans, pel que fa a la cultura, només n'existien dues —clergues i laics, lletrats i illetrats—, la separació entre les quals era immensa, ja que mai va ser tan absoluta la ignorància dels uns ni tan pedantesc l'academicisme dels altres. Imperava el règim feudal, però el poble i l'aristocràcia militar no s'havien desdoblant encara en classes de diferent educació i gust. La constant inseguretat del territori feia més llarga la vida de campanya que la del castell. Senyors i vassalls compartien perills i privacions. Els uns i els altres entraven en batalla excitats pel cant de les *gestes*, exemples de valor i d'audàcia que anhelaven emular. Tots ells lluitaven enardits pel mateix ideal, ja fos el més elevat —la religió, la independència— o el més freqüent, vil i mesquí —la venjança, la cobdícia. I encara, durant els breus intervals de pau, els joglars i els histrions alegraven amb iguals destreses i bufonades les festes populars a la plaça i entretenien l'oci dels nobles als castells.

Una poesia autòctona satírica, bàquica i amatòria; gestes èpiques i potser també narracions bretones importades ja de França; himnes religiosos i epístoles *farçitas* compostes pels clergues per al servei dels fidels: heus aquí el que constituïa la literatura dels indoctes. No se'ns en conserva res de res, o com a màxim un nom, el d'Ot de Montcada, si veritablement, com va dir al segle XII Guillem de Berguedà, va compondre les seves cançons al voltant del 1040:

ans que peira pausada
fos e·l cloquer de Vich.¹⁰⁶

No obstant això, l'Ot de Montcada històric va viure un segle més tard. Per aquesta època, degueren aparèixer i transmetre's de boca en boca, en una forma que no hi ha prou motiu per qualificar de *mètrica*, la major part de llegendes referents als orígens de la dinastia barcelonina, acceptades ja com a veritats històriques pels *Gesta comitum*: assassinat de Guifré de Rià, permanència de Guifré el Pelós a prop dels comtes de Flandes, les seves relacions amb la filla d'aquests, el fet que la seva mare el reconegués, un cop tornat a Barcelona, per la quantitat de pèl del seu cos, l'abandonament de la sobirania per Carles el Calb; i potser d'altres, com ara la tràgica aventura de la princesa Riquilda i l'ermità Garí, la trobada de la imatge de Nostra Senyora de Montserrat i les llegendes relacionades amb la suposada presa de Girona per Carlemany, l'última evolució de la qual l'assenyala l'ofici litúrgic d'aquell emperador.

Un ressò de l'epopeia franca, imatge apagada però fidel a la fastuositat carolíngia concebuda a través de les *gestes*, apareix on menys s'esperava, en una llei de Ramon Berenguer I i Almodis incorporada als *Usatges*:

Altre noble, honest e profitós usatge meseren los sobredits prínceps, que ells tengueren, e a lurs successors manaren tenir per tots temps, ço és que tenguessen cort e gran companya, e fessen condit, e donassen soldades, e fessen esmenes, e tenguessen justícia, e jutjassen per dret, e mantenguessen l'opremut, e acorreguessen a l'assetjat; e quan volguessen menjar que fessen cornar que tots, nobles o no nobles, se venguessen dinar, e aquí partissen los vestiments que haurien entre los magnats e enfre lur companya, e aquí menassen hosts ab què anassen a destruir Espanya, e aquí fessen cavallers novells.¹⁰⁷

106. «Abans que no fos posada pedra al campanar de Vic.»

107. Ramon d'ABADAL i Ferran VALLS (ed.), *Usatges de Barcelona*, Barcelona, Impr. Casa Provincial de Caritat, 1913, usatge 124.

Història literària. Literatura llatinoeclesiàstica

Producció anònima. Gèneres particularment conreats. Literatura necrològica. Epitafis. Complantes. Encícliques funeràries

Allunyada de la mateixa manera de nobles i de soldats, separada per una barreira infranquejable —la llengua—, hi havia la classe lletrada o clerical formada a les escoles eclesiàstiques. La seva cultura no era ni gaire intensa ni gaire extensa, però n'hi havia prou amb proporcionar-li el monopoli de dos elements d'incalculable valor: l'escriptura, que permetia llegar a la posteritat el fruit del seu enginy, i la llengua llatina, idioma universal que, tant en l'aspecte pràctic dels viatges com en el de la ciència, esborrava totes les fronteres.

Aquesta producció llatinoeclesiàstica, que ens és bastant coneguda, ofereix quatre aspectes principals, diferents en nombre i importància: literatura *necrològica*, literatura *bàquico-eròtica*, literatura *científica* —els més notables documents d'aquestes literatures els va produir l'escola de Ripoll— i literatura *litúrgica*. En aquesta darrera es destaquen, dins d'un gran nombre de proses, himnes i seqüències, la vida i el res de sant Ramon, bisbe de Roda († 1126), escrits pel canonge Elies a instàncies del seu successor Guifré, i l'ofici, anònim i quasi tot en vers, de sant Ot, bisbe d'Urgell, la festa del qual es va començar a celebrar el 1133.

No obstant això, convé fixar preferentment l'atenció en la literatura necrològica —anònima, d'aire una mica popular i de gran interès històric—, manifestada en epitafis, complantes i encícliques funeràries. Salvant-ne uns quants en prosa i el de Guillem, fill de Ramon Berenguer I († c. 1060), a Sant Miquel del Fai, que se ceneix a la prosòdia clàssica, els *epitafis* estan escrits en versos lleonins, aconsonantats generalment. Apareix com el més antic el de Guifré el Pelós, a Ripoll, tot i que seria temerari retrotreure'l al mateix any de la seva mort (898):

Hic dux cum prole situs est Guifrede *Pilose*,
a quo dotatus locus est hic et aedificatus.¹⁰⁸

Hi ha algun exemple de tetràmetre trocaic i de versos curts sillàbics, però el més freqüent és un hexàmetre com el de l'epitafi dels comtes de Besalú, Bernat Tallaferro (990-1020) i Guillem, el seu fill (1020-1052), a Ripoll.

Splendor, forma, caro, virtus cum germine claro,
Ut cito florescent, modico sic fine liquescunt.
Hoc duo testantur comites, hic qui tumulantur

108. «Aquí hi ha dipositat amb els seus fills Guifré el Pelós. Ell dotà aquest lloc i el construí» (trad. de J. S.).

Bernardus *Taiaferr*, Guilelm cognomine *Crassus*;
 Sed pater infando Rodano fatalia passus.
 Armis, consilio, rebus, fama vigere.
 Suptibus hanc multis ditare domum studuere
 Unde coronati regnent super astra beati.¹⁰⁹

Aquest ús dels epitafis lleonins, que assoleix la seva màxima esplendor en els segles XII i XIII, no decau fins molt entrat el segle XIV. L'any 1375 va morir l'abat de Santes Creus, Guillem de Ferrera, i també el bisbe de Mallorca, Antoni de Galiana, els epitafis dels quals es van escriure encara de forma tradicional.

Menys abundant, però segurament més important, és el gènere de *complantas* o elogis fúnebres. Els que han arribat fins a nosaltres són els següents:

a) L'elogi de Ramon Borrell III († 1018), escrit a Ripoll, que és un poemet alfabètic en versos asclepiadeus menors catalèctics reunits quatre a quatre, en el qual, malgrat els esforços del poeta per evitar-les, sovint hi veiem les rimes o la igual cadència:

Ad Carmen populi flebile cuncti
 aures nunc animo ferte benigno,
 quod pangit meritis vivere laudes
 Raimundi proceris, patris et almi.¹¹⁰

Les empreses guerreres de Ramon Berenguer IV († 1162) per arrodonir la conquesta de Catalunya, la seva fama de virtut i la seva constant devoció a Ripoll li van valer, a part del seu epitafi, tres elogis:

b) Un en prosa oratòria, que va ser col·locat dins el seu sepulcre, on va restar fins a l'any 1803, quan, per obres fetes a l'església de Ripoll, es va canviar de lloc el sarcòfag i se'n va treure el pergamí.

c) Un altre, igualment escrit a Ripoll i conservat en un còdex d'aquella biblioteca, consta de vint apartats octonaris de moviment trocaic, i comença:

Mentem meam laedit dolor,
 nam natalis soli color,

109. «El prestigi, la bellesa, la carn, la virtut amb noble nissaga tan de pressa com floreixen així es fonen amb una fi migrada. D'això en són testimonis els dos comtes, aquí sebollits, Bernat *Taiifer* i Guillem, de mal nom, *el Gras*. Però el pare patí la sort fatal al Roine nefast. En ple vigor en armes, consell, fortuna, fama. S'interessaren a enriquir aquesta casa amb molts de recursos. Per això que regnin coronats i feliços més enllà dels estels» (trad. de J. S.).

110. «Tots els pobles de bon cor pareu ara l'orella al poema planyívol que canta les glòries dignes de reviuere's del pròcer Ramon, pare i benigne [...]» (trad. de J. S.).

color inquam genuinus,
fit repente peregrinus.¹¹¹

d) El pare Villanueva va trobar un fragment d'un tercer elogi en un manuscrit de Roda (s. XII).¹¹² Té més sabor literari, malgrat ser escrit en enneasíl·labs esdrúixols, reunits tres a tres per *similiter cadens*:

Fulgent nova per orbem gaudia,
Nova mundum replet Laetitia
unde Christo regi sit gloria.¹¹³

Juntament amb Ripoll, Sant Cugat del Vallès va ser un altre focus de poesia encomiàstica. Allà es van escriure:

e) L'elogi en tetràmetres trocaics catalèctics de l'abat Ot, bisbe de Girona, que va morir a conseqüència de l'expedició a Còrdova el 1010:

In hac urna jacet Otho,
quondam, abbas inclitus,
qui dum vixit corde toto
fuit Deo deditus.¹¹⁴

f) I en un metre semblant a aquest (dos dímetres acatalèctics més un catalèctic trocaic) el de l'abat Rotllan, que ho era d'aquell monestir cap al 1109:

Hic est locus Rutilandi
tumba [...] tumulandi
nomine gloria.¹¹⁵

No obstant això, a pesar de les dates en què l'un i l'altre abat van morir, els seus encomis semblen obra molt posterior, ja que fins al segle XIII no van ser gravats a la pedra. M'indueix tot això a sospitar que va ser autor de les dues complantes el monjo Pere Ferrer de Tàrrrega († 1230), per l'epitafi del qual sabem que:

111. «El dolor em colpeix l'ànima, car el color del sòl natal, vull dir el color genuí, de sobte esdevé foraster [...]» (trad. de J. S.).

112. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*, vol. xv, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 173.

113. «Brillen pertot nous motius de joia, una nova alegria omple del món. D'això sigui glòria a Crist rei [...]» (trad. de J. S.).

114. «En aquest vas reposa Ot, altre temps abat il·lustre, que en vida es lliurà de tot cor a Déu» (trad. de J. S.).

115. «Aquest és el lloc de Rutilant, tomba sepulcral [...] pel nom, per la fama» (trad. de J. S.).

Lege sacra plenus, verbis ac voce serenus,
Fecit claustrales semones et sinodales,
Carmina, tractatus, rithmos, proses modulatus.¹¹⁶

Hom passa insensiblement dels elogis en prosa a les *encícliques funeràries*. Era costum als monestirs comunicar per escrit la defunció dels abats i dels més assenyalats protectors als altres monestirs de Catalunya i la Gàl·lia Narbonesa, elogiant les virtuts del difunt. Circulaven les epístoles per mitjà d'un correu —anomenat *thomifer*, *cedifer*, *pellifer*, *gradients callem itineris*, *gerulus*, *grammatophorus*, etc.— afavorit amb un petit estipendi perquè prosseguís la seva ruta. S'aprofitaven generalment les encícliques i les seves contestacions de condol per donar compte de totes les defuncions ocorregudes en el monestir. Això va obeir al costum d'apuntar els noms d'aquests difunts en una taula que es tenia present a l'hora de la missa. Se solien copiar les contestacions a continuació de l'encíclica, per l'ordre en què eren rebudes, i es cosien nous pergamins, segons era menester, fins a considerar que el revers seria suficient a les contestacions que s'esperaven. Es formaven així, per a cada encíclica, els respectius rotlles (*volumina*) opistògrafs.

A Ripoll, abans del 1835, es custodiaven les encícliques funeràries senceres dels abats Seniofred (1008), Oliba (1046) i Bernat (1102). S'hi conserva el text, notable per tots conceptes, de l'encíclica amb què les comunitats de Ripoll i Cuixà van anunciar la mort de Bernat Tallaferro (1020). La puresa del llenguatge i el sentiment que l'anima fan sospitar que va ser obra del bisbe Oliba, germà d'aquell comte i abat de tots dos monestirs. S'hi conserva, així mateix, l'encíclica que l'abat Mir de Sant Martí del Canigó va fer circular per la mort (1050) del comte Guifré de Cerdanya, fundador del monestir i germà també de Tallaferro.

Historiografia

Enllaçada amb la literatura necrològica, reduïda als seus començaments a les notes analístiques de crònicons i obituaris a Girona, Barcelona, Vic, Roda, Ullà, Vilabertran, etc., neix en aquesta època i en llatí la nostra historiografia. Però el major focus d'aquesta va ser, des dels inicis, el monestir de Ripoll. Els trets personals dels nostres sobirans transmesos pels *Gesta comitum* (s. XIII) demostren l'aprofitament de notes coetànies, avui perdudes. Villanueva publica un *Chronicon Rivipullense* de l'any 1191,¹¹⁷ i Pròsper de Bofarull n'havia vist al monestir un

116. «Imbuït de la llei sagrada, reposat en el parlar i en el to de veu, feu sermons claustrals i sinodals. Modulà poemes, tractats, poesies, proses» (trad. de J. S.).

117. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, vol. xv, p. 70, 191 i 206, i vol. xviii, p. 244-247.

altre d'encara més antic.¹¹⁸ La reunió de Ripoll a Sant Víctor de Marsella (1070-1172) entronca els crònics de tots dos monestirs.

Poesia eròtica: L'Anònim enamorat (s. XII). Poesia bàquica

Al costat d'aquests gèneres nacionals de literatura, existeixen produccions llatines de caràcter internacional, de les quals ens és impossible fixar l'origen a causa de la completa absència de dades històriques i tipogràfiques, ja que no ve testimoniats per la procedència dels manuscrits. Fidel a aquest criteri i limitant la investigació a l'escola ripollesa dels segles X a XIII, he pogut aplegar més de cinquanta poesies de caràcter no històric.¹¹⁹ Es dedueix, doncs, quina seria la importància de la total producció llatinoeclesiàstica de Catalunya.

La major part d'aquesta poesia no històrica la formen himnes litúrgics, però les superen en interès i originalitat els gèneres profans.

No es podia parlar de poesia llatinoeròtica entre nosaltres fins que vaig topat casualment amb la producció d'un monjo anònim ripollès, l'*Anònim enamorat*, que, malgrat les seves repeticions i amaneraments —inevitables per a qui escriu en una llengua fòssil—, se'ns revela com a versificador habilíssim i bon poeta. Va florir a mitjans del segle XII i ofereix l'estrany maridatge de la poesia clàssica d'Horaci i Virgili amb la quasi contemporània de Marbode, sense faltar-li, a més a més, alguna influència goliàrdica. Variadíssimes les formes, adés rítmiques, adés mètriques, de la seva nombrosa producció, una sola poesia no donarà idea exacta del poeta. Malgrat això, jutjo procedent traslladar aquí, escollida a la sort, una qualsevol de les obres de l'*Anònim enamorat*.

Quomodo primum amavit

Aprilis tempore, quo nemo frondibus
et pratum roseis ornatur floribus,
juventus tenera fervet amoribus.
Fervet amoribus Juventus tenera,
pie cum concinit omnis avicula
et cantat dulciter silvestris merula.
Amor tunc militat cum matre Venere
arcus aburneus non cessat flectre
ut matris valeat regnum extendere.
Venatu rediens eodem tempore,
sol cum descenderat vergente cardine,

118. Veg. Fernando VALLS TABERNER, *Códices manuscritos de Ripoll: El inventario de 1823 de Próspero de Bofarull*, Màlaga, Càtedra de Historia del Derecho, 1991.

119. Aquests materials apareixeran inventariats a Lluís NICOLAU D'OLWER, «L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI (1915-1920), p. 3-84.

errantes catulos cepi requirere.
 Quos circumspiciens nusquam reperio,
 unde non modicum sed satis doleo
 non cessans, igitur perditos querito.
 Illos dum querito, filius Veneris,
 in arce residents, ad instar numinis
 inquit: «Quo properes, dilecte juvenis?
 Dianae pharetrar fractae sunt denuo,
 arcus Cupidinis sumetur amodo:
 laborem itaque dimittas moneo.
 Dimittas moneo laborem itaque,
 non est conveniens hoc tali tempore:
 venari potius debemus ludere.
 Ignoras forsitan ludos Cupidinis?
 sed valde dedicat, si talis juvenis
 non ludit sepius in aula Veneris.
 Si semel luseris in ejus curia
 non eam deseres ulla penúria,
 illi sed servies mente continua.»
 Ad cujus monitus totus contremui,
 velut exterritus ad terram cecidi:
 sic novis ignibus statim incalui.¹²⁰

És important assenyalar també que, del *carmen buranum* en paròdia de l'himne eclesiàstic *Verbum bonum et suave*, se'n conserven tres redaccions molt diferents. Una d'aquestes, en què la paròdia és menys atrevida, ofereix noves variants en un manuscrit català:

Ave! Color vini clari,
 ave! Sapor sine pari,
 tua nos inebriari

120. «Com estimà primer. El mes d'abril, quan el bosc es vesteix de fullatge i el prat s'orna de flors rosades, la tendra joventut bull d'amors. Bull d'amors la tendra joventut, mentre tot ocell piament refila, i la merla boscana canta dolçament. És ara quan l'Amor lluita amb la mare Venus, l'arc d'ivori no para de tensor-se perquè pugui estendre el regne de sa mare. Al mateix temps, tornant de la cacera, quan el sol davallava al caient del dia, vaig començar la recerca dels cadells vagarejants. Per molt que miro, no en trobo cap enlloc: per això em dol no pas poc, em sap prou greu, i no paro de cercar els perduts. Mentre els cerco, el fill de Venus, que viu a la seva mansió a tall d'un déu, em diu: "Cap on t'afanyes, jove estimat? Els buiracs de Diana s'han tornat a trencar. Agafa des d'ara l'arc de Cupido. T'avisó: deixa doncs de patir. Deixa doncs de patir, repeteixo. Això no s'escua al temps que vivim. Val més que juguem que no que cacem. Que no coneixes els jocs de Cupido? Escau molt poc que un jove com tu no juga sovint al palau de Venus. Si jugues un sol cop al seu palau, no la deixaràs per cap pobresa, ans la serviràs de cor tota la vida." El seu advertiment m'esgarrià del tot. Vaig caure a terra com aterrit. Així amb focs nous vaig enardir-me tot d'una» (trad. de J. S.).

digneris potentia.
 O! Quam felix creatura
 quam producis vitis pura!
 Omnia mensa sit secura
 in tua presentia.
 O! Quam plasens in colore!
 O! Quam fragants in odore!
 O! Quam placidum in ore,
 dulcis linguae gloria!
 Felix venter quem intrabis!
 Felix guttur quod rigabis!
 Felix os quod tu lavabis
 et beata labia!
 Ergo vinum collaudemus,
 potatores exultemus,
 non potantes confundemus
 in aeterna supplicia.¹²¹

Poetes de nom conegut. Subscripcions. Explicits

En contrapartida de tantes poesies d'autor desconegut, conservem el nom de tres poetes, dels quals ignorem completament quina va ser la producció. Pertanyen tots tres al segle XI, i les seves signatures els denuncien. Són: Sigefred *poeta*, que subscriu un document el 1026; Ricolf *poeta*, que ho fa el 1080; i Arnau, que el 1088 es qualifica a si mateix de *componere carmina doctus*.

Historiem una època en què l'afició a l'hexàmetre, al leoní en particular, revesteix els caràcters de veritable mania. Es graven inscripcions lleonines a les portes de les esglésies i dels monestirs, com a Sant Pau del Camp i a Ripoll, i també a les parets dels castells, com a Sala-d'heures. En lleonins signa la seva obra al claustre de Sant Cugat l'escultor Arnau Gatell. En lleonins acaben les còpies dels manuscrits. En lleonins es redacten les escriptures, i fins i tot en lleonins se signen.

Les subscripcions versificades sorgeixen a finals del segle X, segurament amb algun vers ocasional, i desapareixen en els primers anys del XIII. És notable una escriptura del 1088, perquè hi estan versificades *totes* les signatures:

Petrus in hoc signum scripsit super omnia dignum.
 Scripsit et hoc posuit signum levita Johannes.

121. «Salut!, color del vi clar. Salut!, regust sense parió, digna't a embriagar-nos amb la teva força. Oh!, que feliç la criatura que la vinya pura produeixes. Amb la teva presència tota taula sigui segura! Oh!, que plaent en el color! Oh!, que fragant la teva olor! Oh!, quin regust al paladar dolça glòria de la llengua! Feliç el ventre on entraràs! Feliç la gola que regaràs! Feliç la boca i sortosos els llavis que rentaràs! Omplim doncs de lloances el vi, exultem els bevedors, engeguem els abstemis als suplicis eternals» (trad. de J. S.).

Scripsit et Arnaldus componere carmina doctus.
 Confirmat laudans Guillelmus et ista sacerdos.
 Hos sequitur Petrus properans subscribere letus.
 Teste Berengario maneant hoc tempore cuncta.
 Ista Berengarius laudat cor aula secundus.¹²²

Com a exemple dels diferents temes d'*explicit*, que apareixen al segle XII i es repeteixen constantment a través de tota l'edat mitjana, es poden citar:

Laus tibi, Christe, quem liber explicit iste.
 Dexteram scribentis regat manus Omnipotentis.
 Qui scripsit scribat et sempre cum Domino vivat.
 Vinum escriptori detur de meliori.
 Non videat Christum quisquis furabitur istum.
 Detur pro poena escriptori pulcra puella.
 Non sit in villa quae sit formosior illa.¹²³

Autors i escoles. L'abat bisbe Oliba (971-1046) i l'escola de Ripoll. Les seves relacions amb Fleury: Joan i Gauslí. Obres pastorals d'Oliba. Obres literàries

La figura dominant d'aquest període en l'aspecte literari, més encara per la seva activitat propulsora que pels seus escrits, és l'abat Oliba. Fill del comte Oliba Cabreta de Besalú, era, per tant, germà de Bernat Tallaferro, nebot del comte-bisbe Miró Bonfill i besnet de Guifré el Pelós. Va néixer cap al 971, va entrar a Ripoll el 1002, d'on va ser escollit abat el 1008, i el 1011 havia succeït també Garí de Cuixà, dignitats a les quals va afegir el 1018 la de bisbe de Vic, conservant-les totes fins a la seva mort, el 1046. Va ser Oliba l'home indispensable en totes les àrdues qüestions. Ell es va pronunciar entre la comtessa Ermessenda de Barcelona i el comte Hug I d'Empúries, entre Esteve Isarn i el comte de Cerdanya... I tant se'n va estendre el renom, que el rei de Navarra, Sanç III, li va consultar (cap al 1021) un cas de consciència: si per raó d'estat podia casar una germana seva amb un parent. Conservem la resposta negativa del bisbe, avalada amb nombrosos textos que demostren els seus coneixements escripturistes. I tenim també una

122. «Pere hi escrigué en el document un segell que val per tot. També escrigué el levita Joan i hi posà aquest segell. Hi escrigué encara Arnau, hàbil a compondre poemes. Ho confirma lloant-los també el sacerdot Guillem. Pere els segueix afanyant-se, content a subscriure-ho. Amb el testimoni de Berenguer, tot això romangui ferm en aquest temps. Berenguer, el segon de palau, ho lloa» (trad. de J. S.).

123. «Lloança a tu, Crist, que aquest llibre s'ha acabat. Que la mà de l'Omnipotent dirigeixi la destra de l'escrivent. El qui ha escrit continuï escrivint i visqui sempre amb el Senyor. Sigui servit el vi de més qualitat a l'escriptor. Que no vegi Crist qui se l'apropiï, sigui qui sigui. Que es doni com a pena a l'escriptor una bonica donzella. Que a la vila no n'hi hagi cap de més guapa que ella» (trad. de J. S.).

altra epístola seva al mateix rei —*Sancio regi iberico*— en què li recomana l'obra de Ripoll i li demana ajuda. Les cartes del rei, en canvi, no han aparegut.

Dos nobles barcelonins, Joan —monjo de Ripoll, on, sent encara un adolescent, ja havia aprofundit en les sagrades lletres, i els mèrits del qual li van valer el priorat de Santa Cecília de Montserrat— i el seu germà Bernat, que abandonava la carrera de les armes i un pròxim casament, se'n van anar al monestir de Fleury (1013). Regia llavors la poderosa abadia Gauslí, *nobilissimus francorum princeps*, que no va trigar a ser corresponsal i confident d'Oliba. Amb tanta cordialitat van ser rebuts allà els nostres barcelonins que el més gran, Joan, va ser l'immediat successor de Gauslí († 1029).

L'any 1020, després de la mort de Bernat Tallaferro, Gauslí va escriure el seu condol a Oliba, del qual no va trigar a rebre resposta. Gauslí i Oliba van afegir al peu de les seves respectives epístoles uns acròstics, cada un amb el nom del seu amic.

Dos anys més tard (1022), Joan, que no interrompia les seves relacions amb Ripoll, va escriure a Oliba sobre la crema de catorze heretges ordenada pel rei Robert, i va agregar a la carta un elogi del seu antic abat, en vuit díctics serpentins. De ben segur aquest mateix Joan de Fleury és a qui el monjo Ponç, de Ripoll, o d'una altra abadia subjecta a Oliba, va escriure demanant-li la ràpida devolució d'uns manuscrits de Salomó —el qual, per mitjà del seu fill Ermengol, va donar onze llibres a Ripoll— i d'un Psalteri, que se li havien prestat perquè els fes copiar.

Una altra prova d'aquest intercanvi de manuscrits és el fet que es trobés a Ripoll, segons el catàleg del segle XI, un *Aimonus*, que no es pot correspondre sinó amb les *Historiae francorum libri IV*, d'Aimó de Fleury.

Era aquella una època de gran activitat epistolar. Mentre l'abat Oliba es trobava a Vic (1023), no deixa de comunicar-se amb els seus monjos de Ripoll, i els escriu una carta d'encantadora senzillesa, plena de detalls de la vida domèstica del seu palau. Anys més tard (1038), Garcia, monjo de Cuixà però format a l'escola de Ripoll, satisfent els desitjos del seu abat Oliba, li dirigeix una llarga epístola, veritable història documentada dels orígens i progressos del monestir i de les relíquies que s'hi veneraven.

El bisbe Oliba va prendre una part molt important en els concilis de Catalunya i de la Gàl·lia Narbonesa, i a més a més, ni com a abat ni com a bisbe, cosa rara en aquell temps, va descuidar l'exercici del seu ministeri. D'aquí ve la relativa abundància dels seus escrits pastorals. Les cartes a la seva germana Ingilberga, abadessa de Sant Joan, aconsellant-la en el plet contra el seu altre germà Bernat Tallaferro (1016), que deshonrosament havia d'acabar amb la dissolució de la comunitat; les condemnes contra qui sostragués o retingués documents del monestir i contra els moneders falsos; el sermó de les relíquies de Ripoll (1032); la carta als seus successors encomanant-los continuar les seves obres (1033); el

document de l'arxiu d'Àger disposant la pau i treva (després del 1033), són unes manifestacions més del seu zel pastoral i del seu estil correcte.

Al costat d'aquestes obres, les veritablement literàries d'Oliba són dues: un sermó i un poemeta.

En el *Sermó de sant Narcís*, Oliba fuig de l'estil panegíric i de les rebuscades cites escripturístiques per explicar-nos una encantadora novelleta d'animadíssim diàleg: la conversió d'Afra, la meretriu, i les seves alegres companyes, després d'haver ocultat a casa seva sant Narcís, perseguit pels saigs. La puresa del llenguatge, la senzillesa de l'estil i la vivesa del moviment posen aquesta obreta en primer terme, juntament amb les de sant Pacià, en la literatura llatinoeclesiàstica de Catalunya.

El petit poema *In laudem monasterii Rivipullensis* (després del 1032) es compon de dues parts, totes dues *similiter cadentes*. La primera, escrita en hexàmetres, parla del monestir i dels seus últims abats, Arnulf (948-970), Guidiscler (970-979) i Seniofred (979-1008), després del qual

septimus ipse sequor qui nunc sum carminis auctor.¹²⁴

La segona part, en dístics, no conté, com s'ha afirmat, els epitafis dels individus de la família comtal enterrats a Ripoll, sinó un elogi dels comtes del monestir, és a dir, Guifré I el Pelós († 898), Miró I (898-927) amb la seva muller Ava, Guifré (927-957), Seniofred (957-968) i Miró II Bonfill (968-984), de Besalú; i Ermengol (936), d'Osona. El més notable d'aquests versos, no assenyalat fins ara, és la reminiscència virgílica d'expressions com: *bellipotens, crudeli morte peremptus, quem tulit atra dies*, etc. No en va, cinc textos de Virgili figuraven a la biblioteca ripollesa. D'altra banda, la idea de l'encomi potser va ser suggerida pels dístics en lloança dels reis carolingis (de Pipí a Carles el Calb) amb què el diaca Benet obre la seva continuació de les *Capitulars* d'Ansegís, obra existent a Ripoll. El seu fons històric no és sinó el contingut de l'acta de consagració de la basílica, redactada per Miró Bonfill (977).

Els seus col·laboradors: Segoi († 1020), Arnau, Pere, Gualter, Guifré, etc.

El monjo Oliba (1037-1065): els seus tractats científics. La biblioteca de Ripoll.

La de Montserrat

En temps d'Oliba, l'escola de Ripoll va adquirir la seva màxima esplendor, i en va ser més fecunda la labor de l'*scriptorium*. Afortunadament, coneixem el nom i la feina de molts col·laboradors de l'insigne bisbe.

124. «Continuo jo el setè, el mateix que ara soc l'autor del poema» (trad. de J. S.).

Segoí, que va morir vell l'any 1020, degué ser el cap de l'*scriptorium* en temps anteriors, quan, sota el Govern de l'abat Arnulf, els monjos Sendered i Suindrad hi treballaven d'amanuenses, i per aquella època exercia una alta inspecció, assenyalant al seu successor Arnau els textos que s'havien de depurar i les obres que convenia reunir en noves edicions. Així, per l'*incipit* d'un dels manuscrits conservats, sabem que Segovinus va enviar a Arnau un llibre que explica la translació de les relíquies de sant Esteve a Constantinoble, el text del qual havien corromput les errates dels copistes. Arnau es va aplicar en la depuració del llibre, i el va deixar correcte i concordat. Al bon zel d'Arnau es degué una col·lecció de *Capitulars* franques, subsistent, i una altra de *Concilis espanyols*, avui perduda. En la vellesa, Oliba es va endur Arnau a Vic i el va premiar amb el títol d'*archi-notarius*.

Un monjo a qui es tracta amb molt de respecte, Pere, va tenir la idea de compilar en una nova edició depurada els tractadistes de música. Per això, un altre monjo callígraf i dibuixant, Gualter, emprèn una excursió a la recerca de materials a *les fonts de l'Ebre*, és a dir, a Navarra i la Rioja, per on devia escampar el renom del seu abat. Després, Arnau i Gualter utilitzen tota la delicadesa de la seva calligrafia i copien els textos de Guido d'Arezzo, Boeci, Ubald, etc., i també, a tall de pròleg, la carta amb què el monjo Oliba, el tècnic de l'edició, resumeix els tractats aliens i els seus propis estudis, a la qual carta afegeix, com a breu síntesi, vint versos per ajudar-ne la memòria. No falta la cordial lleonina dedicatòria a l'abat, en la qual es comparen els tres col·laboradors amb les persones de la Santíssima Trinitat.

Aquest musicògraf, el monjo Oliba, que encara vivia el 1065, és la personalitat més caracteritzada de totes les que es dibuixen a l'*scriptorium* de Ripoll. Donat als estudis matemàtics i astronòmics, els seus escrits van ser curiosament recollits en un còdex, avui perdut, però del qual existeixen còpies fragmentàries. Gràcies a aquestes còpies, els treballs *De feria diei nativitatis Christi* (1037), *De Paschali cyclo Dionysiali* (1047), sobre el còmput eclesiàstic (1061), *De multiplicatione vel divisone abaci numerus* i *De ponderibus et mensuris* es conserven, demostrant una erudició i puresa d'estil excepcionals. El llibre *De multiplicatione vel divisone* devia ser germà de l'*Abacus* de Gerbert, d'on es reconeixeria en tots dos el mateix origen: l'obra de Joseph Hispanus.

Per fi, Guifré, que a principi del segle XI va encapçalar el còdex de les *Homilies* de sant Gregori, procedent del segle anterior, amb una mena de lletra expiatòria en què recomanava el llibre i n'exhortava a la reflexió, va ser un altre dels monjos escriptors aplegats al voltant de l'abat Oliba.

Des de l'any 979 fins a la mort de l'abat-bisbe, la biblioteca de Ripoll va créixer de 65 manuscrits a 246. Però en els anys successius, torbada la pau del claustre amb cismes i intrusions abacials, que van acabar amb la unió del nostre monestir

al de Sant Víctor de Marsella (1070-1172), va decaure la feina de l'*scriptorium*. No obstant això, el 1173 trobem el monjo Arnau de Mont a Sant Jaume de Galícia, extractant el còdex de miracles del sant que s'hi conservava i posant-hi una carta pròleg.

Pel catàleg que el pare Villanueva atribuïa al segle XII,¹²⁵ però que sembla formalitzat a la mort de l'abat Oliba, ens assabentem minuciosament del contingut de la biblioteca de Ripoll. Hi ocupaven lloc preferent, com és natural, els textos bíblics i els comentaris dels sants pares i doctors, en especial les obres de sant Isidor. Hi havia també un manuscrit de Claudi de Torí, les *Capitulars*, el *Llibre jutge* i la *Lex romana wisigothorum*. No hi faltaven tampoc l'imprescindible Porfiri, Beda, Cassiodor, Boeci, gramàtiques de Donat, Priscià, etc. Però el més notable en aquella biblioteca era l'abundància d'autors clàssics —Virgili, Horaci, Ciceró, Terenci, Juvenal, Cèsar, Josefus— i els raríssims textos de música, agrimensura i aritmètica que, segons Rudolf Beer, no es trobaven ni a les celebèrrimes abadies de Bobbio, Sankt Gallen i Reichenau, que avantatjaven la de Ripoll en quantitat de manuscrits.¹²⁶ Entre el que es va salvar, el fons més gran d'una biblioteca tan important es custodia a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Tanmateix, quan encara existia el monestir, alguns còdexs ja havien emigrat a les biblioteques de París i el Vaticà.

Allà on intervenia, l'abat Oliba propulsava obres culturals. Quan el 1023 va aconseguir dels comtes Ermessenda i Ramon Berenguer I que tornés a propietat de Ripoll el monestir de Santa Cecília de Montserrat, Oliba va tenir cura immediatament de la seva biblioteca, que en l'inventari referit apareix ja proveïda d'obres de dret, gramàtica i història.

L'escola vigatana: Ermemir (1056-1079)

Poc abans (1018), Oliba havia estat elevat a la seu d'Ausa, on va trobar en el canonge Ermemir († 1079) un excellent col·laborador i continuador, *cujus opere et studio plurimi peracti sunt libri et plures clerici nutriti ad honorem et servitium Ecclesiae*. En efecte, la biblioteca catedral de Vic, poc important l'any 957, quan va ser intervinguda a la mort del bisbe Guadamir, va augmentar valuosament per la intel·ligència i l'altruisme del benemèrit canonge. Van ser escrits per la seva mà, el 1056, un volum amb tractats de sant Isidor i Alcuí; el 1064, una altra compilació d'obres isidorianes; el 1066, els dos *Paralipomena*. A part dels missals, psalteris, martirologis, etc., eren notables, a més a més, en aquella biblioteca: del segle X,

125. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*, vol. xv, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 333.

126. Rudolf BEER, «Los manuscritos del monasterio de Santa María de Ripoll», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. v, núm. 37 (1910), p. 230-278.

uns *Diàlegs* de sant Gregori; de l'XI, uns altres *Diàlegs* amb les *Questiones* explanades per Alcuí a Carlemany, i un còdex de Cassiodor, sant Joan Crisòstom i Virgili Tapsense; del XII, diversos tractats de sant Bru de Segni, sant Gregori, Orígenes, Fulgenci, etc. Cal assenyalar particularment l'existència d'un Virgili i un Horaci del segle XI. Entre 1055 i 1066, el gramàtic Berill apareix exercint de mestre a Vic.

La biblioteca d'Urgell

La Seu d'Urgell també va ser una escola importantíssima. Sabíem fins ara de l'escolàstic Borrell (1040) i dels mestres Guillem (1161-1163), Joan (1163), Alexandre (1166), Pere i Bertran (1199) que l'havien regentada, però el valor de la seva biblioteca ens era desconegut. La publicació d'un inventari del segle XII ens sorprèn per la seva riquesa de textos clàssics. Juntament amb *vint-i-cinc* llibres de gramàtica i amb nombroses obres teològiques, jurídiques i escriptures, es lleixen: *Eneida*, Homer (en llatí, segurament), Horaci (dos exemplars), Virgili (complet), Salusti (tres exemplars), Lucà, Terenci, el *De amicitia* de Ciceró, *Física* (d'Aristòtil?), Persi i Porfiri.

L'escola barcelonina: els seus mestres. Marc Ponç Bonfill (1007-1060).

Renall (1139-1146). Estudis jurídics. El dret romà: Bernat de Berga († 1188)

L'escola barcelonina estava situada al costat del cementiri de la catedral, i tenia la porta d'ingrés en un dels seus dos claustres. Sabem el nom de diversos dels seus mestres: Sigefred, *grammaticus* (1002); Sunifred, *grammaticus* (1016); Ponç Bonfill, *doctor parvulorum* (1020); Ramon, *nostrae sedis scholam regens* (1046); Pere, *lector?* (1088); Eimeric, *grammaticus* (1108); Renall, *magisteri Barchinonae, barchinonensis doctor* (1109-1114); Martí Bartomeu, *magisteri, doctor* (1139-1145).

L'ofici de gramàtic o doctor (*magisteri literari*) no s'ha de confondre amb el de *precentor* o *caput scholae*, prefecte dels cantors o xantre, que sostenia i dirigia el cor. Com que aquest ofici era doble, a dreta i esquerra del bisbe apareixen coetàniament dos cabiscols. Aquí, no obstant això, no interessa pas dir-ne els noms.

Entre els mestres barcelonins, dos mereixen especial record: Ponç Bonfill Marc i Renall o Renau.

Ponç Bonfill —fill d'Ervigi Marc, jutge i després bisbe— va néixer cap al 986. Signa per primera vegada en un document del 1007. Apareix com a *clericus et iudex* el 1011; com a *doctor parvulorum*, el 1020; com a paborde de la canònica, el 1032; continua actuant constantment de notari i de jutge (amb els títols d'*ecclesiasticus iudex, iudex palatii*) fins a l'any 1035. En aquesta data, en què Ramon Berenguer I inaugura el seu Govern, cessa l'actuació pública de Marc Ponç Bonfill, el nom del qual no reapareix fins a la promulgació dels *Usatges* (cap al 1060). La forma com hi pren part el paborde barceloní, juntament amb el consell íntim

del monarca, ha estat magistralment dilucidada per Balari, que arriba a la conclusió que Marc Ponç Bonfill va ser, sens dubte, el *triboniano* d'aquella *Comissió del Codi dels Usatges*.¹²⁷ Almenys la redacció definitiva d'aquests sembla evident que va ser obra de l'antic *mestre*. Però aquell text només es conserva en alguns *usatges*, ja que els altres van ser refosos en temps d'Alfons I el Cast.

Renall o Renau (Renaudus, Renaldus, Renallus), com ja s'ha dit, va actuar de mestre a Barcelona, almenys del 1109 al 1114, i va estendre multitud d'escriptures. Cap al 1116, va compondre, amb facilitat d'estil, però amb marcada tendència a les assonàncies, la *Vita seu passio Sanctae Eulaliae Barcinonensis*. Va acompanyar el comte Ramon Berenguer III en el seu viatge a Pisa (1115), i va ser un dels ambaixadors que van continuar fins a Roma per pregar a Pasqual II, entre altres assumptes, la predicació de croada. El 1119, va acabar —magnífica obra de calligrafia— un còdex d'*Aprigius*, existent avui a Copenhaguen. Però al segle XVI es conservava encara a Barcelona. Sembla que també és seva la *Vita Sancti Ollegarii* († 1137), de majestuosa amplitud d'estil, amb una moguda ressenya del ja esmentat viatge de Ramon Berenguer III a Itàlia.

L'any 1143, Renall signa com a *magister Gerundensis ecclesiae*. Retirat en aquesta ciutat, potser la seva pàtria, va escriure el *Liber de corpore domini*, del qual només es conserven *versos excerpti* en un manuscrit de la Biblioteca Reial.

L'escola de Barcelona sembla consagrada, des dels inicis, a l'especialitat jurídica, com era natural, ja que es tractava de la residència del príncep. Tenim un curiós testimoni d'aquest fet. El pare Villanueva va poder veure encara a Ripoll un còdex del *Llibre jutge* «*scriptum videlicet in Barchinona civitate a iussione Bonus-homo levita qui et iudice a rogatu de Sinderedo diacono, filium quadam [sic] Fructuoso Camilla [...] cuius libri explicatio die kalendas septembras anno xv regnante Roberto rege francorum in Francia*».¹²⁸ Doncs bé; a la Biblioteca d'El Escorial es conserva un altre *Llibre jutge* —regalat el 1585 per Cardona, bisbe de Vic, a Felip II— que ostenta quasi textualment el mateix epígraf, amb l'única diferència que va ser escrit l'any XVI de Robert (1012), i no pas en el XV (1011), com el de Ripoll. Això ens prova que el levita Bonhome en menys de dos anys va acabar dues còpies d'aquell text legal. La promulgació dels *Usatges* i de diverses lleis per Ramon Berenguer I mostra amb sobrada eloqüència l'activitat jurídica del seu regnat.

Desconeixem quan va tenir lloc la introducció dels codis de Justinià —ja que, en relació amb aquest fet, no significa pas la propagació de l'emfiteusi en el territori de Barcelona cap al 1069—, i ignorem si s'hi referia Alfons I el Cast el 1173,

127. JOSÉ BALARI Y JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona, Hijos de Jaime Jepús, 1899, p. 452.

128. JAIME VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*, vol. VIII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1821, p. 51.

en concedir als habitants de Perpinyà el *Dret romà* com a supletori de les seves pròpies lleis. Però alguna cosa sabem del romanisme a l'escola barcelonina. L'any 1188, Pere, sagristà de Barcelona, esmenta en el seu testament dos exemplars del *Digestum cetus*. El 1195, el canonge Arnau de Caldes va rebre de la Canònica, per retenir-lo durant tota la vida, un *Corpus* sencer: *Codex, Vetus, Novum, Infortiatim, Novellae, Institutiones*. El 1197, els canonges Pere de Sant Joan i Pere de Pinell van rebre en la mateixa forma sengles exemplars, que es fa constar que van pertànyer al bisbe Bernat de Berga. Aquest, que va regir la seu barcelonina del 1172 al 1188, i abans havia estat ardiaca, mereix passar a la història com el més antic dels nostres romanistes. És clar que aquells préstecs vitalicis només es justificaven per treure el degut fruit dels llibres, la qual cosa significa que els canonges Arnau de Caldes, Pere de Sant Joan i Pere de Pinell es devien dedicar a l'estudi i a l'ensenyament del dret de Justinià.

Altres escoles i els seus mestres: Girona, Elna, Àger, Tarragona, Lleida

A part d'aquestes escoles —Barcelona, Vic, Urgell i Ripoll—, sens dubte les més importants, n'hi va haver d'altres als segles x i xii. L'any 1018, exercia de *doctor parvulorum* a Girona el levita Talcuç. Durant el mateix segle xi, se cita el canonge i gramàtic de la Seu Joan Ramon i el levita Guitard Arnau, molt erudit en gramàtica i en lleis. Més tard exercia el magisteri Ricard (1173). A l'escola d'Elna, hi trobem els gramàtics Adal (1053-1058), Alexandre (1071), Arquimbau (1115), Pere (1121), Arnulf (1128-1129). A Àger, hi figura com a gramàtic el paborde Ramer (1066). Signa el 1162 l'estudiant Arnau, de Tarragona. Ens parlen de l'escola lleidatana els mestres Guillem (1168), Seguí (1168), Opizó (1174-1177), Renall (1174-1187) Rodulf i Arnau (1187).

Preu dels manuscrits

Direm alguna cosa sobre el preu dels manuscrits. És sabut que el 1044 el bisbe de Barcelona, Guislabert, i els seus canonges van comprar a Ramon Sinofre dos llibres de gramàtica —*Priscianus major* i *Constructiones Prisciani grammaticae artis*— i van permutar-los per un casal o solar al call i una peça de terra a la Magòria. Signen l'escriptura els bisbes Berenguer, Arnulf i Guillem, l'arquebisbe de Narbona Guifré, diversos eclesiàstics de dignitat i el jutge d'Ausa, que la va aprovar perquè s'ajustava als canons. Com que el preu va semblar excessiu a tothom, fins i tot al mateix Balari, el bisbe va intentar explicar-ho dient que els llibres havien augmentat de valor per l'escassetat que n'hi havia a conseqüència de la destrucció d'arxius i biblioteques pels sarraïns, i singularment pel saqueig i incendi que va patir Barcelona en ser presa per les hosts d'Almansor. No obstant això, per un document datat el 924, Gotmar i la seva dona Igilberga van vendre als esposos Seniofred i Ermegarda al comtat de Manresa uns *cassa ibus cum solos et ortis, or-*

talibus, terres et vineas cultes vel ermas cum illorum arboribus et carricis [...] propter precium solidorum ii. In rem valentem. I pel mateix preu de *dos sous*, l'any 989, un solar (*casal*) i un hort al raval de Barcelona van ser comprats per Vives a Elies. Així doncs, no hi ha dificultat que s'oposi a valorar en *dos sous* el solar i la terra de la canònica permutats amb els manuscrits de Priscià. Ara bé, relacionant aquestes dades amb les que ens proporciona una carta de Gerbert, que consignava el preu de *dos sous* que li va costar la còpia d'un manuscrit feta per l'abat Rennulf, veiem com el tipus de cotització dels llibres era el mateix aquí que a l'estranger, abans i després de l'algara d'Almanson.

Aparició històrica del poble català

Observacions prèvies

Una multitud arbitràriament aplegada no forma, de cap manera, un poble. No el forma tampoc el conveni de les parts o l'associació. Els pobles són creacions de la història. Un poble es constitueix lentament, per una espècie de desenvolupament psicològic que introdueix en una massa d'homes un caràcter propi i una comunitat de sentiments, afirmats per l'herència. Per crear un poble és necessària la lenta feina de les generacions, ja que un poble no existeix definitivament fins que el seu caràcter específic no arriba a ser hereditari, per la perpetuació de famílies i la seva transmissió de pares a fills.

Hem procurat demostrar fins ara el que, en l'aspecte cultural, han portat al nostre territori els diversos elements ètnics i morals que hi havia establerts i propagats. Però arribem ja al moment en què tots els elements colonitzadors, fosos amb la raça indígena i informats absolutament per l'esperit cristià, s'esborren del nostre territori per fer lloc al poble que, després d'una llarga incubació, afavorida per les circumstàncies històriques assenyalades, apareix —jove i irreflexiu encara— en el teatre de la història.

L'estat català

Enrobustiment del poder sobirà sota Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV. Reversió de comtats a la casa matriu. Decaïment del feudalisme

Tots els comtats de la Marca Hispànica van estar sotmesos, excepte el d'Empúries-Rosselló, a Guifré el Pelós. Però a la mort d'aquest (898), en dividir-se els estats entre els seus fills, van néixer tres cases comtals: Barcelona, Besalú-Cerdanya i Urgell.

El comtat d'Urgell —unit altra vegada al de Barcelona (cap al 950), i separat definitivament en morir Borrell II (993)—, com que tenia frontera directa amb els

sarraïns, va estendre el seu territori i gaudia de gran independència. Els comtats de Besalú i Cerdanya (amb el Vallespir, les Fenolledes i el Conflent), units i separats en diverses ocasions, van revertir sota Ramon Berenguer III (1111-1117) a la casa de Barcelona. Més tard, el Rosselló, separat ja d'Empúries (991), va ser llegat en testament per Gerard II (1172) a Alfons I el Cast. El comtat de Barcelona (indissolublement unit als de Girona, Osona i Manresa) no havia cessat d'engrandir-se gràcies a les conquestes, tant en la seva pròpia frontera com pel costat de l'Urgell —fet, aquest últim, que demostra, una vegada més, la tàcita sobirania del *comte i marquès* de Barcelona sobre els altres comtes de la Marca.

Amb la incorporació de Besalú-Cerdanya, el poder del sobirà va haver d'augmentar considerablement respecte al dels altres comtes que perpetuaven dinasties autònomes (Urgell i Empúries). No obstant això, dins els seus estats privatis l'autoritat del comte de Barcelona estava molt contrastada per la d'alguns vassalls, als quals l'organització feudal feia molt poderosos i alterosos. Les dissensions entre Ramon Berenguer I i la família vescomtal en són una prova eloqüent. No s'ha de parlar de lluites entre la noblesa i la corona, però no hi ha dubte que aquesta va intentar, per mitjans hàbils, enrobustir la pròpia autoritat en detriment del poder nobiliari.

El més poderós dels vassalls, superior en jerarquia a tots els altres i únic a cada comtat, era el vescomte. Contra ell es va haver d'encaminar principalment la política autoritària dels comtes. La lluita va ser tan llarga i sorda que només la podem arribar a entreveure, però els seus resultats, favorables al sobirà, van aparèixer amb molta claredat a Barcelona. A principis del segle XI els vescomtes van perdre l'originari caràcter de lloctinents dels comtes (càrrec que de fet passa als seus fills) i adquireixen feus, tot i que conserven, amb tot, la jerarquia i el títol primitius. Però al segle XII s'extingeix ja aquesta tradició i, sense deixar d'anomenar-se vescomtes, prenen el nom del seu feu més important —així el *vescomte de Barcelona* passa a anomenar-se *vescomte de la Guàrdia de Montserrat*; el *vescomte de Besalú*, *vescomte de Bas*, etc.— i s'assimilen completament als altres feudataris, ja que les seves atribucions administratives i judicials passen a mans del *veguer*, oficial de lliure nomenament i d'autoritat delegada pel comte.

L'establiment en aquestes terres dels ordes militars d'Orient va ser una gran pèrdua per a la noblesa. El de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, que apareix entre nosaltres amb la comanda de Cervera (1111), i el del Temple, amb la del castell de Granyena (1130). Cadascun d'aquests ordes comptava, en finalitzar el segle XII, amb una trentena de castells i amb importants privilegis als nostres comtats.

De tota manera, afavorir els ordes militars era afeblir la noblesa, però no era pas combatre el poder feudal, que només canviava de mà, i encara afegia als seus

perills l'amortització i l'obediència jeràrquica. La mort del feudalisme i el consegüent enrobustiment del poder sobirà havien de brollar d'una obra forta: la llibertat municipal. Dins aquest camí, es pot assenyalar la confirmació dels privilegis de Barcelona (1025), les franquícies i drets feudals atorgats a moltes poblacions —com Santa Linya (1036), Vilafranca de Conflent (1075), Olèrdola (1109), l'Esplugu de Francolí (1171), etc.—, les emparances —com la de Peralada (1133)— i les cartes de privilegi de Tortosa (1149), Lleida (1150), etc., magnífica preparació del moviment municipalista del segle XIII.

Conquesta de Tortosa. Conquesta de Lleida

Des de Borrell II fins a Ramon Berenguer I (986-1035), l'esforç guerrer dels nostres comtes es va haver d'aplicar a recuperar les terres perdudes amb l'avançament d'Almansor, és a dir, a portar els seus estats als antics límits de la Marca Hispànica. Des de Ramon Berenguer I fins a Ramon Berenguer III (1035-1096), es van reconquerir terres a Camarasa, la Ribagorça i el Camp de Tarragona. Sota Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV (1096-1162), va tenir lloc la lenta i definitiva annexió dels regnes àrabs de Tortosa i Lleida, després respectivament de València i Saragossa.

Aprofitant l'anarquia regnant, el comte de Barcelona, ajudat per Artal III de Pallars, va posar setge a Tortosa. Però l'èxit no va coronar els seus esforços. Es creu que més tard Ramon Berenguer III va sotmetre aquesta ciutat, fent-la tributària seva, tot i que per poc temps (1120-1123). La definitiva conquesta de Tortosa estava reservada a Ramon Berenguer IV, que en l'expedició contra Almeria (1147) es va aliar amb els genovesos per aconseguir-ho. Assetjada la ciutat l'1 de juliol del 1148, va haver de rendir-se a mitjans de setembre.

Sulaymān ibn Muhammad ibn Hūd, en repartir després de la seva mort (1046) els estats entre els seus fills, va donar origen al regne musulmà de Lleida, que va arribar a Yūsuf al-Mudaffar. Aquest, veient-se constantment amenaçat pels seus veïns, en particular pel seu germà gran Aḥmad, rei de Saragossa, va concloure un tractat amb Ramon Berenguer I (1050), en què es constituïa en feudatari seu i li entregava, a més de pàries anuals, el territori de Camarasa. Aquest pacte, renovat per al-Mundīr (1081), que s'oposava al seu germà al-Mu'tamin, rei de Saragossa i aliat del Cid Campeador, va facilitar en gran manera la repoblació cristiana. Un altre tractat (1120), entre Ramon Berenguer III i el caid lleidatà Ibn Hilāl, que establia el lliurament de dotze castells al comte, va reduir a una vana ombra la independència del regne musulmà de Lleida. Però, com que el rei d'Aragó se n'aprofitava per eixamplar les seves fronteres, va caldre decidir-se, a fi d'evitar la conquesta de territoris estimats pel comte de Barcelona així com de la seva zona d'influència, per la definitiva annexió de Lleida, que va ser ocupada el 29 d'octubre del 1149.

Catalunya. Aparició i origen d'aquest nom

Per una feliç coincidència, pocs dies després de la submissió de Lleida, que acabava la reconquesta de les regions catalanes, apareix per primera vegada en la nostra documentació la paraula *Catalunya*, i això és a la carta-privilegi de Tortosa (29 de novembre del 1149), entre les subscripcions de la qual es llegeix:

Signum fratris Berengarii de Avinione magistri militiae Templi in partibus
Aragoniae, CATALONIAE et Provintiae.¹²⁹

Per seductora que sigui la hipòtesi de fer de Catalunya (*Catalaunia*) un nom preromà, a causa de la seva identitat amb el cèltic de *Durocatalauni*, *Catalauni*, *civitas Catalaunorum* (Châlons-sur-Marne) —hipòtesi que segurament professava el molt docte Antoni Puigblanc, quan deia que *Catalunya* significava «petita Cèltica o petita Gàllia»—,¹³⁰ és cert que fins al segle XII no existeixen rastres d'aquesta denominació. Els francs van anomenar *hispanos* o *gots* els pobladors del nostre territori, la Marca Hispànica. Els àrabs, en canvi, els tenien per *francs*, i donaven el nom d'*Afranc* a tot el país. Eren també *franques* les hosts del comte de Barcelona, segons el poema d'Almeria o la cançó del Cid:

Vidieron cuesta yuso la fuerça de los francos.¹³¹

Cal cercar, per tant, una etimologia *plenament medieval* de la paraula *Catalunya*, i entre totes les propostes, no n'hi ha cap per ara tan versemblant com la de Balari.¹³² La característica dels nostres comtats —observa el docte investigador dels *Orígenes històrics*— consistia en els *catlans* o feudataris, principal nucli de les expedicions militats. El *castlà* o *catlà* organitzava, en el terme del seu castell, la host amb la qual havia de servir el senyor, el qual, al mateix temps, amb aquestes hosts acudia en auxili del príncep, si aquest li ho requeria. Els estrangers, doncs, es van acostumar a distingir les hosts barcelonines com a hosts dels *catlans* o *catalans*, i el nostre territori va ser la *terra dels catelans* o *catalans*. Aquest nom —que va rebre el país de resultes de la seva característica externa més visible, i que només va deixar molt tènue rastre en la documentació, ja que estava mancat de

129. «Segell del germà Berenguer d'Avinyó, comandant de la tropa del Temple a les regions d'Aragó, Catalunya i Provença» (trad. de J. S.).

130. *Opusculos gramatico-satiricos del Dr. D. Antonio Puigblanch contra el Dr. D. Joaquin Villanueva escritos en defensa propia, en los que tambien se tratan materias de interes comun*, vol. 1, Londres, Imprenta de Guillermo Guthrie, [1832?], p. xi.

131. «Veieren al capdavall del rost la força dels francs.»

132. JOSÉ BALARI Y JOVANY, *Orígenes històrics de Cataluña*, Barcelona, Hijos de Jaime Jepús, 1899, p. 28-34.

valor oficial— va ser el que va donar origen al collectiu *Catalaunia* o *Catalonia*, amb què es coneixeria la Marca Hispànica i els territoris que hi estaven plenament agregats. Surt aquesta denominació, per primera vegada, en el *Carmen rerum in Majorica pisannorum*, de Laurentius Veronensis, on es canta la croada del 1115, de la qual Ramon Berenguer III va ser generalíssim:

Egregiumque virum CATALAUNIA tota frequentans.¹³³

L'autor dona el nom de *gots* a la gent de Provença, distingint-los dels catalans (*catalanenses*), i anomena el comte de Barcelona *dux catalanensis*, *catalanicus heros*, *rector catalanicus*, *magnus catalanicus heros*.

Com a patronímic, el nom de *català* apareix ja el 1154, amb el cognom del veguer de Barcelona, Guillem Català. Com a gentilici, apareix en un document del 1169, que Alfons I el Cast expedeix amb consell i voluntat de la seva Cort, *scilicet et CATALANORUM et Aragonensium*.

En llengua vulgar, trobem els noms de *Catalunya* i de *català* per primera vegada en forma provençal. Diu, abans del 1180, el trobador Pèire Vidal:

Que mil salutz mi venon cascun dia
De CATALONHA e de Lombardia;
Quar a totz jorns puja mos pretz e creis,
Quar per un pauc no mor d'enveja'l reis.¹³⁴

I Bertran de Born, excitant en un conegut sirventès les hosts del comte de Tolosa contra Alfons I el Cast, llança aquests escarafalls:

E desse que serem vengut
Mesclara'l torneys pel camp bo,
E CATALAS e ill d'Arago
Tombaran soven e menut,
Que non lur tenran pro arso,
Tan grans colps hi ferrem nos drut.¹³⁵

No obstant això, és més freqüent en la poesia occitana d'aquesta època parlar de *Barsalona* i *barsalonés* que de *Catalonha* i *catalan*.

133. «Tot Catalunya envoltant un home fora de sèrie» (trad. de J. S.).

134. «Que mil salutacions em pervenen cada dia de Catalunya i de Llombardia, car a cada moment s'apuja i creix la meva vàlua; ja que ve de ben poc que no mori d'enveja el rei.»

135. «I quan haurem arribat, tindrem contesa pel camp, i els catalans i els d'Aragó cauran sovint i a balquena, i no els serviran de res els arçons, tant els colpejarem nosaltres vigorosament.»

Catalunya-territori. Els seus límits

Des de la seva aparició històrica, el nom de Catalunya es contraposa als de Provença i Aragó. Responia, per tant, a una realitat geogràfica perfectament diferent de les veïnes. Quins n'eren els límits mutus? Quins territoris s'hi comprenien?

El límit meridional i SO de Catalunya va quedar establert amb la conquesta de Tortosa, Siurana i les muntanyes de Prades per Ramon Berenguer IV. Des de llavors, s'ha tingut sempre per frontera catalanovalenciana el riu de la Sénia. Per la part de llevant, en tota la seva extensió, el Mediterrani forma el límit de Catalunya. Els *Usatges* estenen les aigües jurisdiccionals a dotze llegües mar endins. Pel nord, la Vall d'Aran, geogràficament aliena a Catalunya i que havia format part d'Aquitània, al segle x va quedar agregada a la Ribagorça. La vall d'Andorra va passar successivament dels comtes d'Urgell als seus bisbes, i d'aquests als vescomtes de Castellbò. Els comtats de Conflent i Fenolleda, units sempre al de Cerdanya, formaven l'extrem NE de Catalunya. Més difícil resulta traçar la frontera occidental amb Aragó, ja que allà, a tall de petita Alsàcia, s'aixeca la Ribagorça.¹³⁶ Per raons històriques, fins a finals del segle XII, es va tenir la Ribagorça com a pertinença d'Aragó, i es fixaven els límits de Catalunya a *Salcis usque ad Dertusam et Ilerdam cum suis terminibus* (1173). Però des del 1214 es va posar el riu Cinca com a frontera catalanoaragonesa, i així va quedar establert per Jaume I a les Corts del 1244. Durant tot el segle XIII, els aragonesos van protestar pels nous límits, que van ser revocats per Jaume II a les Corts de Saragossa del 1300, en declarar que la Ribagorça, el Sobrarb i la Llitera fins a la clamor d'Almacelles fossin del regne d'Aragó, o sigui, posant com a límit comú la Noguera Ribagorçana. Des del 1300, aquesta ha estat la veritat oficial. Però els historiadors i els juriconsults catalans sempre van seguir considerant la Ribagorça com a part integrant de Catalunya. Així doncs, s'ha d'afirmar que la unitat geograhicohistòrica de *Catalunya* comprèn el territori que s'inclou dins el perímetre següent: estany de Salses, les Corberes i els Pirineus fins al pic d'Aneto (incloent-hi la Vall d'Aran), rius Cinca, Segre, Ebre, Matarranya i Sénia, fins al Mediterrani. Uns 40.000 km², aproximadament.

Catalunya-estat. Característiques

Al regnat de Ramon Berenguer IV corresponen, doncs, dos fets capitals. Per una part, s'acaba la reconquesta del territori català, que passa d'unitat geogràfica

136. Aquesta comparació apareix publicada en el número d'*Estudio* de febrer del 1915, quan la guerra europea, que entre altres motius es dirimeix per la sobirania d'Alsàcia-Lorena, ha estabilitzat el front occidental i ja es presenta com un conflicte de llarga durada.

a entitat política. Per altra banda, el feudalisme és dominat —sota el règim del qual l'home no és ciutadà, sinó vassall d'un altre home— i s'enrobusteix la monarquia, que, al contrari, troba la seva més ferma base de suport en les poblacions lliures i en els ciutadans independents. Des d'aquest moment Catalunya és un estat, en el sentit modern de la paraula.

Catalunya formava llavors una confederació de monarquies mediatitzades (comtats de Rosselló, Empúries, Urgell, Pallars) i municipalitats lliures (Tortosa, Lleida), amb una monarquia sobirana (comtat de Barcelona) governada per un príncep, el comte de Barcelona. En la seva persona estava vinculada la suprema autoritat de l'estat —una cosa semblant a la moderna Alemanya, si el rei de Prússia no portés el títol d'emperador. Per això, si Alfons I el Cast, el primer comte-rei, enumera els seus dominis, parla d'Aragó, Catalunya i Provença. Tanmateix, si invoca els seus títols, s'anomena «rei d'Aragó, *comte de Barcelona* i marquès de Provença». La unitat política de Catalunya queda també demostrada amb les *paus i treves* que s'hi van instituir en les Corts del 1173 i el 1188. Amb més força encara, en aquestes últimes Corts el monarca promet no exigir *bovatge* en tot el territori català i, més i tot, no nomenar per al seu servei cap *veguer* que no fos català:

Promittimus quod non constituamus in tota supradicta terra [a Salscis usque ad Ilerdam et Tortosam et in suis finibus] vicarium nisi catalanum.¹³⁷

Així, quedava sancionada i garantida la independència de Catalunya, impedit la intromissió en el seu Govern de qualsevol que no fos nacional. Entre la condició de català i d'estranger no existia terme mitjà, i la dinastia era l'únic vincle comú entre Catalunya i Aragó: unió personal semblant a la que en el passat segle hi va haver entre Suècia i Noruega.

Nació catalana

Moviment de separació. Separació d'Espanya i de França. Territori propi

La realitat històrica Catalunya, veritable estat polític, era, a més, una *nació*. Per a Mancini, la nació és «una comunitat natural d'homes units en una vida comuna per la unitat del territori, l'origen, els costums, la llengua i *que té consciència d'aquesta comunitat*».¹³⁸ Segons Bluntschli, es pot definir com «la comunitat

137. «Ens comprometem a no instituir en tot el país suara esmentat [de Salses fins a Lleida i Tortosa i en els seus confins] cap veguer que no sigui català» (trad. de J. S.).

138. «Le cose dette fin qui mostrano ormai a scoperto in che consista una nazionalità, e quali ne siano gli elementi costitutivi, e ci porgono ragione di riconoscere in essa una società naturale di uomini da unità di territorio, di origine, di costumi e di lingua conformati a comunanza di vita e di

de l'esperit, del sentiment, de la raça, fets hereditaris en una massa d'hommes de professions i de classes diferents; comunitat que, a part del vincle polític, se sent unida per la cultura i l'origen, especialment per la llengua i els costums, i estrangera a les altres comunitats d'aquest gènere». ¹³⁹ Tots dos autors, partint de camps molt diversos, convenen, doncs, en el fet que l'essència de la nació es basa en la *consciència general de comunitat*, o sigui, en el *patriotisme*.

Fora una feina estèril buscar en les obres dels segles XI i XII l'expressió inequívoca del patriotisme català. Ens trobem en una època en què només ens queda literatura eclesiàstica. I per a aquells bons monjos, com que no hi havia cap altra llengua que la llatina (ja que conscientment o inconscientment feien la conspiració del silenci al voltant de les vulgars), així tampoc no existia més que una sola pàtria, la *Romània*, l'Europa catòlica presidida pel pontífex romà. Sovintegen els sentiments de pur lleialisme cap a un sobirà o una dinastia, el desig que el cel atorgui la victòria als seus seguidors, però el sentiment nacional, tal com ara l'entendem, no podia ser formulat per qui professava un universalisme religiós semblant a l'internacionalisme socialista dels temps moderns. Com aquest, doctrinari i d'ineficàcia pràctica. Però, si ens falta la drecera, amb algunes marrades arribarem al punt desitjat: a demostrar que des d'aquells remots segles apareix a Catalunya el sentiment general de comunitat.

Catalunya, a la qual la continuïtat d'història antiga unia a la resta d'Hispania, i a la qual les vicissituds de la Reconquesta unien a França, no va trigar a diferenciar-se profundament de totes dues i a constituir-se de tal manera que la seva aparició no pot explicar-se per l'únic fet del despreniment de l'una o l'altra. Vegem-ho.

El territori català és un territori *propi*, en el sentit que no correspon a cap de les entitats històriques que s'hi van aixecar abans del segle XII.

Els romans van situar la frontera entre Hispania i les Gàl·lies, amb escrupolositat geogràfica, als cims de l'Albera —frontera avui vigent, que va restablir la *Pau dels Pirineus* (1659). El Rosselló estava, per tant, completament separat de la resta de Catalunya, i aquest fet queda sancionat i perpetuat en les divisions eclesiàstiques i visigòtiques, basades sempre en l'administració romana. Durant l'època romana, la part cispirinenca s'integrava, amb altres territoris, a l'Espanya Tarraconense, *conventi* Tarraconense i Caesaraugustanus. Sota el regne gòtic, a la província que es va denominar Ibèria, i segurament també a l'anomenada Autrigònia. ¹⁴⁰ El territori transpirinenc va formar l'extrem SE de la Gàl·lia Narbonesa

---

coscienza sociale» (Pasquale Stanislao MANCINI, *Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti*, Torí, Tip. Botta, 1851, p. 41).

139. Johann Kaspar BLUNTSCHLI, *Allgemeine Staatslehre*, Stuttgart, J. G. Cotta, 1875, p. 14.

140. A l'original, *Austrigonia*.

romana i de la Septimània visigoda. Les divisions eclesiàstiques van sancionar una tal separació: la diòcesi d'Elna va ser sufragània de Narbona, i Tarragona es va constituir en metròpoli de la Catalunya cispirinenca. El territori de la Marca Hispànica tampoc no explica el de Catalunya, ja que hi ha regions que en són completament alienes —com ara els comtats de Pallars i Ribagorça— que s'hi van acabar integrant. Els límits de Catalunya, per tant, no són pas fruit de la inèrcia de la història, sinó d'un conscient moviment de diferenciació i solidaritat.

Separació d'Espanya. Dret gòtic-franc. Ritu romà. Lletra carolíngia. Calendació francesa. Particularitats

Tenim altres exemples molt significatius d'aquest innegable moviment de diferenciació, tant respecte a França com a Espanya.

Els territoris hispanovisigòtics van heretar de la monarquia toledana quatre elements característics, que constituïrien les proves de la seva germandat: dret, litúrgia, caràcter de lletra, calendació. De tots aquests, el que es va conservar durant més temps va ser el jurídic —*Llibre jutge*—, i, no obstant això, ja hem vist les profundes modificacions que a la pràctica va patir aquest element a conseqüència de l'organització feudal i de la influència franca. En el que més pura va quedar la seva observança va ser en les institucions civils. Però en la seva major part no són sinó el substrat romà de tots els codis bàrbars.

Si observàvem la submissió de les nostres esglésies a Narbona, des del segle x sembla anar-hi cedint terreny el ritu gòtic al romà, que s'hi implanta definitivament a principi del segle xi. En el ja citat inventari de la biblioteca de Ripoll, es distingeix entre *missals* i *missals toledans*, entre els quals n'hi ha *onze* dels primers i *cinc* dels segons. El 1071, es va suprimir a l'Aragó la litúrgia gòtica; a Navarra, poc després del 1076, i a Castella-Portugal, el 1078 —on subsisteix encara, com un record, a la capella mossàrab de la catedral de Toledo.

Només conservem escassos testimonis de la lletra visigòtica, i en bona part d'origen incert, ja que la francesa o carolíngia impera completament en la nostra documentació des dels temps més antics (principi del segle ix). A l'Aragó i Navarra, l'ús de la lletra francesa iguala el de la visigòtica al segle xi, i s'hi fa exclusiva a final del xii. A Lleó i Castella, el nou caràcter apareix sota Alfons VI (1072-1109); iguala l'antic, sota el regnat d'Urraca (1109-1126); el domina quasi completament, sota Alfons VII (1126-1157), i hi queda exclusiu, sota els seus immediats successors. A Portugal, no es va fer freqüent la lletra francesa fins a principi del segle xii, ni exclusiva fins a finals d'aquest segle.

No obstant això, la diferència més capital entre la diplomàcia espanyola i la catalana consisteix en la calendació. A Catalunya, es computaven els anys pels del regnat del monarca franc. La forma de fer-ho per l'*era hispana* (any 38 aC) mai no va existir com a sistema. Escollint per base d'estudi, per a aquesta important qües-

tió, el *Cartulari* de Sant Cugat del Vallès —que conté una sèrie ininterrompuda de documents, des del 16 d'abril del 857 fins al 30 de juny del 1366—, podem dividir-lo en dues parts desiguals: documents 1 a 978 i documents 979 a 1236. Entre els 978 primers (anys del 857 al 1180), només *dos* estan datats segons l'era, i encara per redundància, ja que porten, a més a més, la calendació francesa i la de Jesucrist. La fórmula més freqüent és la d'*anno A regnante B*, o les seves variants: *anno A regni regis B*, *anno A quod cepit regnare B*, *anno A B rege*, etc. (957 documents sobre 970). Però, en altres ocasions (13 sobre 970), l'escriptor modifica la calendació hàbilment, com si pretengués testimoniar la independència de la seva pàtria, en aquesta forma: *anno A quod cepit B regnare IN FRANCIA*; *anno A regni B rege IN FRANCIA*; *anno A B regis FRANCORUM*, etc. El més interessant del cas és que aquestes fórmules no apareixen a Sant Cugat durant la dinastia carolíngia, sinó en el regnat d'Hug Capet —el primer rei que va perdre, com ja s'ha vist, la sobirania de la Marca Hispànica—, amb un document datat *idus marci anno II quod cepit Ugone rege regnare IN FRANCIA, qui fuit magno duce* (15 de març del 989). L'últim document amb la calendació franca és del *III idus octobris anno XLVIII regni regis Ledoyci junioris* (13 d'octubre del 1180). A la mort del rei Lluís VII, desapareix com a sistema aquest tipus de la calendació, i s'utilitza purament i simplement l'era vulgar comptada per l'Encarnació. Així es fa en tota la segona part del *Cartulari*, és a dir, a partir de l'1 de desembre del 1180. Però els anys de l'Encarnació apareixen, de tant en tant, en documents de la primera. Juntament amb la calendació franca i amb l'espanyola, els veiem en *dues* escriptures; juntament amb la franca, en *set*; tots sols, en *vuit*. Resumint: la calendació franca, única i exclusiva fins a principis del segle XI (9 de març del 1016), es comença a perdre un segle més tard (3 de novembre del 1121) i desapareix totalment a finals del XII (1 de desembre del 1180). A un resultat anàleg, si no completament idèntic, ens portaria l'anàlisi d'altres cartularis i col·leccions.

Per explicar el fet que el 1180 cessa el sistema franc i es fa servir la calendació vulgar, es parlava ja al segle XIII d'un Concili de Tarragona, en el qual s'hauria donat aquesta disposició. L'existència del concili no ha pogut ser comprovada, i sembla del parer comú reputar-la com a falsa, tot i que només una causa important va poder produir aquest general efecte. Amb tot, alguns escriptors van continuar aferrats a la rutina, i en aquest sentit pot citar-se un document del 1212, datat per l'any xxxiii de Felip II August.

L'era espanyola va perdurar a l'Aragó fins al 1350, i a Castella fins al 1383. El càlcul de l'era vulgar es feia a Catalunya i a l'Aragó a partir del 25 de març (Encarnació), i a Castella, Lleó i Portugal a partir del 25 de desembre (Nativitat). Sembla també que, tot i ser costum general i antic a Espanya canviar l'era el dia 1 de gener, a Catalunya s'avançava al mes de setembre anterior. Tanmateix, l'escassetat de documents catalans datats segons l'era impedeix establir cap regla segura.

Separació de França. Independència política i religiosa

El progressiu moviment d'emancipació política de Catalunya respecte de França ja l'hem ressenyat en el seu lloc, però, de l'altre moviment, paral·lel a aquell, cal parlar-ne.

Les mateixes vicissituds històriques que van portar la Marca Hispànica a dependre políticament dels reis francs van fer que en l'aspecte eclesiàstic el territori es veiés sotmès a l'arxidiòcesi de Narbona, ja que Tarragona es trobava sota el domini musulmà. No obstant això, tant pels naturals desitjos d'independència com per evitar les intromissions i abusos que torbaven la pau de les nostres diòcesis, aquestes van procurar organitzar-se autònomament. L'any 971, Borrell II va obtenir del papa Joan XIII l'erecció d'Ausa en metropolitana, mentre no es conquerís Tarragona, i es van segregat de Narbona les diòcesis d'Elna, Girona, Urgell, Barcelona i Ausa o Vic. Malgrat això, la nova organització va fracassar, i a la mort (973) del bisbe Ató de Vic (el mestre de Gerbert), Narbona va readquirir els seus drets, tal com reclamava el bisbe narbonès. Un segle més tard (1088), l'arquebisbe Bernat de Toledo —argüint que la seva cadira va ser la primada sota la monarquia goda i que, canònicament, l'autoritat metropolitana havia de revertir al primat quan era impossible el nomenament de l'arquebisbe ordinari— va obtenir satisfacció a la demanda que li fossin sotmeses les diòcesis catalanes. Però les reclamacions d'aquestes, que miraven el fet com una intrusió, i les de la seu de Narbona, que creia minvats els seus drets, van inclinar el pontífex Urbà II a donar una solució definitiva al plet. No podia ser cap altra que la restauració de la cadira metropolitana de Tarragona, restauració que per força va haver de ser nominal, ja que la ciutat encara es trobava subjecta als sarraïns. Berenguer de Rosanes, bisbe de Vic, va agregar (1091) a aquest títol el d'arquebisbe de Tarragona, que va conservar fins a la seva mort (1100). I després d'alguns anys d'interval (1117), el mateix nomenament va concernir sant Oleguer, bisbe de Barcelona. Aquest va ser el veritable restaurador de l'església tarraconense, ja que es va deure als seus reiterats esforços la conquesta de la capital (1128), que des de llavors ha estat ininterrompudament la metròpoli eclesiàstica de Catalunya.

Moviment d'integració. Rosselló. El Pallars i la Ribagorça

Tots aquests fets, petits en si mateixos si es vol, prenen força, els uns amb els altres, i revesteixen la més alta importància, si els estudiem com a *simptomàtics*. Ens demostren l'existència a la Catalunya del segle x al xii de dos moviments igualment importants: l'un de *separació* respecte a França i a Espanya, i un altre d'*integració* de totes les seves comarques.

Des d'aquest últim punt de vista, interessa subratllar dos fets: l'un referent al Rosselló i un altre al Pallars i la Ribagorça. La jurisdicció del metropolità tarraconense, durant l'època visigoda, es va estendre sobre les diòcesis de Barcelona, Ègara

(Terrassa), Girona, Empúries, Ausa (Vic), Urgell, Lleida, Hictosa,¹⁴¹ Tortosa, Saragossa, Osca, Pamplona, Oca, Calahorra i Tarassona. El 971, quan la metròpoli va ser traslladada efímerament a Vic, corresponien al territori d'aquelles diòcesis les de Barcelona, Girona, Vic, Urgell, Roda, Valpuesta, Oca, Burgos i Nájera. No obstant això, de totes aquelles diòcesis només les quatre primeres (les catalanes) formen la nova província, a la qual s'agrega la d'Elna, que *sempre* havia estat sufragània de Narbona. La unitat del Rosselló amb la resta de la Catalunya Vella era, al segle x, un fet que s'imposava amb tanta força que l'Església —tot i trencar amb el passat històric, del qual s'ha mostrat sempre tan fidel guardadora— es va veure obligada a sancionar-lo. Alguna cosa semblant va ocórrer segles després (1239) amb el plet entre els arquebisbes de Toledo i Tarragona sobre la jurisprudència sobre València, ja que, tenint raó legalment el primer, l'Església es va pronunciar en favor del segon.

El comtat de Pallars no va formar part de la Marca Hispànica perquè era independent de França. Els atzars de la història —especialment el fet de veure's privats d'expansió territorial, com sigui que l'Urgell i Àger els tancaven el pas cap als dominis musulmans— van fer que al segle xi apareguessin els comtes de Pallars entre el seguici dels reis aragonesos, dels quals solien rebre feus. Tot i això, des del moment en què el ceptre d'Aragó passa a mans de Ramon Berenguer IV, veiem sumar-se el comte Arnau Mir als altres magnats de Catalunya i signar la documentació amb ells. Més característic és encara el cas de la Ribagorça, la tendència de la qual a unir-se a Catalunya ja hem esmentat abans, tot i que formava part d'Aragó des dels temps de Sanç III (1003).

En resum: al segle XII, i encara abans, existia la nació catalana, perquè en aquelles remotes dates a la Marca Hispànica, al Rosselló, al Pallars i a la Ribagorça —tota la Catalunya reconquerida— s'hi manifesta, en lluita contra qualsevol conformisme davant la tradició històrica, una general consciència de comunitat i un moviment solidari.

*Moviment d'expansió. Expansió occitànica. Expansió mediterrània.
Expansió peninsular*

Però aquesta nació —com tot poble fort, tot i que petit— no en va tenir prou amb el moviment d'integració i va tendir a la seva expansió. D'aquí ve un triple ideal: la política occitànica, la política mediterrània i la política peninsular. La política d'*expansió occitànica* va ser la més antiga dels nostres comtes, i va començar

141. Segons la *Gran enciclopèdia catalana* (s. v. *Hictosa*): «Pretesa diòcesi de l'època visigòtica situada, segons algunes antigues llistes de diòcesis de la Tarraconense, entre Ilerda i Dertosa. Villanueva la situava, basat en documents dels segles x i xi, prop de Barbastre-Tolba, i altres cap a Roda de Ribagorça; avui hom creu que aquesta denominació sorgí d'una mala lectura del nom de Dertosa.»

a conseqüència d'enllaços matrimonials que els van crear drets hereditaris sobre diversos territoris del migjorn de França. Abans del 992, es va casar Ramon Borrell III amb Ermessenda, filla del comte de Carcassona, la qual cosa va fer que el net d'aquesta unió, Ramon Berenguer I —marit d'Almodis, filla del comte de la Marca (1053)—, heretés la successió sobre el Carcassès, el Narbonès i Rodés (1067-1071), l'efectivitat del qual heretatge va aconseguir Ramon Berenguer III (1107).

Aquest mateix comte, en heretar els estats de Besalú i Cerdanya (1111-1117), va heretar també els que depenien d'aquests: Vallespir, Fenolledes, Perapertusa, Capcir, Donasà, part del Rasès i el Sabartès; i el 1112 es va casar amb Dolça de Carlat, que li aportava en dot el Carladès, Arle i Provença —estats que, quan va morir, van passar al seu segon fill, Berenguer Ramon, tronc de la dinastia catalano-provençal. Regnant a Barcelona Ramon Berenguer IV, es va posar el Bearn sota la seva protecció, en la famosa junta de Canfranc (1114), durant la minoria de Gastó VI. Aquesta expansió ultrapirinenca arriba a la seva màxima esplendor en temps d'Alfons I el Cast. En morir el cosí d'aquest, Berenguer III, es reincorpora Provença (1166). Maria de Bearn, successora de Gastó VI, li presta homenatge (1170) i es casa amb Guillem de Montcada, amb la qual cosa inaugura una altra dinastia catalana. Pel casament del primer plançó de la unió de Gastó VII amb Peronella de Bigorra (1196), aquest comtat se sotmet també a Alfons I. El 1176 Niça en reconeix el domini, i el 1179 ho fan Nimes i Carcassona.

La política occitànica, sostinguda amb tanta perseverança i amb tant d'èxit, causa d'enemistats amb els emperadors Frederic I Barba-roja i Enric VI, així com de constants lluites amb els comtes de Tolosa, va acabar amb la mort de Pere I el Catòlic a Muret (1213), batallant cavallerescament al capdavant dels seus súbdits meridionals contra els croats francesos de Simó de Montfort, i va ser per sempre liquidada entre Jaume I el Conqueridor i Lluís IX el Sant, amb el tractat de Corbeil (1258).

La *política mediterrània* es comença manifestant tímidament en l'aspecte eclesiàstic. El 878, el bisbe de Girona Servusdei rep, per butlla del papa Joan VIII, la jurisdicció de les esglésies balears; concessió que, indubtablement, no va arribar a tenir efectivitat pràctica. Prop de dos segles més tard, Muğāhid, rei moro, tot i que cristià, de Mallorca, Oriola i Dénia, atorga la jurisdicció eclesiàstica dels seus dominis al bisbe de Barcelona Guislabert; donació confirmada pel seu fill 'Ali ibn Muğāhid (1056), reconeguda pels bisbes coprovincials (1058) i pel papa Alexandre III (1169) i reproduïda per Jaume I el Conqueridor (1227).

L'any 1085, Pisa aconseguix la concessió de la ciutat de Mallorca en *feu honorat*. El 1114, el seu arquebisbe, Pere, obté de Pasqual II una butlla de croada contra les illes Balears, i l'any següent (1115) una esquadra confederada de catalans, pisans i genovesos sotmet Mallorca, tot i que efímerament, ja que l'illa no triga a caure sota el domini almoràvit. Malgrat això, creient-la del seu dret, Ramon Be-

renguer IV n'atorga la capital a Guillem Ramon de Montcada (1146) i en pacta amb els genovesos la conquesta (1147), malgrat les reclamacions dels pisans. El 1198, Alfons I el Cast intenta realitzar l'expedició amb l'auxili de naus sicilianes, i el 1204 la negocia Pere el Catòlic amb pisans i genovesos, arbitrants recursos a Roma. Però la conquesta definitiva de les Balears i Pitiüses la va realitzar Jaume I, que s'apropia successivament de Mallorca (1228), Menorca (1232-1287) i Eivissa (1235). Aquesta conquesta va ser completament catalana.

En certa manera, es podria afirmar que tota la política de reconquesta va ser *política peninsular*, però reservo aquest nom a l'expansió de les nostres armes fora del territori pròpiament català. Es parla d'un tractat entre Ramon Berenguer IV i Alfons el Bataller que regulava, pel que sembla, els límits comuns de Catalunya i Aragó. Luca Marineo tracta, així mateix, d'una conquesta de València, al cap de poc evacuada, per Ramon Berenguer IV. Però tot això és incert. En canvi, un fet històric és l'auxili que —amb una esquadra al comandament de Galceran de Pinós— va prestar Ramon Berenguer IV a Alfons VII de Castella en la conquesta d'Almeria (1147) i, com a conseqüència d'això, el tractat de Tudela (1151), en què tots dos monarques van delimitar les seves respectives zones de conquesta. Quedaven per al nostre comte tot el regne de València, des de Tortosa fins al Xúquer, amb la ciutat de Dénia i tot el regne de Múrcia (aquest en feu a Castella), excepte Llorca i Vera. El tractat de Tudela va ser modificat pel de Cazola, entre Alfons I el Cast i Alfons VIII de Castella (1179), que va establir com a límit meridional de la nostra conquesta el port de Biar, deixant així de la nostra part les actuals províncies de Castelló i València i la marina d'Alacant. Poc van fer en el terreny pràctic d'aquesta política, embargats per l'occitànica, Alfons I el Cast i Pere I el Catòlic.

Jaume I, en canvi, havent obtingut la fidelitat i ajuda del valencià Seit Abū Sa'íd, va començar la conquesta el 1232 per Ares i Morella, va prendre València el 1238 i, travessant el Xúquer, va ocupar Alzira el 1242. Tot i que el tractat d'Almirra entre Jaume I i Alfons X el Savi no va modificar el de Cazola, els nostres monarques van aprofitar oportunament els períodes anàrquics pels quals va travessar Castella per avançar el límit meridional dels seus estats.

La política peninsular, un cop acabada la conquesta de la nostra zona, es va convertir en política africana, elevada a la seva màxima esplendor per Jaume II. Però el nervi de la vida internacional de Catalunya als segles XIII, XIV i XV va ser la política mediterrània, que ens va portar a Sicília, Sardenya, Còrsega, Nàpols i Orient; política plenament nacional, no menys mercantil que guerrera.

El caràcter català

Amb quin caràcter se'ns presenta en la història el poble català? Les dones catalanes van tenir fama de formoses i discretes, i servien de terme de comparació en tots dos aspectes. Així ho fa Bertran de Born (1159-1196), quan diu que una dama

Et de solatz mi semblet Catalana.¹⁴²

I Ponç de Saguàrdia, quan en pondera d'altres:

Q'anc hom no las vi melhors
Catelanas ni gensors.¹⁴³

Per la seva banda, els catalans van tenir universal renom d'alegres i cortesos. El trobador Raimon de Miraval (1190-1220) exclama:

Car sai passes Barsalones,
Entre'ls Catalas joyos,
Serdanha ni Girones,
Say que vengues a rescos.¹⁴⁴

El canceller de Castella Diego García de Campos (1218) posa com a extrem de la més gran ponderació superar *cathalanos in laetitia*. Guiraut Riquier (1254-1292) afirma, en una poesia a Jaufred de Pons, que és entre els catalans on millor regna la galanteria, i en una cèlebre cançó elogia la *bona i alegre* Catalunya:

Quar dompneys, pretz e valors,
Joys e gratz e cortesia,
Sens e sabers et honors,
Belhs parlars, bella paria
E larguesa et amors,
Conoyssença e cundia
Troban mantenh e secors
En Cataluenha a tria,
Entre'ls Catalans valens
E las donas avinens.¹⁴⁵

Pèire de Vic, *monge de Montaudon* (1180-1200), fa que sant Julià, patró de l'hospitalitat, s'exclami:

142. «Pel seu bon tracte em va semblar catalana.»

143. «Car mai hom no va veure catalanes millors ni més gentils», trad. de Martí de Riquer (*Història de la literatura catalana*, vol. 1, 2a ed., Barcelona, Ariel, 1980, p. 72, nota 5).

144. «Quan d'aquí passàreu a Barcelona, entre els alegres catalans, a Cerdanya i al país de Girona, sé que tornàreu d'amagat.»

145. «Car galanteria, preu i vàlua, goig, agradositat i cortesia, seny, saber i honor, bell parlar, bella companyia, generositat i amor, coneixement i amenitat troben manteniment i socors, a cor què vols, a Catalunya, entre els catalans valents i les dones avinents.»

En Cataluenha ay tot mos ces
E hi suy amats.¹⁴⁶

Un altre poeta, Giraut de Bornelh (1175-1220), ens presenta els catalans com a molt amics de la caritat:

C'aissi leu, si s'era plas
Pori'entre'ls Chatalas
Passar en Proensa:
Que chansos leu entenduda
Lai vol e lai s'esvertuda.¹⁴⁷

I el nacional Cerverí de Girona afirma que:

Don Catalan son repres
Que no sabon prim filar
Motz ni rimas afinar
E milan d'autre repris
Per lurs gays dictats.¹⁴⁸

Altres poetes van motejar d'avars els catalans —retret que s'avé malament amb el que deia Riquier. És conegudíssim, i citat a cada moment, amb menys oportunitat que mala fe, el vers del Dant:

L'avara povertà di Catalogna.¹⁴⁹

I ja abans, Bernat d'Auriac (1285), el trobador amic dels croats, va parlar de

Los Catalans estreg cortes.¹⁵⁰

146. «A Catalunya hi tinc tots els meus censals i hi soc estimat.»

147. «Car, si fos fàcil, podria, a través de la terra dels catalans, passar a Provença; perquè la cançó que allà és ben entesa, val i triomfa.»

148. Manuel Milà i Fontanals reproduceix una altra versió del text: «Don catalan son représ / Que no sábon prim filar / Motz ni rimas afilar / E filan d'autre représ / Per lors gays dicatz» (Manuel MILÀ Y FONTANALS, *De los trovadores en España: Estudio de poesía y lengua provenzal*, a *Obras completas de D.* —, vol. II, Barcelona, Joaquín Verdaguier, 1889, p. 404). O sigui: «Per la qual cosa els catalans se'ls censura perquè no saben subtilitzar les paraules ni afinar les rimes; i han criticat d'altres perquè guarneixen alegrement llurs composicions.»

149. «De Catalunya la pobresa avara» (DANTE ALIGHIERI, *La divina comèdia*, «Paradís», cant VIII, v. 77, trad. de Josep M. de Sagarra).

150. «Els catalans fermament cortesos.»

Però, deixant a part els elogis dels amics i les injúries dels adversaris, és cert que els catalans van tenir sempre fama d'esforçadíssims i implacables en la guerra, prudents i sagaços en el consell, astuts i murrís en el comerç. *A cathalano mercatore mutuuum non accipias*, adverteix Pontano;¹⁵¹ *homines cordati et sagaces inter hispanos*,¹⁵² jutjava els catalans Benvenuto da Imola. Els grecs de Macedònia i Tràcia recorden encara amb espant la *venjança catalana*. I Muntaner posa en boca del papa Honori IV aquestes eloqüents paraules:

Que cascú d'aquells cavallers de Catalunya són diables encarnats, que res no-ls pot estar davant ne per terra ne per mar. A Déus plagués qu-ells fossen reconciliats de la Sgleya! Que aquestes són gents ab qui conqueriaríem tot lo món, e metríem a baix tots los infels.¹⁵³

Base del sentiment nacional a Catalunya: llengua pròpia

Ja hem vist com Catalunya va ser, des de molt antic, una nació, perquè els fets hi demostren l'existència d'inequívocs sentiments de comunitat. Però, quina era la base d'aquests sentiments?

No ho podia ser cap realitat històrica anterior, perquè —ja ho hem assenyalat— la història no havia conegut cap demarcació que coincidís amb la de Catalunya. Aquells sentiments, doncs, responien necessàriament a una realitat *actual*. Realitat, vincle moral que no podia ser ni la religió, ni la raça, ni la cultura —ja que aquestes no separaven, sinó que unien els catalans amb els altres pobles de la Romània—, i que era la llengua. La llengua és el més fort i el més íntim dels vincles que uneixen els homes, ja que cap solidaritat moral no pot existir entre els que parlant no s'entenen. A les nacions primàries —aquelles que ja han perdut el record de ser fruit de la colonització; per exemple, les europees—, la llengua és el criteri de personalitat.¹⁵⁴ El sentiment de la llengua és el que amb major força s'imposa a la consciència popular, en el sentit que no hi pot haver nació amb llengües diferents, tot i que sí que hi pot haver diferents nacions amb la mateixa llengua.

Grups esqueixats d'un sol tronc primitiu desenvolupen la seva parla lentament i cadascun pel seu compte, fins que arriba un moment que ja no comprenen els seus veïns, malgrat que els uns i els altres havien parlat abans el mateix idioma. Des de llavors, el poble admet com a seus els que parlen com ell, i rebutja els altres

151. «D'un mercader català, no n'acceptis penyores.»

152. «Homes coratjosos i sagaços entre els hispans.»

153. *Crònica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 294.

154. Ignorem si Nicolau coneixia l'oposició establerta pel filòsof Pierre-Joseph Proudhon entre les «nacions primitives» i les «nationalités» modernes (veg. Pierre-Joseph PROUDHON, *Du principe fédératif et la nécessité de reconstituer le Parti de la Révolution*, París, Bossard, 1863, p. 270).

com a estranys. Així, els grecs anomenaven balbucients (*βάρβαροι*) tots els estrangers sense distinció. Actualment els eslaus cognomenen *mut*s els germànics, i alguna significació semblant va tenir primitivament el nom *wälsch* o *welch* amb què aquests últims designaven i confonien tots els pobles amb qui entraven en contacte (való, valac, gallès, còrnic, etc.).

Expressió de l'esperit comú, instrument del comerç intel·lectual, la llengua es perpetua en la família (*llengua materna*), és heretada i conserva sempre viva la consciència de la nació, de la qual acaba per prendre el nom.

La llengua catalana

Origen

La llengua i la nació. Origen llatí de la llengua catalana

El conjunt de condicions que van determinar l'aparició històrica de la nació catalana va fixar simultàniament la personalitat de l'idioma que en seria el verb genuí. A Catalunya, nació i llengua neixen i progressen juntes, juntes decauen i juntes tornen a sorgir. Per això Muntaner —inconscientment, però amb felicitat intuïció— és un acèrrim defensor del nacionalisme lingüístic. El catalaníssim cronista no admet que existeixi un poble on hi ha més d'una llengua. D'aquí ve el fet que li sembla més nombrós el poble català que no pas «los grechs qui són de l'Emperador de Constantinoble», ja que entre aquests «ha aytants departiments de lur llenguatge com ha de catalans e aragonesos», que, «si bé són tots d'un senyor, la llengua lur és molt departida».¹⁵⁵

La filiació de la llengua catalana respecte a la llatina, i la seva consegüent germanadat amb totes les llengües anomenades romàniques, forma part de les veritats inconcusses, i els forassenyats que la neguen no mereixen els honors de la discussió.¹⁵⁶

155. *Crònica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traducción castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*. Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 57-58. Muntaner entén que les llengües que se senten parlar en aquells territoris de l'emperador de Constantinoble són molt diferents les unes de les altres.

156. Nicolau deu al·ludir a les tesis del clergue berguedà Marian Grandia, per a qui el català derivava en línia recta de l'hebreu (Marián GRANDÍA, *Fonètica semítich-catalana, seguida d'un vocabulari d'etimologies català-semítiques*, Sarrià-Barcelona, Escola Tipogràfica i Llibreria Salesiana, 1903), així com a les formulacions de l'historiador Francesc Carreras Candi, que va fer públiques el 1917, però que degué prodigar anteriorment des de la seva càtedra als Estudis Universitaris Catalans: «La rutina dels escriptors que's copien les idees y temen les noves orientacions, han repetit constantment l'error de judicar l'idioma català, no com una antiga llengua evolucionant pausadament en lo transcurs dels segles, sino com a un nou idioma que los romans introduhíren conjuntament ab la sua civilisació, al dominar la Iberia [...]. S'ha de considerar com a genuina representació de la llengua ibèrica a la nostra catalana, havent suferit les

Era corrent, abans dels moderns progressos de la romanística, suposar que les llengües romàniques eren derivades del llatí clàssic corromput per influència dels pobles bàrbars. Ara està plenament demostrat que no és a la llengua clàssica, sinó a la vulgar, a la que s'ha de recórrer com a generadora dels romanços. Però a partir d'aquí cessa tota conformitat.

La teoria polidialectal, de Sittl i Mohl, remunta les nostres llengües, a través del llatí vulgar, fins als antics dialectes itàlics.¹⁵⁷ Segons aquesta teoria, el català es relacionaria amb l'úmbric. La major part dels romanistes, no obstant això, no professen una tal opinió, i creuen que del llatí vulgar de Roma —llengua sensiblement comuna i uniforme en tots els territoris de l'Imperi, salvant les diferències causades per la distinta època de les conquestes— van brollar, per un procés directe i específic, totes les llengües romàniques, entre les quals la catalana.

La llengua que parlem avui, doncs, més que filla de la llatina, és l'estat actual i local de l'evolució de la llengua vulgar de Roma importada a les nostres costes l'any 218 aC, més o menys afectada pels elements primitius i forans i, en particular, per les fronteres politicocomercials, importantíssimes en el procés de diferenciació lingüística.

El llatí vulgar. Caràcters

Tothom parla del llatí vulgar —poques línies més amunt ho hem fet nosaltres— i, malgrat això, el llatí vulgar, com observa agudament Seelmann, exerceix el paper dels *ignoti*, sempre i en va buscats per la quèstura.¹⁵⁸ Des dels que suposen el llatí clàssic i el llatí vulgar dues llengües completament a part, coexistents però diferents, fins als que miren el segon llatí com la sèrie d'incorreccions i solecismes que sempre ha dut incorporat el llenguatge familiar; des dels que estimen el llatí vulgar com una llengua uniforme i general, fins als que l'imaginin dividit i subdividit en infinites variacions dialectals, les opinions dels romanistes recorren, entre les indicades, una llarguíssima escala.

L'experiència ens demostra que la llengua escrita, en els seus orígens, no va ser mai diferent de la parlada. Però ens dona testimoni, així mateix, que la literatura i l'estudi dels clàssics representen un element retardatari i tradicionalista, enfront de la ràpida evolució del llenguatge entre les persones il·letrades. Igual-

---

alteracions introduhides en los siglos subsegüents» (Francesc CARRERAS CANDI, «Ibers y grechs. La llengua catalana successora de l'antigua ibèrica», *La Novella Històrica*, núm. 17 (1917), p. [11]).

157. Karl SITTL, *Die lokalen Verschiedenheiten der lateinischen Sprache mit besonderer Berücksichtigung des afrikanischen Lateins*, Erlangen, A. Deichter, 1882; Friedrich Georg MOHL, *Introduction à la chronologie du latin vulgaire*, París, É. Bouillon, 1899.

158. Emil SEELMANN, *Die Aussprache des Latein nach physiologisch-historischen Grundsätzen*, Heilbronn, Henninger, 1885, p. 87.

ment observem que el poble rebutja totes les complicacions de la llengua escrita i tendeix, per tant, a una quasi igual simplificació. Però veiem també que les diferències de lèxic i, encara més, de pronunciació, varien en els límits dels territoris molt petits. El grec escrit ha conservat sempre, fins avui, la tradició de la llengua clàssica, mentre que el parlat, fraccionat en innumbrables dialectes, ha vingut a ser una llengua diferent. Més encara: si fins al segle XI, quan la seva diferència amb el llenguatge parlat igualava la que existeix ara, no es va escriure a Occident cap altra llengua que la llatina, per què no es podia donar un divorci semblant, ni que fos en menor escala, segles abans? La llengua escrita tendeix a la inalterabilitat, mentre que la parlada evoluciona contínuament. La primera, sense que ho noti l'escriptor, és una llengua morta. La segona és una llengua viva. Així, tot i que el llenguatge andalusí va néixer del castellà de Toledo, del que fan servir els clàssics espanyols, ara, en la conversa, hi ha un abisme entre tots dos; i tanmateix, qualsevol literat d'Andalusia, quan vol reflectir en la seva prosa la de Cervantes, pretendrà escriure la llengua viva del seu poble.

El més prudent i raonable, doncs, serà convenir que el llatí arcaic no va ser molt diferent de l'escrit per Enni i Plaute. Si per una part es va anar depurant i hellenitzant fins a arribar al de Virgili, Horaci i Ovidi, que es va prendre com a model, per l'altra anava simplificant-se i localitzant-se, de la qual cosa ja ens adverteix sant Jeroni, testimoni irrecusable: *et ipsa latinitas et regionibus quotidie mutetur et tempora*.¹⁵⁹ Com que el llatí escrit seguia quasi inalterable, la seva divergència amb el parlat —llatí vulgar— anava sent més i més gran.

El límit entre el llatí vulgar i el romanç és completament desconegut, i fora completament capritxós fixar-lo, encara que tinguéssim testimonis ininterromputs i fidedignes del llenguatge parlat. Entre tots dos no hi ha cap altra diferència que la cronològica, la mateixa que expressem en dir *català antic* i *català modern*. Per això, convindria circumscriure el nom de llatí vulgar, com fa Meyer-Lübke, al llatí que es parlava a les regions on no es va desenvolupar una llengua romànica —és a dir, a l'Àfrica, a Bretanya i a Germània— i als fenòmens que, en no poder-se explicar per les lleis fonètiques dels romanços aïllats, acrediten la seva existència anterior a la separació.¹⁶⁰ Si volguéssim assenyalar algunes característiques del llatí vulgar, parlariem de la declinació molt simplificada, de la passiva, del futur i el condicional sintètics perduts, de la confusió de la quantitat sillàbica, que va donar major relleu a l'accent tònic de les paraules.

159. «El caràcter de la llengua llatina en els diversos territoris canvia amb els dies i els temps.» *Commentariorum in epistolam ad Galatas libri tres*, a Jacques-Paul MIGNÉ, *Patrologia latina*, París, Venit apud Editorem in Vico Dicto Montrouge, 1845, vol. 26, p. 429-430.

160. Wilhelm MEYER-LÜBKE, *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Leipzig, Reisland, 1890-1902, p. 489-501.

Elements de diferenciació. Factors naturals i històrics

No obstant tot això, per explicar el pas del llatí a les llengües romàniques, no n'hi ha prou amb el fet, admès per tothom, del desenvolupament natural o de l'evolució necessària del llenguatge. Aquest desenvolupament, en termes generals, hauria hagut de ser uniforme al domini neollatí, on hauria hagut de parlar-s'hi ara el mateix dialecte o la mateixa llengua. Per què la parla romana es va fraccionar o es va continuar diversificant en les diverses regions fins al punt de fer el llenguatge dels nadius d'unes inintelligible als de les altres? Perquè, a més de l'element d'*unitat*, representat pel llatí, obraven en les províncies romanes factors de *diferenciació*. Els que van actuar a Catalunya els hem resumits en la primera part, però ara arriba el moment de valorar-los.

El més important de tots els factors que podríem anomenar *naturals* és l'etnològic, o sigui la reacció de la parla indígena sobre la novament apresada. La qual cosa no significa que molt de lèxic de les llengües indígenes passés al llatí, sinó que el llatí va ser tractat, fonèticament i sintàcticament, segons la regles d'aquelles llengües, ja que la construcció, els sons característics, l'*accent*, no s'assimilen en aprendre una llengua. Es podria dir, doncs, que la romanització d'un grup indígena portava amb si el naixement d'un dialecte dins el llatí vulgar, a la perpetuació i desenvolupament del qual contribuïa el fet de transmetre's el llatí de viva veu i no pas mitjançant estudis gramaticals, a la gran massa de la població, tant la rural com la urbana. Ciceró observa que els oradors gals podien evitar al fòrum romà els seus provincialismes, però no pas la seva particular pronunciació. Més tard, Julià es queixa de la parla dels habitants de Lutècia, semblant al grallar dels corbs. I, a finals del mateix segle IV, Ausoni afirma que el seu pare, metge a Bordeus, parlava malament el llatí.¹⁶¹ En el cèlebre Porci Latró, es reconeixia, per l'accent, un espanyol;¹⁶² i el parlar provincial d'Adrià va ser motiu de befa, quan, durant la qüestura, va exposar al Senat un missatge de l'emperador. Tenia raó Quintilià quan afirmava que els romans es coneixien pels *sonus* com els metalls pel timbre.

S'han assenyalat també com a factors de diferenciació les condicions del medi, que es redueixen a les etnològiques; la iniciativa individual, l'eficàcia de la qual degué ser molt escassa; la diferent data de la conquesta i la colonització romanes, que va dur a les províncies un llatí més o menys evolucionat —però no s'ha pas d'oblidar que el corrent migratori va ser constant i intensíssim, durant alguns segles—; les relacions amb Roma i amb les altres províncies.

161. «Poc hàbil a parlar l'idioma del Laci, l'àtica llengua em prestava per a expressar-me elegants paraules» (DÈCIM MAGNE AUSONI, «Epicedion in patrem», a *Obres*, vol. I, trad. de Carles Riba i Antoni Navarro [Fundació Bernat Metge], 1928, p. 92).

162. SÈNECA EL VELL, *Controversiae*. I, *prae*. 16-17; SÈNECA EL VIEJO, *Controversias. Libros I-V*, Madrid, Gredos, 2005.

Un factor històric de la major importància va intervenir com a element de diferenciació entre les diverses varietats locals del llatí vulgar: la pèrdua de la unitat romana, pèrdua de la unitat material —que es consuma amb la caiguda de l'Imperi (476) i el consegüent afiançament dels regnes bàrbars— i pèrdua de la unitat moral. La solidaritat cultural, que era la base de la nació romana, desapareix, en estendre's amb la romanització dels bàrbars. Des de llavors, l'oposició, complement de la solidaritat, ja no sorgeix entre el romà i el bàrbar, que comparteixen una mateixa religió i una mateixa cultura, sinó entre súbdits de diversos estats —got, franc, llombard, etc.—, separats per les realitats polítiques.

El romanç. Testimonis de la seva existència. El primer document (842)

L'època representada per Cassiodor (470-562), Gregori de Tours (544-595), Màxim de Saragossa (592-616) i Isidor de Sevilla (570-636) degué ser molt crítica per a la consciència d'individualització lingüística. La llengua del poble no podia trigar a ser denominada i adduïda en oposició a la llatina.

Sant Isidor, a la primera meitat del segle VII, ja parla de la llengua *itàlica*. Ens explica el biògraf de sant Mommelin —segle VII, també (684)— que va ser cridat a la seu de Noyon, *quia praevalebat non tantum in teutonica sed etiam in ROMANA lingua*.¹⁶³ En una vida de sant Adalard, abat de Corbie (segle VIII), s'afirma *quem si VULGO audisses dulcifluus emanabat*;¹⁶⁴ i en una altra vida, *qui si VULGARI, id est ROMANA lingua loqueretur*.¹⁶⁵ L'autor d'una elegia a Carlemany invita el poble a plorar la mort de l'emperador en les llengües *llatina* i *romana*. L'erudit italià Gonzó de Novara, que va viure cap al 960, diu: *Falso putavit Sancti Galli monachus me remotum a scientia grammaticae artis, licet aliquando retardarer usu NOSTRAE VULGARIS LINGVAE, quae latinitate vicina est*.¹⁶⁶ Segons Widukind, Otó I (936-973) *ROMANA LINGUA sclavonicaque loqui sciebat, sed rarum est, quod earum uti dignaretur*.¹⁶⁷ I l'epitafi del papa Gregori V († 999) afirma terminantment en el seu elogi que

Usus francisca, VULGARIS et voce latina
Instituit populos eloquio triplici.¹⁶⁸

163. «Perquè era competent no sols en llengua germànica, sinó també en llengua romana.»

164. «Si escoltessis el poble, fluiria dolçament.»

165. «Si la llengua vulgar, és a dir, la llengua romana parlés.»

166. «Falsament creia un monjo de Saint Gall que m'apartava de la ciència de l'art de la gramàtica, perquè em permetia alguna vegada l'ús de la nostra llengua vulgar, que és propera de la llatina.»

167. Friedrich Christian DIEZ, *Introduction to the grammar of the Romance languages*, Londres, Williams and Norgate, 1863, p. 75.

168. «Servint-se de la llengua franca, vulgar i de mot llatí, instruí els pobles en tres llenguatges» (trad. de J. S.).

Tot això indica que les antigues denominacions *sermo rusticus*, *sermo plebejus*, *lingua vernacula*, etc., eren ja insuficients, mesquines podríem dir, per designar el que apareixia com una cosa diferent del llatí.

Els monuments més antics de la llengua que, per respectar el nom que ella mateixa es va donar, anomenarem llengua romana o romanç semblen haver-se produït a França. Es diu que al segle VIII un deixeble de sant Silvà en va escriure la vida, part en llatí i part en llengua vulgar. Però no en va quedar res, del text. Sí que conservem, en canvi, el text molt famós dels juraments d'Estrasburg (842), pels quals Carles el Calb i Lluís el Germànic van pactar una aliança contra el seu germà, l'emperador Lotari. Carles i l'exèrcit de Lluís juren en llengua germànica; Lluís i l'exèrcit de Carles, en romana. Això ens demostra que, si bé els reis coneixien totes dues llengües, la massa de l'exèrcit no entenia sinó la seva pròpia. Demuestra també una cosa més important: com que l'exèrcit de Carles el componien, segons sembla, neustris, borgonyons, provençals, catalans i italians, en feien prou amb una única fórmula romanç per a tots ells. Els descendents d'aquells soldats van parlar més tard cinc llengües neollatines. Però, en arribar a mitjans del segle IX, les diferències que entre aquests llenguatges existien eren insuficients perquè tot l'exèrcit de Carles no admetés com a pròpia una fórmula redactada en el dialecte del nord-est de França.

Heus aquí la part romanç d'aquests juraments:

JURAMENT DE LLUÍS. Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro comun salvament, d'ist di in avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo et in aiudha et in cadhuna cosa, si cum om per dreit son fradra salvar dift, in o quid il mi altresi fazet, et ab Ludher nul plaid nunquam prendrai, qui meon vol cist meon fradre Karlo in damno sit.¹⁶⁹

RESPOSTA DE L'EXÈRCIT DE CARLES. Si Lodhuwigs sacrament, que son fradre Karlo jurat, conservat, et Karlus meos sendra de sue part lo suon fraint, si io retornar non l'int pois, ne io ne neuls, cui eo retornar int pois, in nulla aiudha contra Ludhuwig nun li iu er.¹⁷⁰

L'historiador Nitard —net també de Carlemany, i per consegüent germànic— va conservar tan notabilíssims textos, i potser els va recordar de memòria. Per

169. «Per l'amor de Déu i per la salvació del poble cristià i de la nostra, d'aquest dia endavant, en tant que Déu em doni saber i poder, jo sostindré aquest meu germà Carles tant amb ajuda material com en qualsevol cosa, així com hom ha de sostenir justament el seu germà, a condició que ell ho faci així mateix; i mai no prendré cap tracte amb Lotari que, jo volent-ho, sigui en dany d'aquest meu germà Carles.»

170. «Si Lluís conserva el jurament que ha fet al seu germà Carles, i Carles, el meu senyor, de la seva part no el manté, en cas que jo no l'en pugui redreçar, ni jo ni algú altre a qui pugui redreçar no li donaré cap ajuda contra Lluís.»

això, no se'ls pot donar un valor absolut, ja que potser en la grafia, en formes gramaticals i encara en expressions senceres revesteixen una aparença més llatina que la que en realitat van tenir.

La llengua d'oc. Sentiment d'unitat

El fraccionament polític que va substituir la unitat romana va tenir, com el déu Janus, dues cares diferents. Per una part, va ser *element de diferenciació*, i en aquest sentit ho hem assenyalat més amunt, entre la llengua de les diverses regions que van caure fora de les noves fronteres politicocomercials. De la mateixa manera va ser *element d'unitat* per a la parla dels territoris que s'hi incloïen. Heus aquí la causa de la comunitat lingüística de Catalunya amb la Gàl·lia meridional.

Deixant de banda el que es pogués adduir respecte a l'etnografia i la romanització de les dues vessants pirinenques, el fet cert és que durant segles la Gàl·lia Narbonesa va estar sota el domini got, i que allí i a Catalunya es van notar uns mateixos moviments politicoseparatistes, ja indicats.

Amb la invasió musulmana, els vincles que unien totes dues províncies (Ibèria i Septimània) amb la resta de la monarquia goda van desaparèixer absolutament. Aquells territoris, en gravitar cap al regne franc, van estrènyer les seves mútues relacions i van formar part, des del 781, del regne d'Aquitània, amb el nom de Marquesat de la Gòtia. Tot i que el 865 es van separar d'aquest marquesat els comtats catalans que constituïen la Marca Hispànica, no per això se'n va trencar la unitat, que va perseverar sota forma religiosa en la submissió de les nostres seus a Narbona (fins al 1091), i que, per efecte dels enllaços matrimonials dels nostres comtes —a partir del de Borrell II amb Letgarda de Roergue (968)—, es va restaurar en política sota Ramon Berenguer III, Ramon Berenguer IV, Alfons I i Pere I, els quals van exercir l'hegemonia sobre el conjunt de feus, si fa no fa independents, en què s'havia subdividit el migjorn de França. Es pot dir que, des de la caiguda de l'Imperi romà fins a la batalla de Muret (1213), els segles en què va cristallitzar l'evolució lingüística de les nacions llatines, Catalunya i Septimània van formar una unitat política, que molt sovint es va veure acompanyada per Aquitània.

És natural, doncs, que dins d'aquestes fronteres politicocomercials els dialectes romànics s'agrupessin de tal manera que apareguessin formant un conjunt de marcada unitat enfront dels altres dialectes veïns.

La consciència d'aquesta comunitat lingüística entre Catalunya i la Gàl·lia meridional era tan viva que un trobador —Albert de Sisteró en el seu famós *Partiment* amb el Monjo (1220)— divideix els pobles de França entre «catalans i francesos», comptant entre els primers els habitants de Gascunya, Provença, Llemosí, Alvèrnia i Vienès:

Monges, causetez, segon carta sciensa,
 qual valon mais, Catalan o Frances?,
 e met de sai Guascuenha e Proensa,
 e Limozin, Alvernh'a e Vianes,
 e de lai met la terra dels dos res.¹⁷¹

Ens ofereix el mateix testimoni un estranger, Dant. Aquest, que ni tan sols sospitava l'existència de les llengües castellana i portuguesa, posa a Espanya el principal assentament de la llengua d'oc, en escriure (cap al 1300):

Alii oc, alii OIL, alii si affirmando loquuntur, ut puta Hispani, Franci et Itali.¹⁷²

D'altra banda, el català forma un bloc dialectal summament compacte, presenta una admirable uniformitat en tota l'extensió del seu domini, molt al contrari de la rica varietat de dialectes, intensament diferenciats, que posseeixen les grans unitats lingüístiques admeses com a independents; per exemple, la francesa o la italiana.

Aquests fets, sumats a la comunitat literariotrobadoresca de Catalunya i Provença als segles XII i XIII, havien mogut tots els romanistes —des de Diez a Meyer-Lübke, incloent el nostre Milà i Fontanals— a considerar el català com una branca de la llengua d'oc. Però, a darrera hora, el descobriment i l'estudi dels dialectes aragonesos fronterers de Catalunya, que apareixen com a intermedis entre la nostra llengua i la castellana, com sigui que tenen de l'una i de l'altra trets característics, ha motivat una tendència, representada per Morf i Saroïhandy, a separar el català del grup occitànic per incloure'l en el de les llengües hispàniques (castellà i portuguès).¹⁷³

Els arguments dels uns i els altres semblen prou fundats i mouen a sospitar si un fons de veritat existeix en la combatuda afirmació de Gaston Paris en el sentit que les llengües romàniques només tenen fronteres exteriors —amb el mar o amb

171. Es tracta d'una mala lectura de Nicolau. Manuel Milà i Fontanals (*De los trovadores en España: Estudio de poesia y lengua provenzal a Obras completas de D.* —, vol. II, Barcelona, Joaquín Verdaguier, 1889, p. 162) presenta un text notablement canviat, a partir de Raynouard: «Monges, digatz (v. causetz), segon vostra sciensa, / Qual valon mais, Catalan ó Fransés? / E met de sai Guascuenha e Proensa / E Limozin, Alvernh'e Vianés, / E de lai met la terra dels dos reis.» O sigui: «Monjo, trieu, segons la vostra ciència, quins valen més, els catalans o els francesos? I posa-hi deçà Gascunya i Provença, i el Llemosí, Alvèrnia i el Vienès, i dellà posa-hi la terra dels dos reis.»

172. «Els uns, quan afirmen, diuen *oc*; uns altres, *oil*; d'altres, *si*, com els hispans, francs i italians» (trad. de J. S.).

173. Heinrich MORF, «Mundartenforschung und Geschichte auf romanischen Gebiet», *Bulletin de Dialectologie Romane*, vol. I (1909), p. 1-17; Jean-Joseph SAROÏHANDY, «Das Katalanische», a Gustav GRÖBER, *Grundriss der romanischen Philologie*, 2a ed., Estrasburg, K. J. Trübner, 1904-1906, p. 841-877.

altres famílies lingüístiques— però no pas interiors, fent que es passi insensiblement d'una varietat local a la més veïna.¹⁷⁴

Classificacions de les llengües romàniques

Tot i no compartir aquestes idees —indubtablement exagerades, ja que en alguns casos la frontera lingüística s'imposa sense cap transició, com entre el piemontès i el provençal, el provençal i el francès a la Gironda, el castellà o el català entre Binèfar i Almacelles, etc.—, el cas és que les delimitacions i les sistematitzacions de les llengües romàniques tenen un caràcter interí i, més que res, pràctic i pedagògic.

Totes aquestes classificacions es poden reduir en dos grups: les basades en criteri politicoliterari i les basades en criteri filològic. Entre les primeres, és tradicional la de Friedrich Diez, modificada per Gröber: *romanès, italià, francès, provençal, català, espanyol, portuguès*.¹⁷⁵ Entre les segones, són molt conegudes les d'Ascoli: *romanès, rètic, italià, francès, francoprovençal, llengua d'oc, espanyol, portuguès*. I la de Meyer-Lübke, que, suprimint el francoprovençal, afegeix el *dalmàtic* i el *sard*.¹⁷⁶

Individualització

El català autòcton i anterior al segle XI. Documents en baix llatí amb paraules i girs catalans (segles IX-XI)

La inclusió del català dins la llengua d'oc ha dut molts romanistes, fins i tot Meyer-Lübke, a creure la llengua dels catalans una variant de la llengua meridional de França, introduïda a Catalunya, per la Reconquesta, a partir del segle VIII.¹⁷⁷

174. Gaston PARIS, «Les parlers de France», *Revue des Patois Gallo-romans*, vol. II (1888), p. 161-175.

175. Friedrich Christian DIEZ, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, Weber, 1836-1842; Gustav GRÖBER, *Grundriss der romanischen Philologie*, 2a ed., Estrasburg, K. J. Trübner, 1904-1906.

176. Graziadio Isaia Ascoli, *Kritische Studien zur Sprachwissenschaft*, Weimar, H. Böhlau, 1878; Wilhelm MEYER-LÜBKE, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Leipzig, Reisland, 1890-1902.

177. Wilhelm MEYER-LÜBKE, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, 2a ed., Heidelberg, Winter, 1909, p. 17 i 24. Cf. l'opinió de Manuel de Montoliu, que estableix: «Desde'l punt de vista doctrinal filològic, y prescindint del punt de vista de la llengua literaria, estem d'acord ab en Meyer-Lübke y altres romanistes en incloure'l *català* dintre del grupo del *provençal* com una de les seves varietats. Si concedim plena independència al *català* separant-lo de la familia provençal, ab igual raó tindriem de concedir-la al franco-provençal dintre del *francès* y del gascó dintre del *provençal*» (Manuel de MONTOLIU, «La llengua catalana. Estudi històric per E. Moliné y Brasés», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. VI (1912), p. 78).

Aquesta opinió, amb tot, és deguda a apriorismes, i no hi ha cap motiu per negar que el català sigui una formació autòctona. Que potser sabem gaire cosa de l'estat de l'evolució del llatí vulgar a Catalunya durant els segles anteriors al VIII? Què ha induït, doncs, a suposar que aquesta evolució va acabar d'una manera diferent de com havia començat? Al contrari, la història ens diu que, si el català hagués estat una importació, l'actual unitat lingüística del nostre territori no existiria; el llenguatge de les comarques orientals fora, com realment és, afí al llenguadocià, però el de les occidentals —Pallars i Ribagorça— fora una variant del gascó, del qual està fonamentalment separat.

La completa evolució del català, d'altra banda, es va acabar abans del segle XI, com ho demostra el fet que la Ribagorça, unida abans del 1023 a l'Aragó, i patint des de llavors la persistent i nociva influència castellanoaragonesa, conservi encara avui dia, sense haver retrocedit gens ni mica la seva frontera històrica, l'ús de la llengua catalana.

A la mateixa conclusió ens porta l'estudi dels documents. En la bàrbara redacció de les nombrosíssimes escriptures dels segles IX, X i XI que omplen els nostres arxius, podem rastrejar els caràcters de la llengua catalana, l'existència de la qual ens apareix certa i indubtable sota la mal sargida capa del baix llatí.¹⁷⁸

És un error gravíssim, comès sovint pels no especialistes, confondre el baix llatí amb l'antic llatí vulgar, i prendre'l per una fase del procés evolutiu que acaba amb l'aparició de les llengües modernes.¹⁷⁹ El baix llatí —aquell llatí bàrbar en què

178. En aquesta matèria, Nicolau comptava amb els treballs de diversos erudits. Veg. principalment: Manuel MILÀ Y FONTANALS, «Notas de primitiva lengua catalana», *Revista Històrica*, vol. III (1876), p. 289-295; Julien-Bernard ALART, *Cartulaire roussillonnais*, Perpinyà, Impr. de Charles Latrobe, 1880; Julien-Bernard ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, Paris, Maisonneuve, 1881; Pierre VIDAL, «Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne», *Revue des Langues Romanes*, núm. XXIX (1886), p. 53-76, núm. XXX (1886), p. 257-275, núm. XXXI (1887), p. 59-78, i núm. XXXII (1888), p. 146-167, 410-430 i 542-559; Joaquim MIRET Y SANS, «El més antig text literari escrit en català», *Revista de Bibliografia Catalana*, vol. IV, núm. 7 (1904), p. 5-47 i 215-220; Joaquim MIRET Y SANS, «Patrius Sermo. Documents en català vulgar del temps del rei En Jaume I», a *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, Estampa d'En Joaquim Horta, 1908, p. 522-529; Joaquim MIRET Y SANS, «Documents en langue catalane (haute vallée du Segre, XIe-XIIe siècles)», *Revue Hispanique*, vol. XIX (1908), p. 6-19; Joaquim MIRET Y SANS, «Aplech de documents del segle XIe i XIIe per a l'estudi de la llengua catalana», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VI (1912), p. 348-357 i 381-395; Joaquim MIRET Y SANS, «Pro sermone plebeico», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VII (1913), p. 30-41, 101-115, 163-185, 229-251 i 275-280; Antoni BULBENA & TOSSELL, *Crestomatia de la Llengua Catalana (des del IX^een segle al XIXe)*, vol. 1, Barcelona, Biblioteca Clàssica Catalana, 1907, esp. p. 17-36; Pere PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, Barcelona, Palau de la Diputació, 1913.

179. L'allusió sembla que vagi adreçada a Ernest Moliné i Brasés, intèrpret de la «teoria llatina» d'Émile Littré, a *La llengua catalana: Estudi històric*, Barcelona, Albert Martín, 1911, esp. p. 16-20.

estan redactats els documents de la primera edat mitjana— no va ser mai una llengua parlada, sinó una llengua purament escrita, una ínfima espècie de la llengua literària, barbarització del llatí mal après a les escoles, llatinització de les paraules de la llengua viva. És per això que, augmentant la cultura literària, els documents són cada cop més correctes, i s'acaba redactant-los en un llatí perfecte. A través del baix llatí es transparenten les formes i la sintaxi de la nova llengua, i gràcies a això es poden formular lleis generals sobre el moment d'evolució en què es troba el romanç.

Pot servir d'exemple de baix llatí aquest sagramental del temps de Ramon IV del Baix Pallars (1043-1069):

Juro ego Ramonde, fili Estefania, ad ti Ramonde, fili Ermesende, fideles ti seré de ista ora ad auante per directa fede senes ton engano con omo debet eser a son sengore ad qui se comanda. De esta ora ad auante non ti deceberé, ni deceber non ti faré. De tua uita ni tua membra qui in corpore uestro s'i tene, ni de tua onore quod abes ui et ad auante per meum consel achaptaràs agutor la ti seré ad teneré et adefenderé quantra totos omines qui te'n tolran o qui tolre-te'n buègan, che tu mi chomonstràs o per ti o per uestro misàtico per nomen de sacramento. Et de les chasteles che uós mi comendaretes, potestate no uos en deuetaré, ni uetaré non la uos ende faré, ni de dia ni de nuiti. Et si de uós, Ramonde chompte suprascripto, mens uenia, de istos kastellos che uós mi comendates a de uestra muliere et uestro filio ad qui uós o dubitaretes per directa fede ende ateneré sinés suo enganno, et potestate los en daré per directa fede ses enganno.¹⁸⁰

Les paraules netament catalanes que es troben en aquest document —*a, acaptaràs* (achaptaràs), *atenré*, *comonstràs* (chomonstràs), *comte* (chompte), *consel*, *daré*, *de*, *deceber*, *dia*, *en*, *esser* (eser), *esta*, *faré*, *ho* (o), *hora* (ora), *hui* (ui), *la*, *les*, *los*, *mens*, *mon*, *ni*, *no*, *nuit*, *o*, *per*, *que* (che), *qui*, *se*, *seré*, *ses*, *si*, *son*, *tolre-te'n*, *volran*, *tu*, *venia*, *vós*— són irrecusables testimonis d'una sèrie de lleis filològiques que ens obliguen a llegir multitud de paraules vives —*a, avant*, *castels*, *comenarets*, *comenats*, *cors*, *deu*, *dreita*, *e*, *en*, *enjan*, *esta*, *estos*, *fe*, *feels*, *fil*, *jo*, *jur*, *has*, *hom*, *homs*, *honor*, *mon*, *muller*, *no*, *nom*, *potestat*, *que*, *Ramon*, *sagrament*, *senyor*, *ses*, *sobrescrit*, *son*, *tenir*, *tots*, *vedar*, *vida*— sota les seves llatinitzacions notariales —*ad*, *auante*, *kastelos*, *comendaretes*, *comendates*, *corpore*, *debat*, *derecta*, *et*, *ende*, *engano*, *in*, *ista*, *istos*, *fede*, *fideles*, *fili*, *filio*, *ego*, *juro*, *abes*, *omo*, *omines*, *onore*, *meum*, *muliere*, *non*, *nomen*, *potestate*, *quod*, *Ramonde*, *sacramentum*, *suprascripto*, *suo*, *tenere*, *totos*, *vetare*, *vita*.

180. Puntuem i corregim el text que dona Nicolau a partir de José BALARI Y JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona, Hijos de Jaime Jepús, 1899, p. 346-347.

El primer document català (1095-1110)

Amb pocs anys de separació respecte al document assenyalat, n'apareix un altre de ja completament català. És el jurament amb què Pere Ramon, comte del Baix Pallars (fill de Ramon IV), i els seus barons s'obliguen a observar fidelment la pau i treva de Déu, imposada pel bisbe d'Urgell. Atès que aquest era, segons vehementíssims indicis, sant Ot (1095-1122), i que el susdit comte va regnar del 1069 al 1110, la data del document s'ha de col·locar entre el 1095 i el 1110:

SACRAMENTUM PETRI COMITIS. Iuro ego Pere Ramon comte, fil de Valença comtessa che d'achesta hora enant treva et paz tenré et a mos homes tener-la manaré, axí co lo bispe feta la *ha* escriure. Et si negú mon home de Pallars la amikanta (?) ne la frau, a Déu et al bispe per destrènnen e per rederce aitoris l'en seré. Et acsí com damont és scrit et hom lige-*hi-ho* pod, si *ho* tenré et *ho* atèndré a Déu et al bispe senes engan, per Déu et ista IIII^{or} Evangelia.

Arnall Ramon, simul. Tedball Ramon, simul. Pere Guillem, simul. Bernard Guillem. R. Bernard. Pere Rodger. Rodlan Rotger. Ramon Pere. Ecard de Mur. Guillem Arnall de Basturc. Bernard Bernard de Tenrui. Berenguer Borrell. Ramon Brocard. Od de Mur. G. Jozfred. Utalard. Ramon Guinaman. Girbert Amat. Rodger de Montanna. Pepín de Girueta. Dalmaz Isarn. Pere R. de Puigercós. Arnall Pere de Girueta. R. Mir de Claramont. Arnall Rodger. Girbert Ug et suos filios. Berenguer Ramon de Mur. Berenguer Ramon de Liminana. Pere R. de Terraca. Oliver de Eroles. Martí Pere. Ramon Pere de Cellva. Ug de Guàrdia. Barnard Amat. Ramon Adalbert. Pere Ferrer. Pere Gid. Mir Ramon de Claverol. Vidia de Galiner. Ramon Pere de Talarn. Ramon Ramon de Orcall. Bernard Eriman. Bernar Ogger de Tenrui. Bernard Ramon. Pere Ramon de Eril. Bertran At. Arnall Guilabert.

Omnes isti iuraverent treugam et pacem.

Va ser aquest document una felicitat troballa del senyor Miret i Sans, a qui igualment es deu el descobriment i la publicació del nostre més antic text literari, les *Homilies d'Organyà*, obra segurament dels últims anys del segle XII.¹⁸¹

Diferència originària entre el català i el provençal. Influència provençal en la llengua catalana

Que el català i el provençal puguin ser inclosos en un mateix grup lingüístic no significa pas que no existeixin entre tots dos idiomes notables diferències, així en el lèxic com en la fonologia, en la flexió i fins i tot en l'ortografia. Aquestes diferències apareixen ja en els documents més antics, com es pot veure en la llista següent, extreta a l'atzar de diplomes anteriors a la segona meitat del segle XI:

181. Joaquim MIRET Y SANS, «El més antic text literari escrit en català», *Revista de Bibliografia Catalana*, vol. IV, núm. 7 (1904), p. 5-6.

E per *a* davant *n* (*hagen*, 954); *e* per *a* davant *s* (*cavalcades*, 954; *Vacherices*, 1023; *Ribes*, 1030; *calces blaves*, 1047); *a* per *ai* (*Ramon*, 954); *é* per *éi* (*redret*, 954; *estret*, 1011; *Pere*, 1050); *é* per *ié* (*morers*, *oliver*, *pomer*, *pruners*, 1034); *é* per *ai* en el futur (*faré*, 1023; *devedaré*, *ajudaré'ls tenré*, 1048); *i* per *ie* (*trilla*, 1043); *s* a la primera persona plural del futur (*farems*, *tenrems*, *atendrem*s, 1043); infinitius plans per aguts (*toldre* per *toler*, 1048); *fer* per *far*, *faire* o *fazer* (1030); *n* per *nd* (*Ramon*, 954); pèrdua de la *n* en finals aguts (*vi*, 1038; *Gastó*, 1039); *nudriça* per *noyriça* (1045); *ll* o *l* per *lh* (*Portella*, 888; *Guillem*, 954; *Pallerols*, 967; *cellers*, 1045; *Aragall*, 954; *Guadall*, 1002; *fills*, 1050; *Mirales*, 954; *sela*, 1026; *caval*, 1030); *ny* per *nh* (*senyor*, 1050); paraules desconegudes en provençal (*fexa de terra*, 962, 1007), etc.

Hem vist com el català i el provençal van formar una unitat superior, la llengua d'oc. Hem vist com, malgrat això, en el català apareixen, des dels seus orígens, els trets característics que el separen del provençal. Falta assenyalar, per cloure aquestes breus notes sobre una matèria tan important, la influència provençal en el català escrit des de temps molt remots. El català antic vulgar sembla haver tingut, entre d'altres, quatre característiques que només molt rares vegades es transparenten en el literari: l'article *es*, *ça*; la substitució dels sons *ll*, *ny* per *y*; les desinències verbals *-au*, *-eu*, corresponents a les provençals *-atz*, *-etz*; l'aorist perifràstic amb *vaig*.

Correspon a Milà i Fontanals el fet d'haver advertit, tot i que tímidament, que en els textos catalans més antics trobem la grafia *y* per *ny* (per exemple, *seyós* per *senyors*). La pronúncia com a *y* de la *ll* del català escrit, quan aquesta correspon a una *j* castellana, és un fet general al camp de Catalunya (per exemple: *paya* per *palla*).¹⁸² Buscar en la influència provençal la causa de la pronúncia *ny*, *ll*, que —almenys en la llengua culta— ha prevalgut, em sembla el més encertat.

L'antic ús per totes les regions catalanes de l'article *es*, *ça* (o *sa*) viu encara a la costa empordanesa i a les Balears. Ve prou testimoni per la toponomàstica, que el presenta amb major intensitat a la Catalunya Vella. Un estudi que queda per fer és el de l'ús dels articles *illa* i *ipsa* (corresponents a *la*, *ça*) en el baix llatí dels nostres documents. En la literatura clàssica, només recordo una aparició de l'article *sa* (*ans que entràssem en sa mar*) i una altra d'*es* (*e trobà una egua e cavalca-hi en es dors*), tots dos al *Llibre dels feyts* de Jaume I.¹⁸³

182. Manuel MILÀ Y FONTANALS, *De los trovadores en España: Estudio de poesía y lengua provenzal*, a *Obras completas de D.* —, vol. II, Barcelona, Joaquín Verdaguier, 1889, p. 485-493.

183. *Chronica o comentaris del gloriosissim e invictissim rey En Jacme Primer*, ed. a cura de Marian Aguiló, Barcelona, Àlvar Verdaguier, 1873, p. 103.

El primer testimoni que tenim de les formes *-au*, *-eu*, corresponents a les provençals *-atz*, *-etz*, és una poesia en què Pèire Vidal (cap al 1180) es refereix a Alfons I el Cast, i posa en boca dels catalans la paraula *tornau*:

E si·l reis torn'a Tolosa e·l gravier
E n'eis lo coms e sei caitiu dardier
Que cridon tug: «ad espazas tornau!»¹⁸⁴

La forma catalana sorgeix ja en obres literàries del segle XIV, però fins molt entrat el segle XV es va preferir la provençal, i els literats seguien escrivint *amb tots els etz i utz*.

L'aorist perifràstic només apareix —rara vegada, i segurament per falta de *labor limae*— a la *Crònica* de Pere el Cerimoniós. I encara en ple segle XVI (1538) Francesc d'Olesa, en la seva *Art de trobar*, condemna l'ús d'aquesta perífrasi en poesia, com un *pedàs* o reble. La forma sintètica de l'aorist és perfectament catalana, però el seu ús exclusiu durant molts segles va ser, de ben segur, un altre provençalisme.

Desenvolupament històric

Denominacions de la llengua catalana. El primer període històric (segles XII-XIII)

Des del segle VIII o IX, ja existia la llengua catalana, però durant alguns segles, estant mancada de cultiu literari i de consciència de personalitat, l'envolten les tenebres de la prehistòria. Les modernes llengües que van aparèixer en l'antic solar romà van conservar totes elles el nom de *llatí*, *llengua romana* o *romanç*, atenant al seu origen, i van prendre, oposant-se a la correcta llatinitat dels clergues, el de *lingua laica*, *sermo plebeicus*, *pla* o *vulgar*. Dos pobles i dues llengües romàniques conserven avui encara aquells primitius noms, que els valen de característica nacional pel fet de trobar-se envoltats de llengües i pobles estrangers: *Romania*, *romanès*, *ladí* i *romanx* no tenen cap altre significat. També els jueus castellans, establerts a Orient des de la seva expulsió (1492), qualifiquen sovint de *ladí*, en lloc d'espanyol, el seu llenguatge.

184. «I si el rei torna a Tolosa a l'areny, i en surt el comte amb els seus miserables llançadors de dards que criden tothora: "torneu a empunyar les espases!"» El text coincideix amb el que dona Milà i Fontanals (*De los trovadores en España: Estudio de poesía y lengua provenzal*, a *Obras completas de D. —*, vol. II, Barcelona, Joaquín Verdaguier, 1889, p. 9, 104, nota 25). La versió que en proporciona Martí de Riquer varia substancialment: «E si·l reis torn'a Tholos'el gravier, / e n'eis los coms e sei caitiu dardier, / que tot jorn cridon "Aspa et Orsau!"» (*Los trovadores. Historia literaria y textos*, vol. II, Barcelona, Planeta, 1975, p. 877). O sigui: «I si el rei torna a Tolosa a l'areny, i en surt el comte amb els seus miserables llançadors de dards que criden tothora: "Aspe i Ossau!"»

El primer període històric de la nostra llengua s'inicia amb les *Homilies d'Organyà* i les trobes de Berenguer de Palazol (1135-1170), i l'omplen per complet els grans noms de Jaume I (1209-1276) i Ramon Llull (1235-1315). Però és Jaume I, el monarca, el català que més va fer per la seva llengua, no solament perquè va portar amb el *Llibre dels feyts* la nostra incipient literatura al nivell de les més glorioses, sinó perquè va trencar la tradició de legislar en llatí i va promulgar en llengua catalana les *Franqueses de Mallorca* (1230), manant que s'hi redactessin tota mena d'escriptures, i que al regne de València les causes fossin incoades i defensades en la llengua del poble (*Constitució de Calataiud*, 1264) —Jaume I no anomena encara catalana la llengua que tant s'esforçava a difondre. *Romanç, pla, nostre latí* són els noms amb què la designa. En aquest període, la llengua catalana s'estén a Mallorca i València, i el 1251 —amb l'epitafi de na Sibilla Estrusa a Sant Daniel de Girona— s'usa per primera vegada en l'epigrafia.¹⁸⁵

Apogeu de la llengua catalana. Segon període (1300-1412).
Tercer període (1412-1520)

El segon període històric de la llengua catalana es caracteritza pel seu domini complet de la prosa, i comprèn tot el segle XIV i els primers anys del XV. Cal arribar al gran nacionalista Ramon Muntaner perquè aparegui la nostra llengua, no sols amb nom propi, sinó amorosament qualificada. Per Muntaner sabem que Roger de Lloria i Corrado Lancia, tot i que eren italians, parlaven *lo pus bell catalanesch del món*; que a Múrcia, després de la seva conquesta per Jaume I, s'usava *lo bell catalanesch*; i el mateix cronista, en un paràgraf sovint mal interpretat, ens mostra l'íntima unitat de la nostra llengua, més gran que la de cap altra, quan diu:

d'un llenguatge sol de negunes gents no-n són tantes com catalans. Que, si vòlets dir castellans, la dreta Castella poch dura e poca és; que en Castella ha moltes províncies que cascú parla son llenguatge, e són així departits com catalans e aragonesos [...]. E axí matex trobarets en França, e en Anglaterra, e en Alemanyà, e per tota Romania.¹⁸⁶

185. «Entrando en él [= el claustre de Sant Daniel], a mano derecha hay una inscripcion lemosina del siglo XIII, que no deja de ser notable por las pocas que se hallan de ese tiempo, en que todas se escribian en latin. Cosa que á cualquiera debe causar admiracion, que con estar entonces tan en su auge y tan limado el language vulgar lemosin, y con quedarnos muchas obras escritas en él, sin embargo para los sepulcros prefiriesen la lengua latina á la patria» (Jaime VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*, vol. XIV, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1850, p. 158-159).

186. Citat per Ernest MOLINÉ Y BRASÉS, *La llengua catalana: Estudi històric*, Barcelona, Albert Martín, 1911, p. 67.

Muntaner és el primer conscient, el primer apologista de la nostra llengua, el definidor del període en què la llengua catalana treballa per integrar-se en tots els dominis de la prosa, però encara li és aliè el de la poesia artística. Els trobadors primer, els poetes narratius després, s'esforcen a provençalitzar tant com poden, i fins i tot els grans prosistes —Muntaner i Metge— no saben escriure versos en el llenguatge corrent. En aquest període, amb la colonització de l'Alguer, la llengua catalana acampa a Sardenya i adquireix la seva definitiva expansió geogràfica.

L'estil, tallat en els cronistes i en Ramon Llull, es fa bellament periòdic en Bernat Metge, i en el seu contemporani Antoni Canals adquireix la màxima amplitud compatible amb el geni de l'idioma. Aquest es conrea amb absoluta unitat, la qual cosa no impedeix que, en sorgir la col·laboració literària de València, amb el ja esmentat Antoni Canals, es vulguin oposar els noms de *llengua catalana* i *llengua valenciana*, de la perfecta unitat dels quals són testimoni encara les paraules que estableixen una tal separació (1395):

E, com entre ls altres hystorials qui han tractat dels fets virtuosos de Roma en compendiós e breu estil e molt sentenciós, sia Valeri [...], he-l tret de latí en nostra vulgada lengua materna valenciana, axí breu com he pogut, jatsesia que altres l'hagen tret en lengua catalana.¹⁸⁷

El segle xv, amb part del xvi, ja representa un altre període en la història del nostre idioma. S'aconsegueix dominar del tot la poesia —és exemple d'això Ausiàs Marc, en qui els provençalismes són molt escassos. Però la prosa entra ja en vies de decadència en voler imitar i ultrapassar, no solament l'ampli període italià, sinó l'hipèrbaton llatí. Antoni Canals havia arribat al límit del que permetia el caràcter de la llengua catalana. Aquest límit va ser traspassat pel complicadíssim estil de Corella i Alegre. Les pàgines més boniques les escriu una dona, Isabel de Villena, però el seu biògraf, Miquel Peres, ja no és capaç de comprendre les nobles lleis de la cadència prosaica, i per donar fictícia harmonia als seus períodes, recorre al vil ardit de les rimes. Al segle xvi, apareix la influència castellana sobre la nostra llengua.

L'escola satírica valenciana, inaugurada per Jaume Roig, dona entrada als localismes en la llengua escrita.¹⁸⁸ En els altres gèneres, tanmateix, la unitat lingüística és absoluta. Mentre els documents no van demostrar l'origen valencià de Jordi de Sant Jordi, ningú no va sospitar, a través de les seves obres, que l'eximi poeta no fos català del Principat.

187. *Llibre anomenat Valeri Màximo dels dits y fets memorables: Traducció catalana del xiv^{en} segle*, ed. a cura de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Tip. L'Avenç, 1914, p. 13.

188. Cf. Ramon MIQUEL Y PLANAS, *Cançoner satírich valencià dels segles xv y xvi*, Barcelona, Casa Miquel-Rius, 1911.

Decadència de la llengua catalana. Quart període (1520-1714).

Cinquè període (1714-1830). Temptatives napoleòniques

Avançant en el segle XVI —iniciada la nostra decadència literària—, la llengua s'empobreix com més va més, amb la progressiva intensificació de la influència castellana. València perd el sentiment de solidaritat lingüística amb Catalunya. En els gèneres satírics i vulgars, els de més gran conreu, no hi apareixen els dialectes. L'Església conserva un llenguatge literari comú, si bé decadent i castellanitzat. El català és la llengua de l'Estat, però, en tot el que no és oficial, les nostres corporacions ja utilitzen la llengua castellana. En aquest sentit, és completament estèril la guerra dels Segadors (1640), i encara contraproduent, ja que el tractat dels Pirineus, que hi posa terme (1659), ens segrega el Rosselló i mig Cerdanya, comarques que des de llavors es beneficien de la cultura francesa, a canvi de perdre més i més el patri llenguatge.

La guerra de Successió constitueix per a Catalunya una altra gran calamitat, ja que, per una part, no aconsegueix avivar el sentiment de la llengua, i per l'altra, amb el tractat d'Utrecht (1713), aïlla del nucli nacional les colònies sardes. A més a més, a València (1707), Mallorca (1715) i Catalunya (1716), la llengua catalana perd el caràcter d'oficial —conservat només a Andorra—, i en queda reduïda la literatura, quasi exclusivament, a obres religioses, escrites en un llenguatge cada cop més alterat i corromput.

Per algun temps, encara es conserva, en part, el sentiment de solidaritat lingüística. Així, per exemple, el prevere Francesc Roca, en traduir el *Rosari de Maria Santíssima*, publicat pel frare Jaime Barón (a Saragossa, el 1725), diu que el dona

a pública llum augmentat en llengua catalana, perquè així com des de Zaragoza ha enriquit fins als regnes de Castilla, Andalucía, Portugal y València, puga també des de Barcelona enriquir de béns espirituals lo present principat de Catalunya, y los regnes de Mallorca, Menorca, Iviça y Cerdenya.

No obstant això, som en un període, no sols de decadència, sinó de descomposició. Així, no triga a parlar-se de *llengua mallorquina* o *llengua menorquina* i de *dialecte català*.

La Guerra Gran del 1793-1795, el nostre primer acte d'espanyolisme col·lectiu, veritable guerra civil entre catalans del Rosselló i catalans del Principat, va acabar d'arruïnar tot germen de consciència nacional. Per això no és gens estrany que Napoleó, malgrat afavorir la llengua catalana, no arribés a formar-se partit a Catalunya. El dia 19 de març del 1810 es va promulgar solemnement a Barcelona el decret imperial del 8 de febrer, que creava el Govern de Catalunya agregat a l'Imperi francès. Des d'aquella data, el català va tornar a la seva categoria de llen-

gua oficial. Vegeu, com a exemple, aquests paràgrafs de la proclama del general Augereau (18 de març):

Catalans: [...] Vàrias vegadas fent la guerra sobre vostre país, 14 anys ha, habia admirat los esforços del vostre ingeni y amor al treball, que vos fèyan superar las trabas que vos oposàban la naturalesa, y més la apatia y debilitat de un govern distant. Sens canals, sens camins, sens ports, hebeu fet prodigis per vostra indústria. Calculeu a quin grau de glòria podeu pervenir baix la direcció de un govern ilustringat, paternal y vigilant.

Sí, vencedors de Atenas y Neopàtria, se va a restablir vostre antich comers d'Orient. La Pàtria Catalana va a renàixer de las suas cendras. Vostra població, disminuïda en seguida de la conquesta de Amèrica, serà més numerosa que no lo era en temps de vostre esplendor. Napoleon lo Gran va a donar-vos un nou ser. Las suas paternals miradas vos han fixat; vostre sort lo ha interesat, y són baix sa poderosa protecció.

Però la «Pàtria Catalana» invocada pel general francès havia deixat d'existir, i els catalans preferien parlar en castellà, sota el vergonyós despotisme de Ferran VII, a parlar en català a l'empara del gloriós emperador de França. El *Diario de Barcelona*, convertit en *Diari de Barcelona i del Govern de Catalunya* (a dues columnes, francesa i catalana) des del dia 22 de març del 1810, va tornar a aparèixer en castellà el dia 13 d'agost.

El regnat de Ferran VII representa un moment quasi d'abjecció en la història de la nostra llengua. Expulsada de les ciutats, s'ha de refugiar al camp, i els pocs que l'escriuen tenen per elegància l'adopció de paraules i girs castellans. Francesc Narcís de Cilla posa al capdavant de les seves *Domínicas o plàticas morals sobre los sagrats Evangelis per cada una de las domínicas de l'any* (Manresa, 1824) la següent

NOTA: Prudén Lector: atvertèsquia que los termes castellans que encòntria, v. g., *cuyo, momento, imenso, immortal* y molts altres, no són errades de imprenta, sinó voluntat de l'autor.

Realment, no es podia degradar més una llengua de tan gloriosa història.

Actual renaixement

El 1833, Bonaventura Carles Aribau escriu la seva oda a *La pàtria*, amb alta entonació i depurat llenguatge, i inicia així el nostre renaixement literari. El català de la majoria d'escriptors és molt corromput. Marian Aguiló, Milà i Fontanals i mossèn Verdager, en canvi, fan servir una llengua àmplia i castissa. La feina de depuració augmenta gradualment, però greus perills interns n'amenacen encara, si no la vida, la bellesa i l'esplendor. Certs autors, per fugir del castellà, cauen en

el francès.¹⁸⁹ N'hi ha que, havent llegit algun clàssic, fan servir arcaïsmes, el valor dels quals desconeixen.¹⁹⁰ D'altres confonen el que és estranger amb el que és llatí, i un exagerat purisme els duu a un lèxic rebuscat, dialectal o plebeïssim.¹⁹¹ L'estudi de la llengua viva de totes les comarques i el de les obres mestres dels grans autors medievals —avantatjosament iniciat l'un i l'altre en aquests darrers anys— és el que portarà els nostres escriptors, si el gust els acompanya, al difícil equilibri de l'idioma.¹⁹²

El Rosselló, a despit del seu afrancesament, conserva els noms de *país català* i de *llengua catalana*, i els territoris catalans d'Aragó tenen plena consciència que parlen català. Els literats mallorquins —que tan valuosa cooperació han prestat al nostre renaixement— senten íntimament la unitat de l'idioma. Però València, la producció de la qual és molt pobra, o no la vol reconèixer o ho fa sota l'absurd nom de *llengua llemosina*.

La pretesa llengua llemosina. Origen i fortuna d'aquest nom

Els gallomericidionals mai van formar unitat política, i per això no van obtenir denominació nacional, ni per al seu país ni per a la seva llengua. El nom que aquesta ha rebut més comunament —*provençal*— deriva del fet que Uc Faidit (1240) retolés la seva gramàtica *Donatz proensals*, adaptació de la llatina de Donat. Com que Provença és la regió occitànica més pròxima a Itàlia, i que hi està més relacionada, es comprèn la fortuna que entre els italians va tenir el nom de *llengua provençal*, que ells van estendre després per tot Europa.

189. Nicolau podia pensar en l'etimologisme radical de Miquel (o Michel) Ventura i Balanyà, inductor d'una «Biblioteca dels meylors auctors del món», així com d'uns *Elements grammaticals de llengua francesa* (Reus, 1907).

190. Possible al·lusió a Antoni Bulbena i Tosell, autor d'un *Diccionari Català-francès-castellà* (1905), així com d'un *Diccionari castellà-català* (1913). Va ser traductor i editor de clàssics internacionals, entre els quals *Raconet e Talladell (Rinconete y Cortadillo)* (1896), de Cervantes. Sota el pseudònim Antoni Tallander, va publicar unes *Lliçons familiars de gramàtica catalana [...] Endreçades a tots los pobles dels antichs comtats e reyalms hon parlen la llenga catalana* (Barcelona, L'Acadèmica, 1898), i unes *Lliçons de llengua catalana literaria & tradicional* (Barcelona, Impr. d'en Francesch Badia, 1906).

191. Pot ser que Nicolau al·ludeixi aquí a l'obra de Cosme Vidal i Rosich, més conegut pel pseudònim Josep Aladern, autor del *Diccionari popular de la llengua catalana*, en tres volums (Barcelona, 1904-1906), on sovint s'arplega un lèxic efectivament dialectal, rebuscat i «plebeïssim». Aladern també va publicar l'assaig *Los misteris de la llengua catalana esbrinats* (Barcelona, 1906).

192. Nicolau escriu aquestes paraules després que Pompeu Fabra divulgüés el seu ideari idiomàtic en textos com ara «Sobre diferents problemes pendents en l'actual català literari», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. I (1907), p. 369, o en els seus articles del diari *El Poble Català* (1907-1908), però sobretot poc després de l'aparició de la seva *Gramàtica de la llengua catalana* (1912) i especialment de les *Normes ortogràfiques* aprovades per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

El nom de *provençal*, aplicat a la llengua que es parla, no sols a Provença, sinó a gairebé totes les regions que s'estenen entre els Pirineus i el Loira —Provença, Llenguadoc, Foix, Aran, Gascunya, Bearn, Guiena, Llemosí, Alvèrnia—, és, evidentment, impropï, més que més perquè no va ser el dialecte de Provença, regió extrema, el que va donar base a la llengua literària. Així, cap al 1300 un poeta nascut i criat a Provença, Raimon Feraut, s'excusava de no escriure correctament, dient:

Car ma llengua non es
De dreg provensales.

Si el nom de *provençal* no és apropiat a la llengua a la qual designa, el de *Llemosí*, que se'n va fer sinònim, no l'avantatja gaire.

El nostre Ramon Vidal de Besalú (1200) escrivia, en les *Razos de trobar*:

Totz hom qui vol trobar ne entendre deu primierament saber que neguna parladura no es naturals ne drecha del nostre langage mas aquela [...] de Lemosi, et de Proensa, et d'Alvernya et de Caersin. Perque vos dic que, quan ieu parlarai de *Lemosis*, que totas estas terras entendras, e totas lor vezinas, e totas cellas que son entre ellas. E tuit li home que entre aquellas son nat ne noirit an la parladura natural e drecha.¹⁹³

Va quedar, doncs, amb l'autoritat de tan descontentadís purista, sancionat el nom de *Llemosí* per designar, per antonomàsia, la llengua literària dels trobadors, i la imperfecta imitació que en feien els nostres poetes. Pocs testimonis existeixen d'una tal denominació a Catalunya. Però a Castella no es van valer de cap altra forma Villena i Santillana, en referir-se a la nostra poesia. Molt entrat ja el segle xv i ja dintre del xvi, del tot idèntics el llenguatge poètic i el de la prosa, el nom de *Llemosí*, aplicat abans a l'artificios i convencional dialecte dels poetes, va venir a ser sinònim de català. El primer que a Catalunya va acceptar aquesta estrofolària sinonímia va ser Francesc Calça (1588). Però a València va gaudir i gaudeix encara

193. «Tot aquell qui vol trobar i comprendre l'art ha de saber abans de res que no hi ha parla més natural i correcta en el nostre llenguatge que la [...] de Llemosí i de Provença i d'Alvèrnia i del Carci. Perquè us dic que, quan parlaré del Llemosí, haureu de comprendre-hi totes aquelles terres, així com les seves veïnes i les que es troben entremig. I qualsevol que hi hagi nascut i crescut té el parlar natural i correcte.» Milà i Fontanals (*De los trovadores en España: Estudio de poesia y lengua provenzal*, a *Obras completas de D.* —, vol. II, Barcelona, Joaquín Verdaguier, 1889, p. 11, nota 9) dona la lliçió següent: «Totz hom que vol trobar ni entendre deu primierament saber que neguna parladura no es naturals ni drecha del nostre langage mais aquela de *Franza* (palabras que con gran fundamento se cree que sobran: ¡¡caso se trata de excluir á Cataluña!!) et de Lemosí et de Proenza, et d'Alvergna et de Caersim. Per que ieu vos dic que quant ren parlarai de *Lemosis*, que totas estas terras entendras, et totas lor vezinas, e totas cellas que son entre ellas. E tot l'ome que entre aquellas son nat ni norit, an la parladura natural e drecha [...]»

d'indegut predicament. Molts han vist en el nom de *llemosí* la solució per no utilitzar ni el de català, que repugna el seu separatisme lingüístic, ni el de valencià, que ells reserven al llenguatge familiar. Fins que es va arribar —el 1531, per un editor de Jaume Roig— a aplicar aquell nom al territori, en escriure:

Criat en la pàtria que-s diu limosina,
No vol aquest libre mudar son llenguatge.¹⁹⁴

Entre els poetes valencians del modern renaixement, només un —tot i que el més illustre—, el malaguanyat Venceslau Querol, va afirmar la independència i la unitat del nostre idioma en titular el seu volum de poesies *Rims catalans*.¹⁹⁵ La resta segueixen aferrats al llemosinisme, al qual van pagar tribut també uns quants catalans del segle passat, prenent separar amb aquella denominació absurda el seu llenguatge literari del xaró i vulgaríssim *català que ara es parla* —que ja no es parla, afortunadament.

Si el nom de *llemosí* fos enterament capriciós, es podria tolerar —tot i representar la covardia de no atrevir-se ni a abandonar una llengua ni a donar-li la denominació nacional i pròpia. Però, sent el Llemosí una comarca francesa, i anomenant-se llemosí el dialecte que s'hi parla, aplicar aquest nom a la nostra llengua és un absurd contra el qual mai no s'insistirà prou.

Àrea de la llengua catalana

El domini lingüístic català comprèn tota l'actual Catalunya —excepte la Vall d'Aran— amb Andorra, una part de les províncies aragoneses,¹⁹⁶ i el Rosselló i altres territoris cedits a França el 1659. A més a més, les Balears i Pitiüses, gairebé tot el regne de València i la ciutat de l'Alguer, a Sardenya. Un total aproximat de 67.000 quilòmetres quadrats.

Els actuals límits del català amb el provençal (llenguadocià i gascó) i el castellà (aragonès i castellà propi) semblen haver estat els seus límits històrics.¹⁹⁷ Un proble-

194. [Onofre ALMUDÈVER], «Als peritissims lectors», dins *Libre de consells fet per lo magnífich mestre Jaume Roig*, València, Francisco Diaz Romano, 1531, f. IIv.

195. Referència a l'apartat de poesies en català que, sota el títol «Rimes catalanes», Vicent Venceslau Querol va publicar dins el llibre *Rims* (València, Imp. de J. Domenech, 1877), p. 303-325.

196. Molt probablement, Nicolau no va tenir ocasió de consultar la tesi doctoral d'Antoni Griera i Gaja, presentada a Zuric el 1911 i publicada amb el títol *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geogràfic-lingüístic* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1914).

197. En aquest punt, Nicolau devia tenir presents diversos treballs publicats dins el *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana* (Barcelona, Estampa d'En Joaquim Horta, 1908), com ara: Jean-Joseph SAROÏHANDY, «El català del Pirineu, a la ralla d'Aragó» (p. 331-334); Fritz HOLLE, «La frontera de la lengua catalana en la Francia meridional» (p. 335-339), o Ramón MENÉNDEZ PIDAL, «Sobre los límites del valenciano» (p. 340-344).

ma no resulta és el que consisteix a saber si la llengua catalana va ser portada a Mallorca i València pels conqueridors amb Jaume I, o si en aquells territoris l'evolució del llatí vulgar s'havia consumat en dialectes afins als de Catalunya.¹⁹⁸ Importa assenyalar, en aquest sentit, que els noms topogràfics mallorquins anteriors a la conquesta que surten en el *Llibre dels feyts* són perfectament catalans. En canvi, no es pot afirmar el mateix de València, on els sarraïns, en aquell mateix llibre, apareixen enraonant castellà. La coexistència actual d'aquesta llengua amb la catalana al regne de València no és pas producte d'una expansió moderna del castellà, sinó que arrenca d'antics fets històrics, que van assenyalar com a conquesta de Castella alguns pobles adquirits després pels nostres monarques, com ara Villena i Ènguera. D'altra banda, no sembla afectar a aquesta qüestió lingüística el fet d'haver-se sotmès vint-i-sis pobles i viles valencianes al fur d'Aragó, cosa que només obeiria, segurament, al fet que els senyors a qui van ser concedits tenien ciutadania aragonesa.

Tot el que diu Muntaner del *bell catalanesch* parlat a Múrcia, Cartagena, etc., evidentment es refereix a la llengua dels catalans que hi van quedar establerts en temps de la conquesta, perquè a la fi del segle XIII, quan aquesta va tenir lloc, el poble de Múrcia ja devia parlar la llengua castellana. Els colons catalans es van fondre amb la resta de la població, i tal vegada hi van deixar alguna petita influència en el lèxic. Sicília, Nàpols, Còrsega i Sardenya van ser unides també als estats dels nostres monarques, però la llengua només es va comunicar a l'Alguer, colonitzat de soca-rel per la gent catalana (1353-1372), i que va rebre, durant molt de temps, el nom de *Barceloneta*. Va quedar sense efecte, en l'ordre lingüístic, la dominació militar d'Atenes i Neopàtria.

Dialectes catalans. Cens d'aquests dialectes

La llengua catalana actual es divideix en quatre dialectes, no gaire diferenciats entre si: rossellonès, català, balear i valencià.¹⁹⁹

198. Marian Grandia afirmava: «Nosaltres creyèm que'l catalá a les Balears y a València s'hi desenrotllá espontàniament y ensemps que a Catalunya, còm ensemps se desenrotllaren en Itàlia'l piemontès, milanès y bolonyès que tants punts de contacte tenen ab la llèngua catalana» (*Gramática Etimológica Catalana*, Sarrià-Barcelona, Tip. i Llibreria Salesiana, 1901, p. xxxiv). D'aquí es desprendria que «la llèngua mallorquina y valenciana son la metèixa llèngua catalana, lo que no pròba es per l'origen n'hagen de ser dialèctes» (ídem, p. xli). La tesi de Grandia no trigarà a crear escola entre els valencians: «Eixa llèngua antiga, puix, formada del *llatí vulgar* y *baix llatí*, fon la que serví de base y fonament pera formar la valenciana quant s'establiren els catalans conqueridors en esta terra. Y es cert qu'el valenciá, com afirma lo mateix Grandia, es desenrollat espontáneament mentres la conquesta d'este Reyne de Valencia, y al mateix temps qu'el catalá en lo Principat de Catalunya» (Luis FULLANA MIRA, *Estudi sobre filologia valenciana*, València, Lo Rat-Penat, 1912, p. 2). Veg. August RAFANELL, «El mossàrab i la llèngua dels valencians», *Revista de Catalunya*, núm. 79 (1993), p. 31-54.

199. La classificació que fa Nicolau difereix de la formulada a Antoni M. ALCOVER, «Varietats dialectals que presenta'l catalá. ¿Shan d'esvair, reduint-les a la uniformitat? ¿Hem de centralisar la

El rossellonès comprèn els territoris catalans de França, i això fa que la influència francesa que hi pesa s'uneixi als criteris filològics que l'individualitzen. El parlen més de 200.000 ànimes.

En el català pròpiament dit, s'hi observen dues varietats. La varietat oriental (que només conserva *e* i *o* en síl·laba accentuada, reduint-les en síl·laba àtona a vocal neutra i *u*) es parla en les actuals províncies de Girona, Barcelona, Tarragona, el Priorat inclòs, i una part molt petita de Lleida. En conjunt, cap a 1.700.000 ànimes. La varietat occidental comprèn la resta de les províncies de Lleida i Tarragona, la part catalana d'Aragó i Andorra, o sigui, una població de 500.000 ànimes.

El balear o mallorquí és el llenguatge de les Balears i les Pitiüses, és a dir, d'uns 312.000 habitants. Hi són vius molts modismes i moltes formes arcaiques, que apropen el català clàssic al provençal.

El valencià comprèn tot el territori no castellà del regne de València, vora 1.300.000 habitants. Entre els rius Túria i Xúquer, s'hi distingeix el parlar *apitxat*, o valencià propi, caracteritzat per la desonorització de les africades sonores i de la *s*.

El català de l'Alguer, molt influït pels dialectes sards i per l'italià literari, s'enllaça pel seu origen històric al català oriental, i és propi de 12.000 habitants.

No s'ha d'oblidar tampoc el gran nombre de catalans que el geni emprenedor de la raça ha disseminat per tot el món, i especialment —ja que conserven, agrupats, la seva independència lingüística, que es tradueix en publicacions periòdiques— les molt nombroses colònies de Nova York, l'Havana, Santiago de Cuba, Montevideo i Buenos Aires.

La llengua catalana és, per consegüent, llengua materna de més de 4.000.000 de persones.

La literatura catalana

El procés constitutiu

Origen de la literatura en llengua vulgar. Literatura religiosa

El naixement i el desenvolupament de la literatura catalana, igual que el naixement i el desenvolupament de totes les literatures neollatines, va ser lent, gra-

---

llengua», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, núm. 1 (1901), p. 149-158. També, evidentment, se separa molt de la nòmina particularíssima que va assajar Josep Aladern, que tenia per «dialectes catalans» totes les varietats occitanes (*Lo català ¿es idioma ó dialecte?*, Barcelona, Impr. Vidal i Planuch, 1903, p. 31-47). Cf. Joan VENY, «Divisió i nomenclatura dels dialectes catalans», a *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986, p. 31-38.

dual i va anar estretament lligat a la constitució social de la seva època. Ja hem vist com dels segles IX a XII la societat estava dividida, culturalment, en dues categories: clergues lletrats i laics il·letrats. Es reclutaven aquells entre totes les classes, i formaven, així, un felix contrapès a l'absorció aristocràtica, i les seves escoles i *scriptoria* n'eren els únics centres culturals. A la categoria de laics il·letrats pertanyien, no solament els membres del poble rústic dels llogarets, sinó també els més nobles guerrers i els més rics ciutadans; és a dir, tots aquells que no tenien per llengua habitual la llatina, ni eren gent versada en les subtils dialèctiques.

Encara que la literatura pugui ser un fet individual —un home aïllat, sol al món, podria ser un gran líric, i fins i tot li tocava ser-ho—, el cas és que el seu naixement es presenta en tots els pobles com un fet col·lectiu, fruit de la comunicació social. La literatura popular —la de l'indocte per a l'indocte— és tan antiga en cada idioma com l'idioma mateix, però és impossible estudiar-la fins molt tard, perquè en la seva essència hi ha la transmissió oral. Ininterrompudament, des de l'època romana, s'han anat component —cada dia en la llengua parlada en el moment pel poble— cançons satíriques i amatòries, narracions de fets audaçs o miraculosos, panegírics d'herois, de bandits o de sants, conjurs supersticiosos, contes de fades o de bruixes, etc. El modern folklore ens posa en contacte amb aquesta mena de literatura, però, com que es repeteix un dia i un altre i se n'actualitza i localitza sempre el llenguatge, n'ignorem la primitiva estructura, el lloc i la data de les composicions, i només podem induir-ne l'existència en pocs o en molts segles remots. La *Cançó del comte Arnau* és, potser, l'única mostra de l'antiga poesia popular catalana, i en aquest sentit es prestaria a llargues disquisicions. Però, en general, si bé és factible l'estudi per gèneres de la literatura popular, no ho és pas —almenys a Catalunya— el seu estudi cronològic.

Oposada per diàmetre a la literatura popular, en va existir una altra, la del docte per al docte. Aquesta literatura es va escriure en llatí, i és coneguda amb el nom de llatinoeclesiàstica. N'he procurat assenyalar el moviment a Catalunya fins a finals de la dotzena centúria.

A pesar de la immensa separació que hi havia entre clergues i laics, a tots dos els era comú un ordre d'idees i de sentiments: el religiós. L'Església constituïa el punt de convergència dels uns amb els altres. Allà s'entonaven conjuntament les pregàries rituals, i allà els clergues, exercint el magisteri diví, predicaven la paraula de Déu i instruïen la multitud. Cabalment, d'aquestes ensenyances i d'aquestes predicacions, fetes per persones acostumades als primors, i encara als artificis retòrics d'una literatura molt abundant en una cosa i altra —la literatura llatina—, requeien sobre una matèria tan altament poètica les sublimitats evangèliques i les candoroses llegendes hagiogràfiques.

Va arribar un moment en què el predicador *va preparar* el sermó, a fi de pronunciar-lo més correctament, o en va voler guardar memòria, per repetir-lo en

l'ocasió més escaient. Els himnes religiosos, d'altra banda, s'anaven fent inintel·ligibles al poble, que parlava una llengua cada cop més diferent d'aquella en què estaven escrits, i va caldre traduir-los o compondre'n d'altres en el seu lloc. Aquí tenim ja una literatura en llengua vulgar, perquè va adreçada a la utilitat del poble, però que apareix escrita, perquè és obra de la classe intel·lectual o docta.

La literatura del docte per al docte no ens interessa, perquè és llatina. La del poble per al poble escapa al nostre estudi, perquè no s'escriu. La del docte per al poble —literatura religiosa— és la primera que s'ofereix al camp de la història literària de la nostra llengua.

El naixement d'aquesta literatura religiosa s'ha de col·locar a principi del segle IX. El Concili de Reims del 813 mana als bisbes la predicació en llengua vulgar —en disposar, en el seu article xv: *Ut episcopi sermones et homelias sanctorum patrum, prout omnes intelligere possent, secundum proprietatem linguae predicare studeant*—,²⁰⁰ i el Concili de Tours, del mateix any, parla ja taxativament de la traducció de les homilies, en manar en el seu article xvii:

Et quislibet episcopus habeat homelias [...]. Et ut easdem homelias quisque aperte transferre studeat in RUSTICAM ROMANAM linguam aut teotiscam, quo facilius cuncti possint intellegere que dicuntur.²⁰¹

Aquesta disposició, acceptada pel Concili de Magúncia del 847, que s'inclou entre les capitulars, va ser la causa remota de les nostres ja tan citades *Homilies d'Organyà*.

Moviment de separació. Esforç per secularitzar-se. Esforç per monolingüitzar-se

La literatura catalana, doncs, ja existeix i emprèn la lluita per la seva individualització, en la qual es distingeixen tres moviments anàlegs, tot i que no simultanis, als de la individualització nacional: separació, integració, expansió. En el llarg i interessant moviment de separació, el primer esforç és per secularitzar-se. La literatura va néixer i créixer a l'empara de l'Església, perquè només l'Església comptava amb homes doctes i instruïts. Des del moment en què aquesta mena d'homes es van trobar també dintre de la societat laica, va començar la secularització de la literatura.

200. «Que els bisbes es basquegin per predicar, segons la propietat de la llengua, els sermons i homilies dels Sants Pares, de manera que tots els puguin entendre» (trad. de J. S.).

201. «Sigui quin sigui, el bisbe tingui homilies [...]. I que cadascú es basquegi per traduir planament les mateixes homilies en la llengua SENZILLA ROMANA o teutònica, a fi que tothom pugui entendre més fàcilment el que diuen» (trad. de J. S.).

Entrat el segle XII, l'organització feudal adquireix una estabilitat fins llavors no aconseguida. Al constant guerrear dels segles passats, succeeixen llargs períodes de pau en l'exterior, i s'atenuen els horrors de la guerra privada amb les paus i treves. Augmenta la comunicació d'unes terres amb les altres. Les famílies més antigues van acreixent constantment el seu poder i la seva riquesa, i senten el desig de mostrar-se superiors a totes les que les envolten. Es va formar, doncs, en les més altes esferes de la societat laica, una classe que mirava de distingir-se de la resta per l'elegància de la vida, el refinament dels costums, la convencional urbanitat de les maneres. Des de llavors, paral·lel al mur que separava clergues i laics, se n'erigeix un altre entre cortesans i vilans. En aquest assaig de constitució d'una polida aristocràcia, el paper més important és el de la dona: ella introdueix el xiuxiueig i la galanteria —si no realment, en els costums, en les aparences socials—; ella fomenta el luxe de vestits i armadures; ella, ennoblint i dulcificant els cavallers, crea la cavalleria.

El joglar, que acompanyava les mainades i les enardia abans d'entrar en combat amb el cant de glorioses gestes, es torna sedentari com el seu senyor. És al castell, a la sobretaula, davant les dames, on ha de lluir les seves qualitats. El lloc i els oients han variat. A poc a poc variarà també el repertori. La nova classe necessita una poesia que es distingeixi de la del poble, que sigui cortesana com ella mateixa, que s'inspiri en els seus particulars sentiments, en els seus prejudicis, en els seus gustos, que reproduïxi el seu convencional llenguatge, que expressi el seu ideal. Les antigues gestes estaven dominades per dos sentiments: l'honor i la lleialtat. No trigaran a sorgir narracions de fabuloses aventures en què l'amor, i per tant la dona, és l'únic mòbil. La poesia bretona ofería en aquest sentit una deu inesgotable i sempre nova. D'altra banda, la cançó popular amorosa, un dels primers gèneres en què les modernes llengües degueren trencar els seus accents, s'ennobleix en la lletra i es fa més artística en la música, en pujar de la plaça pública a la sala del castell, i és recollida pels poetes que prenen el nom de trobadors.

Des del naixement de la poesia trobadoresca i de la bretona, la literatura està secularitzada. Això no significa pas que als monestirs no continuï existint un gran focus de producció, sinó que aquesta producció ja ha deixat de ser una funció eclesiàstica.

Però, a Catalunya, la poesia artística no sorgeix autònoma. Es formen els trobadors catalans a l'escola provençal, i així, en el mateix moment en què la nostra literatura acaba de guanyar la batalla de la secularització, ha d'emprendre una altra lluita, més rude encara, per monolingüitzar-se, per aconseguir que en la poesia artística no s'utilitzi una llengua diferent —encara que sigui molt semblant— de la parlada. La batalla és àrdua i tenaç, però acaba també en victòria. La poesia catalana, que fins a finals del segle XIII es produeix en llengua provençal —sense

faltar-hi catalanismes—, accepta en acabat un llenguatge mixt, català a provençal, fins que al segle xv aconsegueix desfer-se per complet de les últimes formes provençals que hi graviten a sobre.

El fet que la literatura catalana no sigui monolingüe des del seu origen sembla un fet insòlit, però això és, comptat i debatut, el que s'esdevé en la majoria de les literatures neollatines i, particularitzant més, en la castellana i la italiana. La literatura castellana va ser originàriament bilingüe, com sigui que va dependre de la gallegoportuguesa en la mateixa forma que la catalana de la provençal, és a dir, servint-se'n per a la poesia lírica —com a exemple, n'hi ha prou amb citar les *Cantigas* del rei Savi. La literatura italiana apareix, no sols bilingüe, sinó trilingüe. La Itàlia del Nord va col·laborar en la poesia trobadoresca de la mateixa manera que Catalunya —testimoni d'això, Alberto Malaspina, Bonifaci Calvo, Bartolomeo Zorzi, Lanfranc Cigala, etc.—, i, a més a més, va usar en prosa la llengua francesa. Dant Alighieri va vacil·lar entre escriure la seva *Commedia* en toscà o en provençal —llengua en què parla al *Purgatori* Arnaut Daniel—,²⁰² mentre que el seu mestre Brunetto Latini va publicar en francès *Li livres dou tresor*. Una cosa més greu s'esdevenia a Anglaterra, on la llengua oficial i literària va ser per molts segles el francès normand introduït per les hosts de Guillem I el Conqueridor (1066), ús que va perseverar encara a despit de l'ordenança prohibitiva d'Eduard III (1367). Per aquest motiu, són franceses les llegendes de l'escut britànic i de la garrotera: *Dieu et mon droit*, *Honi soit qui mal y pense*.

Moviment d'integració. Integració literària. Integració social. Integració geogràfica

Mentre que encara s'està realitzant en la nostra literatura el moviment de separació, se'n dona un altre de no menys important: el d'integració. Això és, la conquesta de nous gèneres i la producció per totes les classes socials i en totes les regions del domini lingüístic: integració literària, integració social, integració geogràfica. Als segles medievals, tota casa religiosa era una escola. Així, per força va tenir gran transcendència cultural l'aparició dels ordes mendicants. En rivalitat amb els senyorials i aïllats monestirs, al segle XIII sorgeixen els convents de predicadors i franciscans, més democràtics i urbans, que difonen la instrucció a les moltíssimes poblacions on s'estableixen, i hi fan d'únic contrapès al general

202. «El comenciò liberamente a dire: / «Tan m'abellis vostre cortes deman, / qu'ieu no me puese ni voill a vos cobrire. / Ieu sui Arnaut, que plor e vaiu cantan; / consiros vei la passada folor, / e vei jausen lo joi qu'esper, denan. / Ara vos prec, per aquella valor / que vos guida al som de l'escalina, / sovenha vos a temps de ma dolor!» / Poi s'ascose nel foco che li affina.» Josep M. de Sagarra no tradueix la part occitana d'aquesta peroració (DANTE ALIGHIERI, *La divina comèdia*, «Purgatori», cant XXVI, v. 139-148).

analfabetisme. Simultàniament, es creen també universitats i estudis, per mitjà dels quals el tercer estat, la ciutadania, pot adquirir la més alta ciència de la seva època. És veritat que aquesta ciència s'estudia en llatí i és, en gran part, d'origen eclesiàstic. Però els que l'aprenen viuen en la societat seglar, en contacte amb qui no sap altra llengua que la materna. A aquests pretenen ser útils, d'ells volen ser admirats, anhelan deixar entre els seus conciutadans fama d'homes doctes. Heus aquí com, a poc a poc, els gèneres didàctics van apareixent en llengua vulgar. És la literatura produïda pels mestres i missers.

Des del moment en què hi ha ciutadans que fan servir habitualment la llengua del poble, però que no ignoren la llatina, la integració de gèneres en la nova literatura només és qüestió de temps i oportunitat. Cal afirmar, en termes generals, que la producció llatinoeclesiàstica es redueix als ordres filosòfic i teològic, i encara aquest fet presenta a Catalunya la magna excepció de Ramon Llull, que produeix en llengua materna una de les majors i genials construccions filosòfico-teològiques de l'edat mitjana.

Si el fet de desallotjar la llengua llatina dels gèneres literaris ja formats, i que per tant tenen els seus cànons tradicionals, costa una mica de feina, naturalment, al contrari, s'escriuen en la llengua del poble els nous gèneres que la progressiva evolució de la literatura produeix, en harmonia amb el geni de l'època. Així, alguns cabdills militars, que tal vegada ignoren la història antiga, però que han viscut la contemporània, senten la necessitat de llegar als seus el relat dels fets importants que van presenciar o de què van ser actors. La literatura narrativa fa la seva primera aparició amb els cronistes.

Com a efecte d'aquesta integració, feliçment continuada fins al seu acabament, la literatura catalana, ni és una literatura fragmentària —que només conreï alguns gèneres i abandoni els altres, acceptant la producció aliena, com l'antiga literatura gallegoportuguesa—, ni tampoc presenta obres esporàdiques en cada gènere; sinó que, aquests gèneres, al contrari, hi neixen, hi progressen, mútuament s'influeixen i desapareixen, seguint la llei fatal d'evolució literària. Les cròniques formen una sèrie ininterrompuda des de Jaume I (1274) fins a Carbonell (1496). Guillem de Cervera (1270), Ramon Muntaner (1325) i Bernat Metge (1398) presten materials al *Tirant lo Blanch* (1460). Poetes del segle xv imiten i glossen trobadors del xii. El *Blanquerna*, escrit per Ramon Llull cap al 1284, reviu en l'*Spill de la vida religiosa*, posterior al 1515. Eiximenis (1400) addueix versos de Cerverí de Girona (1272) i de Pacs (després del 1420), d'altres de Guillem de Cervera. Certs passatges de l'*Spill* de Jaume Roig (1460) en repliquen d'altres de *Lo somni* de Bernat Metge. En ple segle xvi (1538), Francesc d'Olesa escriu una *Art de trobar* que admet semblances amb les dels segles xii i xiii. Pere Serafi (1565), per bona part de les seves poesies, ens sembla un trobador endarrerit. Etc.

El moviment d'integració de la literatura catalana té lloc també en el subjecte productor. Dit en altres termes, hi contribueixen totes les classes socials: nobles, com Guerau de Cabrera, el vescomte de Rocabertí i els Marc; ciutadans, com Cerverí de Girona, Bernat Metge i Jaume Roig; militars, com Pere Salvatge, Muntaner i Jordi de Sant Jordi; clergues, com Guillem Nicolau i Roís de Corella; científics, com Arnau de Vilanova, Sesplanes i Tresbéns; monjos, com els anònims de Ripoll i Sant Cugat; frares, com Eiximenis i els germans Ferrer; jueus, com Jafudà Bonsenyor i la dilatada família dels Cresques; conversos, com Jeroni de Santa Fe; renegats, com Anselm Turmeda. Poques literatures presenten un nombre tan quantios de burgesos literats com la catalana, però cap no compta, com aquesta, amb tants noms de reial progènie. La dinastia barcelonina, des d'Alfons I el Cast a Martí l'Humà (1162-1410), ofereix una sèrie quasi ininterrompuda de prínceps literats. Van ser poetes Alfons I, Pere I, Pere II, Jaume II, Joan I i Martí. Va ser cronista Jaume I. Cronista, poeta i orador, Pere III. Noms als quals hauríem d'afegir els dels seus parents Frederic III de Sicília, Constança de Mallorca, l'infant Pere, Jaume II d'Urgell, etc.

Gràcies a la col·laboració de tan diverses classes socials, la literatura catalana difereix totalment de la monòtona producció d'un cenacle i, posada a reflectir sentiments trobats i idees, escriu pàgines d'encisat misticisme, de profunditat teològica, d'escolàstica subtilisa, de semítica austeritat, de causticíssima sàtira, d'odis i venjances feudals, d'amor reprimat o desbordant, de lleialisme pur, de jactanciosa altivesa, de patriòtica fermesa. Gràcies a aquesta col·laboració, també, la nostra literatura és de les que compten amb més abundants i heteròclites traduccions, de la Bíblia a l'Alcorà, de Ciceró a Boccaccio, d'Alfons el Savi a Alain Chartier, de Ptolemeu a Avicenna, de *La ciutat de Déu* a les *Heroides* d'Ovidi.

La literatura catalana s'integra, així mateix, en l'ordre geogràfic, fins i tot quan la contribució de les diverses regions —com ha succeït i succeeix en totes les literatures—, per circumstàncies econòmiques i culturals, és notablement desigual. La major participació correspon al nucli nacional, l'antiga Marca Hispànica, dins Catalunya; a Mallorca, dins les Balears, i a la capital, amb la seva horta, al regne de València. El desplaçament de nord a sud del centre productor de la nostra literatura és un dels seus fets més característics. S'inicia al Rosselló, amb els trobadors Berenguer de Palazol i Guillem de Cabestany. Segueix pels comtats pirinencs, amb els altres trobadors i les *Homilies d'Organyà*, fins a arribar al pla de Barcelona. Salta molt aviat a Mallorca i acaba per donar efímera encara que esplèndida floració a les terres valencianes. Alguna cosa hi aporta fins i tot Sardenya, però tardanament i de valor escàs. València defalleix aviat i, transcorreguts pocs anys, col·labora en la literatura castellana, mentre Catalunya i Mallorca, d'esperit nacional més intens, emmudeixen fins al triomf del romanticisme.

Per aquesta aportació de totes les regions, la rica varietat del paisatge que s'estén «des de l'estany de Salses fins a les palmeres d'Elx»,²⁰³ des de les planúries frontereres d'Aragó fins a les rients illes disperses al mar llatí, es reflecteix, a través d'escriptors influïts per ambients tan diversos, en l'aspecte, certament únic, però bellament variat, de la nostra literatura. La poesia trobadoresca i la prosa històrica tenen el seu assentament a Catalunya. Mallorca produeix, especialment, obres filosòfiques, sapiencials, astrològiques i profètiques. Pertanyen a València els grans poetes i les millors traduccions clàssiques. Uns altres gèneres són conreats de la mateixa manera a totes les regions catalanes.

Moviment d'expansió. Propaganda personal de les idees. Difusió de les obres catalanes a l'estranger. Contribució dels estrangers a la literatura catalana

El tercer moment del procés constitutiu de la literatura catalana és el d'expansió, el fet de sortir de les seves pròpies fronteres lingüístico-nacionals, la qual cosa té lloc de tres maneres: propaganda personal de les idees, difusió de les obres catalanes a l'estranger, contribució dels estrangers en la nostra literatura. Pocs exemples, o potser cap, de propaganda personal de les idees pot oferir una literatura com la que van dur a terme Ramon Llull i Arnau de Vilanova, les figures més plenament europees de la seva època, si es pot dir així.

Tres són els objectius de Ramon Llull —l'antiaverroisme, la conversió de musulmans i jueus i l'abatiment del poder musulmà—, a favor dels quals, home pràctic malgrat el seu misticisme, assenyala mitjans oportuns. Contra l'averroisme, exigeix, per evitar-ne la difusió, que es prohibeixi l'ensenyança de tota filosofia contrària al dogma. I a més a més, per destruir d'arrel l'averroisme, intenta la demostració racional de la fe. Per convertir musulmans i jueus, demana l'establiment de collegis de llengües orientals, on estudiïn els missioners, i que aquests, predicant als heterodoxos, substituïxin el sillogisme per la declamació, ja que, naturalment, es prefereix comprendre a creure. Per dur a terme una nova i eficaç croada, Llull exposa la necessitat de fondre en un de sol tots els ordes militars i crear, així, un exèrcit permanent de la Creu, el qual hauria d'ocupar, primer de tot, Constantinoble i Ceuta. Els subsidis per a això els obtindria el Pontífex confiscant *ad passagium*

203. La citació correspon al discurs presidencial de Marian Aguiló als Jocs Florals de Barcelona del 1867: «Sí: desde les singleres conglassades dels Pirineus fins á les planes calitjoses de Valencia y d'Elx; desde les valls patriarcales de l'alta montanya de Catalunya y del Rosselló fins á les comallerades rublides d'arbres que perfumen les illes Balears; desde les platges del golf mes enllá de Portvendres fins molt passada la costa d'Alacant, per tot arreu y en tots los endrets m'ha comparegut, á cada jornada que hi he feta, la figura benvolguda de nostra dolça, de nostra valenta llengua catalana» («Discurs del senyor president del Consistori D. Marian Aguiló y Fuster, mestre en gay saber», *Jochs Florals de Barcelona en 1867*, Barcelona, Àlvar Verdaguer, 1867, p. 33).

els béns relictos pels bisbes difunts i de part de totes les prebendes, i amenaçant amb l'excomunió els prínceps seculars que no volguessin ajudar en l'empresa. El solitari de Randa no en va tenir prou amb el portentós nombre de llibres que sortien constantment de la seva ploma, sinó que, emprenent una vida d'incansable inactivitat, a les Corts de Catalunya-Aragó, Mallorca, Sicília, França i Roma, a les càtedres de les Universitats de París i Montpeller, al Concili de Viena (1311), etc., exposava i advocava personalment pels seus ideals i les seves solucions. Així, va recórrer tots els països mediterranis —pregant, escrivint, predicant—, durant trenta anys de la més apostòlica diligència, fins que, octogenari i desenganyat dels homes, va acabar, aureolada pel martiri, la seva vida d'ardent enamorat de Crist.

La vehement i incansable propaganda d'Arnau de Vilanova es va encaminar, no pas a la conversió de jueus i musulmans, com la lulliana, sinó a la reforma dels catòlics. Arnau de Vilanova —el major prestigi científic de l'Europa cristiana medieval, com el reconeixien encara els enemics de les seves elucubracions teològiques—, portat per l'exemple de Joaquim de Fiore, va ser pres també per l'ardor profètic i va esdevenir visionari. Convençut de la pròxima aparició de l'Anticrist i de la consegüent fi del món, la data de la qual va assenyalar, veient la relaxació de la disciplina eclesiàstica i de la moral cristiana, va conjurar l'Església en els termes més durs i gràfics al retorn a la seva austeritat primitiva. Arnau de Vilanova va aconseguir molt dels reis germans Jaume II de Catalunya-Aragó i Frederic III de Sicília (especialment d'aquest últim), però, no menys trescador que Ramon Llull, el camp de la seva predicació i l'esfera de la seva influència van ser, a més de la seva pàtria, les capitals de l'orbe catòlic: Roma i París. Les seves cartes al Sacre Col·legi de Cardenals, als frares predicadors de París i de Montpeller, als franciscans de París, als reis de França i d'Aragó, als teòlegs de Roma i de la Sorbona, el seu *Rahonament d'Avinyó* (1309) al papa Climent V, etc., demostren el caràcter expansiu de la seva estranya propaganda.

A començament del segle XIV, només aquests dos catalans —Ramon Llull i Arnau de Vilanova—, convertits en malson de papes, reis, teòlegs i prebendats, van torbar amb la seva veu —evangèlica la de l'un, apocalíptica la de l'altre— la concupiscent relaxació de la societat cristiana.

Del coneixement i consideració de la nostra literatura a l'estranger n'és una prova feaent la *Carta prohemio* (1449) del marquès de Santillana al conestable don Pere de Portugal —proclamat més tard rei amb el nom de Pere IV (1464-1466), per l'aixecament de Catalunya contra Joan II.

Amb tot, el que demostra millor la difusió de la literatura catalana és el nombre de traduccions que va suscitar. Les obres de Ramon Llull, que tant van influir en la producció de l'infant don Joan Manuel de Castella (1282-1347), no van triar a ser portades a la llengua francesa. Dels segles XIV i XV existeixen versions del *Blanquerna*, del *Fèlix de les meravelles*, del *Llibre de cavalleria*, etc. Jacob Çadri-

que d'Uclés (1402) va traduir al castellà els *Dits de savis e philosophs*, i el mateix va fer Diego Ordóñez de Madrid (1478) amb l'*Excitatori de la pensa a Déu*, de fra Bernat Oliver († 1348). No van tenir menor difusió els escrits de fra Francesc Eiximenis (1340-1410): el *Llibre dels àngels* va ser traduït al castellà per Miguel de Cuenca i Gonzalo de Ocaña (1434), i també al francès (abans del 1476). A aquest idioma va ser traduïda la *Vida de Jesuchrist* (abans del 1482). Existeixen dues versions castellanques del *Llibre de les dones*, la més moderna d'Alonso de Salvatierra, segons sembla (1541). Una sort semblant va tenir la *Menescalía*, de Manuel Dies, majordom d'Alfons el Magnànim, traduïda per Martín Martínez de Ampiez (Saragossa, 1495); la *Història del patriarca Joseph*, de Roís de Corella, passada al castellà per un anònim (1507), etc. Iniciada i tot la nostra decadència, l'*Spill de la vida religiosa* (1515) es va imprimir en castellà amb el títol d'*El deseoso* (Toledo, 1536), i les *Ordinacions palatines*, de Pere el del Punyalet, van ser traduïdes per Miguel Clemente i dedicades al príncep Carles (1564).

Entre els llibres catalans que més difusió van assolir a l'estranger, es compta el *Viatge al purgatori de sant Patrici*, de Ramon de Perellós (1398). N'hi ha una traducció provençal (1466), una altra de castellana (1600-1610) i una de tercera, d'O'Sullivan, llatina (1621).

Tampoc no es pot oblidar la gran fortuna d'Ausiàs Marc (1397-1459) en els segles XVI i XVII. El van traduir al castellà Baltasar de Romaní (1539), Jorge de Montemayor (1560) i Francisco Sánchez de las Brozas (1580), i al llatí, Vicent Mariner (1633). El va parafrasejar Boscà, i en pren comparacions Garcilaso de la Vega. El bisbe d'Osuna, Honorat Joan, preceptor del príncep Carles, n'explica les belleses al seu reial deixeble. Es comenta Ausiàs Marc en públiques lectures i se'l col·loca per sobre del Dant i de Petrarca. El cardenal Granvelle porta sempre a sobre un exemplar del poeta valencià, a qui imiten Montemayor, Diego Hurtado de Mendoza i Gutierre de Cetina. L'admiren i l'elogien Fray Luis de León, Herrera, Lope de Vega, Quevedo, Manuel de Faria e Sousa, etc. S'imprimeixen edicions i traduccions d'Ausiàs Marc a Valladolid (1555), Sevilla (1535), Saragossa (1562), Madrid (1579) i Tornon (1633).

Es dona el fet curiós que unes quantes obres d'origen no català van ser conegudes i aprofitades a Castella a partir de la seva versió catalana. Així va ocórrer amb la *Cirurgia* de fra Thierrí, traduïda al català per Guillem Corretger, amb el *Libre que feu Macer de les herbes quina virtut han*, amb el *Libre de cuina* de Rupert de Nola —l'edició castellana del qual, del 1525 (Toledo), prové de la catalana del 1520 (Barcelona)—, etc. I no solament això, sinó que alguns clàssics llatins van penetrar a Castella per idèntic camí. La versió de l'*Agricultura* de Palladi, feta per Ferrer Saiol (1380), va ser portada al seu torn al castellà, i formava part de la biblioteca del marquès de Santillana. La traducció del Valeri Màxim per Diego de Lombràña (1433) no arrenca de l'original llatí, sinó del text català d'Antoni Canals (1395), etc.

El caràcter expansiu de la literatura catalana es manifesta en un altre aspecte: en el nombre d'estrangers de llengua que hi van col·laborar, perquè fins al segle XVI en les seves relacions amb Castella van concedir a la nostra literatura la part predominant.

Al segle XIV, els poetes catalans, quan no escrivien en català o en catalanoprovençal, ho feien en francès (Guillem de Torroella, l'anònim de *Fronchino e Brizonna*, Jaume Escrivà). La producció castellana no influeix sobre la nostra, però la nostra influeix sobre la de Castella. Des de principis del segle XV, aquesta influència passa de literària a lingüística. Molt abans que cap català produís en castellà, Enric de Villena va escriure en català *Los treballs d'Hèrcules* (1417). Mentre Lleonard de Sors, Joan Escrivà i Bernat Fenollar només donaven alguna cobla en la llengua de Castella, en la de Catalunya escrivien, de manera exclusiva, els aragonesos Martí Garcia, Roderic Dies, Manuel Dies i Pere Navarro, i el navarrès Francisc de Mèscua. I a la producció bilingüe (catalana i castellana) d'un altre navarrès, Valtierra, correspon la quadrilingüe (catalana, italiana, castellana i francesa) del barceloní Romeu Lull († 1484). Només molt entrat el segle XVI, se'n ofereix l'assimilació d'un català a la literatura castellana, Joan Boscà Almogàver (Boscán, 1495-1542), com mig segle abans s'havia operat la de Garret (Il Cariteo, 1445-1515) a la literatura italiana.

Notes distintives. Caràcter nacional

Patriotisme positiu. Textos de Jaume I (1264) i Cerverí de Girona (1276). Muntaner (1325-1335), el gran nacionalista

Estudiat el procés constitutiu de la literatura catalana, vegem-ne les notes distintives. N'hi ha dues: l'una, inherent —caràcter nacional— a l'essència del seu esperit; l'altra, condicionada —aspecte medieval— a les circumstàncies històriques del seu desenvolupament.

On no existeix una literatura nacional, la vida nacional és imperfecta. Perquè una literatura tingui caràcter, no cal ni n'hi ha prou que s'hi comptin grans escriptors, però és indispensable que aquests sàpiguen traduir enèrgicament l'ànima de la nació.

L'íntim sentiment de solidaritat, que s'anomena esperit nacional o patriotisme, existia a Catalunya, com ja hem vist, en temps dels Berenguers, però feia falta l'aparició de la literatura en llengua vulgar perquè es pogués expressar, com realment va passar, en tota la seva ingènua fermesa.

El patriotisme té dues manifestacions complementàries, una de positiva i una altra de negativa. Aquesta és l'antipatia a l'estranger; aquella, l'amor als tres principis constitutius de tota nació-estat: el territori, els habitants i les institucions

—incloent, en segon terme, els habitants, perquè existeixen en ells i per ells totes les condicions intel·lectuals, morals i materials que es resumeixen en la paraula cultura. Fora inacabable, per l'abundància de materials, recollir en la nostra literatura tots els testimonis de l'esperit nacional. Ens hem d'acontentar amb adduir-ne alguns dels més característics.

Jaume I, el més il·lustre de tots els catalans i el més català de tots els nostres reis, va pronunciar aquest ardent elogi de Catalunya (1264), en to de retret a la noblesa d'Aragó capitanejada per Eixemèn d'Urrea:

E, fe que devem a Déu, pus aquels de Cathalunya, que és lo meylor regne d'Espanya, e-l pus honrat, e-l pus noble —per ço car hi ha quatre comtes, ço és lo comte d'Urgell, e-l comte d'Ampúries, e-l comte de Fois, e-l comte de Paylàs, e ha-y richs hòmens, que, per 1 que aquí n'aja, n'a IIII en Cathalunya, e, per 1 cavaller, n'a en Cathalunya v, e, per 1 clergue que ací haja, n'ha x, e, per 1 ciutadà honrat, n'a en Cathalunya v— e, pus aquels de la pus honrada terra d'Espanya no-s volgren guardar en dar a Nos del lur, vosaltres que tenits nostra honor [...] bé-ns deuriets ajudar.²⁰⁴

Cerverí de Girona, en el seu *Plant d'En Ramon de Cardona* († 5-VI-1276), és el primer poeta que apostrofa Catalunya:

Catelunya! la mortz qui-l vos sostrays
 A vos e tots los vostres trop mermatz.
 Perdut avetz molt mays que no us cujatz!
 [...]
 Mas mortz no pot mays nuyll hom aucir
 C'als Catalas lays tans de marrimenz.
 A pauc le dirs no-m fay xazer las dens.²⁰⁵

L'esperit català arriba a la seva apoteosi en la *Crònica* de Muntaner. Per a Muntaner, és Catalunya la nació més rica del món:

E negú no-s pens —diu— que Catalunya sia poca província, ans vull que sàpia tot hom qu-en Cathalunya ha comunament pus rich poble que negú poble que yo sàpia ne haja vist de neguna província, si bé les gents del món la major part los fan pobres. Ver és que en Cathalunya no ha aquelles grans riqueses de

204. *Chronica o comentaris del gloriosissim e invictissim rey En Jacme Primer*, ed. a cura de Marian Aguiló, Barcelona, Àlvar Verdaguer, 1873, p. 409.

205. «Catalunya!: la mort que us el va sostreure us ha afeblit molt a vós i a tots els vostres. Heu perdut molt més que no us penseu! [...] Però la mort no podrà matar a ningú més que als catalans deixi tanta tristesa. Només dir-ho gairebé em fa caure les dents». Editat per Jaume MASSÓ TORRENTS, «Dos plants inèdits den Cerverí de Girona», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. III (1909), p. 256.

moneda de certs hòmens senyalats, com ha en altres terres, mas la communitat del poble és lo pus benenant que poble del món, e aquí viuen mills e pus ordonadament en llur alberch ab llurs mullers e ab llurs fills que poble qui al món sia.²⁰⁶

I parlant de les festes amb què Jaume el Conqueridor va obsequiar el seu gendre, Alfons el Savi, a Montpeller, diu:

e no us pensets que sia poch ço que costà al rey d'Aragó e a sos fills aquest feyt, ans vos promet que montà a tant, que tota Castella no ho poria pagar de quatre anys.²⁰⁷

Muntaner jutja els catalans «los pus subirans ballesters del món»,²⁰⁸ i afirma que «ab alegre e ab goig van a la batalla, axí com totes altres gents hi van per força e ab gran temor».²⁰⁹ L'entusiasme que sentia Muntaner per la llengua catalana ja l'hem ponderat. La seva expressió *lo bell catalanesch* val per *la douce France* de l'èpica carolíngia.

Però, abans de tot, Muntaner és el lleialista per excel·lència. Fora interminable recollir tots els seus elogis de «cell qui fo més amat de totes gents, axí dels seus sotmesos com d'altres estranyes e privades gents que rey que hanch fos, que aytant com lo món dur se dirà lo bo rey En Jacme d'Aragó»;²¹⁰ del seu fill, Pere el Gran, «qui altre Alexandri fora estat e·l món, si sol[s] deu anys hagués més viscut»;²¹¹ de Jaume II, de Frederic III i de tots els altres prínceps de la casa de Barcelona.

La fidelitat dels catalans —«les pus leyals gents a lur senyors que al món sien»— ningú no la va traduir ni la va raonar com el cronista en aquell bellíssim capítol en què palpita tot el goig de la vida nacional:

Certs siats que·ls bons senyors ajuden molt a fer llurs vassalls bons: sobre tots senyors ho han aquells del casal d'Aragó, que no us diré que sien senyors

206. *Crónica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 57.

207. *Crónica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 48.

208. *Crónica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 260.

209. *Crónica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 104.

210. *Crónica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 15.

211. *Crónica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 291.

de llurs vassalls, que enans són llurs companyons. Que qui bé pensa los altres reys del món com estan cars e crus llurs vassalls, e-s pensa hom los senyors del casal d'Aragó quantes gràcies fan a llurs sotsmesos, la terra deurien besar qu-ells calciguen. E si me demanen: —En Muntaner, quines gràcies conexets vós que fan los senyors del casal d'Aragó més a llurs sotmesos que altres?— Jo us ho diré: la primera gràcia és que tenen los richs hòmens, prelats, cavallers e ciutadans e hòmens de viles e de masies mills en veritat e en dretura que neguns altres senyors del món. Encara, que cascú se pot fer major rich hom que no és que no ha paor que contra rahó e justícia li sia neguna res, demanat ne llevat: ço que no és axí dels altres senyors del món; per què les gents de Cathalunya e de Aragó viuen pus alts de cor, com se veuen poblats axí a llur guisa, e nul hom no pot ésser bo d'armes si no és alt de cor. E axí mateix encara han ab ells aquest avantaje, que cascú pot parlar ab ells aytant com se meta en cor que parlar hi vulla, e aytantes hores ells escoltaran graciosament e pus graciosa li respondran. E de altra part, si un rich hom, o cavaller, o hom de vila qui honrrat sia vol maridar sa filla e requer a ells que li facen honor, que hi yran e li faran honor a la esgleya o lla ont los plàcia. E aytal matex se fan, si negú mor o de negú volen fer aniversari, que axí hi van com farien a llurs contirals, e d'açò no-n façats compte de altres senyors del món. Ítem part açò, a les grans festes faran convit a tota bona gent, e menjaran en presència de tots e lla hon tots aquells qui hauran convidats menjaran, ço que altres senyors del món no fan. E de altra part, que si rich hom, cavaller, prelat, ciutadà ne hom de vila, pajès ne altre natural llur los tramet fruyta o vi ne altres coses, que sens dupta ho menjaran; encara, pendran en llurs castells, viles, llochs o alqueries llurs convits, menjaran de tot ço que-ls facen apparellar, e durmiran en les cambres que-ls hauran endreçades. E de altra part, que cavalquen tots dies per les ciutats o viles e llochs, e-s mostren a llurs pobles; e si un hom o fembra pobre los crida, que tiraran la regna e-ls oyran e-ls daran tantost consell a llur necessitat. Què us diré? Que tant són bonhòmens e graciosos a tots llurs sotsmesos, que llonga cosa seria de escriure, e per ço los llurs sotmesos són enflamats de llur amor, que no temen mort per exalçar llur honor e senyoria, ans en res no guarden pont ne palancha, ne temen a sofferir fret ne calor ne nul perill; per què Déus creix e millora en tots feyts els llurs pobles, e-ls dona victòria e farà d'aquí avant, si a Déus plau, sobre tots llurs enamichs.²¹²

Elogis oratoris de Catalunya. El de Martí I (1406). El de Joan Margarit (1454)

N'hi hauria d'haver prou amb la *Crònica* de Muntaner per afirmar el caràcter nacional de la literatura catalana. Però és que, a més a més, aquesta posseeix un gènere nacionalíssim, desconegut entre les seves germanes: l'oratória política. Convindrà adduir-ne algun exemple.

212. *Crónica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 41-42.

Martí l'Humà acabava amb el paràgraf següent la seva *Proposició* (discurs del tron, en diríem ara) a les Corts catalanes de 1406-1410, que, reunides a Perpinyà, van acabar a Barcelona:

Per què per conclusió de nostres paraules vos volem dir un acte fort virtuós que·l senyor rey nostre besavi [Jaume II] feu quant tremès lo senyor rey nostre avi [Alfons el Benigne] en la conquesta de Cerdenya [1323]; lo qual, tinent la bandera nostra reyal en les mans, li dix aquestes paraules: —«Fill, jo us do la bandera nostra, antiga, del principat de Cathalunya, la qual ha un singular privilegi, que és ops que guardets bé, lo qual privilegi no és res falsificat ne improvat, ans és pur e net e sens falsia e màcula alcuna e bullat ab bulla d'or; e és aquest, ço és, que null temps en camp on la nostra bandera reyal sia stada jamés no fo vençuda ni desbaratada; e açò per singular gràcia de nostre senyor Déu e per la gran feeltat e naturalesa de nostres sotsmeses.» E per aquesta rahó podem atribuir a vosaltres ço que dix Július Cèsar, vinent de la conquesta d'Alamany, als seus sotsmeses: «Alçats, alçats les vostres banderes, car dignes sots d'haver la senyoria de Roma.» —Axí u recita Lucà en lo primer libre seu *De les batalles*. Bé, donchs, podem dir a vosaltres: Alçats, alçats les vostres banderes, car dignes sots de possehir lo principat de Cathalunya.²¹³

Mig segle més tard, el 1454, el bisbe d'Elna Joan Margarit —contestant la *Proposició* de l'infant Joan, lloctinent del seu germà, el rei Alfons el Magnànim, a les Corts de Barcelona— fa el més eloqüent i entusiasta panegíric de la nació catalana:

Aquesta és aquella ja beneventurada, gloriosa e fidelíssima nació de Cathalunya, qui per lo passat era temuda per les terres e les mars; aquella qui, ab sa feel e valent spasa, ha dilatat lo imperi e senyoria a la casa de Aragó; aquella conquistadora de les ylles Balears e regnes de Maylorques e de València, lençats los enemichs de la fe cristiana; aquella Catalunya qui ha conquistades aquelles grans illes de Itàlia —Sicília e Sardenya—, las quals los romans, en llurs primeres batalles ab los cartaginesos, tant trigaren conquistar, e en les quals arbitraven gastar gran e la mayor part de llur stat; aquella qui aquelles vetustíssima e famosíssima Athenes, d'ont és exida tota la elegància, eloqüència e doctrina dels grechs, e aquella Neopàtria havia convertides en sa lenga cathalana, aquella Cathalunya qui diversos reys vehins, de França e Spanya e altres, ha rots, fugats e perseguits e mesos a total estermi; aquella Cathalunya que, sots rey En Pere, lavors regnant [1284], se és deffesa contra tots los prínceps del món, cristians e moros, los quals tots li foren enemichs. Per los quals e altres singulars mèrits, que comptar seria superfluitat, aquell bon rey En Martí, en la Cort de Barchino-

213. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, vol. v: *Cortes de Cataluña. V (Comprende la primera parte de las de 1405 a 1419)*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1901, p. 33-34.

na, coronà la dita nació e li apropià, per les sues singulars fidelitats, aquell dit del salmiste: *Gloriosa dicta sunt de te, Cathalonia*.²¹⁴

Patriotisme negatiu. Paraules de Jaume I (1231, 1248, 1264), d'Alfons el Benigne (1339) i de Pere el Cerimoniós (1347). Textos de Muntaner (1322), Frondino e Brizona (1389-1402) i Turmeda (1405)

Al costat d'aquest aspecte positiu, el patriotisme en té un altre de negatiu, d'odi, o si més no de menyspreu cap a l'estranger, l'expressió del qual tampoc falta en la nostra literatura. Hi abunden els textos allusius —en aquest sentit— als nostres veïns d'Occident; però, a fi que tinguin major força els adduïts aquí, em limitaré a recordar paraules autèntiques dels monarques Jaume el Conqueridor, Alfons el Benigne i Pere el Cerimoniós.

Exposant Jaume I al rei Sanç el Fort de Navarra el seu pla de campanya contra Castella (1231), pronuncia les paraules següents:

Los castelans són de gran ufana e erguylloses, e combatran-se ab Nos, e aquí no ha enbarch que la batayla no sia, e ab Déu vençrem-la, car Nos tenim dret e éls tort. E pus vençuts los hajam en camp, les aldees de Castela són totes menys de vall e de mur, e entrarà hom per elles, axí con hom faria per ı camp e barrejar-les-em.²¹⁵

Alguns anys després (1248), discutint amb els ambaixadors d'Alfons el Savi, i cansat de sentir-ne les exigències, replica, rabiós:

No ha hom al món que vosaltres no fésets exir de mesura, per ço can fets totes les coses ab erguył, e cuydats-vos que tot ço que vós volets deja hom fer.²¹⁶

En una altra ocasió (1264), el Conqueridor increpa els aragonesos amb aquest apòstrofe:

Gran maraveyla-ns donam de vosaltres, car sots dura gent d'entendre raó.²¹⁷

214. José COROLEU É INGLADA i José PELLA Y FORGAS, *Las córtes catalanas. Estudio jurídico y comparativo de su organización y reseña analítica de todas sus legislaturas, episodios notables, oratoria y personajes ilustres, con muchos documentos inéditos*, Barcelona, Imprenta de la Revista Histórica Latina, 1876, p. 406-407.

215. *Chronica o comentaris del gloriosissim e invictissim rey En Jacme Primer*, ed. a cura de Marian Aguiló, Barcelona, Àlvar Verdaguer, 1873, p. 196.

216. *Chronica o comentaris del gloriosissim e invictissim rey En Jacme Primer*, ed. a cura de Marian Aguiló, Barcelona, Àlvar Verdaguer, 1873, p. 370.

217. *Chronica o comentaris del gloriosissim e invictissim rey En Jacme Primer*, ed. a cura de Marian Aguiló, Barcelona, Àlvar Verdaguer, 1873, p. 408. El passatge en qüestió el va citar Joan Maragall

Trobant-se a València Alfons el Benigne amb la seva segona esposa Elionor de Castella (1329), Guillem de Vinatea, portaveu de tots els ciutadans, va anunciar al rei que aquests no estaven disposats a reconèixer la concessió de senyorijs a l'infant Ferran (fill d'Elionor), ja que això anava en perjudici de la ciutat, del regne i dels seus habitants, i el va amenaçar amb el motí si no rectificava el seu acord:

E hoint aquestes paraules, lo senyor rey nostre pare —diu Pere el Cerimoniós— dix a la reyna: —Ha, reyna! Açò voliets vós hoir?—. E ella, tota ayrada, plorant, dix: —*Señor, no consentiría el rey Don Alfonso de Castilla, hermano nuestro, que él no los degollase todos*—. E lo senyor rey respòs: —Reyna, reyna, el nostre poble és franch, e no és axí subjugat com o és lo poble de Castella; car ells tenen a Nos com a senyor, e Nos a ells com bons vassalls e companyons.²¹⁸

Sortia de Saragossa el rei Pere el Cerimoniós, acompanyat de Bernat de Cabrera (1347), disposat a revocar per la força el privilegi de la unió, que per la força s'havia vist obligat a concedir als nobles aragonesos. I anaven ja cap a la frontera de Catalunya:

E com fom a vista de Fraga —conta el rei en la seva *Crònica*—, mossèn Bernat de Cabrera nos dix: —Senyor, veets aquell loch?—. E Nos [li] diguem: —Hoch—. —Donchs de Cathalunya és—. E Nos en aquella hora diguem: —O, terra beneyta, poblada de leyaltat! Beneyt sia Nostre Senyor Deu, qui·ns ha leyxat exir de la terra rebella e malvada!²¹⁹

Però, com era d'esperar, els que van merèixer l'antipatia del nostre poble no van ser només aragonesos i castellans. Muntaner era irreconciliable enemic dels comuns italians, especialment de Gènova, i per això, en el *Sermó sobre·l passatge de Sardenya* (1322), aconsella a l'infant Alfons que no els permeti ni tan sols trepitjar el sòl de l'illa:

D'una cosa, Senyor, vos remembre, si us play,
 Qu'en oblit no metats ayçò que vos diray:
 Que nul hom de comuna no llexets say ne llay
 En castell ne en vila —et no me'n callaray—
 Car no sàubon qu·és fes; perquè llur cor veray
 No seria jamays; perquè no esclariray

a la conferència llegida a la Lliga Regionalista el juny del 1908 («El rei En Jaume», a *Obres completes*, vol. I, Barcelona, Selecta, 1960, p. 819b).

218. *Crònica del rey d'Aragó En Pere IV lo Cerimoniós ó del Punyalet*, ed. a cura de Josep Coroleu, Barcelona, Impr. La Renaixensa, 1885, p. 46.

219. *Crònica del rey d'Aragó En Pere IV lo Cerimoniós ó del Punyalet*, ed. a cura de Josep Coroleu, Barcelona, Impr. La Renaixensa, 1885, p. 193.

Mas de llurs malvestats que-n en mon temps vist hay.
 C-al sant rey vostre payre han fayt mant foll assay
 E-l sant rey rey Fraderich metéron en esmay,
 C-ab cuberta de lladre fan tota res —so say—
 E recobrerón Mònech, de què foren tuyt gay.
 A tuyt vostre sessor ne féron d'on se tray,
 Que ser Déus los carvendrà; que d'als en mon esglay,
 Mas de llur fals presich, de què no ix jamay,
 Mas no fes abaya, et éls no y trobaray.²²⁰

L'anònim autor de *Fronдино e Brizona* (1399-1402) retreu als francesos el seu orgull, motiu pel qual, tot i que enamorat de la llengua francesa, escriu en català el seu poemeta:

Si tot francès a bel lengatge
 No-m pac en re de son linatge,
 Car son erguylós ses mercè,
 E-z erguyll ab mi nos cové,
 Car entre-ls francs humils ay après;
 Perqu'eu no vull parlar francès.²²¹

Anselm Turmeda, al contrari, desfoga el seu menyspreu i la seva ira contra el Sacre Imperi Romanogermànic, al qual, en una de les seves *Profecies* (1405), augura grans revessos:

Tu, vil putana,
 o Alamanya,
 ab gent estranya
 vinent de Roma,
 après la coma,
 seràs vençuda.
 Desconeguda
 has la teu mare,
 qui a ton pare
 donà potença.
 Per tal ofensa
 gran vituperi
 rebrà l'Imperi

220. *Crónica catalana de Ramon Muntaner: Texto original, y traduccion castellana, acompañada de numerosas notas por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Impr. de Jaime Jepús, 1860, p. 521.

221. Aquest fragment no correspon a *Fronдино e Brizona*, sinó al relat trescentista *Frayre de Joy e Sor de Plaser*, d'autor desconegut. Regularitzem el text a partir del que presenta Paul MEYER, «Nouvelles catalanes inédites», *Romania*, vol. 13, núm. 50-51 (1884), p. 275, d'on el devia prendre Nicolau.

per clerecia,
 car en cell dia
 ab les colones
 les teus corones
 metran per terra,
 e faran guerra
 fins a les portes,
 e les gents mortes
 corrompran l'ayre.
 De l'Emperayre
 seràs privada,
 desmaridada
 vint-e-dos mesos.²²²

Gèneres nacionalíssims (cròniques, oratòria política). L'element històric en els gèneres imaginatius

Si nacional és la literatura catalana, perquè sent i expressa de meravella el patriotisme català, no ho és pas menys per altres conceptes. No hi ha gèneres literaris més nacionals que els constituïts per la nostra política i, especialment, per les nostres grans cròniques, comparables a tota una epopeia. El gloriós esforç dels catalans durant dues centúries i mitja; el fet d'arrençar del poder musulmà els regnes de Mallorca, València i Múrcia, amb Jaume el Conqueridor; l'alliberament de Sicília del jou angeví, i la victòria sobre el poder immens de França i del papat en nou anys dignes, per la seva tensió èpica, de les gestes alexandrina i napoleònica, sota el cavalleresc Pere el Gran; el fet de devastar Anatòlia, Macedònia i Tràcia, i establir-se a l'Àtica i Beòcia, amb els terribles almogàvers, assot dels turcs i dels grecs; la conquesta de Sardenya i Còrsega; les inacabables lluites contra Venècia, Gènova i Castella, alhora que la propagació de la nostra llengua i el desenvolupament del nostre comerç. Heus aquí el que viu i palpita en les nostres cròniques, en l'estil solemne i lapidari del franc i liberal conquistador, en l'estil sec i eixut de l'imparcialíssim Desclot, en l'abundant i càlid de l'entusiasta Muntaner, en el recarregat, a vegades, i habilíssim sempre, de Pere el Cerimoniós.

I no sols això. En la nostra literatura, no solament el gènere més nacional és el més important, sinó que —exemple únic, potser— aquesta difon la seva saba al gènere imaginatiu, a la novella cavalleresca. Desclot reviu en el *Curial e Güelfa*, i Muntaner en el *Tirant lo Blanch*. La llegenda de l'emperadriu alliberada pel comte de Barcelona, amb què s'inicia la *Crònica* de Desclot, és perfectament reconoscible entre les primeres aventures del *Curial*, que narra també el desafiament

222. Ramon d'ALÓS MONER Y DE DOU, «Les profecies d'en Turmeda», *Revue Hispanique*, vol. XXIV (1911), p. 480-496.

de Bordeus i s'emplena, completament, del llegendari prestigi de Pere el Gran. D'altra banda, Tirant, amb tot el seu llinatge de Roca Salada, així que arriba a Constantinoble, ja no és sinó la poetització de Roger de Flor amb els almogàvers: iguals són les honres que se li tributen, iguals les preeminències que se li concedeixen, igual la precària situació en què troba l'Imperi, iguals les derrotes que la seva poderosa espasa infligeix als turcs. En el fons imaginatiu de moltes obres, influeix, així mateix, la història pàtria, com en *Lo somni* de Bernat Metge, en el *Purgatori* de Ramon de Perellós, en l'*Spill* de Jaume Roig, etc. Fins i tot prescindint d'entrellaçaments històrics, es tradueixen a qualsevol idioma novel·les com el *Tirant*, tractats filosòfopolítics com *Lo regiment de prínceps*, i no se n'esborrarà l'ambient de catalanitat que els circumda. Es pot fer una ponderació més gran del caràcter nacional de la nostra literatura?

Letargia de la nostra literatura al començament del segle XVI. Causes

Nascuda la literatura catalana al segle XII, acaba el seu procés constitutiu al XIV, i abans d'obrir de bat a bat les seves portes a les aures del Renaixement —que havia pressentit molt aviat—, cau en letargia i queda latent sota una decadència tan soporífera que en queda reduït l'interès a l'aspecte bibliogràfic.

L'estancament de la nostra literatura al segle XVI va obeir a dues menes de causes: literàries i polítiques. En l'ordre literari, va continuar aferrada encara als vetustos motllos provençals, quan el corrent general del gust anava, des de feia temps, per un camí molt diferent, o va trencar-hi bruscament, amb aquests i amb el geni de la llengua, tirant-se als braços d'un gongorisme pregongorià, que feia la producció turmentada, cerebral i incomprendible al poble. En l'ordre polític, la pèrdua de la nostra independència nacional, o més ben dit —ja que aquesta va subsistir fins a l'any 1714— la *capitis diminutio* que hi representa la pèrdua de la direcció de l'Estat. Es van enfonsar també, per un motiu similar, les literatures provençal i galaicoportuguesa. Gràcies al fet de posseir, en canvi, el suport d'uns estats independents i poderosos, van triomfar les literatures francesa, italiana i castellana. Així, van confirmar totes, vencedores i vençudes, la sentència de Nebrija: *la lingua sigue al imperio*.

Caràcters de l'edat mitjana. Religiositat. Caràcter predominantment pràctic i extern del cristianisme medieval. Conseqüències

Per això, doncs, se'ns presenta per al nostre estudi la literatura catalana com a essencialment medieval. Per comprendre-la, cal penetrar en l'estudi de l'esperit d'aquells segles, tan diferent dels nostres dies. Religiositat i irreflexió són les dues notes característiques de l'edat mitjana.

En els seus primers temps, el cristianisme va ser, tant o més que un dogma i un culte extern, una moral rigorosíssima —en són testimoni els cànons d'Elvira (300).

Modernament, descuidat el culte, assimilada la moral cristiana a l'ètica universal, el cristianisme s'imposarà, abans de tot, com un dogma. Al contrari, l'edat mitjana coneix, d'una banda, molt rudimentàriament les veritats dogmàtiques, i de l'altra, busca en pràctiques externes, més que en la puresa moral, els mitjans de salvació.

Fins a finals del segle XIII, el cristianisme té un profund arrelament en la consciència individual, i domina completament en la vida pública. Els cavallers, la gent de món, acostumen a oir missa cada matí, compleixen amb regularitat les abstinències i els dejunis prescrits, prenen part en romiatges i croades, fan quantiosos llegats als monestirs, funden esglésies i beneficis... Però tot allò els és compatible amb una vida de luxúria i de criminals violències.

L'heroi d'una gesta francesa, Raül de Cambrai, el dia de Divendres Sant destrueix pel foc una ciutat, en fa cremar tots els habitants, fins i tot unes indefenses monges, però retrocedeix davant la idea de contravenir la vigília menjant carn. Muntaner refereix el miracle esdevingut quan cert almogàver de Sogorb es disposava a cometre una transgressió similar la vigília de Nadal. En canvi, vanament esperaríem un altre miracle que fes detenir el braç criminal de la soldadesca, quan es lliurava a l'incendi, a la violació, al pillatge i a l'assassinat.

Traspasat el llinar del segle XIV, l'arrelament del cristianisme defalleix una mica en la consciència individual, però, com que no en minva el domini en la vida pública, es dona el singular contrast d'obres fonamentalment escèptiques —com ara la *Disputació d'en Buch ab son cavall* (segle XIV), *Lo somni*, de Bernat Metge (1398), o *La disputació de l'ase* (1417), de Turmeda—, que revesteixen aparença cristiana.

El cas de Turmeda és, en particular, notable. Totes les seves obres catalanes, el saber catòlic de les quals ha enganyat la majoria de comentaristes, van ser escrites quan ja l'autor, abandonada la seva antiga religió, es feia dir a Tunis 'Abd Allāh ibn 'Abd Allāh. Això ens ha de posar molt en guàrdia a l'hora d'estudiar la producció dels segles XIV i XV. El cristianisme, fins i tot per als qui no hi creien, era en aquella època un lloc comú, com en la nostra ho són els conceptes de justícia, llibertat o progrés. El segell del cristianisme podia ser merament formal, però era indispensable, semblant al segell de correus que ara franqueja —externament però necessàriament— tots els escrits, també els de censura o difamació per al monarca que n'ostenta l'efígie.

En els esperits superiors (Francesc d'Assís, Ramon Llull), la religió va assumir la forma del més pur misticisme, de l'amor més íntim a Déu, i va ser determinant d'accions i escrits de la més alta bellesa. En les classes poderoses, el temor a l'eterna condemna va excitar la caritat i va produir innumbrables fundacions reparadores, en part, de les misèries i violències de l'època. Als pobres i desheretats els proporcionava paciència i resignació la idea de la germandat de Jesucrist i l'espe-

rança d'una futura glòria. D'aquí ve que aquella època —la més dura per a les classes humils— sigui la menys fecunda en revoltes socials.

Irreflexió. Resultats. Conformisme social. Manca de sentit històric. Fatalitat de l'amor. Apriorisme científic

Els homes d'aquells segles no atorguen a la reflexió la part que nosaltres li atorguem. Els homes no s'observen, viuen espontàniament, com els nens. Per això no tenen del món físic ni del social la idea de regularitat que en els pobles moderns crea el predomini de la raó. Veuen sovint com l'Església, els monarques i les corporacions concedeixen —per causes purament subjectives— exorbitants privilegis, i esperen que així mateix un capriciós miracle suspengui a cada moment l'acció de les lleis naturals. D'aquesta irreflexió arrenca també la idea —sentiment, potser, millor que idea— tan característicament medieval d'invariabilitat. Invariabilitat, permanència, quietisme absolut en el temps i en l'espai, en la ideologia i en la pràctica: veritable sistema de Ptolemeu de la consciència humana.

Al món material, limitat i estable, comprès entre la volta estrellada del cel i els profunds abismes infernals, correspon un ordre social estret i limitat. Ningú no protesta contra la societat tal com està constituïda; cap somiador no pensa a trastornar-la. Els més revolucionaris es limiten a lamentar que no s'observin amb rigor els principis sobre els quals descansa la societat, i totes les utopies s'encaminen a aconseguir aquesta salvadora observança —panacea universal—, com el *Blanquerna* de Ramon Llull i les ardoroses campanyes d'Arnau de Vilanova i Frederic III de Sicília. Per això són del tot alienes a la literatura medieval les més profundes inquietuds de l'esperit, les tràgiques incerteses metafísiques, els insolubles conflictes entre l'aspiració individual i la regla social, que tan melangiós encant presten a la literatura d'altres èpoques.

A aquest quietisme social correspon una mancança absoluta de sentit arqueològic. Així com els pintors no conceben per als personatges de les seves taules —es tracta d'assumptes bíblics, romans o del Judici Final— cap altra indumentària que la de la seva època, i els presten armes i arreus d'ús quotidià, de la mateixa manera els historiadors, novel·listes i poetes animen els personatges de l'antiguitat amb el caràcter i els sentiments dels seus contemporanis. En mans dels escriptors medievals, Hèctor és un cavaller com Rotllan; Helena, una duquesa grega; les Harpies, dimonis de l'infern; Cató, un asceta; Minerva, una santa verge, i Aristòtil, un pedant dels de *Barbara, Celarent...*

Per a l'edat mitjana, l'amor és una conseqüència ineludible de la bellesa física, a part de les simpaties que l'afinitat moral engendra. Per això es presenta sovint en la literatura —tot i que sense bussejar en les profunditats psicològiques— el cas de l'amor incestuós: la terrible lluita entre la passió del pare que s'enamora boja-

ment i inevitablement de la seva filla, perquè aquesta excedia en bellesa a totes les dones que havia conegut, i la consciència de la filla que, lliure de la ceguesa amorosa, veu el monstruós perill que l'amenaça i prefereix destruir la seva bellesa i exposar la seva vida a trencar de tal manera les més sagrades lleis de l'honor domèstic. Aquest és el tema de *La filla del rei d'Hongria*, de *La filla de l'emperador Constantí* i —substituint el pare pel cunyat— de *La comtessa leyal*.

Els medievals conceben la ciència com un tot global i definitiu. El mateix valor absolut que nosaltres donem a «saber ortografia» o «saber les quatre regles» té per a ells «saber medicina, astronomia o filosofia», i així creuen possible assolir la ciència universal, que d'altres han posseït i potser posseeixen. Els que es dediquen a l'estudi —curiosos com els nens i fàcils d'enganyar com ells— esperen ansiosos trobar en algun llibre ignot el secret suprem, la paraula màgica que enclogui tota la veritat i tot el poder.

En les ciències naturals, l'experimentació no pot triomfar sobre l'empirisme, que pacientment reuneix les nocions més bigarrades i inútils en indigestes enciclopèdies. En les ciències de l'esperit, reduït el camp de lliure investigació, la filosofia aplica el màxim esforç a subtilitzar sobre les conseqüències reals i possibles de principis —sempre aliens i sovint falsos— acceptats cegament com a veritats inconcusses. Així, dintre de les arts, com dintre de les ciències, s'estableix un ordre d'honorífica prelació, que dos cèlebres aforismes tradueixen i sancionen: *pictura est literatura laicorum, philosophia est ancilla theologiae*.²²³

Per tot això, la ciència medieval té un caràcter marcadament ocultista i supersticiós. Persegueix amb ardor la pedra filosofal, vol llegir en les estrelles l'avenir humà, i, presentant la naturalesa tota com un vast simbolisme, fa de la història natural una mitologia cristiana.

CONCLUSIÓ

Resum de la Introducció

Hem arribat ja al final del nostre estudi. Assenyalem, primer de tot, els elements constitutius del poble català i examinem la part que van tenir en la formació del seu caràcter. Els dos elements més importants ens ha semblat que són el romanisme i el cristianisme. Aquest, perquè va donar al nostre poble la sentimentalitat que encara el domina; aquell, perquè li va comunicar la llengua, i amb ella la forma externa de la seva poesia, a més d'un sens fi de preocupacions, creences, etc. Catalunya és, fonamentalment, un poble llatí i cristià. Ara bé, cristianes i lla-

223. «La pintura és la literatura dels llecs, la filosofia és la minyona de la teologia.»

tines ho són així mateix altres nacions. Aquests dos elements predominants van obrar, doncs, com a elements de la unitat entre Catalunya i tota la Romània. El semitisme —imposat sobretot com a valor cultural, transmissor de la saviesa hel·lènica— influeix una mica també en el lèxic i fins en la raça, cosa que ens diferencia de la Itàlia septentrional, d'Occitània i de França. L'empremta del germanisme franc, al contrari, que no s'esborrarà mai de la nostra història i de la nostra cultura, ens diferencia de la Itàlia meridional, de Castella i de Galícia-Portugal. Catalunya és, doncs, l'única regió de la Romània en què van operar successivament tots aquests elements, l'acció diferencial dels quals s'uneix al rastre que potser hi van deixar —en la llengua i en la mitologia popular— els incògnits pobles aborígens i els celtes.

Mentre actuen els més recents i contradictoris d'aquests elements —el semitisme i el germanisme franc—, les vicissituds històriques porten a la independència de Catalunya (segle x), que des de llavors té una llar pròpia per a la seva evolució, com estudiàvem en la segona part.

En la tercera part, hem vist que finalment el nou producte històric, després d'alguns segles de preparació i dos de laboriosa gestació, sorgeix a l'Europa medieval: el poble català. Ho examinàvem en el seu propi territori, com a estat i com a nació plenament conscient de si mateixa. La base i alhora el signe d'una tal consciència sembla que és la llengua catalana, l'origen i l'evolució de la qual hem assenyalat ràpidament. I, per fi, hem procurat indagar en el procés constitutiu de la literatura catalana i les seves notes particulars, que són: aspecte medieval —o sigui, religiós o irreflexiu— i caràcter nacional.

Simultàniament, hem resumit el moviment literari de Catalunya des de l'època romana fins a finals el segle XII, moment en què assistim a les seves primeres manifestacions en llengua vulgar —és a dir, en el que en podríem dir la prehistòria i la protohistòria de la literatura catalana.

Divisió cronològica de la literatura catalana. Breu idea del seu desenvolupament

La literatura catalana, tot i que figura ininterrompuda des del seu origen fins als nostres dies, no ofereix pas un desenvolupament homogeni, ni en la seva intensitat ni en el seu caràcter, motiu pel qual s'hi han d'assenyalar diverses èpoques i períodes.

Tanmateix, tota divisió és difícil. Els fets principals i característics es mostren amb relleu i oposició, però els secundaris, que s'hi han d'afegir per formar període, a mesura que ens hi aproximem, apareixen menys diferenciats i encara amb caràcters mixtos. Si el que es tracta de dividir és la producció literària, la dificultat és molt àrdua, per dos motius: perquè aquesta és un conjunt de gèneres, cadascun dels quals té la seva individual història, i perquè és un fet de cultura, les modalitats del qual varien amb l'educació i el gust personal. Per exemple, salta a la vista que

Romeu Sabruquera i Ramon Llull caracteritzen un període completament diferent del d'Ausiàs Marc i Roís de Corella. La diferència ja no serà tan marcada si comparem Bernat Oliver i Pere Marc amb Antoni Canals i Andreu Febrer. La dificultat pujarà de grau si intentem assenyalar entre tots dos períodes un límit cronològic, ja que, si ens referim a la prosa narrativa, el fixarem en Bernat Metge (1388), i si ens referim a la poesia lírica, hauríem d'endarrerir-lo fins a Jordi de Sant Jordi (fins al 1420). A més a més, contemporanis com van ser Antoni Canals i Francesc Eiximenis, les seves obres s'han d'estudiar en períodes diferents.

Pel que respecta als gèneres, al contrari, tota la producció neollatina medieval pot ser dividida com ho fa Gaston Paris amb la francesa.²²⁴ La literatura és o narrativa o didàctica (satírica), o lírica o dramàtica. A l'edat mitjana, aquests dos últims gèneres només són cultivats en vers. En els altres s'usa també la prosa. Per això és més científic seguir la classificació en gèneres que no pas adoptar-ne una altra de més còmoda, però menys exacta, atenta únicament a la forma externa. Cal distingir, així mateix, la literatura religiosa, obra exclusiva dels clergues, de la literatura profana, en què aquests també van participar, però les formes importants dels quals no els corresponen pas.

Tot agermanant les realitats que podríem anomenar estètiques amb les cronològiques, assajarem una divisió total del contingut de la nostra literatura. Com que arribem, al cap d'un aspre desert, als confins de la terra promesa, donem-hi, abans d'acabar, una ràpida ullada.

En la literatura catalana es distingeixen perfectament quatre èpoques:

I ÈPOCA: Orígens. Des dels concilis de Reims i Tours fins a Berenguer de Palazol (813-1150). Comprèn tot el nebulós període que s'estén des del 813, data dels concilis de Reims i de Tours, que ordenen traduir a la llengua vulgar les homilies dels sants pares i que es faci en aquesta llengua la predicació al poble, fins a la primera data certa de la nostra literatura.

Quant a la poesia profana, només posseïm una vaga al·lusió a les cançons d'Ot de Montcada (1040?). Als darrers anys d'aquesta època, es poden referir, potser, l'*Epístola farcida de sant Esteve*, el *Plant de la Verge Maria* i les *Homilies d'Organyà*.

II ÈPOCA. Desenvolupament i apogeu. I PERÍODE: Trobadoresc. Des de Berenguer de Palazol fins a Ramon Llull (1150-1272). Comença aquest període amb la secularització de la literatura artística. A mitjans del segle XII, la lírica dels trobadors provençals aconsegueix, amb Berenguer de Palazol (1135-1170), el cultiu propi a Catalunya. Els trobadors occitanocatalans formen una escola bastant de-

224. Gaston PARIS, *Manuel d'ancien français: La littérature française au moyen âge (s. XIe - s. XIVe)*, París, Hachette, 1888.

terminada, que es caracteritza per certes incorreccions de llenguatge —catalanisms— i, més encara, per la poca varietat de les formes mètriques i una major tendència cap als gèneres moral i narratiu. L'últim dels trobadors catalans pròpiament dits —entenent per tals els que recorrien les corts d'Occitània mantenint viu el contacte amb els pobles gal·lomeridionals— és Cerverí de Girona. Els poetes en llengua occitana que floreixen encara a Catalunya després de Cerverí han de ser anomenats, més que no pas trobadors, deixebles dels trobadors.

La prosa catalana neix en aquest període. Ho fa, en el gènere narratiu, amb la traducció que Pere Ribera de Perpejà [= Pere Ribera de Perpinyà] dona de la *Crònica d'Espanya* de Rodrigo de Toledo [= Rodrigo Jiménez de Rada] (1243) —i en el jurídic, amb la versió del *Fur de València* (1261).

En la literatura religiosa —que segueix les empremtes del període anterior i accepta la influència trobadoresca—, és un fet digne de tenir-se en compte la constitució de Jaume I a Tarragona (1234), que va ordenar recollir i cremar els textos vulgars de la Bíblia.

II PERÍODE: Nacional. Des de Ramon Llull fins a Bernat Metge (1272-1388). Aquest període es caracteritza pel sobtat i esplendorós desenvolupament de la prosa catalana, pel fet que la literatura aconsegueix la seva completa integració, i pel predomini que s'hi troba de les influències occitana, francesa i semítica.

La influència occitana, originària del període anterior, es continua manifestant —per la llengua, per les formes mètriques i per la tradició d'escola— en la poesia lírica durant tot el període, i en la narrativa fins molt entrat el segle XIV. La influència francesa adquireix sobre els gèneres narratius d'imaginació el domini que perd l'occitana, encara que no pas a partir dels seus propis elements, sinó com a vehicle de les llegendes bretones. Arriben al català, així mateix, per mitjà del francès, alguns autors clàssics (Tit Livi, Sèneca) i cristians (sant Agustí). La influència oriental es manifesta en els gèneres sapiencials (hebrea), al·legoricodidàctics (indopersa) i científics (aràbiga). Però hi arriben a través del llatí, per regla general.

De Ramon Llull, màxim poeta, no es conserva cap poesia profana trobadoresca, tot i que en va escriure. Els més sincers afectes de la seva ànima els transmeten les estances monorimes del *Desconhort*. La forma externa d'aquesta sublim elegia i d'altres obres lullianes col·loca Ramon Llull, amb Cerverí i Muntaner, entre els deixebles dels *trouveurs* francesos. Una tercera tendència, la popular, es manifesta en altres poesies —tot i que didàctiques— de Llull. Deixant de banda la figura de Llull, complexa i solitària, la lírica catalana no surt del marc assenyalat pels trobadors. El més genuí representant de l'escola de deixebles dels trobadors és un petit cançoner de Ripoll. A finals d'aquest període, es deixa sentir, tot i que només esbossada, la influència dels lírics francesos.

La literatura narrativa ens ofereix el total desenvolupament del gènere històric. A les escasses notes analítiques, sense cap valor literari, succeeixen les grans

Cròniques, perles de la nostra literatura, les cròniques menors i les històries generals. Abunden les traduccions estrangeres i, cap al final del període, comencen les clàssiques.

La influència francesa, o més ben dit francobretona, es manifesta potentíssima en els gèneres narratius d'imaginació, que dominen al segle XIV. Hi abunda la producció en vers —noves rimades—, però no hi és exclusiva.

En la literatura didàctica, Ramon Llull comença, a partir del 1272, la seva producció enciclopèdica, gràcies a la qual la llengua catalana és la primera entre les vulgars que serveix de verb a la filosofia. Pel mateix temps, amb traduccions i obres originals, Arnau de Vilanova obre una intensa literatura científica, al marge de la qual es cultiven també la màgia i l'astrologia, que donen origen a una llarga i interessant sèrie d'illuminats i profetes, continuada en el període següent.

Els moralistes prenen de Salomó i dels orientals, no solament el contingut de les seves obres, sinó la forma sapiencial i concisa, tant en prosa com en vers.

L'allegoria didàctica és duta a la perfecció, en prosa, per Ramon Llull, però més tard es cultiva en forma poètica, com en *L'arnès del cavaller*, de Pere Marc.

Juntament amb la literatura didàctica, adquireix un gran desenvolupament la satírica, tant en prosa com en noves rimades o en codolada.

L'antiguitat del parlament català, anterior a tots els d'Europa, porta el primer desenvolupament de l'oratória política a Catalunya. Dins el gènere, es destaquen amb gran relleu les figures de Jaume II i Pere el Cerimoniós, amb els seves arengues militars i les seves proposicions a les Corts. En els seus discursos, hi predomina, no obstant això, la pedanteria escolàstica i una recàrrega erudita bíblica i filosòfica.

La literatura religiosa ofereix en el gènere didàctic tres grans figures de prosistes, profundament genuïns: Llull, místic; Bernat Oliver, asceta, i Francesc Eiximenis, enciclopèdic.

Entre les obres narratives, dominen les traduccions de la Bíblia —oriündes del francès— dels evangelis apòcrifs i de molts autors eclesiàstics. La literatura lírica no s'aparta dels motillos profans.

Del drama religiós, els orígens del qual es troben en els elements dramàtics de la litúrgia, especialment dels cicles de Nadal i Pasqua, en tenim ja un testimoni el 1380, amb el *Misteri de sant Esteve* de la catedral de Girona. D'aquesta mateixa ciutat, de Mallorca, de València, de Lleida, etc., abunden les notícies d'altres misteris al segle XIV.

III PERÍODE: Clàssic. Des de Bernat Metge fins a la mort de Roís de Corella (1388-1500). Aquest període es caracteritza per la influència del gran triüvirat italià. Petrarca va ser conegut, per damunt de tot, per les seves obres llatines. La primera idea que se'n va tenir, doncs, va ser la d'un autor moralista i clàssic, no

pas la d'un líric. La seva influència en aquest últim aspecte es manifesta uns quants anys més tard, a partir de Llorenç Mallol i Jordi de Sant Jordi. Va ser menor la influència del Dant, tot i que la testimonien obres tan senyalades com ara el *Curial e Güelfa* i *La glòria d'amor* de Rocabertí. En darrer terme figura Boccaccio, de qui, amb tot, abunden les traduccions.

L'amplitud i la gràcia de l'estil italià van ferir vivament els nostres autors, que van anar a l'encaç dels nous models. Es va trencar, d'aquesta manera, amb la influència francobretona, però sense que desaparegués completament. A més a més, els italians no solament van influir pel seu propi valor sobre la literatura catalana, sinó també com a transmissors del classicisme llatí, com sigui que, encara que els textos clàssics havien penetrat a Catalunya des de feia molt de temps, només gràcies als italians van passar del terreny erudit a l'artístic.

En la poesia lírica s'inicia aquest període amb la instauració del Consistori de la Gaia Ciència (1393) i l'adopció de codis poètics derivats de les *Leys d'amor*. Per a aquesta escola d'origen tolosà —que no trenca pas amb la influència dels trobadors ni utilitza altres formes que les que els eren conegudes—, la poesia és un art material i mecànic, en el qual la fantasia i el cor tenen menys part que la reflexió i el cervell. Convé, amb tot, distingir-ne tres tendències gairebé exclusives. Correspon als regnes de Martí l'Humà i Ferran I (1396-1416) la tendència de tradició predominantment provençal i llenguatge arcaic, on dominen les obres morals i el misticisme eròtic. Les corts literàries d'Alfons el Magnànim i del príncep Carles de Viana (1416-1461) representen el triomf complet de la influència italiana, i especialment del petrarquisme, amb els noms de Jordi de Sant Jordi i Ausiàs Marc. Sobre alguns poetes menors, predominen les influències clàssica i dantesca o l'afició històrica. En les últimes dècades del segle XV, l'escola valentina, que es recrea en un llenguatge culte i llatinitzat, abandona els gèneres històrics i provençals i cultiva amb preferència els religiosos, al·legòrics i satírics, que obren camí al període següent.

En el gènere narratiu d'imaginació, se sobreposa a la novella bretona i oriental la italiana, introduïda a partir de la versió de *Valter e Griselda*, obra de Bernat Metge (1388). La novella catalana sorgeix de l'estrany consorci entre la novella sentimental italiana i la cavalleresca bretona, i presenta en la seva forma externa la barreja, no menys sorprenent, dels estils retòric i popular. Se n'ha d'assenyalar el realisme, que es tradueix tant en l'absència del meravellós com en el color local i històric.

La prosa històrica —estimulada amb un bon nombre de traduccions clàssiques i estrangeres— entra en una època de més gran amplitud, i amplia els seus límits en el temps i en l'espai. La crònica personal ascendeix a general i conserva les característiques tradicionals del gènere, o bé davalla a la categoria de simple dietari. Es tracta d'enllaçar la història pàtria amb la història universal.

En la literatura satírica, persisteix l'ús de l'apariat i de la codolada, procedents de l'anterior període, i s'ofereixen diversos monuments de gran vàlua (l'*Spill* de Jaume Roig, el *Colloqui de dues dames*). En contacte cada vegada més gran amb la literatura popular, acaben per assimilar-s'hi.

L'oratória política, sense perdre el caràcter erudit, augmenta en lirisme i disminueix en tòpics escolàstics amb Martí l'Humà i el cardenal Margarit. A finals del període, de totes maneres, el ràpid decaïment de les institucions parlamentàries la precipita a una franca decadència.

El drama profà té el seu origen en els cants dansats populars, que la lírica trobadoresca va acceptar (*dansa, balada*). Hi ha testimonis de danses executades *ad hoc* en les coronacions d'Alfons el Benigne, de Sibilla i de Martí l'Humà, que van ser l'immediat precedent de les representacions historicoal·legòriques tan abundants en el segle xv. Tot i que el nom amb què se les va conèixer —*entremesos*— indica que van començar per executar-se en àpats aparatosos (*entre-metz*), no van trigar a convertir-se en representacions ambulants, a les quals servien d'escena els carros triomfals o *roques*.

Els entremesos van formar part indispensable de totes les solemnitats cívi-ques —entrada de reis, etc.— a les ciutats de Barcelona i València. Atès el caràcter rudimentari i, més que altra cosa, plàstic del teatre profà medieval, se suposa que no hi degueren influir gens les traduccions clàssiques. Es va fer en català almenys una versió de les *Tragèdies* de Sèneca, la d'Antoni de Vilaragut.

La poesia religiosa segueix les mateixes evolucions que la profana, però conserva sempre un caràcter més tradicional. Sobresurt com a perla del gènere l'*Ora-ció* de Corella.

Els gèneres narratiu i didàctic —difícils de separar en la literatura religiosa— es conserven molt nacionals, encara que la influència italiana hi apareix des d'Antoni Canals. Abunden les traduccions eclesiàstiques i de la Bíblia, que s'arriba a imprimir íntegra (1478). Però no falten tampoc obres originals de gran transcendència, com ara el *Pecador remut*, de Felip de Malla.

L'oratória religiosa gira al voltant de sant Vicent Ferrer, que, a pesar de la seva influència i de la seva indubtable cultura, es manté en un to catequístic, popular i pràctic. Els deixebles procuren imitar-lo. Però després, un cop entrat el segle xvi, es deixa sentir la influència castellana, encara que sense apartar el sermó de la intel·ligència del poble.

Al segle xv, el drama religiós segueix la mateixa direcció transmesa fins llavors. El misteri més important és el de l'*Assumpta*, d'Elx, que encara avui es representa cada any. Els entremesos profans influeixen en el drama litúrgic, i donen origen als anomenats entremesos religiosos.

III ÈPOCA: Decadència. I PERÍODE: Desintegració. Des de la mort de Roís de Corella fins al Rector de Vallfogona (1500-1608). Del segle xvi al primer terç del

XIX, s'estén la decadència de la literatura catalana, època en la qual cal distingir dos períodes: el de la desintegració i el de la descomposició.

El període de desintegració comprèn tot el segle XVI. Minva la producció catalana, desapareixen gèneres complets, s'ensopeix l'esperit nacional i s'empobreix el llenguatge. La literatura catalana, que havia estat oberta a totes les influències, que respirava tots els aires de la cultura, que no quedava endarrerida en la marxa cap al Renaixement, queda enlluernada llavors amb la glòria militar i política de Castella —a la qual obscurament però eficaçment collabora—, es tanca dintre de les fronteres i defuig tot contacte amb Europa. Desconeix el renaixement grecollatí, el segon renaixement italià, el gran renaixement francès, i sent una sola i abassegadora influència, la castellana.

La influència de la literatura castellana apareix a la segona meitat del segle XV a Catalunya amb algunes traduccions (Alfonso de la Torre, Clemente Sánchez, Pedro Ximénez, Diego de San Pedro), però és menor que qualsevol altra de les que concorren al país. Al segle XVI, diversos fets històrics, entre els quals es destaca la decadència del Mediterrani —bressol de la nostra prosperitat i grandesa—, porten l'hegemonia espanyola a Castella. L'antiga esplendor de Barcelona i de València, el comerç oriental de Mallorca, desapareixen. Disminueix el poder i la riquesa de les corporacions populars, i el monarca es converteix en estranger, precisament en el moment en què enrobusteixen la seva autoritat els corrents cesaristes de l'època. El país a què ha lligat la seva sort Catalunya, gràcies a entroncaments dinàstics i altres circumstàncies, és l'àrbitre d'Europa, alhora que produeix una literatura rica, variadíssima i de gust modern. És explicable, doncs, que la literatura castellana envaeixi tota la Península, tot i que es difon menys a Catalunya que a Portugal. Dins el domini català, Mallorca i Catalunya accepten la producció castellana, però en silenci, i no donen a la gran floració del *Siglo de Oro* més que un sol nom, el de Boscà, mentre que València en pocs anys queda assimilada per complet.

Durant gairebé tot el segle XVI, la literatura lírica —abstracta, pobra i conceptuosa—, tot i acceptar algunes formes mètriques castellanques i sentir, com més va més, la influència d'aquesta llengua, conserva encara la predominant tradició tolosanocatalana i la unitat literària i lingüística a tot el territori. Forma un veritable període de transició, que té el seu codi poètic en l'*Art de trobar*, de Francesc d'Olesa (1538). Seria inútil buscar-hi res d'original. Jordi de Sant Jordi, Ausiàs Marc i Corella, sobretot el segon, en són els models preferits. A finals del segle, el moviment poètic es reconcentra a Catalunya, on floreix Pere Serafí (1565), poeta de transició, influït per Castella, però que no oblida ni Petrarca ni Ausiàs Marc. Els últims imitadors i panegiristes d'aquest arriben als començaments del segle XVII i clouen el període.

El gènere històric, en vies de decadència des de Carbonell, es precipita ràpidament per aquest camí, al qual l'impulsa l'ensopiment de la consciència nacional i

la interrupció de l'activitat politicodiplomàtica de Catalunya. A despit de les històries generals de Viladamor (1585) i Pujades (1609), el més característic d'aquest període és l'aparició de la historiografia regional i local i dels estudis heràldics. A València, a Mallorca i a Catalunya, Beuter, Binimelis i Pujades fan les darreres temptatives en favor de la història en llengua catalana, però han de sucumbir a la prepotent expansió del castellà. El poemeta de Joan Pujol a la batalla de Lepant és un fet aïllat i sense transcendència.

La novella desapareix com a gènere al segle XVI, i només en queden unes quantes produccions aïllades, a les quals posa fi la traducció de *Pierres y Magalona* (1616). Continua la literatura didàctica, però sense cap valor artístic, i la satírica, especialment valenciana, se cenyeix a imitacions de Roig, Fenollar i Gassull. El teatre, a part dels entremesos allegòrics de les festes cíviques, queda reduït a algunes imitacions del castellà.

La poesia devota té molts conreadors, però cap de sobresortint, a causa dels certàmens religiosos, que, inaugurats al segle XV (1474), no s'interrompen durant tot el segle XVI. Amb aquests certàmens, fets en honor a determinats sants, potser s'ha de relacionar l'origen dels goigs.

La prosa religiosa —didàctica i narrativa— perd l'empenta que va tenir en els segles anteriors. Les obres de valor teològic i moral s'escriuen en llatí. Només es produeixen en la llengua del poble les de caràcter pràctic, especialment litúrgiques i ascètiques, però conserven un llenguatge fins a cert punt genuí i sense divisions dialectals. Les prohibicions del Sant Ofici, que a finals del període anterior (1498) van ferir de mort les traduccions bíbliques, a finals d'aquest (1591) suprimen el drama religiós.

II PERÍODE: Descomposició. Des del Rector de Vallfogona fins a Aribau (1608-1833). Sobre les ruïnes de l'antiga poesia nacional, s'aixequen tres escoles poètiques regionals, de filiació castellana, a Catalunya, Balears i València.

Prossegueix a Catalunya la tradició dels certàmens religiosos, en els quals es conserva un cert nivell literari, encara que purament extern. El triomf de la poesia i de la mètrica castellanés sobre la tradició catalana és total i absolut. Lluiten dues escoles —influïdes per l'arcadisme bucòlic—: la trivial, vulgaríssima i grollera de Vicent Garcia (el Rector de Vallfogona), i la més acadèmica, conceptista i gongorista de Josep Fontanella. Tots dos poetes són fàcils, abundants i castellanitzats. La victòria és de Vallfogona, a qui admiren i imiten els contemporanis i els posteriors. Des de llavors, la poesia catalana, empobrida completament, quan no és vulgar de fons i forma, és només una mala adaptació del pitjor de la literatura castellana. Prossegueix durant els segles XVII i XVIII l'imperi del vallfagonisme, sense cap altre contrincant que el mal gust retòric de la comunicació literària, fins que, entrat el segle XIX, es noten alguns símptomes de restauració amb Mercè i Santaló, traductor dels Salms, l'anònim dels *Càntichs de sant Sulpici* i els germans Puigblanc.

Mallorca, durant el segle XVII, tot i que aïllada de Catalunya, conserva el llenguatge literari. Però al XVIII s'hi sobreposa el dialecte local i la poesia arriba a la seva més gran decadència. En començar el segle XIX, s'hi incrementa l'afició literària, bé que en forma dialectal. Poc després, no obstant això, l'exemple del renaixement català reprèn la tradició, i la nova escola poètica es distingeix per la seva depuració de l'idioma.

València, més infortunada, al segle XVII perd ja totalment la tradició del llenguatge literari —que intenta recuperar al XVIII Carles Ros— i conrea només el dialecte vulgar, espantosament corromput, en algunes poesies, en general satíriques, trivials i plebeïssimes. A principis del segle passat, Tomàs Villarroja, amb la restauració de la llengua literària, preludia el Renaixement.

En la literatura narrativa, perdura només el gènere històric, encara que ja en completa decadència. Al final del seu procés evolutiu, la historiografia catalana acaba per on va començar: amb notícies o memòries privades. A penes en queden altres vestigis. Tan sols parcialment i breument reanimen el gènere la guerra separatista del 1640-1652 i la dinàstica del 1705-1714. A conseqüència d'aquesta última, la literatura didàctica, sense cap valor artístic, s'empobreix encara més, i cessen les publicacions oficials i jurídiques.

Al segle XVII, Francesc Fontanella cultiva la tragicomèdia pastoril de gust neoclàssic, i a València s'assaja la comèdia bufa. Al segle XVIII, continua la comèdia històrica, i Miquel de Ribes tradueix Racine. Però es tracta només d'una obra de gabinet. En canvi, van ser representades les versions menorquines que Albertí va fer de Molière, Metastasio, Goldoni i Ramón de la Cruz al començament del segle XIX. Pel mateix temps, a Barcelona els sainets casolans de Renart i de Robrenyo, anteriors a la Renaixença, assenten les bases del modern teatre català.

La poesia religiosa té el seu major foment en els certàmens poètics, que perduren a Mallorca i València durant el segle XVII i arriben a Catalunya al XVIII.

La prosa religiosa desapareix a València al segle XVII. A Catalunya i Mallorca se segueix conreant amb finalitat purament catequística, però en una llengua convencional i retòrica, apartada de la del poble, que altera les formes gramaticals i adopta el lèxic i la sintaxi castellana. Al segle XVIII, se n'accentua el caràcter, d'una part retòric i de l'altra dialectal. Només es conserva la unitat lingüística en els actes i publicacions oficials de l'Església. La prosa religiosa potser és el gènere que va trigar més a influir en el renaixement de la literatura catalana.

En tot aquest llarg període de decadència, l'eloqüència sagrada no ha deixat ni un sol nom memorable. No ens hi hauríem de referir, si no fos per l'aferrissada polèmica que al segle XVII es va suscitar quan es va moure la protesta contra l'abús de la predicació castellana. Es va conrear, si bé modestament i potser sense que arribés a pujar als escenaris, el drama de tema religiós.

IV ÈPOCA: Renaixença. D'Aribau endavant (1833-...). En el període contemporani, la literatura catalana, reaccionant contra la seva anterior decadència, emprèn, gràcies al moviment romàntic, una doble i àrdua tasca: de depuració del llenguatge i de reintegració dels gèneres. En finalitzar el període anterior, gairebé no queda en la literatura catalana cap altre domini que el de la poesia lírica i satírica i el de la prosa didacticoreligiosa. Es va començar, doncs, amb la depuració d'aquella. Es va seguir amb la reintegració de la poesia narrativa, del teatre i de la novel·la. Més tard, amb la depuració de la prosa religiosa i l'aparició de la periodística. Finalment, es va obtenir la reintegració de l'oratòria i de la prosa científica. Si bé la reintegració ha estat completa quant als gèneres, només ha estat total únicament en la poesia. El camí recorregut és gran, però falta fer-ne molt encara, especialment en els àmbits de la integració social i la reintegració geogràfica.

APÈNDIX

Sumari cronològic (1136-1833)

Una història fonamental de la literatura catalana no existeix, i s'ha d'afirmar que en veritat encara no és possible que existeixi. La primera manera en què s'ha produït l'estudi de la nostra literatura ha estat en l'àtomica i molt deficient dels diccionaris d'escriptors o biblioteques regionals: Ximeno i Fuster per a València,²²⁵ Torres Amat per a Catalunya²²⁶ i Bover per a les Balears,²²⁷ a part de les més àmplies de Rodríguez de Castro²²⁸ i Nicolás Antonio.²²⁹ Des del gran Milà i Fonta-

225. Vicente XIMENO, *Escritores del reino de Valencia, cronológicamente ordenados desde el año 1238 hasta el de 1747*, València, Oficina Estevan Dolz, 1747-1749, 2 v.; Justo Pastor FUSTER, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días, con adiciones y enmiendas a la de don Vicente Ximeno*, València, Impr. J. Ximeno, 1827-1830, 2 v.

226. Félix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, Joaquín Verdager, 1836. Continuen aquesta obra el *Suplemento* de Joan Corminas (Burgos, 1849) i Antonio ELÍAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, Barcelona, Impr. de Fidel Giró, 1889-1895, 2 v.

227. Joaquín M. BOVER, *Biblioteca de escritores baleares*, Palma, Gelabert, 1868.

228. José RODRÍGUEZ DE CASTRO, *Biblioteca española*, vol. 1, *Noticia de los escritores rabinos españoles desde la época conocida de su literatura hasta el presente*, i vol. 2, *Noticias de los escritores gentiles españoles y de los cristianos hasta fines del siglo XIII de la Iglesia*, Madrid, Imprenta Real, 1786.

229. Nicolás ANTONIO, *Biblioteca hispana vetus et hispana nova*, Madrid, Herederos de J. Ibarra, 1783-1788, 4 v. Probablement Nicolau no coneixia l'obra precursora dels ultrapirinencs Francesc JAUBERT DE PAÇA, «Recherches historiques sur la langue catalane», *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires de France*, vol. VI (1824), p. 297-431, i Francesc CAMBOULIU, *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, París, Durand, 1857 (reeditat, en versió catalana: *Historia de la literatura catalana antiga. Aplech d'Estudis per la seva formació*, vol. 1, Barcelona, Biblioteca Clàssica Catalana, 1910, p. 1-80). Nicolau tampoc no sembla tenir present la contribució del menorquí Josep Miquel GUÀRDIA, «La langue et la littérature catalanes», *Revue des Deux Mondes*, vol. 78, tercera època (1886), p. 337-372.

nals, amb tot, abunden les monografies sobre autors catalans, obres i gèneres, encara que de molt divers valor i d'heteròclita procedència. La notícia bibliogràfica de tota aquesta producció és fàcilment assequible: l'anterior a l'any 1908 la va inventariar Isidre Bonsoms;²³⁰ la posterior al 1907 es ressenya en els volums de l'*Anuari* de l'Institut d'Estudis Catalans.

Fins al present, ha vist la llum pública una única sistematització total de la literatura catalana, i és —sobre una base esteticosincrònica— la del doctor Antoni Rubió i Lluch en el *Sumario de la historia de la literatura española* (Barcelona, 1901), obra utilíssima i meritòria, la segona edició de la qual és impacientment desitjada.

Per tot això, no em sembla superflu, sinó que més aviat em sembla molt útil, intentar, emprenent un camí fins ara no fressat, una sistematització cronològica. Tot esperant que facilitarà l'estudi de la nostra literatura, que donarà a conèixer moltes dades ignorades i que mostrarà la continuïtat de la nostra producció, goso oferir l'inventari o registre següent, compost de 485 dates, 520 autors, 252 anònims i 786 títols, tot i que hi entreveig petits errors i equivocacions, i m'avanço a reconèixer-ne les deficiències.

Procurant acollir únicament dates precises i terminants, n'he hagut d'indicar, amb tot, algunes com a aproximades. Per a això, m'he servit d'unes ratlletes, que he utilitzat d'aquesta manera, per exemple: — 1275 (abans del 1275), 1448 — (després del 1448), — 1458 — (cap al 1458), 1486 - 1511 (entre el 1486 i el 1511). Els noms de població que de vegades segueixen els títols indiquen (si figuren entre parèntesis) el lloc on l'obra va ser escrita; en cas contrari, i després del 1474, on va ser impresa.

SEGLE XII

SEGONA MEITAT

1136 - 1170	Berenguer de Palazol, trobador.
1152 - 1196	Rei Alfons I, <i>el Cast</i> , trobador.
1160 - 1200	Guillem de Berguedà, trobador.
1170	Guerau de Cabrera, <i>Ensenhamen al juglar Cabra</i> .
— 1180 —	Ponç Barba i Guillem de Ribes, trobadors.
1180 - 1212	Guillem de Cabestany, trobador.
1180 - 1200	Tremoleta, trobador.
1196 - 1213	Rei Pere I, <i>el Catòlic</i> , trobador.

230. «Introducción a la lectura de unos fragmentos de las traducciones catalanas de la *Fiametta* y del *Decamerone* de Boccaccio, ambas anónimas y hechas en el siglo xv.» Vegeu-ne els «Apèndice I» i «Apèndice II» (*Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. IV i V).

SEGLE XIII

PRIMERA MEITAT

- 1200 — Ramon Vidal de Besalú, trobador: *Las razos de trobar*.
 — 1213 Hug de Mataplana, trobador.
 1234 Constitució de Tarragona que mana cremar les Bíblies *in romancio*.
 1243 Pere Ribera de Perpejà [= Pere Ribera de Perpinyà]: *Crònica d'Espanya*, trad. de Rodrigo de Toledo [= Rodrigo Jiménez de Rada].
 — 1250 — Palazol i Bernat Vidal, trobadors.

SEGONA MEITAT

- 1261 Trad. catalana del *Fur de València*.
 1267 Continuació de la *Crònica*, de Pere Ribera de Perpejà [= Pere Ribera de Perpinyà].
 1268 Ramon de Capellades acaba el cançoner provençalocatalà de la Biblioteca Marciana.
 1270 Guillem de Cervera: *Proverbis*.
 1272 *Constitucions dels pares antics de l'orde de la Verge Maria de la Mercè. Costums de Tortosa*.
 Cerverí de Girona, trobador (1250-1290): *Maldit bendit*.
 Ramon Llull (1235-1315): *Art d'atobar veritat, Libre de contemplació* (Mallorca).
 1272 - 1275 Ramon Llull: *Libre del gentil*.
 — 1274 — Rei Jaume I, *el Conqueridor: Libre dels feyts*.
 1274 Cerverí de Girona: *Testament*.
 — 1275 Ramon Llull: *Libre de definicions*.
 1275 Ramon Llull: *Doctrina pueril*.
 1275 - 1276 Ramon Llull: *Plant de Nostra Dona Sancta Maria* (Miramar).
 1276 Ramon Llull: *Libre de l'orde de cavayleria*.
 1276 - 1308 Ponç Hug IV, comte d'Empúries, trobador.
 1277 (?) Ramon Llull: *Libre dels àngels*.
 1282 Ramon Llull: *Lo peccat de n'Adam* (Perpinyà).
 Ramon Llull: *Art demonstrativa* (Montpeller).
 1282 - 1307 Romeu Sabruguera (1280-1313): *Bíblia rimada, Psaltiri en prosa, Llegendes bíbliques*.
 1283 Ramon Llull: *Lo coment major*.
 1283 (?) Ramon Llull: *Libre de primera e segona intenció* (Montpeller).

- 1284 Rei Pere II, *el Gran* (1276-1285) i Pere Salvatge (1283-1287), trobadors: *Tençó*.
Ramon Llull: *Blanquerna* (Montpeller).
- 1285 Ramon Llull: *Los cent noms de Déu. Lo desconhort* (Roma).
- 1286 - 1291 Jofre de Foixà (1275-1295), trobador: *Regles de trobar*.
- 1287 Jaume de Montjuïc: *Bíblia*, trad. del francès.
- 1288 Ramon Llull: *Fèlix de les meravelles del món* (París).
- 1290 Ramon Llull: *Libre d'Anticrist* (Montpeller), *Art amativa*.
- 1290 (?) Ramon Llull: *Arbre de filosofia desijada* (Montpeller), *Libre de santa Maria*.
- 1291 Pere Torroella compila *Lo libre de les franqueses e dels privilegis de Mallorca e dels usatges de Barcelona*.
- 1291 — Galceran de Vilanova: *Gesta d'Alfons II, el Liberal*.
- 1291 - 1298 Jafudà Bonsenyor: *Sentències de philosophs* (Barcelona).
- 1291-1305 Rei Jaume II, trobador (1285-1327): *Dansa a la Verge*.
- 1292 Ramon Llull: *Taula general* (Tunis).
- 1294 Ramon Llull: *Lo vi seny lo qual apellam affatus, Flors d'amors* (Nàpols).
- 1294 - 1303 Ramon Llull: *Art de fer e solre qüestions*.
- 1295 Ramon Llull: *Arbre de la sciència* (Roma).
- 1296 Ramon Llull: *Novell libre d'ànima racional, Libre dels articles de la fe, Libre dels proverbis* (Roma).
- 1296 - 1297 Rei Frederic III de Sicília, trobador (1291-1336) i Ponç Hug d'Empúries: *Sirventès i Resposta*.
- 1297 — Sant Pere Pasqual (1227-1300): *Història e impugnació de la secta de Mahoma*.
- 1297 Ramon Llull: *Tractat d'astronomia* (París).
- 1298 Ramon Llull: *Arbre de filosofia d'amor* (París).
- 1299 Ramon Llull: *Libre de nova geometria, Libre de quadratura e triangulatura de cercle, Lo cant de Ramon* (París), *Libre de oracions, Lo dictat de Ramon* (Barcelona).
- 1300 — Bernat Desclot: *Crònica del rey En Pere*.
- 1300 Ramon Llull: *Aplicació de l'art general, Medecina de peccat, Començament de filosofia, Libre de l'home, Libre de l'és de Déu, Libre de conexença de Déu, Libre de Déu* (Mallorca).

SEGLE XIV

PRIMER TERÇ

- Poetes: Pere de Vilademany, Capellà de Bolquera, Dalmau de Castellnou, Pere Alemany. *Salut d'amor* (noves rimades).
- 1301 Ramon Llull: *Libre de natura* (Xipre), *Retòrica nova*.
- 1302 Arnau de Vilanova: *Filosofia catòlica*.
Ramon Llull: *Libre que deu hom creure de Déu* (Alleàs), *Libre de mil proverbis* (alta mar), *Tractat de la Trinitat* (Mallorca).
- 1303 Ramon Llull: *Lògica nova* (Gènova).
- 1307 - 1309 Ramon Llull: *Nou libre de proverbis* (Montpeller).
- 1308 Inventariats entre els béns dels templers: *Costums de la ciutat de Leyda*, trad. del llatí; *Regla del Temple*, trad. del francès.
- 1308 Ramon Llull: *Art breu* (Pisa).
- 1309 Arnau de Vilanova: *Rahonament d'Avinyó*.
- 1311 Ramon Llull: *Lo concili*, *Libre de benedicta tu* (?) (Viena del Delfinat), *Phantasticus*.
- 1312 (?) Ramon Llull: *Art de confessió*.
- 1313 Ramon Llull: *Art de predicar* (Mallorca), *Art abreuçada de predicar*, *Libre de consolació d'ermità* (Messina).
- 1315 Ramon Llull: *Libre per conèixer quina lig és pus bona*.
- 1317 (?) Ramon Llull: *Art de confessió* (València).
- 1317 Trad. de *Secrets de secrets*, del pseudo-Aristòtil.
- 1320 Ramon Ros de Tàrrega: *Viatge del cavaller Owein al purgatori de st. Patrici*, trad. d'Hug de Saltrey.
- 1322 Ramon Muntaner: *Sermó sobre'l passatge de Sardenya*.
- 1323 Inventariats a la Cambra Reial: *Tresor dels pobres*, trad. de Pere Hispà (Joan XXI); *Usatges de Barchinona* (cf. any 1291).
- 1323 Trad. d'*Imago mundi*, d'Honori d'Autun.
- 1323 — *Viatge de D. de Treps a Terra Santa*.
- 1325 - 1330 Ramon Muntaner: *Crònica* (València).
- 1327 Infant Pere (1304-1380): *Dansa*, *Sirventesch*, *Noves rimades*, *Cançó*, fets per a la coronació del seu germà Alfons III, *el Benigne*.
- 1328 *Canòniques del Rey de Castella* (?).
Trad. del *Libre de l'eclipsi del sol e de la luna*.

SEGON TERÇ

- Poetes: Guerau de Maçanet, Gabriel Mòger, Jaume Ripoll, Joan d'Olivella, Jaume Bonet.
Planys del cavaller Materó (noves rimades).
- 1336 Bernat Oliver († 1348): *Excitatori de la pensa en Déu*.
- 1336 *Tractat de fe, obediència*, etc.
- 1340 — Constança, reina de Mallorca, poetessa lírica: *A l'espòs*.
- 1340 Bernat d'Ollers: trad. dels *Diàlechs* de sant Gregori.
- 1340 - 1348 Jaume Cigó: *Cigonina, de desfer maleficis*.
- 1344 Rei Pere III, *el Cerimoniós* (1335-1387): *Libre de tots los oficis de casa del senyor rey, del que quiscú ha de fer*.
- 1345 *Cròniques de Sicília*.
- 1347 Arnau Estanyol: trad. del *Regiment de prínceps*, de Gil de Roma.
- 1349 Trad. del *Roman de la Taula Redona*.
- 1350 Joan Basset: *Plant fet per la mort del cardinal de Tolosa*.
- 1358 Joan Castellnou: *Glossa del doctrinal de Ramon Cornet. Libre e doctrina de sancta Àngela de Fulgino*.
- 1359 Pere III: *Crònica dels reys d'Aragó e comtes de Barchinona*.
- 1360 — Mateu Adrià: trad. de *Les VII partides*, d'Alfons X, *el Savi*.
- 1362 Anton de Ginebreda: trad. de *Consolació de filosofia*, de Boeci. *Lectura de Astrelabi* (català i aràbic). Trad. del *Libre de Lançalot*.

TERCER TERÇ

- 1365 *Romanç del comte de Barcelona e rey d'Aragó*.
- 1365 Jacme Marc (1360-1393): *Debat entre Honor e Delit* (noves rimades).
 Anònims: *Conte d'amor* (codolada), *Disputació d'en Buch ab son cavall*, *Facet* (noves rimades), *Libre de tres*, *Infant Epitus* (prosa).
- 1367 Jaume Conesa: trad. de les *Històries troianes*, de Guido delle Colonne.
- 1369 Pere III: *Libre de proposicions*.
- 1369 Jaume Domènec: trad. de les *Stratagemmata*, de Juli Frontí.
- 1370 — Vescomte Dalmau de Rocabertí, Jaume Marc, Pere III: *Departiment de l'estiu e l'hivern*.
- 1370 Jaume Marc: *La joyosa garda*.
- 1370 - 1375 Guillem de Torroella: *Faula* (noves rimades).
- 1371 Jaume Marc: *Libre de concordances*.

- 1374 Pere Marc (1356-1413): *Sirventès*.
Debat poètic entre Pere de Queralt (*Cobles al rey Pere*), Pere III (*Resposta*), infant Joan (*Traversa*) i Bernat de So (*Dictat*).
- 1375 — *Atlas català*.
- 1375 - 1380 Pere III i Bernat Descoll: *Crònica*.
- 1378 Pere III: *Cavallers, de qui ne on se deuen far*.
- 1379 Pere III: *Sàtira* a l'infant Joan, pel seu matrimoni.
Abraham Cresques: *Mapamundi*.
Galceran de Magarola: *Història* (?).
- 1380 Bartomeu de Tresbéns: *Libre de astrologia*.
Trad. de *Lectura de l'astrelabi*, d'Alfragani.
- 1380 *Misteri de sant Esteve* (Girona).
Infant Joan: *Rondell notat*.
Guillem Reixac: *Lo sant graal*, trad. fragm. de *Lançalot*.
- 1380 - 1399 Aimó de Cestars: *Lauzor de la divinitat* (noves rimades).
- 1381 Bernat Metge: *Libre de Fortuna e Prudència* (noves rimades).
Pere III: Versos per a l'entremès dels *Vots del pagó* en la coronació de la reina Sibilla.
Dalmau Sesplanes i Pere Gilbert: *Libre de astronomia*.
- 1381 - 1384 Pere Vidal, poeta.
- 1381 - 1386 Francesc Eiximenis (1340-1409): *Lo crestià*.
Trad. de *Sobre·ls drets hebraichs*, de rabí Mossé d'Egipte.
- 1383 *Regiment de la cosa pública* (*Lo dotzè del crestià*).
Francesc Pons Saclota i Jaume Domènec: trad. de l'*Alcorà*.
- 1385 Ferrer Saiol: trad. d'*Agricultura*, de Palladi.
- 1386 Jaume Domènec i Anton de Ginebreda: trad. de *Compendi historial*, de Vincent de Beauvais.
Trad. de *Lo quart libre de febres*, d'Avicenna (?).
- 1386 Jaume Rovira i Bernat de Mallorca, poetes: *Tençó*.
Trad. d'Ali Aben Ragel; trad. d'*Història*, de Justí; trad. de *Moesta mundi*, de Pau Orosi.
- 1387 - 1392 *En honor del sagrat cors de Jesús*, poesies (València).
- 1388 Bernat Metge: *Història de Valter e Griselda*, trad. de Petrarca.
Guillem Nicolau: trad. d'*Epístoles*, d'Ovidi.
- 1389 - 1402 *Història de Xacob Xalabín; Frondino e Brizona*.
- 1390 Guillem de Masdovelles: *Sirventesch a Mn. Ramon d'Abella*.
- 1390 — Llorenç Mallol, poeta.

- 1390 - 1430 Berenguer de Vilaragut, poeta. Sembla contemporani seu Mossèn Pròixida.
- 1392 Francesc Eiximenis: *Libre dels àngels*.
Pere Lena, de Menorca: *Profecies*, sobre la casa reial.
- 1393 — Joan Romeu: *Exposició dels VII salms penitencials*, trad. d'Innocenci III.
- 1393 Pere Alerig: *Revelacions sobre el passatge del rey a Còrsega*.
Guillem de Masdovelles: *Sirventesch fet al siti de Catània*.
Sàtira de Berenguer Simon, sobre l'expedició a Còrsega.
- 1393 - 1411 Ramon Savall, poeta.
- 1395 Antoni Canals: *Fets e dits dels romans*, trad. de Valeri Màxim (València).
Primera festa dels Jocs Florals a Barcelona.
- 1396 Domènec Mascó († 1447): *Regles d'amor*, trad. d'Andreas Capellanus.
Antoni de Vilaragut: trad. de *Tragèdies*, de Sèneca.
- 1396 - 1410 Joan Eixemenó: *Contemplació de la santa quarentena*, trad. d'Ubertino da Casale.
Antoni Canals: *Scala de contemplació*.
- 1397 Anselm Turmeda: *Libre de bons amonestaments* (Tunis).
- 1398 Anselm Turmeda: *Cobles de la divisió del regne de Mallorca* (Tunis).
Bernat Metge: *Lo somni* (Barcelona).
Ramon de Perellós: *Viatge al purgatori de sant Patrici*.
- 1399 - 1401 Pere de Queralt, poeta.
- 1400 Antoni Canals: *Exposicions del pater noster*, etc. *De la arra o dot de la ànima*, trad. d'Hug de Sant Víctor. *Tractat de confessió*.
Miquel Longares: *Funeràlies dels reys de Aragó*.
Trad. de *Breviari d'amor*, de Matfre Ermengaut de Besiers.
Trad. de *Libre de astrologia*, d'Abraham ibn Ezra.
- 1400 — Poetes: Pere Català, Pardo, Rajadell, Lluís Icart, Jaume Escrivà, Mn. Ivany, Vicenç Comes, Pere Tresfort, Pau de Bellviure, Narcís de Sant Deunís.
Guillem Corretger: trad. de *Cirurgia*, de Fr. Thierrí.
Francesc Eiximenis: *Libre de les dones*.
Del nodriment e cura dels aucells de caça. La cirurgia dels cavalls.
Trad. de *De simples medecines*, d'Albumesar. Trad. d'*Introduccions de l'art de Tegni*, de Joannissi [= Johannitus]. Trad. de *Pràctica de medicina*, de Joan Ebensue, abreuçada per Joan de Parma. Trad. de *De la conexença dels polsos* i *De la conexença de les orines*, de Galè.

SEGLE XV

Nicolau de Quils [= Nicolau de Quilis]: trad. de *De officiis*, de Ciceró.
 Joan Llobet: *Meditacions*.
La història de Thubies, trad. del *Liber Thobiae*. *Epístola a Santa Eustoxi*
 i *Letra tramesa al papa Damas*, trad. de sant Jeroni. *Comentari a les*
quatre virtuts cardinals, trad. de Martí de Braga. *Medicina del cor*, trad.
 de Domenico Cavalca. *De la passió e creu de Jesucrist* i *Los novíssims*,
 trad. de Jacquetus de Marvilla (?). *Comentaris als Trionfi*, trad. de
 Bernardo Illicinio [= Bernardo Lapini]. Trad. del *Dragmaticon*
philosophiae, de Guillem de Conches. *Menescalia*, trad. de la que havia
 encomanat Alfons X. *Camí de salvació e jornada de salut*. *La regla de*
l'Hospital de Sant Joan. *Tractat de la ciència de les esteles*.

PRIMER QUART

- Felip de Malla (1415-1427): *Lo pecador remut*.
- 1404— Francesc Eiximenis: *Tractat de contemplació (Scala Dei)*.
- 1405 Anselm Turmeda: *Profecies que feu en Tunij de Barbaria*.
- 1406 Francesc Eiximenis: *Vida de Jesucrist*.
- 1406 Francesc de la Via: *La senyora de valor*.
 Rei Martí I: *Proposició en les Corts de Perpinyà*.
- 1409 - 1422 Arnau Marc, poeta.
- 1410 Inventaris a la biblioteca del rei Martí:
 Trad. de *De bello judaico*, de Flavi Josep. *Sobre lo Psaltiri*, trad. de
 Nicolau de Lira. *Juhís de stronomia*, trad. de Joan Hispalense. Trad.
 d'*Alcabissí*. Trad. de *Taules alfonsines*. Trad. de *Taula tolosana*. Trad. de
Libre dels membres dels cors de l'hom, de Gerard de Cremona, trad.
 d'Albubekr Araz. Trad. de *Summa de Ptolemeu*. Trad. de *Flors de les*
històries, d'Haitó d'Armènia (francès). Trad. de *Marco Polo*. *Doctrina*
moral dels prínceps. *Summa de filosofia*. *Libre de joyssis de dret*. *Jochs de*
scacs e taules. *Libre de juhís temporals esdevenidors*. *Tractat de la*
natura dels signes. *Art de nigromància*. *Libre de les naus*. *Sobre la carta*
de navegar. *Libre de natura de bèsties*. *De la propietat de les planetes*.
Libre de la terra del soldà.
- 1410 — Lluís d'Averçó: *Torcimany del gay saber*.
- 1410 Sant Vicent Ferrer (1355-1419): *Sermó de la predestinació*.
- 1413 Inventariats entre els béns de Perer Marc:
 Trad. de *De dilecció e caritat*, d'Albertà de Brescia. *Institució de art de*
cavalleria. Trad. de *Comuniloqui*, de Joan de Galles.
- 1413 Jeroni de Santa Fe: *Tractats contra juheus*.
 Arnau d'Erill, poeta.

- 1416 Francesc Eiximenis: trad. del seu *Psalterium laudatorium*.
Gabriel Ferrús: *Plant fet per la mort del rey En Ferrando en persona de la reyna*.
- 1416 - 1420 Lluís de Vila-rasa, poeta.
- 1416 - 1458 Bernat Miquel, poeta.
- 1417 Bonifaci Ferrer (1335-1417): trad. completa de la Bíblia (impr. València, 1478).
- 1417 Enric de Villena: *Los dotze treballs d'Hèrcules*.
Anselm Turmeda: *Disputació de l'ase*.
- 1418 *Memòries historials de Catalunya*.
- 1419 Bernat de Vinclera: *Testament d'en Serradell de Vich*.
- 1420 — Narcís Franc: trad. de *Corbaccio*, de Boccaccio.
Trad. de *De les clares dones*, de Boccaccio.
- 1420 Guillem Anglès: *Tractat sobre la missa*.
Bernat Boades: *Libre dels feyts d'armes de Catalunya*.
- 1423 Pere Galvany, poeta: *Per lo scisme*.
- 1423 Jordi de Sant Jordi, poeta (1416-1423): *Presoner*.
De afeytar falcons, spervers e altres ocells.
- 1424 *De afeytar falcons, spervers e altres ocells*.
- 1424 *Usos cistercencs*.

SEGON QUART

- Poetes: Figueres, Ramon Cornet, Bernat Serra, Francí Guerau, Mn. Verdú, Avinyó, Estanya, Ramis, Simó Pastor, Navarro, Ramon Boter, Ferran d'Ayerbe, Francesc Oliver, Pere d'Abella, Rafel, Lluís de Peguera, Pere Lluís Baltà, Pere Antoni, Ramon de Cardona, Blai Seselles, Martí Garcia, Dionís Guiot, Pere Despuig, Pastrana.
- 1428 Trad. abreujada de l'*Eneida*, de Virgili.
- 1429 Ramon de Caldes: trad. d'*Arbre de les batalles*, d'Honorat Bonet.
- 1429 Trad. de *Decamerone*, de Boccaccio.
Andreu Febrer: trad. de la *Divina comèdia*, de Dant.
- 1430 Bartomeu Castelló: *Oratio facta per materia de complanctu amoris* (Barcelona).
- 1430 - 1445 Ausiàs Marc, poeta (1397-1450): *Obres*, I-XCI.
- 1436 Joan Pasqual (o Pascall): *Tractat de beatitud*.
- 1436 - 1439 Trad. de la *Fiammeta*, de Boccaccio (text Bonsoms).
- 1437 Arnau de Capdevila: *Tractat de monedes*.

- 1438 Guillem de Masdovelles: *En defensió del déu d'amor*.
Joan Berenguer de Masdovelles (1438-1467): *Maldits, a son cosí*.
Pere Tomic: *Històries e conquestes*.
- 1440 Francesc de Pertusa: *Memorial de la fe catòlica*.
- 1443 J. B. [de] Masdovelles: *A mossèn Guerau de Cervelló lo jorn que feu bodes*.
Manuel Dies: *Menescalía*.
- 1444 Francesc Ferrer: *Romanç dels actes e coses que l'armada del gran soldà feu en Rodes*.
- 1445 - 1449 Ausiàs Marc: *Obres*, xcii endavant.
- 1446 Ausiàs Marc: *Sàtira a mossèn Borra* (Op. CVII).
Fr. Caldes: *Exercici de la Santa Creu* (imprès a Palma, 1683).
Trad. d'*Spill de l'esgleya del món*.
- 1448 Lleonard de Sors (1412-1484): poema *La nau*.
- 1448 — Ausiàs Marc: *Obra*, cviii.
- 1448 - 1458 Perot Joan, poeta.
— 1450 — *Curial e Güelfa*.
- 1450 Francí Joan Puculull, Joan Fogassot i Lleonard de Sors: *Tençó*.

TERCER QUART

- Poetes: Pere Joan de Masdovelles, Martí Gralla, Andreu Despens, Guillem Tinter, Vallterra, Jaume Safont, Joan Rocafort, Francí Bussot. *Esriptura privada o la fi del comte d'Urgell*.
- 1450 - 1510 Bernat Fenollar, poeta.
— 1451 Trad. d'*Hores de la passió*, de Joan XXII.
- 1451 Guillem Serra: trad. de *Gènesi d'escriptura*, del provençal.
Miquel Peres (1431 - 1482): *Vida de la Verge Maria*.
- 1453 Joan Fogassot: *Animant los cristians de anar contra lo Gran Turch*.
J. B. de Masdovelles: *Per la mort de don Álvaro de Luna*.
- 1454 Mossèn Sunyer, poeta.
Francesc Prats (1454-1487): trad. de *Visió delectable*, d'Alfons de la Torre.
Pere Miquel Carbonell (1434-1517): *Obra brocada de la gloriosa Magdalena, parlant de penitència*.
Joan Fogassot: *En laors de Nostra Dona e suplicant la tornada dels reys*.
- 1456 Antoni Vallmanya (1456-1486): *Obra de desconexença*.
— 1457 — Joan Roís de Corella (1430-1500): *Tragèdia de Caldesa*.
- 1457 - 1458 Ausiàs Marc: *Obres*, cxxii i cxxii bis.

- 1458 Inventariats entre els béns de la reina Maria:
Pere Busquets: trad. d'*Spill de la creu*, de Domenico Cavalca.
Trad. abreujada d'*Epístoles*, de Sèneca, del francès. Trad. de *Sobre Sèneca*
i *Interpretació del món*, de sant Jeroni. Trad. de *Morals sobre Job* i
Homilies trameses al bisbe Secundí, de sant Gregori. Trad. de *De la*
contemplació de la ànima, de sant Bernat. Trad. de *Breviloqui*, de Joan
de Galles. Trad. de *Mirall del món*, del francès. Trad. dels *Fets dels*
Apòstols. Libre d'oracions. Contemplacions de sant Domingo. Dits de
Jesucrist e doctors. De paciència. Consideració de la regla dels Evangelis.
Libre del regiment de la senyora reyna.
- 1458 — Príncep Carles de Viana i Roís de Corella: *Debat epistolar.*
- 1458 Antoni Vallmanya: *Sort; Sprit; Per una senyora que reptà son enamorat*
de desconexensa.
- 1458 - 1479 Francesc Alegre: *Plàtica d'amor.*
- 1459 Roderic Dies, poeta.
- 1459 Joan Berenguer de Masdovelles: *Per la nova entrada en lo regne del*
senyor rey don Joan.
Antoni Vallmanya: *Scondit maridat.*
- 1460 — Joan Boscà, poeta.
- 1460 Pere de Torroella, poeta.
Gaspar de Talamanca: trad. de la trad. llatina de la *Crònica dels reys*
d'Aragó e comtes de Barcelona.
Joanot Martorell: *Tirant lo Blanch.*
Cobles de tristor de les tres naus catalanes de conserva (poesia popular).
Jaume Roig (1400-1478): *Spill o libre de les dones.*
J. B. de Masdovelles: *Sobre la presó que feu lo rey en Johan d'Aragó de*
son fill don Carlos príncep de Viana.
- 1460 - 1480 Joan Roís de Corella: producció profana i filosoficomoral.
- 1461 — Bernat Hug de Rocabertí: *La glòria d'amor.*
- 1461 Joan Fogassot: *Romanç sobre la presó del senyor don Karlos príncep de*
Viana (Brusselles).
Pere Martines (1461-1493): *Letra a l'illustre don Karles primogènit de*
Aragó, quan fou detingut per lo senyor rey son pare e portat al castell de
Morella (Barcelona).
Joan Fogassot: *Obra feta sobre la liberació del senyor primogènit don*
Carlos de Viana.
Joan Berenguer de Masdovelles: *A la senyora reyna sobre la concòrdia*
que tractà e formà per lo senyor rey ab lo consell de Catalunya, e per
semblant per la treva concordada entre lo reverent bisbe d'Urgell e lo
comte de Prades.

- 1461 Guillem Gibert: *Complant sobre la mort del primogènit d'Aragó don Carles* (Barcelona).
Antoni Serra: trad. de l'*Antich Testament*, fins al *Psaltiri*, inclusivament.
- 1462 *Vida e miracles de sant Julià*.
- 1464 (?) Romeu Llull († 1484): *Desapropriament d'amor*.
J. B. de Masdovelles: *De feeltad; Al rey Joan e a la reyna*.
J. B. de Masdovelles: *Obra escrita al senyor príncep, après hach desheretat don Pedro de Portugal a Calaff; Sobre la fe; A don Ferrando, primogènit, e a la senyora Reyna*.
- 1466 *Libre de conexences de espècies e de drogues e de ajustaments de pesos, canes e mesures de diverses terres*.
- 1469 (?) Lluís de Requesens, poeta.
- 1470 — Berenguer de Puigpardines: *Sumari d'Espanya*.
- 1470 - 1500 Joan Roís de Corella: producció mística.
- 1471 Gabriel Turell: *Tractat d'armeria e blasó*.
- 1472 Francesc Alegre (1472-1494): trad. de *La primera guerra púnica*, de l'Aretí.
- 1473 - 1476 Joan Boada: *Memorial*.
- 1474 Certamen marià a València, del qual és fruit la primera impressió catalana: *Les obres o trobes [...] les quals tracten de lahors de la sacratíssima Verge Maria*. Hi van concórrer, entre d'altres de més coneguts, els poetes: Pere Alcanyís, Pere Bell, Joan del Bosc, Barceló, Francí de Castellví, Berenguer Cardona, Pere de Civillar, Bernat Despuig, Llorenç Diamant, Mateu Esteve, Genís Fira, Joan Gamissà, Jeroni Montsó, Lluís Munyós, Pere Peres, Miquelot Peres, Joan de Noguera, Bartomeu Salvador, Joan de Santcliment, Francesc de Sant Ramon, Joan Verdansa menor i Joan Vidal.
- 1474 Pere Miquel Carbonell: *Oració de santa Magdalena*.
- 1474 - 1476 Trad. de la *Fiammeta*, de Boccaccio (Sant Cugat).
- 1474 - 1486 Lluís Català, Jordi de Centelles i Francí de Vilalta, poetes.
- 1474 - 1488 Lluís Garcia, poeta.
- 1474 - 1495 Bernadí Vallmanya, poeta i prosista.
- 1474 - 1497 Joan Verdansa major, poeta.
- 1474 - 1511 Bartomeu Dimas i Narcís Vinyoles, poetes.
- 1475 — Joan Moreno, poeta (1450-1510): *Obra feta per los vells*.

DARRER QUART

- Poetes: Andreu de Boixadors, Francesc Vidal de Voyo, Joan Guerau, Joan Salom, Pere Pou, Francesc de Pinós, Vilademany, Almogàver, Joan de Cruïlles, Francí Desvalls, Jaume Fiveller, Miquel de Dous.
 Jaume Gassull (1467-1497): *La brama dels llauradors de l'horta de València*.
Lo fill del seneschal d'Egipte, trad. del francès.
- 1476 Gabriel Turell: *Recort*.
- 1478 *Dietari d'un capellà d'Alfons IV*.
- 1478 Fundació d'una càtedra lulliana a Barcelona.
- 1478 Joan Francesc Boscà: *Memorial*.
- 1481 Joan Roís de Corella: *Vida de santa Anna*.
- 1481 Lluís de Fenollet: trad. d'*Hystòria de Alexandre*, de Quint Curci, a través de la italiana de Pier Candido Decembrio. Barcelona.
 Fundació d'una càtedra lulliana a Palma.
- 1482 Miquel Peres: trad. de *De la imitació de Jesuchrist e del menyspreu del món*, Barcelona.
 Joan Roís de Corella: *Sepultura de mossèn Aguilar*.
 Pere Vilaspinosà: *Cobles glossant la Salve Regina*, premiades en un certamen de València.
- 1482 - 1504 Baltasar Joan Balaguer, poeta.
- 1483 Jaume d'Olesa (1483-1511): *Obra [...] tractant de la incarnació e passió*.
- 1484 Trad. de *Visió delectable de Alfonso de la Torre* (que no és la del 1454).
 Barcelona.
- 1486 Joan Roís de Corella: *Història de Joseph fill del patriarca Jacob*.
 Pere Joan Ferrer (1462-1485): *Pensament*.
 Francesc Alegre: *Rahonament fingit ab Sperança; Somni recitant lo procés de una qüestió enamorada*.
- 1486 — *Butlla de la creuada contra·ls moros de Granada*. Toledo (?).
- 1486 - 1493 Joan Escrivà, poeta.
- 1486 Narcís Gual compila el *Jardinet d'orats*. Hi consten, entre d'altres ja coneguts, els poetes: Miquel Estela, Comte d'Oliva, Antoni Vidal, Guillem Oliver i comanador Estela.
Colloqui o rahonament fet entre dues dames. València.
 Certamen de la Concepció, a València, al qual concorren, entre altres poetes: Blai Ascensi, Balaguer, Frare Bosc, Arnau de Cors, Guillem Mercader, Ramon Vivot, Jeroni de Vic, Joan Tallante.
- 1486 - 1488 Lluís Roís, Miquel Miralles i Ferran Dies, poetes.

- 1486 - 1490 Pere d'Anyó, poeta.
- 1486 - 1511 Jeroni Fuster, poeta.
- 1487 Francesc Prats: *Devota contemplació e meditacions de la via sacra*. Valldemossa.
- 1488 Certamen de sant Cristòfol, a València. Hi concorren, a més d'altres ja coneguts, els poetes: Francesc de Borgonyó, Jaume Ferrer, Jeroni Martí, Ausiàs de Sant Joan.
- 1489 Francesc de Santcliment: trad. de l'italià *Flors de virtuts*, de Tomàs Gozzadini de Bolonya.
- 1489 Joan Esteve: *Diccionari català-llatí*. Venècia.
Baltasar Joan Balaguer: *Letra consolatòria que feu a mos pares quan entrí en la sagrada religió, per la gràcia de Déu*.
- 1490 Jaume Peres (1435-1490): *Carta tramesa al molt noble baró don Pere Ramon de Montcada, senyor de Vilamarxant*. Llegendes de la casa de Montcada (València).
- 1490 Jeroni Fuster, Galvany de Castellví, Pere Adrià i Pere d'Anyó: *Omèlia sobre lo psalm 'De profundis'*. València.
Joan Roís de Corella: *Psalteri trelladat de llatí en romanç*. Venècia.
- 1490 — Una altra *Butlla de la creuada contra ls moros de Granada*. Toledo (?).
- 1493 Joan Roís de Corella: *Oració a la sanctíssima Verge Maria*.
Bernat Fenollar, Pere Martines i Joan Escrivà. *La Hystòria de la passió de nostre senyor e redemptor Jesucrist*. València.
Ponç de Menaguerra: *Lo cavaller*, València.
Vida de sant Geroni. Barcelona.
Bernadí Vallmanya: trad. del castellà de *Lo càrrec d'amor*, de Diego de San Pedro. Barcelona.
- 1494 Francesc Alegre: trad. de les *Transformacions de Ovidi*. Barcelona.
La Vida de sant Josafat. Barcelona.
Narcís Vinyoles: *Cobles en lahor de la gloriosa sancta Catarina de Sena*.
- 1495 Joan Roís de Corella: trad. de *Lo quart del cartoxà*, de Ludolf de Saxònia. València.
Trad. de *Paris e Viana*, edició prínceps. Girona.
Francesc Vicent: *Libre de jochs partits de scachs*. València.
Lo sacramental ab ses allegacions en llatí. Lleida.
Bernadí Vallmanya: trad. del castellà *Cordial de l'ànima*. València.
- 1496 Joan Roís de Corella: trad. de *Lo primer del cartoxà*, de Ludolf de Saxònia, i *La vida de la sanctíssima Verge Maria en rims stramps*. València.

- 1496   Jaume Gassull: *La vida de santa Magdalena en cobles* (imprès a València, 1505).
Pere Miquel Carbonell: *Chròniques d'Espanya* (imprès a Barcelona, 1536).
Trad. del castellà *Lum de la vida christiana*, de Pedro Ximénez de Préxamo.
- 1497   Mn. Fenollar, Joan Moreno, Jaume Gassull, Verdansa, Narcís Vinyoles i Baltasar Portell: *Lo procés de les olives e disputa dels jóvens hi dels vells*. València.
Jaume Gassull, Joan Moreno, Misser Artés, Misser Sabater: *Lo somni de Johan Johan*. València.
Isabel de Villena (1430-1490): *Vita Christi*. València.
Pere Miquel Carbonell: continua la *Dança de la mort*.
- 1498 (?)   Joan Roís de Corella: *Lo plant de la reyna Ècuba* en prosa. Barcelona.
- 1498   «Foren cremades en la plaça del Rey les *Bíblies* en pla, e altres llibres en pla descendents de la Bíblia, los quals llibres foren en grandíssim nombre.» Barcelona.
- 1499   Trad. de *Qüèsits o perquens*, d'Albert Magne. Barcelona.
- 1500   Francesc Carròs Pardo de la Casta: *Moral consideració*.
- 1500   Joan Roís de Corella: trad. de *Lo segon del cartoxà*, de Ludolf de Saxònia. València.
- 1500 —   Jaume Ferrer de Blanes: *Sentències catòliques del diví poeta Dante*.

SEGLE XVI

PRIMER QUART

- Bernabé Assam: *Tractat de l'antiga noblesa de Catalunya*.
Jaume Mas: trad. del *Testament*, del pseudo-Llull.
Trad. del *Libre secret en filosofia*, de Joan de Peratallada.
- 1501   Bernat Estruç: *Cobles molt devotes a honor de nostre Senyor Déu e de la sua beneyta Mare*. Girona.
- 1502 (?)   Joan Roís de Corella: edició pòstuma de *Lo terç del cartoxà*, trad. de l'obra de Ludolf de Saxònia. València.
- 1502   *Diccionari alemany-català*. Perpinyà.
Jeroni Amiguet: *Aplicació al valencià de sinònims de Stephani Flizci* [= Stefano Flisco]. València.
Certamen en honor de Ramon Llull, a Palma.

- 1505 Pere Miquel Carbonell: *Cobles en lahor e defensió de una dama qui exia del bany*.
- 1507 Trad. del *Compendi utilíssim contra pestilència*, de Velasco de Tàrent. Barcelona.
Bartomeu Rovirola: *Cançoner de Nadal*.
- 1509 Edició prínceps de Turmeda, *La disputació de l'ase*. Barcelona (cf. any 1417).
- 1510 Pere Miquel Carbonell: *Cobles contra sos envejosos*.
- 1511 Mossèn Dimas: *Refrans en català glossats*.
Certamen en honor de santa Caterina de Siena, a València, al qual concorren, entre d'altres, els poetes: Andreu Pineda, Jeroni Fabra, Miquel Garcia, Pere Gomis, Pere Martí.
- 1511 - 1512 Miquel Ortigues: *Plant de la Verge Maria ab les dolors e lahors de aquella*. València.
- 1511 - 1515 Miquel Ferrandis, poeta.
- 1511 - 1533 Pere Solivella, poeta.
- 1512 *Edicte e provisió contra la herètica e apostòlica pravitat*. València.
Dels confessors la vera guia, dels confidents segura via. València.
- 1513 Bernat de Granollacs: *Llunari*. Barcelona.
- 1515 Certamen en honor del Nom de Jesús. València.
Jaume Beltran i Vicent Ferrandis: *Obres contemplatives y de molt devota devoció novament trobades en laors de la sanctíssima creu*. València.
Jaume d'Olesa: *Adoració de les cinch plagues de N. S. Jesuchrist; Spill de ben viure e de bé confessar*. València.
Història d'en Desitjós o Spill de la vida religiosa. València.
- 1516 Trad. de *Les ètiques d'Aristòtil*, sobre la francesa de Brunetto Latini, en els *Livres dou Tresor*.
- 1518 Trad. per un monjo de Montserrat de la *Vita Cristi*, de sant Bonaventura. Montserrat.
- 1520 Trad. del *Libre de cuina*, de Rupert de Nola. Barcelona.
- 1521— Guillem Ramon Català: *Relació verdadera de com se començà e es proseguí la Germania en la ciutat e regne de València, que fonch en los anys 1519 fins 1521*.
- 1522 *Diccionari de Nebrija ab la correspondència catalana y traducció al català*. Barcelona.
- 1522 - 1524 Francesc Castelló: *Memòries*.

SEGON QUART

- 1527 Primera edició dels *Amonestaments*, de Turmeda. Barcelona.
- 1528 Joan Pere Moner [= Francesc de Moner i de Barutell]: *Obras [...] en lengua castellana y algunas en su lengua natural catalana*. Barcelona.
- 1533 Certamen en honor de la Puríssima Concepció, en què és premiat Solivella, i hi concorre Honorat Pineda, poeta als set anys d'edat. València.
Gaspar de Molera: *Pronòstich per l'any mill DXXXIII e durarà en part fins cerca de l'any MDXXXVI*. Barcelona.
Hores de la Setmana Santa. València.
- 1533 - 1552 Francesc Tarafa: *Crònica dels cavallers catalans*.
- 1534 Martí Ivarra: *Epístoles, històries e conquestes*.
Cobles de la salutació de Nostre Senyor. València.
Oració a les plagues de Jesuchrist (en cobles). València.
Joaquim Amorós: *Guia de confessors y confidentes*. Barcelona.
- 1538 Pere Antoni Beuter (1527-1556): *Primera part de la història de València*. València.
Francesc d'Olesa (1529-1540): *Art de trobar*.
- 1539 *Cobles a la mort de l'Il·lm. don Federich de Portugal, virrey de Cathalunya*. Barcelona.
Libre de les costums generals scrites de la insigne ciutat de Tortosa. S. l.
- 1540 Francesc d'Olesa: *Obra del menyspreu del món en cobles [...] per la mort de la virtuosíssima muller sua*.
- 1541 Francesc Vila-saló acaba de copiar el cançoner català avui [sic], a la Biblioteca Nacional de París, ms. esp. 479.
- 1542 Benet Espanyol: *Devota contemplació del cors sagrat de Jesuchrist en l'arbre de la vera creu*. Mallorca.
Joan Baptista Anyés (1470-1553): *Vida, martiri y traslació dels gloriosos màrtirs e reals prínceps s. Abdon y Senén, e la vida del gloriós bisbe e màrtir s. Pons, advocats dels llauradors contra la pedra y tempestats*. València.
Joanot Gomis: *Llibre de la benaventurada vinguda del l'emperador y rey don Carlos en la ciutat de Mallorca*. Palma.
- 1544 Bernat Mestre: *Blasó de les armes dels cavallers*.
Pere Giberga: *Cobles novament fetes contra tots los delats de Catalunya y secaços de Antoni Roca*. Barcelona.

- 1546 *Trellat sumàriament fet de la bulla o confraria del Psalteri o Roser, e cobles a lahor de la sacratíssima e intemerada Verge Maria del Roser.* València.
Cobles sobre la justícia y cruel mort d'Antoni Roca y la de son companyó Sebastià Corts.
- 1549 *Les set paraules que Jesús dix en la creu.* València.
Edictes y crides fetes per lo Illustre Senyor don Garcia de Toledo, capità general de Catalunya en lo any 1559. Barcelona.
- 1550 *Primera edició catalana de les Faules d'Isop.* Barcelona.

TERCER QUART

- 1552 Miquel Garcia: *Relació de la Germania.* València.
- 1553 Bartomeu Cucala: *Baculus clericalis, obra molt profitosa.* Barcelona.
- 1555 Lluís Sabater: *Confessionari.* València.
- 1556 *Confessional.* València.
Valeri Fuster: *La «crich-crach» e altres cançons.* València.
- 1557 Cristòfor Despuig: *Colloquis de Tortosa.*
Andreu Sempere: *Compendi de gramàtica latina a l'ús dels valencians.* Càller (Lió).
Cobles noves sobre la presa de sant Quintí y victòria del príncep y rey d'Espanya, ab dos villancets molt graciosos. Barcelona.
- 1559 Jaume Montanyès: *Spill de ben viure.* València.
- 1560 *Capítols de cort fets sobre lo redrés del general y casa de la diputació del principat de Catalunya, en la sisena cort general convocada per la S. C. y R. M. de l'emperador don Carles y per Felip, príncep de Astúries, celebrada en Santa Maria de la vila de Monçó, any 1547.* Barcelona.
- 1560 - 1588 Francesc Calça, poeta.
- 1561 Jaume Siurana, Lluís Sant Valentí i Andreu Martí Pineda: *Procés o disputa de viudes e donzelles.* València.
- 1565 Pere Serafí: *Dos llibres de poesia vulgar en llengua catalana.* Barcelona.
- 1566 *Instrucció per als novament convertits.* València.
Cobles ara novament fetes de un cavaller y una pastora, ab les de «diu-me Juliana». Barcelona.
- 1568 Jeroni Joglar: *Manual per als curats.*
- 1569 Pere Màrtir Coma († 1580): *Doctrina cristiana.* Lleida.
- 1571 Dionís Pont: *Obra mètrica sobre la batalla de Lepanto (?).* Barcelona.
Francisco de Navarra, arquebisbe de València: *Cartilla y breu instrucció de la doctrina cristiana.* València.

- 1572 Onofre Pau [= Onofre Pou]: *La gramàtica de Erasme en romanç ab exemples de Ciceró*.
 Miquel Ferrer: *Mètode y art molt breu en romanç y molt clar per a aprendre la gramàtica de la llengua llatina*. Lleida.
 Lluís Ponç d'Icard: *Catàlogo dels archebisbes que són estats de la metropolitana església y antiquíssima ciutat de Tarragona y de les coses notables de cada qual de aquells* (inèdita).
- 1573 Arquebisbe Cervantes: *Advertiments per als qui tenen cura de ànimes*.

DARRER QUART

- 1578 - 1601 Pere Ausiàs Marc, poeta (Cervera).
- 1580 Certamen poètic, amb «libell de la immortalitat de l'ànima nostra, publicat la tercera festa de Pasqua de resurrecció, en lo monestir de Hierusalem de la present ciutat de Barcelona».
 Joan Pujol (1571-1584): *Poema a la victòria de Lepanto* (en tres cants).
 Pere Jeroni Tarassona: *Institucions dels furs y privilegis del regne de València e sumari repertori de aquells*. València.
- 1583 Joan Alemany: *Lunari o repertori del temps*. Barcelona.
 Pere Joan Comes: *Libre de algunes coses assenyalades*. Barcelona.
- 1584 Joan Pujol: *Cant en lahor de la gloriosa Verge Maria provant, per figures y autors aprovats, com no fonch concebuda en pecat original, en un libell posat en Barcelona*.
- 1585 Antoni Viladamor: *Crònica de Catalunya*.
- 1586 Guerau de Montmajor: *Breu descripció dels mestres de València que anaren a besar les mans de la magestat el rey Phelip* (sàtira).
 Francesc Comte: *Geografia dels comtats de Rosselló y Cerdanya* (inèdita).
- 1587 *Llahors a la pietat y plagues de nostre senyor Jesuchrist* (en cobles). València.
 Joan Rafael Moix: *Tractat de la peste*. Barcelona.
- 1588 *Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del cap. de cort xxiii de les Corts per la S. C. y R. Maiestat del rey don Phelip celebrades en la vila de Montsó, any 1585*. Barcelona.
 Pere Calders: *Instrucció y doctrina de lo que deu contemplar lo cristià en la missa*. Barcelona.
- 1589 *Cobles en llahor de la gloriosa verge y màrtir sancta Eulàlia*. Barcelona.
- 1590 Bartomeu Bernabeu (carboner de Xàtiva): *Profecies*.
- 1591 Prohibició de misteris i entremesos.

- 1592 Salvador Ponç († 1620): *Exposició sobre lo psalm Miserere mei Deus, de David, ab un tractat del sagrament de la penitència*. Barcelona.
Libre de consolat dels fets marítims. Barcelona.
- 1593 Andreu Capella: *Sermons dels diumenges*.
- 1596 *Ordinacions y nou redrés de la Universitat de Barcelona*. Barcelona.
- 1597 Onofre Menescal: *Sermó del rey don Jaume II*. Barcelona.
- 1599 (?) *Proposició per Felip II, feta en les Corts de 1499*. Barcelona.

SEGLE XVII

PRIMER QUART

- Francesc Pasqual: *De la pena dels damnats*.
Joan Escuder (ermità): *Profecia*.
- 1601 Certamen per la canonització de sant Ramon de Penyafort, a Barcelona. N'és guanyador Jeroni Pujades (1568-1645).
- 1603 Francesc Comte: *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*.
- 1603 *Constitucions fetes per don Phelip segon en lo any 1599*. Barcelona.
- 1604 Pere Gil, S. J.: *Modo de ajudar a bé morir als qui per malaltia o per justícia moren*. Barcelona.
- 1605 *Ordinacions y statuts del bras militar del principat de Catalunya y comtats de Rosselló y Cerdaña*. Barcelona.
Pere Joan Andreu: *Administració perpètua de cent cafissos de forment, per a que tots los pobres llauradors y hereters de la villa de Morvedre tinguen cada any forment per a sembrar ses terres y heretats, sens pagar interès ni creximònia alguna*. València.
- 1606 Joan Baptista Binimelis: *Història del regne de Mallorca*.
- 1607(?) Joan Germes: *Història dels gloriosos màrtirs sant Maurici, santa Agnès y sant Fructuós*. Barcelona.
- 1608 Onofre Bartomeu Ginard: *Repertori general y breu sumari per ordre alfabítich de totes les matèries dels furs de València fins les Corts de l'any 1604 inclusive, y dels privilegis de la dita ciutat y regne*. València.
Viatge d'en Pere Portés a l'infern.
Vicent Garcia (Rector de Vallfogona, 1582-1623): *Carta a un rector amich*.
- 1609 Jeroni Pujades: *Crònica universal de Catalunya*. Barcelona.
- 1610 Certamen poètic per la beatificació d'Ignasi de Loiola, a Girona.

- 1612 Rector de Vallfogona: *Navegació del marquès de Almazán; A l'hospedatge de l'arquebisbe de Tarragona.*
Francesc Muntaner i Font: *Història del regne de Mallorca* (inèdita).
- 1613 Lluís d'Ocanya: *Libre dels capítols ab los quals se arrenden y colecten los drets reals de Sa Magestat en la governació y baylia general de Oriola y Alacant ab les declaracions de com se executen y practiquen.* Oriola.
- 1614 Josep Elies Estrugós: *Llibre de singulars privilegis, favors, gràcies y miracles de N. S. del Carme.* Perpinyà.
- 1615 Jeroni Ferrer de Guissona: *Cant a la beata mare Teresa de Jesús.*
- 1616 (?) Honorat Comalada: trad. del castellà *Història de Pierres de Provença y de la gentil Magalona.* Barcelona.
- 1616 *De l'estatut y ordinació per lo rey Martí a refrenar a los contraris, qui ab color de l'offici de la Inquisició vexaven los avengelizants e preycants la puritat de la sanctíssima concepció de Nostra Dona (1408).*
Barcelona.
- 1617 Miquel Agustí: *Libre dels secrets de agricultura.* Barcelona.
Rector de Vallfogona: *Comèdia de santa Bàrbara.*
Sumari de la successió dels ínclits reys de València, des de el sereníssim rey En Jaume el primer, lo Conquistador, de gloriosa memòria, fins al catòlich rey don Felip tercer, nòstron senyor, lo gran, lo pio, lo just, que hui christiana y ditxosament reyna en les Espanyes. València.
- 1620 Certamen de la beatificació de fra Tomás de Villanueva, a València.
- 1620 — Joan Pau Colomer: *Libre de armoria de la noblesa de Catalunya.*
- 1621 Pere Gil, S. J.: *Contemptus mundi. Traduït de llengua llatina castellana en catalana.* Barcelona.
Rector de Vallfogona: *Sermó en les exèquies de Felip II en la catedral de Girona.*
Capítols del general del principat de Catalunya, comtats de Rosselló y Cerdanya, fets per la S. C. R. M. del rey don Phelip en lo any 1599.
Barcelona.
Francesc Soler, donzell: *Discurs [...] ab lo qual entén provar que no convé ni-s pot en casa de la ciutat de Barcelona admetre en son regiment los qui tenen nom de Don.* Barcelona.
- 1622 Rector de Vallfogona: *A unas antiguas memòrias.*
Per los diputats del general de Catalunya en defensa de la resolució presa per la diputació y casa de la ciutat acerca la assistència que-s pretenia avien de fer al jurament del loctinent general provehït per M. ans de jurar. Barcelona.

- 1623 Certamen en honor de la Immaculada Concepció, a València.
Real pragmàtica sobre la bona administració de l'almodí de la ciutat de València. València.
- 1625 Guillem Ramon Mora d'Almenar: *Volum e recopilació de tots los furs y actes de cort que tracten dels negocis y affers respectants a la casa de la diputació y generalitat de la ciutat y regne de València, en execució del fur 83 de les Corts de l'any 1604.* València.
Bernat Mas: *Orde breu y regiment molt útil y profitós per a perseverar y curar de peste.* Barcelona.

SEGON QUART

- Poetes de la *Curiositat catalana*: Càrcer, Carsí, Cervera, Copons, Cordelles, Domènec, Fontanella, Gualba [= Gualbes], Gamis, Jofreu, Maçaners, Massant, Minguella, Mirambell, Montergull, Noguers, Ocarri [= Ocarí], Pardina, Peixó, Queralt, Solà, Terrer, Vallbona, Valls.
- 1626 *Jurament del rey don Felip III* (manuscrit).
- 1627 *Memorial sobre si es deu fer divisió dels béns y avers comuns de la confraria de Sant Julià, entre ls botiguers de teles y demás oficis.* Barcelona.
- 1628 Andreu Bosc: *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya.* Perpinyà.
- 1629 *Ordinacions e nou redrés fet per instauració, reformació e reparació de la Universitat de l'estudi general de la ciutat de Barcelona, en lo any 1629.* Barcelona.
Discurs fet en la causa [...] sobre la baronia de Anglesola. Barcelona.
- 1630 Dr. Pere Nicolau: *Llibre y declaració de noms, virtuts, perfeccions, gràcias, títols, excellèncias y grandesas de la sempre santa Verge Maria mare de Déu, en honor y glòria de la Immaculada Concepció [...].* Perpinyà.
- 1632 Lluís de Peguera: *Pràctica, forma y stil de celebrar corts generals en Catalunya, y materials incidents en aquellas.* Barcelona.
Directorí de la visita del general del principat de Catalunya y comtats de Rosselló y Cerdanya, y capítols resultants acerca dels càrrechs y obligacions dels senyors diputats y oydors y oficials de la casa de la diputació general de Catalunya y altres. Barcelona.
- 1634 *Libre dels quatre senyals del general de Catalunya.* Barcelona.
- 1634 - 1641 Joan Baptista Sanç: *Relació breu dels successos, segonas intencions y lecturas que han succehit y se són fetas en la ciutat de Vich.*

- 1635 Gavino Branca (pseudònim?): *Jardí de ramalleras. Capítols dels drets y altres coses del principat de Catalunya y comtats de Rosselló y Cerdanya, fets en les corts generals, de l'any 1481 fins en lo any 1564*. Barcelona.
Constitucions fetes per la S. C. R. Magestad del rey don Phelip II en la primera cort celebrada als cathalans en la ciutat de Barcelona en 1591. Barcelona.
- 1636 Gaspar Sala i Berart: *Govern polítich de la ciutat de Barcelona per sustentar los pobres y evitar los vagabundos*. Barcelona.
 Dídac Cisteller: *Memorial en defensa de la llengua catalana, per a que-s predique ab ella a Catalunya*. Tarragona.
- 1638 Joan Mas: *Sermó predicat en la iglésia de Sant Joan de [...] Perpinyà [...] en actió de gràcies per la señalada victòria obtinguda per les armes españolas en Fuenterrabia a 7 de setembre*. Perpinyà.
 Jaume Verdeguer: *Dietari perpètu segons lo reso de la Orde de Montesa*.
- 1639 *Privilegi, concessió y merced de la insaculació que ha condedit la Megestad del Rey [...] a [...] València per als oficis majors del govern de aquella*. València.
Manifestació de la independència que tenen los obrers de la parròquia de Sant Pere de Barcelona, de la illustre abadesa del real monestir de Sant Pere de las Puellas. [Barcelona.]
- 1640 — Francesc Fontanella: *Tragicomèdia pastoral de Amor, Finesa y Porfia*.
- 1640 *Privilegis, franqueses y llibertats concedides per los sereníssims reys de Aragó a la Vall de Aran, del principat de Catalunya*. Barcelona.
Privilegi y capítols del pastim general perpètu, ara de nou condedit per la Magestad del Rey [...] en favor de la present ciutat de València. València.
Pronòstich fet per un philosoph moro de la ciutat de Hyerusalem. Justificació en consciència de haver pres lo principat de Catalunya las armas, per a resistir als soldats, que de present la invadeixen y altres que amenàssan invadir-la. Barcelona.
 Domènec Moradell: *Preludis militars en los quals se tracta lo que han de saber y observar los oficials majors y menors de guerra y los soldats de la insigne ciutat de Barcelona, y lo modo de jugar las armas, formar esquadrons, repartir las bocas de foch y altres actes militars*. Barcelona.
- 1641 Gaspar Sala i Berart: *Llàgrimas catalanas a l'enterro y exèquias de l'illustre diputat eclesiàstich de Catalunya Pau Claris*. Barcelona.
Secrets públichs y pedra de toch de las intencions de l'enemich y llum de la veritat. Publicat per manament de la Diputació. Barcelona.

- 1641 Josep Sarroca: *Política del comte de Olivares, contrapolítica de Catalunya y Barcelona, contraverí al verí que perdia lo principat català [...]*. Barcelona.
- 1642 Francesc Barra: *Breu tractat de artilleria*. Barcelona.
Constitucions de l'estudi general. València.
 (Lacavalleria): *Diccionari català. A l'excellentíssim senyor marquès de Brezé, mariscal de França, etc. virrey y capità general per Sa Magestat Cristianíssima de Catalunya, Rosselló y Cerdanya*. Barcelona.
 Josep Català: *La illustríssima catalana. Vida, martiri y triümfos de santa Eulàlia, amb el Triüfno de santa Eulàlia en Montjuich (en octaves) i uns goigs*. Barcelona.
- 1643 *Establiment y determinació [...] com se han de comprar los forments*. València.
Establiments y ordinacions [...] per a la administració de les carns. València.
 Josep Vallmajor i Casals: *Frenum detrahentium. Fre ab lo qual se tapa la boca als detractors dels eclesiàstichs per haber pres les armes...* Barcelona.
- 1644 Josep Elies Estrugós: *Fènix català. Helench dels escriptors catalans*.
- 1645 Josep Elies Estrugós: *Fènix català [...] miracles de Nostra Senyora del Mont del Carme*. Barcelona.
Carta del rendiment y pactes de Roses. Barcelona.
- 1646 *Crida del capità general de Catalunya excellentíssim senyor Henrich de Lorena, compte de Harcourt*. Barcelona.
- 1648 Trad. del castellà: *Pràctica del catecisme romà y doctrina christiana*, del P. Niremberg, Barcelona.
Edictes de crides fetes y publicades per manament del cardenal Mazarín, archebisbe de Aix y capità general de Catalunya y Rosselló. Barcelona.
- 1649 (?) *Deductions per la justificació del vicari y comunitat de Santa Maria del Mar en lo fet y procehiments de la sepultura del cadàver de Eulàlia Vilallonga*. S. l.
- 1650 Rafael Vilalta: *Tractat de las cerimònias de la missa*. Barcelona.
Costums de las majordonas dels capellans. Barcelona.

TERCER QUART

- 1652 — Josep Fontanella: *Lo temple de la glòria* (52 octaves).
- 1654 - 1672 Josep Blanc, poeta: *Matalàs de tota llana*.
- 1656 *Decrets de D. Joan de Àustria* (manuscrit).

- 1657 Antoni Bonaventura Guerau: *Sermó de la festa del segon centenar de la canonització del pare sanct Vicent Ferrer*. València.
Pere Esteve, predicador apostòlich y comissari de la casa santa de Jerusalem. València.
- 1659 Antoni Bonaventura Guerau: *Sermó de les noves de la canonització de sanct Tomàs de Vilanova*. València.
- 1661 *Informació per la pretensió que té la ciutat de Barcelona, que S. M. mane llevar las carnicerías del Molí de la pólvora y de Mar, que novament se són introduhides en lo territori de la dita ciutat de Barcelona*. Barcelona.
- 1663 Antoni Moll: *Ordinacions y sumari dels privilegis, consuetuts y bons usos del regne de Mallorca*. Palma.
- 1664 *Resposta teològica en favor del rector y clero de la vila de Arbós contra lo batlle, jurats y concell de la dita vila, y una al·legació en son favor*. Barcelona.
- 1666 Francesc Marès: *Història y miracles de la santa imatge de Nostra Senyora de Núria*. Barcelona.
Gaspar Blai Arbuixec: *Sermó de la conquesta de la molt insigne ciutat de València, en ocasió que-s tregué la espasa o tizona del sereníssim senyor rey En Jaume el Conquistador*. València.
- 1667 Certamen en honor de la Mare de Déu dels Desemparats, a València.
Vicent Sopera: *Joyell preciós y adorno de l'ànima devota que vol perfectament agradar a Déu*. Barcelona.
- 1668 Certamen en honor de sant Joan de Mata, a València.
Josep Blanc: *Pancàrpià catalana de alguns ingenis de la ciutat y camp de Tarragona, feta y texida per lo canonge [...]*.
- 1669 Jeroni Ferrer i Calderó: *Discurs en fet y en dret en favor de Francesch Joan Pujol*. Barcelona.
- 1672 *Summari dels càrrechs y obligacions dels collidors, taulers o receptors dels drets de la Generalitat del present principat de Catalunya, ordenat per lo trieni de 1653*. Barcelona.
- 1675 — Rafael Bover, poeta líric mallorquí.
- 1675 Josep Llop: *De la institució, govern polítich y jurídic, observàncies, costums, rendes y obligacions dels oficials de les fàbriques Vella, dita de Murs e Valls, y Nova, dita del Riu, de la insigne ciutat de València*. València.

DARRER QUART

- 1677 *Recopilació de todas las festas celebradas en Barcelona ab motiu de haber Carlos II elegit per primer ministre a Joan de Àustria. Escrites per una ploma catalana.* Barcelona.
- 1677 (?) *Discurs en dret y en fet, per lo síndich de la confraria dels espardenyers de Barcelona contra lo síndich de la confraria dels corders de la mateixa ciutat.* S. l.
- 1678 *Ordinacions fetas y ordenades per los [...] concellers [...] de Barcelona [...] sobre administració dels forments.* Barcelona.
- 1679 Joan Baptista Bonet: *Las elegàncias de Paulo Manucio. Traduïdas de llengua toscana per Joan Llorens Palmyreno. Posadas ab distinció y claredat per lo llicenciat Fernando Álvarez [...] y are novament traduïdas en nostra llengua catalana.* Barcelona.
- 1680 *Ordinacions y crides fetes per lo molt illustre consistori dels senyors deputats y oydors de comptes del general del principat de Catalunya per la bona exacció dels drets del general y bolla, per lo trieni de 1680.* Barcelona.
Rafael Andreu: *Exercici per los devots de Maria Santíssima.* Palma.
- 1681 Magí Cases: *Clau y exercici del llibre de l'Apocalipsis.* Barcelona.
Josep Romeguera: *Atheneo de grandesa sobre eminèncias cultas. Catalana facúndia ab emblemas ilustrada.* Barcelona.
- 1681 - 1709 Josep Romeguera, poeta: *Morpheo despert en las vulgaritats catalanas; La fama de Catalunya.*
- 1683 *Memorial presentat per los tres estaments dels joves botiguers de Barcelona per a el bon regiment, adorno y lluminària dels sants misteris del Pandó y Nostra Senyora de la Pietat.* Barcelona.
- 1684 *Relació verdadera del feliz succés que han tingut las armas catòlicas del rey Carlos II en lo siti y combat que donà lo exèrcit francès en lo siti de Girona a 12 de maig de 1684.* Barcelona.
- 1685 *Capítols de drets y altres coses del general del principat de Catalunya y comtats de Rosselló y Cerdanya, fets en corts generals de l'any 1481 fins lo any 1564.* Barcelona.
Sumari dels càrrechs y obligacions dels collidors, taulers o receptors dels drets de la Generalitat de Catalunya y comtats de Rosselló y Cerdanya. Barcelona.
- 1686 Joan Francesc Ferrer: *Catàlogo dels concellers de Barcelona (1249-1686).*
Per lo síndich de la ciutat de Barcelona contra los collectors de la lleuda real y de Mediona. Barcelona.

- 1687 *Novas ordinacions y crides fetes per lo molt Illustre Consistori dels senyors deputats y oydors de comptes del General del principat de Catalunya, en lo trieni de 1686.* Barcelona.
 Josep Romeguera: *Sermó de sant Sever.*
Plet entre lo noble don Anton de Oms y Cabrera, capità de cavalls de las guàrdias de Catalunya, ab don Ramon de Oms y de Santa Pau, batlle general en lo mateix Principat. Barcelona.
 Francesc Clarassó: *Declaració de una sòlida veritat en favor de una deliberació feta per los concellers de la vila de Granollers, y defensada per —.* Barcelona.
- 1688 Josep Jocavell: *Reglas y documents particulars per la vida eremítica.* Perpinyà.
Memorial fet per los administradors de l'Hospital de la Santa Creu de la present ciutat, hereus y successors de Joseph Pinya, ciutadà honrat de Barcelona, y altres ab Pere Fizes, donzell, en Barcelona populat. S. l.
- 1689 *Recopilació de diferents vots y altres documents en justificació dels drets de la Generalitat de Catalunya, y de que aquells deuen ésser pagats per qualsevols persones [...].* Barcelona.
- 1690 *Noves ordinacions y crides fetes per lo Ilm., y Fidelíssim Cosistori [sic] [...] per la bona exacció dels drets del general y bolla per lo trieni de 1689.* Barcelona.
- 1690 *Pública y verídica manifestació que Barcelona ostenta en desengany y resposta de un paper que han publicat los notaris reals col·legiats, sobre los fonaments per los quals dins dita ciutat nomenar-se públichs.* Barcelona.
- 1691 Phesio Mayo, natural del principat de Catalunya (anagrama de Joseph Moyà): *Ramallet de tinturas y breu modo de donar-las a totas robas de llana, teles y fil [...] recullit de diferents receptes de totas las parts de Europa.* Barcelona.
 Cristòfol Fiol: *Breu, però verdadera explicació de una qüestió necessària per quietut de las concièncias de los arbitris de Mallorca, y és si los drets vectigals e sisas de est regne son justs.* Palma.
- 1692 *Tarifa dels preus de les teles y altres sorts de robes que entren en lo present principat de Catalunya.* Barcelona.
Memorial en fet per part dels nobles de Biure y de Margarit contra lo síndich de Agramunt. S. l.
- 1693 Josep Llord: *Foment de la pietat y devoció christiana.* Vic.
- 1694 *Proclama dels Consistoris de Deputats sobre una proclama dels francesos, titulada «Alerta catalans».* Barcelona.

- 1695 Josep Romeguera: *Sermó de la Concepció, predicat en la catedral. Barcelona. Sermó en acció de gràcias, per lo recobro de salut del rey Carlos II. Relació de las festas feu la ciutat.* Barcelona.
Antoni Frontera: *Meditacions del viacrucis y set gois a la corona de Maria Santíssima.* Palma.
- 1696 Joan Lacavalleria: *Gazophylacium cathalano-latinum.* Barcelona.
- 1698 Pere Bonaura: *Tractat de la imitació de Christ y menyspreu del món [...]* traduhit en llengua cathalana de son original llatí. Perpinyà.
Libre dels quatre senyals del General de Catalunya, manat novament estampar. Barcelona.
- 1699 Josep Plans [= Josep Plens]: *Cathecisme pastoral de plàticas doctrinals y espirituals per tots los diumenges de l'any.* Barcelona.
Gabriel Rovira: trad. *Summa de temps y altres rudiments de la gramàtica [...]* composta per lo licenciado de Valles. Barcelona.
- 1700 Josep Romeguera: *Sermó de la traslació de sant Olaguer.* Barcelona.
Jeroni Taix: *Llibre dels miracles de Nostra Senyora del Roser y del modo de dir lo rosari de aquella.* Barcelona.
Miquel de la Sierra: *Tarifa per als pagesos conforme la orde que ells apòrtan en lo pagar los moços de soldada seguint lo estil tret de la paheria de Lleyda.* Barcelona.

SEGLE XVIII

PRIMER QUART

- 1701 Joan Àngel Serra: *Libre dels miracles de Nostra Senyora del Carme.* Girona.
- 1702 *Constitucions, capítols y actas de cort fetas y otorgadas per la S. C. R. Magestat del rey don Phelip IV de Aragó y V de Castella en la primera cort celebrada als catalans, en la ciutat de Barcelona, en lo monastir de Sant Francesch, en los anys 1701 y 1702.* Barcelona.
Capítols del General del principat de Catalunya, comtats de Rosselló y Cerdanya, per la S. C. R. Magestat del rey Phelip IV de Aragó y V de Castella en los anys 1701 y 1702. Barcelona.
- 1703 *Redrés y ordinacions novament fetas y estatuïdas per lo Savi Concell de Cent [...] concernents al regiment de la taula de comuns depòsits de la dita ciutat y banch de aquella, y així mateix a las obligacions de sos oficials.* Barcelona.

- 1704 Francesc Baucells: *Font mística y sagrada del paradís de la Iglésia*. Barcelona.
Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats per la S. C. R. Magestat del rey don Phelip IV [...]. Barcelona.
Ordinacions y cridas fetes per lo Ilm. y Fidelíssim Consistori dels senyors deputats y oydors de comptes del General del principat de Catalunya y sos comtats [...], en lo trieni de 1704. Barcelona.
- 1705 Fr. Atanasi de Barcelona: *Jardí seràphich*. Vic.
Doctrina cathalana de un mestre y deixeble. Viva Carlos Tercer. Barcelona.
Proposició que lo rey don Carlos III feu als Braços convocats en la Cort General, que celebrà en Barcelona y en la Diputació en 5 de desembre de 1705. Barcelona.
- 1706 *Constitucions, capítols y actes de cort fetas y atorgats per la S. C. R. Magestat del rey nostre senyor don Carlos III en Barcelona en lo any 1706*. Barcelona.
Capítols de cort, per lo redrés del General y Casa de la Diputació de Cathalunya, fets en las Corts celebradas en dita Casa per don Carlos III en lo any 1706. Barcelona.
Palinòdia Gallispana, obligada cantar a impulsos del valor y fidelitat de la nació catalana. Romance curiós. Barcelona.
Profecias y documents que va donar un venerable hermità al duch de Anjou al partir-se de París per lo regnat d'Espanya (en vers). Barcelona.
- 1711 - 1761 Agustí Eura, poeta: *Descripció del Canigó*, en vers.
- 1711 (?) *Exortació catòlica dirigida als catalans, en la qual se manifesta la justícia que assisteix a Felip V, per recuperar Catalunya y demás dominis que li té usurpats lo príncep Carlos, archiduch de Àustria*. S. I.
- 1712 Tomàs Palmerola: *La perla del Vallès, Maria Santíssima en sa miraculosa imatge de Bellulla*. Barcelona.
- 1713 *Efectuosos clamors, en los quals se implora lo socorro dels sants protectors de la excellentíssima ciutat de Barcelona per lo siti*. Barcelona.
Despertador de Catalunya, per desterro de la ignorància, antídoto contra la malícia, foment a la paciència y remey a la pusillanimitat. Barcelona.
- 1714 *Abecedari del predicador del santíssim rosari de Maria Santíssima, señora nostra*. Barcelona.

- 1715 Maties Mut: *Noticiari de fets memorables* (1680-1715).
Josep Plans [= Plens]: *Catechisme pastoral de plàticas panegíricas, doctrinals y espirituals per totas las festivitats [...] en lo discurs de l'any*. Barcelona.
Francesc Tegell: *Poema anaphòrich. Descripció dels dotze cèlebres festins ab què la diversió de Carnestoltas en lo any 1720 ha solemnizat la conformitat més lluïda*. Barcelona.
- 1721 *Allegació en fet y en dret en favor del doctor Francesc Sanpera contra los domers y comunitat de preveres de la iglésia de Sant Pere de las Puellas*. Barcelona.

SEGON QUART

- 1728 Tomàs Ramon i Samentor: *Nou plàticas de las virtuts més heroicas de l'apòstol de las Índias s. Francisco Xavier*. Cervera.
- 1733 *Rosari de la reyna dels àngels Maria santíssima, junt ab les estacions de la Via Crucis y algunes lletres devotes que solen cantar-se en las santas missas [...]*. Barcelona.
- 1734 Carles Ros: *Tractat de adages y refrans valencians, y pràctica per a escriure ab perfecció la lengua valenciana*, València.
- 1735 Baltasar Calafat (1683-1735): *Santa Rosa del Perú*, drama en tres actes.
- 1735 (?) *Via fora als adormits. Resposta al senyor Book, secretari que fou de sieur Mitfordt Crow*. Barcelona.
- 1739 Gabriel Ferrandis: *Instrucció moral, breu y clara de lo que los pares y amos han de amostar a la família*. València.
Carles Ros: *Breve diccionario valenciano-castellano*. València.
- 1742 - 1813 Guillem Roca, poeta dramàtic i satíric mallorquí.
- 1744 Jeroni Geriberts [= Jeroni Giribets] (1723-1744): *Descripció de la montanya de Montserrat y son santuari, en vers català*.
- 1745 *Pràctica de la devoció al SS. Cor de Jesús*. Barcelona.
- 1746 Carles Ros: *Beceroles valencianes, ab les combinacions de sos dialectes, sílabes o elements per a la formació de les diccions y monosílabs que facilitarà a bé llegir*.
- 1746 *Coloqui nou, graciós y entretengut hon se refereixen les fetes celebrades en la ciutat de València, a la proclamació de son rey y senyor nostra Fernando Sext*. Barcelona.
Relació verdadera de la translació del bras de santa Tecla des de Armènia a la catedral de Tarragona. Tarragona.
- 1747 Pere Serra i Postius (1671-1748): *Instrucció en estil jocós als curiosos que may han estat a Montserrat*.

- 1747 - 1829 Gabriel Nadal, poeta satíric mallorquí.
- 1748 Simeón de Guinda, bisbe d'Urgell: *Breu compendi de la doctrina christiana*. Barcelona.
 Baldiri Reixac: *Instruccions per la ensenyança de minyons*. Girona.
 Josep Gras, poeta en mallorquí.
 Poetes de la Comunicació Literària: Josep Barberí, Ignasi Ferreres (1766), Miquel Pla, Simó Pla, Josep Puiggarí, Anton Savall, Francesc Surià, Joan Ignasi Savall, etc.
 Ignasi Ferreres: *Apologia de l'idioma català, vindicant-lo de las imposturas de alguns extrangers que lo acúsan de aspre, incult y escàs*.

TERCER QUART

- 1752 Francesc Roca: trad. del castellà *Llibre del rosari de Nostra Senyora del Roser*, de Fr. Jaime Barón. Barcelona.
- 1754 - 1757 Pere Salses i Trilles: *Promptuari moral sagrat y catechisme pastoral de plàticas doctrinals y espirituals sobre tots los punts de doctrina cristiana, per predicar en la quaresma, diumenges y demás festivitats*. Barcelona.
- 1755 Se celebra a València el tercer centenari de sant Vicent Ferrer.
Poesies valencianes que compongué Joan Collado.
- 1757 Jaume Eixalà i Gassol: *Vida portentosa [...] de [...] lo beato Benet de Parlermo*. Girona.
- 1760 *Relació del que feu, y no devia, y del que pogué y no ho feu lo llamp, que en lo dia 2 de octubre de l'any 1759 caigué en lo santuari de Maria Santíssima de la Gleva*. Olot.
 Francesc Balart, poeta: *Comèdia històrica de moros y cristians*. Reus.
- 1763 *Veritats eternas, en què se contenen los mysteris de Christo senyor nostre. Disposades en forma de lliçó per [...] Carlos Gregori Rossinyoli, S. J., y vertidas en català per un devot*. Girona.
 Lluís de la Palma, S. J.: *Novena del Sant Mysteri de Cervera*. Cervera.
- 1764 Carles Ros: *Diccionario valenciano-castellano* (du al final dos *Romanç*, tots dos en monosíl·labs). València.
- 1765 Francesc Balart: *La batalla de Buda o el siti de Viena*, drama històric. Reus.
- 1765 - 1772 Francesc Balart: *La Passió* (que comença: «Jesucrist, la passió vostra [...]»).
- 1766 Martí Pont, poeta mallorquí.
- 1769 Domingo Collderam [= Domingo Colldelram]: *Compendi de la doctrina christiana*. Vic.

- 1770 Benet Laplassa i Cases: *Compendi de la vida de santa Margarida, verge y màrtir*. Barcelona.
- 1772 Francesc Balart: *La batalla de Lepanto*, drama històric. Reus.
- 1775 Bartolomé Sarmentero, bisbe de Vic: *Edicte sobre la visita del prelat als ciutadans*. Vic.

DARRER QUART

- 1776 - 1816 Rafael Tous, poeta en mallorquí vulgar.
- 1778 Josep Ignasi Abat: *Història dels sants màrtirs Hermenter i Celdoni*. Cervera.
- 1779(?) Barrême Arismètiche: *Libre fàcil de comptes*. Girona.
- 1779 - 1823 Marià Torrent i Vinyes, poeta vallfogonesc.
- 1780 Onofre Cugat: *Llibre de documents polítichs y morals* (en vers). Girona.
- 1783 Antoni Portella i Auric: *Nou mètudo per apèndrer la llengua llatina*. Maó.
Obsequiosa consonancia de 92 décimas que son castellanias o catalanas conforme serán pronunciadas, en acción de gracias del nacimiento de los gemelos, de la paz con Inglaterra y otras potencias de Europa, y las máscaras, mogiganga, etc., en los días 8, 9 y 10 de diciembre de 1783. Barcelona.
- 1789 *Armoniós despertador dels pecadors*. Cervera.
- 1790 Rafael Lasala y Lacela [= Rafael Lasala i Losela], bisbe de Solsona: *Catecisme menor de la doctrina christiana*. Cervera.
Domènec Costa i Bafarull: *Novena de goigs del gloriós sant Blasi, bisbe y màrtir, patró del lloch de Castellnou de Seana, bisbat de Solsona*. Cervera.
- 1795 Miquel Ferrer: *Trisagi o corona de la Trinitat, qui se diu en lo convent del Sant Esperit*. Barcelona. *Novena y corona de la Mare de Déu de los Dolors*. Barcelona.
- 1798 Josep Ullastre: *Exercici del christià per encomanar-se a Déu*. Barcelona.
Miquel Ferrer: *Setenari de Nostra Señora de la Pietat, que se fa en Santa Eulàlia*. Palma.
- 1799 Francisco Antonio de la Dueña y Cisneros, bisbe d'Urgell: *Breu resum de la doctrina christiana*. Cervera.

SEGLE XIX

PRIMER TERÇ

- Ambròs de Vallfogona: *Exercici per cada dia*.
- 1802 Simó Salomó i Melcior Gelabert: *Regla de vida* (nova edició). Perpinyà.
- 1802 (?) *Epitalami a las reals bodas dels prínceps de Astúrias y de las Dos Sicílias*. Barcelona.
- 1803 Pau Domènec: *Catecisme de la doctrina christiana en forma de diàlogo*. Cervera.
- 1806 Pere Mercè i Santaló, del bisbat d'Elna: *Los set salms penitencials en versos catalans*. Barcelona.
- 1807 *Petit catéchisme à l'usage des églises catholiques de l'Empire Français, traduit en catalan*. Perpinyà.
- 1808 Josep Arrau i Estrada (1774-1818): *Somni y realitat, o desahogos de una musa catalana*, poema (*Diario de Manresa*). *La ninfa catalana*. *Romans sobre la diversitat de notícias, son origen y fonament* (*Diario de Manresa*).
- 1810 Francesc Rei: *Plàticas sobre los evangelis de tots los diumenges y festes anyals*. Barcelona.
- 1810 Es publiquen temporalment en català el *Diari de Barcelona y del govern de Catalunya* i tots els documents emanats de les autoritats napoleòniques.
- 1811 Ignasi Puig i Blanc (1779-1811) [= Ignasi Puigblanc]: *Lo temple de la glòria*, en octaves (publicat a Barcelona, 1842). *Temps y paratges de Menorca en què és més gustós y saludable o dañós respectivament el peix y marisc que se aporta per vèndrer en la pescateria de Mahó. Per manament del magnífich senyor mostesaph don Rafel Mercadal y Montañès, Maó*.
- 1812 Miquel Ferrer: publica el *Diari de Buja*, Palma. D. C.: *Conversas tingudas entre dos pagesos catalans sobre los punts més importants de la actual defensa de Catalunya*. Manresa.
- 1813 Miquel Ferrer: publica successivament els diaris: *Lluna patriòtica mallorquina* i *Nou Diari de Buja*. Palma. *Expedient de suspensió de D. Francisco X. Oteyza, intendent del 1er cos d'exèrcit*. Vic.
- 1814 [Josep Pau] Ballot. *Gramàtica y apologia de la llengua catalana*. Barcelona.
Antoni Canals (1774-1837): *Consol de malalts en boca de un fervorós ministre del santuari*. Palma?
Miquel Ferrer: *Avisos y oracions per ajudar a bé morir*. Palma.

- 1815 (?) *Enterro solemne de la Constitució de Càdiz [...] en cinch conversas.* Manresa.
Miquel Ferrer: *Traducció llibera del diàleg de un teòlech emb un mendicant*, de Juan Taulero, Palma.
- 1817 Francesc Armanyà, bisbe de Tarragona: *Compendi de la doctrina christiana.* Barcelona.
Bernardo Francés y Caballero, bisbe d'Urgell: *Breu resum del catecisme o instrucció de la doctrina christiana.* Manresa.
Ermenter Martí: *Catecisme de las festas y solemnitats principals de la Iglésia.* Vic.
- 1820 — Antoni Puigblanc (1775-1840): *Las Comunitats de Castilla*, poema en alexandrins.
- 1820 Anton Sendil: *Verdader esperit de la confraria y devoció de ss. rosari.* Barcelona.
Colloqui entre un rector y un pagès anomenat Macari, son parroquià, sobre la constitució y decrets de corts. Barcelona.
- 1821 Francesc Nadal: *Catecisme de la doctrina christiana.* Barcelona.
- 1822 Trad. de *Las glòrias de Maria, obra del beato Alfons Liguori [...] útil per llegir y predicar.* Manresa.
- 1823 *Arreglament secret per arruinar la Espanya, que en lo any 1820, perdé un senyor bocal de Corts.* Vic.
- 1824 *Manual de comptes fets per los que comercian en cotó.* Barcelona.
Francesc Narcís de Cilla: *Domínicas, o plàticas morals sobre los sagrats evangelis per cada una de las domínicas de l'any.* Manresa.
- 1825 Joan Carles Amat: *Quatre-cents aforismes catalans.* Barcelona.
Trad. de *Visitats al santíssim sagrament y a Maria Santíssima, per tots los dies del mes [...] per lo beato Alfonso de Liguori.* Vic.
- 1826 — Simeó Blanc i Cibet, poeta (1762-1826): *La mort de la reyna de Fransa; Los set pecats capitals; Los funerals del porch y lo robo de la parròquia de Vallfogona, etc.*
- 1826 *Càntichs catalans, traduïts dels càntichs de sant Sulpici per un sacerdot del bisbat de Perpinyà.* Perpinyà.
Carta del pagès de la Montanya a son fill, sobre la qüestió pública. Vic.
- 1827 Jaume Pontí: trad. *Demostració de l'evangeli de l'Ab. Du Voisin.* Cervera.
- 1828 Josep Roquer: *Bon dia del christià.* Vic.
- 1830 Anton Palau: *Novena del santíssim sagrament de l'altar.* Reus.
- 1831 Josep Roquer: *Parenostre explicat o bé sían conversas familiars [...].* Vic.
Bon sempre de glòria eterna. Vic.

- 1832   Jaume Pontí: *Iglésia de Christo, des de Adam fins a nosaltres, dividida en las set edats del món*. Barcelona.
Lo Nou Testament de N. S. Jesucrist. Londres.
- 1833   Bonaventura Carles Aribau: *A la pàtria*, en estances alexandrines.

Índex de noms de persona

- ABADAL, Ramon d' 90
ABAT, Josep Ignasi 209
Abba Mori 64
Abd al-'Aziz 54
Abd al-Malik 83
Abd al-Mu'min 89
Abd-al-Raḥmān III 61, 62, 80, 82
Abd-ar-Raḥmān ibn 'Abd-Allāh al-Ghāfiqī 70
Abdalhach 64
Abelard de Bath 65
ABELLA, Pere d' 186
Aben Hasday 61
Abī Imrān (Alī-ben-Ahmed-el-Imranī) 67
Abohali Alghihac 67
Abraham Bar Hiyya (*Savasorda*) 67
Abraham-Ben-R.Yehudah 63
Abū Bakr al-Ṭurṭūšī 60
Adal 105
Adalard, sant 127
Adalbert de Praga 89
Ademar Chabannes 80
Adrià 34, 126
ADRIÀ, Mateu 182
ADRIÀ, Pere 191
Agobard de Lió, sant 77-79
AGUILÓ, Marian 135, 140, 152, 157, 160
AGUSTÍ, Miquel 198
Agustí, sant 35, 50, 51, 170
Aharon-ben-Astruc-Cohen 65
Aimerí de Narbona 75
Aimó de Cestars 183
Aimó de Fleury 99
Àkhila 54
ALADERN, Josep (Cosme Vidal i Rosich) 141, 145
Alaric 45
ALART, Julià Bernat 132
Albert de Sisteró 129
Albert Magne 192
Albertà de Brescia 185
ALBERTÍ, Vicenç 176
Albubekr Araz 185
Albumesar 184
ALCALÀ, Pedro de 68
ALCANYÍS, Pere 189
ALCOVER, Antoni M. 144
Alcuí de York 77, 78, 102, 103
ALEGRE, Francesc 138, 188-191
ALEMANY, Joan 196
ALEMANY, Pere 181
ALEMANY DE CERVELLÓ, Guillem 86, 89
ALERIG, Pere 184
Alexandre 103
Alexandre (gramàtic) 105
Alexandre III 118
Alfons VIII de Castella 119
Alfons VI de Lleó 114
Alfons VII de Lleó 114, 119
Alfons el Bataller 119

- Alfons III el Benigne 65, 159-161, 173, 181
 Alfons I el Cast 104, 107, 110, 112, 119, 129, 136, 151
 Alfons II el Liberal 180
 Alfons el Magnànim 154, 159, 172
 Alfons X el Savi 119, 151, 157, 160, 182, 185
 Alfragani 66, 183
 Ali (emperador del Marroc) 89
 Ali Aben Ragel 183
 Ali ben Reverter 89
 Ali ibn Muğāhid 118
 Almansor (Muḥammad ibn Abī'Amīr alManšūr) 80, 82, 83, 105, 106, 108
 Almansor ben Abraham 67
 Almodis 86-88, 90, 118
 ALMOGÀVER, Joan 190
 ALMUDÈVER, Onofre 143
 ALÒS-MONER, Ramon d' 163
 ALVAR, Antonio 41
 AMAT, Joan Carles 211
 AMAT DE CLARAMUNT, Bernat 86
 Ambròs, sant 50
 AMIGUET, Jeroni 192
 Amílcar Barca 23
 AMORÓS, Joaquim 194
 Andreas Capellanus 184
 ANDRENÀS, Guibert 75
 ANDREU, Pere Joan 197
 ANDREU, Rafael 203
 ANGLÈS, Guillem 186
 Anníbal 23
 ANTONI, Pere 186
 ANTONIO, Nicolás 177
 ANYÉS, Joan Baptista 194
 ANYÓ, Pere d' 191
 Aqbat al-Bakr 89
 ARBOIS DE JUBAINVILLE, Henri d' 22, 25, 26
 ARBUIXEC, Gaspar Blai 202
 Ardabast 54
 ARIBAU, Bonaventura Carles 140, 175, 177, 212
 Aristòtil 25, 59, 60, 62, 63, 66, 67, 103, 166
 ARMANYÀ, Francesc 211
 ARNAU, Esteve 67
 Arnau d'Erill 185
 Arnau de Caldes 105
 Arnau de Gurb 49
 Arnau de Mont 102
 Arnau Mir de Sant Martí 86
 Arnaut Daniel 149
 Arnulf (gramàtic) 79, 81, 89, 100, 101, 105
 Arquimbau (gramàtic) 105
 ARRAU I ESTRADA, Josep 210
 Artal III 108
 Artemidor 24
 Artés, misser 192
 Ascani de Lavinium 39
 ASCENSI, Blai 190
 Asclepiades de Mirlea 24
 ASCOLI, Graziadio Isaia 73, 74, 131
 Asdrúbal 23
 ASSAM, Bernabé 192
 Atanagild 45
 Atanasi de Barcelona 206
 Ataülf 44, 45
 Ató 80, 116
 AUGEREAU, Pierre-François-Charles 140
 August 29, 41, 42
 Aule Postumi 38
 Aurelià 34
 AUSONI, Dècim Magne 41, 78, 126
 Ava (muller de Miró I) 100
 Avempace 60
 AVERÇÓ, Lluís d' 185
 Averrois (Ibn Rušd) 60, 61, 63, 64
 Avicenna (Ibn Sīnā) 60, 66, 151, 183
 AYERBE, Ferran d' 186
 Bahya 62
 BALAGUER, Baltasar Joan 190
 BALAGUER, Víctor 14
 BALARI I JOVANY, Josep 21, 71, 84, 104, 105, 109, 133
 BALART, Francesc 208, 209
 BALCELLS, Albert 10, 11, 14
 BALLOT, Josep Pau 210

- BALLVÉ, Faustí 15
 BALTÀ, Pere Lluís 187
 BARBERÍ, Josep 208
 BARCELÓ, Francesc 189
 BARÓN, Jaime 208
 BARRA, Francesc 201
 BARRÈME, Bertrand-François 209
 BARTOMEU, Martí 103
 BASSET, Joan 182
 BASTONS, Gaufred 86
 BAUCELLS, Francesc 206
 Beda 66, 102
 BEER, Rudolf 80, 102
 BELL, Pere 189
 BELLSHOMS, Efraïm 65, 69
 BELLVIURE, Pau de 184
 BELTRAN, Jaume 193
 BEN ABRAHAM BEDERSI, Yedaiah 64
 BEN ABRAHAM GERUNDÍ, Yonà 64
 BEN ADRET, Salomó 64
 BEN CHICATELLA, Ishaq 62
 BEN DAVID, Yêhudà 62
 BEN LABRAT, Dunaix 61
 BEN MAYMUN, Mošé 63
 BEN NAHMAN, Moixé 63, 64, 68
 BEN REUBÉN, Ishaq 63, 65
 BEN SADDIQ 62
 BEN SARUQ, Menahem 61-63
 BEN SELOMOH MEQATALONIAH, Gerson 64
 BEN ŠÊMUEL IBN HASDAY, Abraham 61
 BEN YAKAR, Yêhudà 63
 BEN YËHIEL, Ašer 64
 BENVENIST DE PORTA, Vidal 69
 Benvenuto da Imola 122
 Berenguer d'Avinyó 109
 Berenguer de Palazol 137, 151, 169, 178, 179
 Berenguer de Rosanes 116
 Berenguer Guifré 88
 Berenguer Reverter 87
 BERGNES DE LAS CASAS, Antonio 24
 Berill 103
 BERNABEU, Bartomeu 196
 Bernard de Brusbant 75
 Bernat (germà de Joan, monjo de Ripoll) 99
 Bernat d'Auriac 121
 Bernat de Berga 103, 105
 Bernat de Cabrera 161
 Bernat de Toledo 116
 Bernat Tallaferro de Besalú 89, 91, 94, 98, 99
 BERNOULI, Carl Albrecht 51
 Bertran 103
 Bertran (*le Palazin*) 75
 Bertran de Born 110, 119
 BERTRAND, Jean-Jacques A. 16
 BEUTER, Pere Antoni 175, 194
 BINIMELIS, Joan Baptista 175, 197
 BLANC, Josep 201
 BLANC I CIBAT, Simeó 211
 BLASI, Ermengol 69
 BLUNTSCHLI, Johann Kaspar 112, 113
 BOADES, Bernat 186
 BOCCACCIO, Giovanni 151, 172, 186, 189
 Boeci 65, 101, 102, 182
 BOFARULL, Antoni de 14
 BOFARULL, Pròsper de 94
 BOIXADORS, Andreu de 190
 BOLQUERA, Capellà de 181
 Bomoa Hazdey 64
 Bonastruc ça Porta 64, 68
 BONAURA, Pere 205
 BONET, Honorat 186
 BONET, Jaume 182
 BONET, Joan Baptista 203
 BONFILL, Marc Ponç 103, 104
 BONPOSC BONFILL, Azaries 65
 BONSONS, Isidre 178, 186
 Borrell 80, 82, 83, 86, 89, 106, 108, 116, 129
 Borrell (escolàstic) 103
 Borrell II 80-83
 Bosc, Andreu 199
 Bosc, Joan del 188
 BOSCÀ, Joan Francesc 190
 BOSCÁN, Juan (Joan Boscà Almogàver) 154, 155, 174
 BOSCH-GIMPERA, Pere 15
 BOTER, Ramon 186
 BOTET, Guillem 57
 BOVER, Joaquin M. 178

- BOVER, Rafael 202
 Bovon de Barbastre 75
 BRAGA, Teófilo 20, 22
 BRANCA, Gavino 200
 Brenne 25
 BREUIL, Henri 21
 Bru de Segni, sant 103
 Brutus 32
 BULBENA I TOSELL, Antoni 132, 141
 BUSQUETS, Pere 188
 BUSSOT, Francí 187
- Cabra (joglar) 76
 ÇADRIQUE D'UCLÉS, Jacob 153, 154
 CALAFAT, Baltasar 207
 CALÇA, Francesc 143, 195
 CALDERS, Pere 196
 CALLAVÉ, Marta 16
 CALVET, Agustí (*Gaziel*) 15
 CALVO, Bonifaci 149
 CAMBOULIU, Francesc 14, 177
 CANALS, Antoni 138, 154, 169, 173, 184
 CANALS, Antoni 210
 CAPDEVILA, Arnau de 186
 CAPELLA, Andreu 197
 CAPELLA, Marcià 66
 CAPELLADES, Ramon de 179
 CARBONELL, Pere Miquel 150, 174, 187, 189, 192, 193
 Càrcer (poeta) 199
 Cardona (bisbe de Vic) 104
 CARDONA, Berenguer 189
 CARDONA, Enrico 14
 CARDONA, Ramon de 186
 Carlemany 39, 70-72, 74, 77, 79, 90, 103, 127, 128
 Carles d'Habsburg 154
 Carles de Viana 172, 188
 Carles el Calb 70, 90, 100, 128
 Carles Martell 70, 74
 CARRERAS CANDI, Francesc 123, 124
 CARRÒS PARDO DE LA CASTA, Francesc 192
 Carudo 54
 CASES, Magí 203
- Cassiodor 102, 103, 127
 CASTELLNOU, Dalmau de 181
 CASTELLNOU, Joan 182
 CASTELLÓ, Bartomeu 186
 CASTELLÓ, Francesc 193
 CASTELLVÍ, Francí de 189
 CASTELLVÍ, Galvany de 191
 CATALÀ, Guillem Ramon 193
 CATALÀ, Josep 201
 Caterina de Siena, santa 193
 Cató 42, 166
 CAVALCA, Domenico 185, 188
 Cebrià, sant 79
 CELANO, Tomàs de 34
 CENTELLES, Jordi de 189
 CERVERA, Rafael 199
 Cerverí de Girona 76, 121, 150, 151, 155, 156, 170, 179
 CETINA, Gutierre de 154
 CHARTIER, Alain 151
 Ciceró 30, 33, 102, 103, 126, 151, 185
 Cid el Campeador (Rodrigo Díaz de Vivar) 108, 109
 CIGÓ, Jaume 182
 CILLA, Francesc Narcís de 140, 211
 Cinna 38
 CISTELLER, Dídac 200
 CIVILLAR, Pere de 189
 CLARASSÓ, Francesc 204
 Claudi 38
 Claudi de Torí 77-79, 102
 CLEMENTE, Miguel 154
 Climent V 153
 Clodoveu 74, 80
 CODERA, Francisco 55
 COELHO, Adolpho 22
 COHEN, Josef 64
 Coleu de Samos 24
 COLLDELRAM, Domingo 208
 COLOMER, Joan Pau 198
 COLUMELLA, Luci Juni Moderat 41
 COMA, Pere Màrtir 195
 COMALADA, Honorat 198
 COMES, Pere Joan 196
 COMES, Vicenç 184
 COMORERA, Joan 15

- COMTE, Francesc 197
 CONCHES, Guillem de 185
 CONESA, Jaume 183
 Confuci 42
 Constança de Mallorca 151
 Constanci 45
 Constantí 43
 Copons 199
 CORDELLES, Jaume 199
 CORNET, Ramon 186
 COROLEU, Josep 58, 160, 161
 COROMINAS, Pere 61
 CORRETGER, Guillem 155, 184
 CORS, Arnau de 190
 COSTA, Joaquín 22
 COSTA I BAFARULL, Domènec 209
 Costa ben Luca 66, 67
 CREMONA, Gerard de 66
 Cresques Abraham 65, 183
 Cresques de Caslar 65
 Cristòfol, sant 191
 CRUÏLLES, Joan de 190
 CRUZ, Ramón de la 176
 CUCALA, Bartomeu 195
 CUENCA, Miguel de 154
 Cugat, sant 27
 CUGAT, Onofre 209
 Curci Ruf 39
- Dagobert 74
 Dant Alighieri 121, 130, 149, 172, 186
 David Quimhí 63
 DECEMBRIO, Pier Candido 190
 DENK, Otto 14
 DESCLOT, Bernat 57, 163, 180
 DESCOLL, Bernat 183
 DESPENS, Andreu 187
 DESPUIG, Bernat 189
 DESPUIG, Cristòfor 195
 DESPUIG, Pere 186
 DESVALLS, Francí 190
 DEXTRE, Luci Flavi 50-52
 DIAMANT, Llorenç 189
 DIES, Ferran 190
 DIES, Roderic 155, 188
- DIEZ, Friedrich Christian 72, 73, 127,
 130, 131
 DIMAS, Bartomeu 189, 193
 Dioclecià 43
 DOLÇ, Miquel 33, 34
 Dolça de Carlat 118
 DOMÈNEC, Jaume 182, 183
 DOMÈNEC, Pau 210
 DONAT, Elius 102, 141
 DOUS, Miquel de 190
 DUEÑA Y CISNEROS, Francisco Antonio de la
 209
- Eduard III 149
 Èfor 25
 Eimeric (gramàtic) 103
 EIMERIC, Nicolau 49, 68
 EIXALÀ I GASSOL, Jaume 208
 EIXEMENO, Joan 184
 EIXIMENIS, Francesc 150, 151, 154, 169,
 171, 183-186
 Elies (canonge) 91
 Elionor de Castella i Portugal 161
 Elipand 77
 Emili Paulle 38
 Emili Severià 41
 ENEES, Amat 86
 Enni 33, 35, 125
 Enric VI 118
 Enric el Navegant 69
 Epidi 52
 Ermemir 102
 ERMENGAUT, Matfre 184
 Ermengol d'Osona 100
 Ermengol I d'Urgell 80, 89
 Ermengol VI d'Urgell 57
 Ermessenda de Carcassona 86, 87, 102,
 118
 Ernaut de Girona 75
 ESCOT ERIÚGENA, Joan 63
 ESCRIVÀ, Jaume 155, 184
 ESCRIVÀ, Joan 155, 190, 191
 ESCUDER, Joan 197
 ESPANYOL, Benet 194
 Espartià 34

- Esperat, sant 79
 Estanya, mossèn 186
 ESTANYOL, Arnau 182
 ESTELA, Miquel 191
 Esteve IV 78
 ESTEVE, Joan 191
 ESTEVE, Mateu 189
 Esteve, sant 101
 Estrabó 23-25, 27, 28
 ESTRUÇ, Bernat 192
 ESTRUGÓS, Josep Elies 198
 Euclides 59, 66
 EURA, Agustí 206
 Euric 45
 Eusebi de Cesarea 52
 Eutiques 41
- FABRA, Jeroni 193
 FABRA, Pompeu 141
 al-Fārābī 59, 67
 FARIA E SOUSA, Manuel de 154
 FEBRER, Andreu 169, 186
 Felip III 57
 Felip V 50
 Felip II August 115
 Feliu, sant 27
 Fèlix d'Urgell 77-79
 FENOLLAR, Bernat 155, 175, 187, 191, 192
 FENOLLET, Lluís de 190
 FERRÀ, Miquel 15
 Ferran I 172
 Ferran VII 140
 Ferran d'Aragó i de Castella 161
 Ferran el Catòlic 65
 FERRANDIS, Gabriel 207
 FERRANDIS, Miquel 193
 FERRANDIS, Vicent 193
 FERRER, Bonifaci 186
 FERRER, Jaume 191
 FERRER, Joan Francesc 203
 FERRER, Miquel 196
 FERRER, Pere Joan 190
 FERRER, Vicent 64, 173, 185, 208
 FERRER DE BLANES, Jaume 192
 FERRER DE GUISSONA, Jeroni 198
- FERRER DE TÀRREGA, Pere 93
 FERRER I CALDERÓ, Jeroni 202
 FERRERA, Guillem de 92
 FERRERES, Ignasi 208
 FERRÚS, Gabriel 186
 Figueres (poeta) 186
 FIOL, Cristòfol 204
 FIRA, Genís 189
 FIVELLER, Jaume 190
 Flavi Aeci 89
 Flavi Honori 45
 Flavi Josep 185
 Flavi Rufí 41
 Flavi Vopisc 34
 FLOR, Roger de 164
 FLÓREZ, Enrique 50, 52
 Foci 48
 FOGASSOT, Joan 187, 188
 FOIXÀ, Jofre de 180
 FOLC DE CARDONA, Ramon 86
 FONTANELLA, Francesc 176, 199, 200
 FONTANELLA, Josep 175, 201
 FRANC, Narcís 186
 FRANCÉS Y CABALLERO, Bernardo 211
 Francesc d'Assís, sant 67, 165
 Francesc de Borgonyó 191
 Frederic II 60
 Frederic I Barba-roja 118
 Frederic III de Sicília 68, 151, 153, 157, 180
 FRONTERA, Antoni 205
 FRONTÍ, Juli 182
 Fructutós, sant 43
 Fulgenci 103
 FULLANA MIRA, Lluís 144
 Fusc 41
 FUSTER, Jeroni 191
 FUSTER, Just Pastor 177
 FUSTER, Valeri 195
- Gai Fabrici Luscí 38
 Galceran de Pinós 119
 Galè 65, 66, 184
 GALIANA, Antoni de 92
 Gallie 43

- GALVANY, Pere 186
 GAMIS, Joan 199
 GAMISSÀ, Joan 189
 Garcia (monjo de Cuixà) 99
 GARCIA, Francesc Vicent (*Rector de Vallfogona*) 173, 175, 197, 198
 GARCIA, Lluís 189
 GARCIA, Martí 186
 GARCIA, Miquel 193
 GARCÍA DE CAMPOS, Diego 120
 Garí d'Anseüne 75
 Garí de Cuixà 80, 81, 98
 GARRET, Benet (*Il Cariteo*) 155
 GASSULL, Jaume 175, 190, 192
 Gastó VI 118
 Gastó VII 118
 GATELL, Arnau 97
 Gauslí 98, 99
 GELABERT, Melcior 210
 Gennadi 50
 GENOVÈS, Bartomeu 49
 Gerard II de Rosselló 107
 Gerbert d'Orlhac (Silvestre II) 80-82, 101, 106, 116
 Geribert Guitard 86
 GERMES, Joan 197
 Gervasi, sant 39
 al-Ghazzālī (Algatzell) 60, 65, 66, 68
 GIBERGA, Pere 194
 GIBERT, Guillem 189
 GIL, Pere 197
 Gil de Roma 182
 GILBERT, Pere 183
 GINARD, Onofre Bartomeu 197
 GINEBREDÀ, Anton de 183
 Giraut de Bornelh 121
 GIRIBETS, Jeroni 207
 Gneu Escipió 28, 43
 Gneu Octavi 38
 GOLDONI, Carlo 176
 GOLMÉS, Salvador 33
 Gombau de Besora 86
 GOMIS, Joanot 194
 GOMIS, Pere 193
 Gonzo de Novara 127
 Gotmar 105
 Gotmar II de Girona 80
 GOZZADINI, Tommaso 191
 GRAETZ, Heinrich 61
 GRALLA, Martí 187
 GRANDIA, Marian 123, 144
 GRANOLLACS, Bernat de 193
 GRAS, Josep 208
 Gratídia 39
 Gregori I 127
 Gregori, sant 101, 103, 182, 188
 Gregori de Tours 127
 GRIERA I GAJA, Antoni 143
 GRÖBER, Gustav 130, 131
 Guadamir 79, 102
 GUAL, Narcís 190
 GUALBES, Joan Bonaventura 199
 Gualter 100, 101
 GUÀRDIA, Josep Miquel 177
 GUERAU, Antoni Bonaventura 202
 GUERAU, Francí 186
 GUERAU, Joan 190
 Guerau de Cabrera 76, 151, 178
 Guerau de Liost (Jaume Bofill i Mates) 28
 Guibert d'Andrenàs 75
 Guidiscler 79, 100
 Guido d'Arezzo 101
 Guido delle Colonne 182
 Guifré (arquebisbe de Narbona) 88, 105
 Guifré II de Besalú 100
 Guifré de Cerdanya 88, 94
 Guifré de Rià 90
 Guifré el Pelós 81, 90, 91, 98, 100, 106
 Guillem (gramàtic) 103
 Guillem Bernat de Queralt 86
 Guillem Borrell 86
 Guillem de Berguedà 90, 178
 Guillem de Cabestany 151, 178
 Guillem de Cervera 150, 179
 Guillem de Tolosa 75
 Guillem I el Conqueridor 149
 Guillem Guifré 88
 Guillem Ramon 86
 GUINDA, Simeón de 298
 GUIOT, Dionís 186
 Guiraut Riquier 120, 121
 Guislabert 88, 105, 118

- Guitard Arnau 104
 GUNDISALVO, Domingo 66
- Hai-Haron-ben-Serira (Moseh ben Serira) 65
 al-Haitham 55
 Haitó I d'Armènia 185
 al-Ḥakam II 62, 80, 82
 Hasday ibn Xaprut 61
 HAURÉAU, Jean-Barthélemy 78
 HERDER, Johann Gottfried 36
 Hermann el Dàlmata 66
 HERRERA, Fernando de 154
 Hilari, sant 50
 Hipòcrates 59, 65
 Hipòlit, sant 39
 Hixam II 82
 HOLDER, Alfred 26
 HOLLE, Fritz 143
 Honori (emperador) 45
 Honori IV 122
 Honori d'Autun 183
 Horaci 33-35, 95, 102, 103, 125
 HÜBNER, Emil 37, 41
 Hug Capet 82, 115
 Hug I d'Empúries 86, 98
 Hug Dalmau de Cervera 86
 Hug de Mataplana 179
 Humbert 88
 Humbert de ses Agudes 86
 HUMBOLDT, Wilhelm von 22
 Hunald I 70
 al-Hurr 54
 HURTADO DE MENDOZA, Diego 154
- Ibn Bāğğa 60
 Ibn Daud de Toledo 62
 Ibn Ezra 63
 IBN GABIROL, Šelomó (*Avicibró*) 62, 66
 IBN HASDAY, Selomó 65
 Ibn Hilāl 108
 Ibn Tufayl 60
 ICART, Joaquim 26, 32
 ICART, Lluís 184
- Idali 50, 53
 Igilberga 105
 Ignasi de Loiola 197
 Ildefons, sant 53
 Ingilberga 99
 ISARN, Esteve 98
 Işhaq Nafusí 69
 Isidor de Sevilla 22, 50, 52, 66, 72, 102, 127
 Ivany, mossèn 184
 IVARRA, Martí 194
- Jafudà ben Barzilay 63
 Jafudà Bonsenyor 69, 151, 180
 Jafudà Cresques 65
 JAUBERT DE PAÇÀ, Francesc 177
 Jaufred de Pons 120
 Jaume de Montjuïc 180
 Jaume I el Conqueridor 118, 119, 135, 137, 144, 150, 151, 155, 156, 160, 163, 170, 179
 Jaume II el Just 49, 69, 111, 151, 153, 157, 159, 171, 180
 Jeroni, sant 51, 52, 125, 185, 188
 JIMÉNEZ DE RADA, Rodrigo 170, 179
 Joan (bisbe) 53
 Joan (monjo de Ripoll) 98, 99
 Joan II 153, 159
 Joan VIII 118
 Joan XIII 116
 JOAN, Honorat 154
 JOAN, Perot 187
 Joan Crisòstom, sant 55
 Joan de Biclár (Joan de Bícclarum) 50, 52
 Joan de Fleury 99
 Joan de Galles 188
 Joan de Parma 184
 Joan Ebensue 184
 Joan Hispalense 66, 185
 Joan Manuel de Castella 153
 Joan Ramon (gramàtic) 105
 JOCAVELL, Josep 204
 JOFREU, Pere Antoni 199
 JOGLAR, Jeroni 195
 Jonàs d'Orleans 78
 Jordi, sant 38

- Josef Jachiia 64
 Joví 45
 JUAN CASTELLÓ, Jaume 34
 Juli Cèsar 26, 42
 Julià de Toledo, sant 53, 120
 Julià l'Hospitalari, sant 120
 Just d'Urgell, sant 50, 52
 Justinià I 46, 104, 105
 Justinià II 52
 Justinià, sant 52
 Justinià de València, sant 52, 53
 Juvenal 102
- KASPI, Yosef 63, 64
 al-Kindi 59
- LACAVALLERIA, Joan 205
 LACAVALLERIA, Pere 201
 LANCIA, Corrado 137
 Lanfranc Cigala 149
 LAPINI, Bernardo 185
 LAPLASSA I CASES, Benet 209
 LASALA I LOSELA, Rafael 209
 LATINI, Brunetto 149, 193
 Laurentius Veronensis 110
 LECLERC, Lucien 67
 Leidrad 77
 Leli 42
 LENA, Pere 184
 Leovigild 46, 52
 Letgarda de Roergue 129
 LICINIÀ, Julius Valens 53
 LIRA, Nicolau de 185
 LITTRÉ, Émile 132
 Lleó (Lleonci) 35
 Lleó III 78
 Lleó X 60
 Llobet 67, 80, 81
 LLOBET, Joan 185
 LLOP, Josep 202
 LLORD, Josep 204
 LLORIA, Roger de 137
 Lluís III 73
 Lluís VII 115
 Lluís IV d'Ultramar 80
 Lluís el Germànic 128
 Lluís I el Piadós 75, 78, 79
 Lluís IX el Sant 118
 LLULL, Ramon 28, 40, 49, 60, 67, 69, 76,
 137, 138, 150, 152, 153, 165, 166, 169-
 171, 179-181
 LLULL, Romeu 155, 189
 LOMBRAÑA, Diego de 154
 LONGARES, Miquel 184
 LÓPEZ-PICÓ, Josep M. 10
 Lotari 79, 128
 Lotari II 74
 LUCÀ, Marc Anneu 41, 103, 159
 LUCHAIRE, Achille 30
 Luci Cecili Optat 41
 Luci Minuci Natal 41
 Ludolf de Saxònia 191, 192
 Luis de León 154
- MABILLON, Jean 79
 MAÇANERS, Antoni 199
 MAÇANET, Guerau de 182
 MADRENAS TINOCO, Dolors 15
 MAGALUF, Natzar 64
 MAGAROLA, Galceran de 183
 Magí, sant 43
 Maimònides 62, 63
 MALASPINA, Alberto 149
 MALLA, Felip de 173, 185
 MALLOL, Llorenç 172, 184
 MALLORQUES, Bernat de 183
 al-Ma'mūn 89
 MANCINI, Pasquale Stanislao 112, 113
 MARAGALL, Joan 160
 Marbode de Rennes 95
 MARC, Arnau 185
 MARC, Ausiàs 48, 138, 154, 169, 172, 174,
 186, 187, 196
 MARC, Ervigi 103
 MARC, Guillem 86
 MARC, Jacme 182
 MARC, Pere 183
 MARC, Pere Ausiàs 196
 MARCIAL, Marc Valeri 23

- MARÈS, Francesc 202
 MARGARIT, Joan 159, 173
 Maria de Bearn 118
 MARINEO, Luca 119
 MARINER, Vicent 154
 MARTÍ, Ermenter 211
 MARTÍ, Jeroni 191
 MARTÍ, Pere 193
 MARTÍ, Ramon 67, 68
 Martí de Braga 185
 Martí l'Humà 49, 151, 158, 159, 172, 173
 MARTINES, Pere 188, 191
 MARTÍNEZ DE AMPIEZ, Martín 154
 MARTORELL, Joanot 188
 MARVILLA, Jacques de 185
 MAS, Bernat 199
 MAS, Jaume 192
 MAS, Joan 200
 MASCÓ, Domènec 184
 MASDOVELLES, Guillem de 183, 184, 187
 MASDOVELLES, Joan Berenguer de 188, 189
 MASDOVELLES, Pere Joan 187
 MASSÓ I TORRENTS, Jaume 156
 MATA, Joan de 202
 Maurici 52
 Màxim de Saragossa 127
 Maximia 43
 MENAGUERRA, Ponç de 191
 MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino 23, 27,
 39, 40, 68
 MENÉNDEZ PIDAL, Ramón 143
 MENESCAL, Onofre 197
 MERCADER, Guillem 190
 MERCÈ I SANTALÓ, Pere 175, 210
 MÈSCUA, Francesc de 155
 MESTRE, Bernat 194
 METASTASIO, Pietro 176
 METGE, Bernat 49, 138, 150, 151, 164,
 165, 169-172, 183, 184
 MEYER, Paul 162
 MEYER-LÜBKE, Wilhelm 125, 130, 131
 MIGNÉ, Paul 125
 MILÀ I FONTANALS, Manuel 11, 76, 121,
 130, 132, 135, 136, 140, 142, 177
 MILLÀS I VALLICROSA, Josep M. 65
 Minguellà (poeta) 199
 MÍNGUEZ, Joan 34, 35
 Miquel (cismàtic) 48
 MIQUEL, Bernat 186
 MIQUEL I PLANAS, Ramon 138
 Mir Guislabert 86
 MIRALLES I SOLÀ, Carles 16
 MIRAMBELL, Baptista 199
 MIRET I SANS, Joaquim 132, 134
 Miró Bonfill 79-81, 85, 98
 Miró II Bonfill 100
 Moedín de Múrcia (Ibn Sabin al-Mursī) 61
 MÒGER, Gabriel 182
 Mohamed de Girona 70
 MOHL, Friedrich Georg 124
 MOIX, Joan Rafael 196
 MOLERA, Gaspar 194
 Molière 176
 MOLINÉ I BRASÉS, Ernest 132, 137
 MOLL, Antoni 202
 Mommelín, sant 127
 MOMMSEN, Theodor 23
 MONER I DE BARUTELL, Francesc de 194
 MONTANYÈS, Jaume 195
 MONTCADA, Guillem de 118
 MONTCADA, Guillem Ramon de 119
 MONTCADA, Ot de 90, 169
 MONTCADA, Ramon de 86, 119
 MONTEMAYOR, Jorge de 154
 MONTEGULL, Diego de 199
 MONTMAJOR, Guerau de 196
 MONTOLIU, Cebrià de 15
 MONTOLIU, Manuel de 15, 131
 MONTSÓ, Jeroni 189
 MORA D'ALMENAR, Guillem Ramon 199
 MORADELL, Domènec 200
 MORATÓ, Josep M. 26
 MOREL-FATIO, Alfred 14
 MORENO, Joan 192
 MORF, Heinrich 130
 Mossé d'Egipte 183
 MOYÀ, Joseph (*Phesio Mayo*) 204
 Muhàmmad ibn Hixam 89
 al-Mundir 108
 MUNTANER, Ramon 12, 76, 122, 123, 137,
 138, 144, 150, 155-158, 160, 161, 163,
 165, 170, 181

- MUNTANER I FONT, Francesc 198
 MUNYÓS, Lluís 189
 Mūsà ibn Nusair 54
 MUT, Maties 207
 al-Mu'taḍid 'Abbād 89
 al-Mu'tamin 108
- Naçan de Toledo 64
 NADAL, Francesc 211
 Narcís, sant 43, 100
 Napoleó Bonaparte 139, 140
 NAVARRA, Francisco de 195
 NAVARRO, Antoni 127
 NAVARRO, Pere 155, 186
 Nebridi d'Ègara 52
 Neró 34
 NICOLAU, Guillem 151, 183
 NICOLAU, Pere 199
 Nicomedes 32
 Nitard 128
 NOGUERA, Joan de 189
 NOGUERS, Rafael 199
 NOLA, Rupert de 154
- OBRADOR, Mateu 13
 OCAÑA, Gonzalo de 154
 OCANYA, Lluís d' 198
 Ocarí (poeta) 199
 Octavi Mamili 38
 Odó el Gran 70
 Oleguer, sant 88, 116
 OLESA, Francesc d' 136, 150, 174, 194
 OLESA, Jaume d' 190, 193
 Oliba Cabreta 81, 98
 Olimpi 50
 OLIVA, Comte d' 190
 OLIVEIRA MARTINS, Joaquim Pedro 22
 OLIVELLA, Joan d' 182
 OLIVER, Bernat 154, 169, 171
 OLIVER, Francesc 186
 OLIVER, Guillem 190
 OLIVER, Miquel dels Sants 13
 OLLERS, Bernat d' 182
 Olmund 54
- Opizó 105
 Oppas 54
 ORDÓÑEZ DE MADRID, Diego 154
 Orígenes 103
 ORTIGUES, Miquel 193
 O'SULLIVAN, Philip 154
 Ot, sant 134
 Otó I 127
 Ovidi 34, 39, 125, 151, 184
- Pacià, sant 50, 51, 100
 PACS, Nicolau de 69, 150
 PALAU, Anton 211
 Palladí 154, 183
 PALMA, Lluís de la 208
 PALMEROLA, Tomàs 206
 Pantaleó, sant 79
 Pardina (poeta) 199
 PARDO, Aznar 184
 PARIS, Gaston 11, 30, 46, 74-76, 130, 131, 169
 PARIS, Pierre 21, 23
 Pasqual II 104, 118
 PASQUAL, Francesc 197
 PASQUAL, Joan 186
 PASTOR, Simó 186
 Pastrana (poeta) 186
 Pau Cristià 68
 Pau el Diaca 77
 Pau Orosi 183
 Paulí d'Aquileia 78
 Paulus 54
 PEGUERA, Lluís de (jurista) 199
 PEGUERA, Lluís de (poeta) 186
 Peixó (poeta) 199
 PELLA I FORGAS, Josep 28, 57, 58, 160
 PERATALLADA, Joan de 192
 Pere (arquebisbe de Pisa) 77
 Pere (gramàtic) 105
 Pere (monjo) 101
 Pere IV 153
 Pere de Pinell 105
 Pere de Portugal 153
 Pere de Queralt 183, 184
 Pere de Sant Joan 105

- Pere I el Catòlic 49, 118, 119, 129, 151, 163, 178
 Pere III el Cerimoniós (o del Punyalet) 69, 136, 151, 154, 160, 171, 182, 183
 Pere II el Gran 49, 151, 157, 164, 180
 Pere Hispà 181
 Pere Llombard 53
 Pere Orsèol 82
 Pere Pasqual, sant 180
 Pere Ramon 134
 Pere Ramon de Barcelona 88
 Pere Salvatge 151, 180
 PERELLÓS, Ramon de 154, 164, 184
 PERES, Jaume 191
 PERES, Miquel 138, 187, 190
 PERES, Pere 189
 Peronella de Bigorra 118
 PERRENOT DE GRANVELLE, Antoine 154
 Persi 34, 103
 PERTUSA, Francesc de 187
 Petroni 39
 PINEDA, Andreu 193
 PINEDA, Andreu Martí 195
 PINEDA, Honorat 194
 PINÓS, Francesc de 190
 Pipí I el Breu 100
 PLA, Josep 9
 PLA, Miquel 208
 PLA, Simó 208
 Plató 59, 63, 67
 Plaute 125
 PLENS, Josep 205, 207
 Plini 30
 Plini el Jove 39
 Plotí 43, 59
 Ponç (monjo de Ripoll) 99
 Ponç Barba 178
 PONÇ D'ICARD, Lluís 196
 Ponç de Saguàrdia 120
 Ponç Guerau de Girona 86
 Ponç Hug IV 179, 180
 PONS SACLOTA, Francesc 183
 PONT, Dionís 195
 PONT, Martí 208
 PONTANO, Giovanni 122
 PONTÍ, Jaume 211
 Porci Latró 126
 Porfiri 43, 102, 103
 PORTELL, Baltasar 192
 PORTELLA I AURIC, Antoni 209
 POU, Onofre 196
 POU, Pere 190
 PRAT DE LA RIBA, Enric 35
 PRATS, Francesc 187
 Pretextat, sant 50
 Priscià 102, 106
 PRÒIXIDA, Gilabert de 184
 Properci 34, 35
 Pròsper, sant 52
 Protasi, sant 39
 PROUDHON, Pierre-Joseph 122
 Ptolemeu 59, 66, 67, 151, 166
 PUCULULL, Francí Joan 187
 PUIGBLANC, Antoni 109, 175, 211
 PUIGBLANC, Ignasi 175, 210
 PUIGGARÍ, Josep 208
 PUIGPARDINES, Berenguer de 189
 PUJADES, Jeroni 175, 197
 PUJOL, Joan 175, 196
 PUJOL, Pere 132

 QUEROL, Vicent Venceslau 143
 QUEVEDO, Francisco de 154
 QUILIS, Nicolau de 185
 Quint Curci 190
 QUINTILIÀ, Marc Fabi 40, 41, 126
 Quirze de Barcelona 52, 53

 RACINE, Jean 176
 RAFANELL, August 144
 Rafel (poeta) 186
 Raimon de Miraval 120
 Raimon de Toledo 66
 Raimon Feraut 142
 Rajadell 184
 Ramer 105
 Ramis (poeta) 86
 Ramon IV 134
 Ramon, sant 91
 Ramon Berenguer I 85-88, 90, 91, 102, 103, 108, 118

- Ramon Berenguer III 56, 104, 106-108, 110, 118, 129
 Ramon Berenguer IV 92, 106, 108, 111, 117-119, 129
 Ramon Borrell II 83
 Ramon Borrell III 92
 Ramon Borrell de Barcelona 88
 Ramon de Penyafort, sant 197
 RAMON I SAMENTER, Tomàs 207
 RAS, Aureli 14
 RAVENTÓS, Manuel 15
 RAYNOUARD, François-Just-Marie 130
 Recared I 45, 52, 72
 REI, Francesc 210
 REINACH, Salomon 55
 REIXAC, Baldiri 208
 REIXAC, Guillem 183
 Renall (Renau) 103-105
 RENAN, Ernest 59, 66
 Renard Guillem 86
 RENART I ARÚS, Francesc 176
 REQUESENS, Lluís de 189
 RIBA, Carles 127
 RIBERA DE PERPINYÀ, Pere 170, 179
 RIBERA LLOPIS, Joan M. 15
 RIBERA I ROVIRA, Ignasi 20, 26
 RIBES, Guillem de 178
 RIBES, Jaume 69
 RIBES, Miquel de 176
 Richer de Reims 80
 Ricolf 97
 RIERA, Antoni 67, 68
 RIPOLL, Jaume 182
 RIQUER, Martí de 120, 136
 Riquilda 90
 RISCO, Manuel 52
 Robert II de França 99, 104
 Robertus Rettinensis (Robert de Chester) 66
 ROBIN, Marcel 9
 ROBRENYO, Josep 176
 ROCA, Francesc 139, 208
 ROCA, Guillem 207
 ROCABERTÍ, Bernat Hug de 188
 ROCABERTÍ, Dalmau de 182
 ROCAFORT, Joan 187
 Roderic 54
 RODRÍGUEZ DE CASTRO, José 177
 Rodulf 105
 ROIG, Jaume 40, 49, 138, 143, 150, 151, 164, 173, 175, 188
 Roís, Lluís 191
 ROÍS DE CORELLA, Joan 151, 154, 169, 171, 173, 187-192
 ROMÁN DE LA HIGUERA, Jerónimo 52
 ROMANÍ, Baltasar de 154
 ROMEGUERA, Josep 203-205
 ROMEU, Joan 184
 Romuald, sant 82
 ROQUER, Josep 212
 Ros, Carles 176, 207, 208
 Ros, Ramon 181
 ROSSICH, Albert 16
 ROVIRA, Gabriel 205
 ROVIRA, Jaume 183
 ROVIROLA, Bartomeu 193
 RUBIÓ I BALAGUER, Jordi 9, 10
 RUBIÓ I LLUCH, Antoni 11-15, 28, 65, 178
 RUBIÓ I ORS, Joaquim 14
 Saadia 61
 Sabater, misser 192
 SABRUGUERA, Romeu 169, 179
 SAFONT, Jaume 187
 SAGARRA, Josep M. de 60, 121, 149
 SAIOL, Ferrer 154, 183
 SALA I BERART, Gaspar 200
 SALOM, Joan 190
 SALOMÓ, Simó 210
 Salomó de Mallorca 69
 SALSÉS I TRILLES, Pere 208
 Salusti 103
 SALVADOR, Bartomeu 189
 SALVATIERRA, Alonso de 154
 Samuel Abenposat 64
 SAN PEDRO, Diego de 191
 Sanç III 98
 Sança de Barcelona 85
 SÁNCHEZ, Clemente 174
 SÁNCHEZ DE LAS BROZAS, Francisco 154
 SANT DEUNÍS, Narcís de 184

- SANT JOAN, Ausiàs de 191
 SANT JORDI, Jordi de 138, 151, 169, 172,
 174, 186
 SANT RAMON, Francesc de 189
 SANT VALENTÍ, Lluís 195
 SANT VÍCTOR, Hug de 184
 SANTA FE, Jeroni de 185
 SANTCLIMENT, Francesc de 191
 SANTCLIMENT, Joan de 189
 Santillana, marquès de 142, 153, 154
 SAPERA, Vicent 202
 SARMENTERO, Bartolomé 209
 SAROÏHANDY, Jean-Joseph 130, 143
 SARROCA, Josep 201
 SAVALL, Anton 208
 SAVALL, Joan Ignasi 208
 SAVALL, Ramon 184
 SCHWAB, Moïse 55
 SCOT, Miquel 66
 Sebastià 45
 SEELMAN, Emil 124
 Segoi 100, 101
 Segovinus 101
 Seguí (gramàtic) 105
 Seit Abū Sa'īd 119
 SELLÉS I QUINTANA, Magda 15
 SEMPERE, Andreu 195
 Semproni Diofant 41
 Sempronià 51
 Sendedred 101
 SENDIL, Anton 211
 Sèneca 41, 170, 173, 184, 188
 Sèneca el Vell 126
 Seniofred 94, 100
 SERAFÍ, Pere 150, 174, 195
 Sergi (bisbe) 53
 SERRA, Antoni 189
 SERRA, Bernat 186
 SERRA, Guillem 187
 SERRA, Joan Àngel 205
 SERRA I POSTIUS, Pere 207
 Servi Tul·li 38
 SESELLES, Blai 186
 SESPLANES, Dalmau 151, 183
 Sever, sant 50
 Sibilla Estrusa 137
 SIDERA, Jaume 16
 SIERRA, Miquel de la 205
 Sigefred 97
 Sigefred (gramàtic) 103
 Sigeric 45
 Sili Itàlic 30
 Silvà, sant 128
 SINOFRE, Ramon 105
 Sisebut II 79
 SITTL, Karl 124
 SIURANA, Jaume 195
 So, Bernat de 183
 Solà (poeta) 199
 SOLDEVILA, Ferran 12
 SOLER, Francesc 198
 SOLIVELLA, Pere 193
 SORS, Lleonard de 187
 Suetoni 32
 Suindrad 101
 Sulaymān 62, 89
 Sulaymān ibn Muhammad ibn Hūd 108
 Sunifred (gramàtic) 103
 Sunyer, mossèn 187
 SURIÀ, Francesc 208
 Tàcit 39
 TAIX, Jeroni 205
 TALAMANCA, Gaspar de 188
 Talcuç 105
 TALLANTE, Joan 190
 TARAFÀ, Francesc 194
 TARASSONA, Pere Jeroni 196
 TARDIEU, Amédée 24, 25
 TÀRENT, Velasco de 193
 Tāriq ibn Ziyad 54
 TEGELL, Francesc 207
 Teodomir 70
 Teodoric 45
 Teodulf d'Orleans 77
 Terenci 102, 103
 TERRACHER, Adolphe 75
 TERRER, Joan 199
 Tertullià 51
 Teudis 52
 Thierry 154, 184

- THIERS, Frédéric-Paul 25
 Tiberi 43
 Tibul 39
 TINTER, Guillem 187
 Tit Livi 170
 Tomàs, sant 60, 63
 TOMIC, Pere 187
 TORRA, Quim 16
 TORRAS I BAGES, Josep 51
 TORRE, Alfonso de la 174
 TORRENT I VINYES, Marià 209
 TORRES AMAT, Fèlix 177
 TORRES GARCIA, Joaquim 15
 TORROELLA, Guillem de 155, 182
 TORROELLA, Pere de 180, 188
 Tous, Rafael 209
 Tremoleta 178
 TRESBÉNS, Bartomeu de 151, 183
 TRESFORT, Pere 184
 TUBINO, Francisco M. 22
 TURELL, Gabriel 189
 TURMEDA, Anselm 40, 67, 68, 151, 160,
 162, 165, 184-186, 193, 194

 Ubald 101
 Ubertino da Casale 184
 Uc Faidit 141
 Udalard II de Barcelona 86, 88
 ULLASTRE, Josep 209
 UNAMUNO, Miguel de 9
 Urbà II 116
 URQUIJO E IBARRA, Julio de 23
 Urraca I de Lleó 114
 URREA, Eixemèn d' 156

 VALENTÍ, Eduard 33
 Valentinià II 45
 Vàlia 45
 Vallbona, rector de 199
 VALLFOGONA, Ambròs 210
 VALLMAJOR I CASALS, Josep 201
 VALLMANYA, Antoni 187, 188
 VALLMANYA, Bernadí 189, 191
 VALLS, Josep 199
 VALLS I TABERNER, Ferran 95
 Vallterra (poeta) 187

 Vamba 54
 VAR, Publi Quintili 44
 VATINI, Publi 38
 VEGA, Félix Lope de 154
 VEGA, Garcilaso de la 154
 VENTURA I BALANYÀ, Miquel 141
 VENY, Joan 145
 VERDAGUER, Jacint 140
 VERDANXA, Joan (major) 192
 VERDANXA, Joan (menor) 189
 VERDEGUER, Jaume 200
 Verdú, mossèn 186
 VERGÉS, Josep 33
 VIA, Francesc de la 185
 VIC, Jeroni de 190
 VIC, Pèire de 120
 VICENCI, Aureli 41
 Vicent (bisbe d'Eivissa) 53
 Víctor de Tunísia 52
 VIDAL, Joan 189
 VIDAL, Pèire 110, 136
 VIDAL, Pere 183
 VIDAL, Pierre 132
 VIDAL DE BESALÚ, Ramon 142, 179
 VIDAL DE VOYO, Francesc 190
 VILÀ I BAYERRI, Montserrat 11
 VILADAMOR, Antoni 175, 196
 VILADEMANY 190
 VILADEMANY, Pere de 181
 VILALTA, Francí de 189
 VILALTA, Rafael 201
 VILANOVA, Arnau de 65, 68, 69, 151-153,
 166, 171, 181
 VILANOVA, Galceran de 180
 VILARAGUT, Antoni de 173, 184
 VILARAGUT, Berenguer 184
 VILA-RASA, Lluís de 186
 VILA-SALÓ, Francesc 194
 VILASPINOSA, Pere 190
 VILLANUEVA, Jaume 81, 93, 94, 102, 104,
 137
 VILLANUEVA, Tomás de 198
 VILLARROYA, Tomàs 176
 VILLENA, Enric de 142, 155, 186
 VILLENA, Isabel de 138, 192
 VINATEA, Guillem de 161
 Vincent de Beauvais 183

- VINCLERA, Bernat de 186
VINYOLÉS, Narcís 189, 191, 192
Virgili 10, 33, 34, 39, 51, 95, 100, 102,
125, 186
Virgili Tapsense 103
Vítiza 54
Vivian (Vezián) 75
VIVOT, Ramon 190
- Widukind de Saxònia 127
WILSER, Ludwig 25
- XIMÉNEZ DE PRÉXAMO, Pedro 192
XIMENO, Vicent 177
XULEBÍ, Maimon 64
- Yehudà ben Barzilay 63
Yehudà ben Moixé Mosconí (*Lleó Grec*) 64
Yehudà ha-Leví 62, 63, 67
Yūsuf al-Mudaffar 108
- ZORZI, Bartolomeo 149

MEMÒRIES DE LA SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

Títols publicats

- 1/1 Pere PUJOL, *L'urna d'argent de sant Ermengol, bisbe d'Urgell* (1927)
- 1/2 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Paquimeres i Muntaner* (1927)
- 1/3 Josep M. MILLÀS, *Documents hebraics de jueus catalans* (1927)
- 1/4 Josep de Calassanç SERRA-RÀFOLS, *Forma conventus Tarraconensis*, vol. I, *Baetulo-Blanda* (1928)
- 2/1 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 1a part (1926-1950)
- 2/2 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, 2a part (1952)
- 3 Josep PUIG I CADAFALCH, *La geografia i els orígens del primer art romànic* (1930)
- 4 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *La població de la Grècia catalana en el xivè segle* (1933)
- 5 Joan BERGÓS, *L'escultura a la Seu Vella de Lleida* (1935)
- 6 Manuel TRENS, *Ferrer Bassa i les pintures de Pedralbes* (1936)
- 7 Francesc PRAT, *L'aqüeducte romà de Pineda* (1936)
- 8 Ernest J. MARTÍNEZ-FERRANDO, *Pere de Portugal, «rei dels catalans». Vist a través dels registres de la seva cancelleria* (1936)
- 9 Josep PUIG I CADAFALCH, *Noves descobertes a la catedral d'Egara* (1948)
- 10 Joaquim CARRERAS I ARTAU, *L'epistolari d'Arnau de Vilanova* (1950)
- 11 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. I (1950)
- 12 Marià RIBAS, *El poblament d'Ilduro. Estudi arqueològic i topogràfic des dels temps prehistòrics fins a la destrucció d'Ilduro* (1952)
- 13 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. II (1952)
- 14 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 1a part (1955)
- 15 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 2a part (1955)
- 16 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant*, vol. III (1956)
- 17 Emili VIGO, *La política catalana del Gran Comitè de Salut Pública* (1956)
- 18 Joaquim MIRET I SANS, *El forassenyat primogènit de Jaume II* (1957)
- 19 Josep MASCARÓ, *Els monuments megalítics a l'illa de Menorca* (1958)
- 20 Enric MOREU-REY, *Els immigrants francesos a Barcelona (Segles XVI al XVIII)* (1959)
- 21 Lluís G. CONSTANS, *Francesc de Montpalau, abat de Banyoles, ambaixador del General de Catalunya* (1960)
- 22 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 2a part, *El regnat fins a l'any 1282*, vol. I (1962)
- 23 Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica* (1963)
- 24 Àngel MARTÍNEZ i Joan VICENTE, *El poblat ibèric de Puig Castellar. Excavacions dels anys 1954-1958* (1966)
- 25 Enric MOREU-REY, *Revolució a Barcelona el 1789* (1967)
- 26 Eufemià FORT, *El Llibre de Valldossera* (1968)
- 27 Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I* (1968)
- 28 Josep LLADONOSA, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524* (1970)
- 29 Gaspar FELIU, *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal* (1972)

- 30 Rafael BASTARDES, *La representació del Sant Crist al Taller d'Erill* (1977)
- 31 Manuel SEGRET, *Aportacions a la història de la vila de Sant Llorenç de Morunys i comarca* (1978; reimpr., 2005)
- 32 Pere FREIXAS, *L'art gòtic a Girona. Segles XIII-XV* (1983)
- 33 Montserrat PAGÈS, *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat* (1983)
- 34 Josep BAUCCELLS, *El fons «Cisma d'Occident» de l'Arxiu Capítular de la catedral de Barcelona. Catàleg de còdexs i pergamins* (1985)
- 35 Ramon d'ABADAL, *Catalunya carolíngia*, vol. I, *El domini carolingi a Catalunya*, 1a part (1986)
- 36 Mercè VILADRICH, *El «Kitāb al-'Amal Bi-l-aṣṭurlāb» (Llibre de l'ús de l'astrolabi) d'Ibn al-Samḥ. Estudi i traducció* (1986)
- 37 Josep M. MARQUÈS, *El cartoral de Santa Maria de Roses (Segles X-XIII)* (1986)
- 38 Ramon d'ABADAL, *Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós* (1989)
- 39 Miquel COLL i ALENTORN, *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda* (1990)
- 40 Mercè VIDAL, *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres* (1991)
- 41 Isidra MARANGES, *La indumentària civil catalana. Segles XIII-XV* (1991)
- 42/1 Ignasi M. PUIG i FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri. Segles XI-XV*, vol. I, *Estudi històric* (1991)
- 42/2 Ignasi M. PUIG i FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri. Segles XI-XV*, vol. II, *Collecció diplomàtica* (1991)
- 43 Francesc AMORÓS, *Correspondència diplomàtica de Joan Francesc Rossell, 1616-1617. Una crònica de la cort de Felip III* (1992)
- 44 Eduard JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba* (1992)
- 45 Ramon PLANES, *La descripció dels arxius municipals catalans fins a la fi del segle XIX: l'Arxiu de la Ciutat de Solsona* (1993)
- 46 Constantin MARINESCU, *La politique orientale d'Alfonse V d'Aragon, roi de Naples (1416-1458)* (1994)
- 47 Manuel MILÀ i FONTANALS, *Epistolari de M. Milà i Fontanals*, vol. III, *Anys 1881-1884* (1995)
- 48/1 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 1a part, *L'infant* (ed. facsímil, 1995)
- 48/2 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, 2a part, *El regnat fins a l'any 1282* (ed. facsímil, 1995)
- 49 Ignasi M. PUIG i FERRETÉ i M. Assumpta GINER MOLINA, *Índex codicològic del 'Viage literario' de Jaume Villanueva* (1998)
- 50 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. 1, *Barcelona. Arxiu Històric i Biblioteca de Catalunya* (1998)
- 51 Francesc FONTBONA (dir.), *Repertori d'exposicions individuals d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)* (1999)
- 52 Josep M. FIGUERES, *El primer diari en llengua catalana. 'Diari Català' (1879-1881)* (1999)
- 53/1 Josep M. FONT i RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. IV, Ramon ORDEIG (cur.), *Els comtats d'Osona i Manresa*, 1a part, *Prefaci. Introducció. Diplomatari (docs. 1-698)* (1999)
- 53/2 Josep M. FONT i RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. IV, Ramon ORDEIG (cur.), *Els comtats d'Osona i Manresa*, 2a part, *Diplomatari (docs. 699-1478)* (1999)

- 53/3 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. iv, Ramon ORDEIG (cur.), *Els comtats d'Osona i Manresa, 3a part, Diplomatarium (docs. 1479-1873). Mapes. Índex* (1999)
- 54/1 Antoni RUBIÓ I LLUCH (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 1 (1908; ed. facsímil, 2000)
- 54/2 Antoni RUBIÓ I LLUCH (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. 2 (1921; ed. facsímil, 2000)
- 55 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II.1, Barcelona: Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat (2000)
- 56 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatarium de l'Orient català (1301-1409). Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria* (1947; ed. facsímil, 2001)
- 57 Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. I, 1907-1942 (2002)
- 58 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. II.2, Barcelona: Biblioteca de la Universitat (II) (2001)
- 59 Francesc FONTBONA (dir.), *Repertori de catàlegs d'exposicions col·lectives d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)* (2002)
- 60 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. III, Barcelona: Arxiu Capitular, Arxiu de la Corona d'Aragó, Arxiu de les Carmelites Descalces, Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puel·les, Arxiu Històric de Protocols, Arxiu Històric Provincial dels Franciscans de Catalunya, Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats, Biblioteca de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Biblioteca de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, Apèndix (2003)
- 61/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. v, Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA (cur.), *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada, 1a part, Prefaci. Introducció. Diplomatarium (docs. 1-386)* (2003)
- 61/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. v, Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA (cur.), *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada, 2a part, Diplomatarium (docs. 387-630). Mapes. Índex* (2003)
- 62 Josep PUIG I CADAFALCH, *Josep Puig i Cadafalch. Escrits d'arquitectura, art i política* (2003)
- 63 Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)* (2004)
- 64 Jordi BOLÒS, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya* (2004)
- 65 Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor* (1908; ed. facsímil, 2004)
- 66 Jaume RIBALTA, *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània* (2005)
- 67 Elisabet FERRAN, *El jurista Pere Albert i les 'Commemoracions'* (2006)
- 68 Stefano Maria CINGOLANI, *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica* (2006)
- 69 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 1, Anys 1880-1888 (2006)
- 70/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. VI, Pere PONSICH (cur.), *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet, 1a part, Prefaci. Introducció. Diplomatarium (docs. 1-328)* (2006)

- 70/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia*, vol. VI, Pere PONSICH (cur.), *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, 2a part, *Diplomatari (docs. 329-649). Mapes. Índex* (2006)
- 71 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1620-1714)*, vol. I, *Barcelona: Biblioteca de Catalunya* (2006)
- 72 Albert BALCELLS, Santiago IZQUIERDO i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. II, *De 1942 als temps recents* (2007)
- 73 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume* (2007)
- 74 Lluís NICOLAU D'OLWER, *Democràcia contra dictadura. Escrits polítics, 1915-1960* (2007)
- 75/1 Ramon d'ABADAL (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, 1a part (1926-1950; ed. facsímil, 2007)
- 75/2 Ramon d'ABADAL (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. II, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, 2a part (1952; ed. facsímil, 2007)
- 76/1 Ramon d'ABADAL (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 1a part (1955; ed. facsímil, 2007)
- 76/2 Ramon d'ABADAL (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. III, *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, 2a part (1955; ed. facsímil, 2007)
- 77 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 2, *Anys 1889-1900* (2008)
- 78 *Discursos inaugurals de les institucions científiques catalanes a cavall dels segles XVIII i XIX* (2007)
- 79 Louis BARRAU i Jaume MASSÓ, *Cròniques catalanes*, vol. II, *Gesta comitum Barcinonensium* (1925; ed. facsímil, 2007)
- 80 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. II. Crònica de Bernat Desclot* (2008)
- 81 Eulàlia DURAN (dir.), *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. IV (2008)
- 82 *El costumari del monestir de Sant Cugat del Vallès* (2009)
- 83 M. Teresa FERRER i Manuel RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana*, vol. I.1, *Tractats i negociacions diplomàtiques amb Occitània, França i els estats italians 1067-1213* (2009)
- 84 Eulàlia MIRALLES, *Sobre Jeroni Pujades* (2010)
- 85 Noemí MONCUNILL, *Els noms personals ibèrics en l'epigrafia antiga de Catalunya* (2010)
- 86 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. III. Crònica de Ramon Muntaner* (2011)
- 87 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 3, *Anys 1901-1915* (2011)
- 88 Josep TRENCHS ÒDENA, *Documents de cancelleria i de mestre racional sobre la cultura catalana medieval* (2011)
- 89 Rosa Maria ASENSI, *Inventari dels materials etruscs procedents de col·leccions dels museus catalans* (2011)
- 90 Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Epistolari grec*, vol. 4, *Anys 1916-1936* (2012)
- 91 M. Teresa FERRER (cur.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. I, *El poder reial i les institucions. La política internacional. La família reial i la política successòria. La figura de Jaume I. El món cultural i artístic* (2011)
- 92 M. Teresa FERRER (cur.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. II, *L'economia rural. L'articulació urbana. Les institucions eclesiàstiques. L'expansió territorial. El comerç* (2013)

- 93 Albert BALCELLS, *La Universitat de Barcelona i el Parlament de Catalunya durant la Guerra Civil de 1936* (2013)
- 94 Antoni RIERA (coord.), *Crisis frumentàries, iniciatives privades i polítiques públiques de proveïment a les ciutats catalanes durant la baixa edat mitjana* (2013)
- 95 Albert BALCELLS, *Jaume Massó i Torrents i la modernitat, 1863-1943. De 'L'Avenç' a l'Institut d'Estudis Catalans* (2013)
- 96 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. IV. Crònica de Pere III el Cerimoniós* (2014)
- 97 Enric PUJOL (ed.), *Antologia de memòries i dietaris personals catalans sobre la Guerra de Successió* (2014)
- 98 M. Teresa FERRER (cur.), *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp* (2015)
- 99/1 Eva SERRA (coord.), *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714), vol. I* (2015)
- 99/2 Eva SERRA (coord.), *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714), vol. II* (2015)
- 100 *La reintegració de la Vall d'Aran a Catalunya* (2015)
- 101 *Les quatre grans Cròniques. V. Apèndix i índex* (2016)
- 102 Pere GIL, *Història moral de Catalunya. Llibre segon de la 'Història catalana'* (2017)
- 103 Antoni RIERA, *Els cereals i el pa en els països de llengua catalana a la baixa edat mitjana* (2017)
- 104 Enric PUJOL i Josep CLARA (cur.), *Cartes de Ferran Soldevila (1912-1970)* (2017)
- 105 Xavier BARRAL, *Els Banys «Àrabs» de Girona* (2018)
- 106 M. Teresa FERRER i Manuel RIU (dir.), *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'edat mitjana, vol. I.2, Tractats i negociacions diplomàtiques amb els regnes peninsulars i l'Àndalus (segle XI - 1213)* (2018)
- 107 M. Teresa FERRER, *El llibre de comptes de Nicolau de Mediona* (2018)
- 108 Ernest BELENGUER (cur.), *Ferran II i la Corona d'Aragó* (2018)
- 109 Verònica ZARAGOZA i Pep VALSALOBRE (cur.), *Fontanella polièdric: poesia barroca i transmissió* (2019)
- 110/1 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia, vol. VII, Ignasi J. BAIGES i Pere PUIG (cur.), El comtat de Barcelona, 1a part, Prefaci. Introducció. Diplomataris (docs. 1-572)* (2019)
- 110/2 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia, vol. VII, Ignasi J. BAIGES i Pere PUIG (cur.), El comtat de Barcelona, 2a part, Diplomataris (docs. 573-1223)* (2019)
- 110/3 Josep M. FONT I RIUS i Anscari M. MUNDÓ (dir.), *Catalunya carolíngia, vol. VII, Ignasi J. BAIGES i Pere PUIG (cur.), El comtat de Barcelona, 3a part, Diplomataris (docs. 1224-1545). Mapes. Índex* (2019)
- 111/1 Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Catalunya carolíngia, vol. VIII, Ramon ORDEIG (cur.), Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga, 1a part, Pròleg. Introducció. Diplomataris (docs. 1-544)* (2020)
- 111/2 Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dir.), *Catalunya carolíngia, vol. VIII, Ramon ORDEIG (cur.), Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga, 2a part, Diplomataris (docs. 545-908). Mapes. Índex* (2020)

- 112 Antoni RIERA i Antoni ORTEGA (cur.), *El 'Manual de rebudes i dades' de la Clavaria Municipal de Mallorca corresponent a l'any 1333 (ADM, MSL/252)* (2020)
- 113 Ferran SOLDEVILA, *Dietaris de joventut i de vellesa (1922-1966)* (2020)
- 114 Eulàlia MIRALLES i Marc SOGUES (cur.), *Llengua, literatura i impremta: Perpinyà, segles XVI-XIX* (2021)
- 115 Albert BALCELLS, *Les galeries catalanes de ciutadans il·lustres i la memòria col·lectiva* (2021)
- 116 Ferran ARASA, Marta PREVOSTI, Joan SANMARTÍ i Núria TARRADELL-FONT (cur.), *Homenatge a Miquel Tarradell (1920-1995) en ocasió del centenari del seu naixement* (2021)
- 117 Lluís NICOLAU D'OLWER, *Introducció a la història literària de Catalunya* (2022)

Introducció a la història literària de Catalunya

En aquest llibre es recullen, en versió catalana, els articles que Lluís Nicolau d'Olwer (Barcelona, 1888 - Ciutat de Mèxic, 1961) va publicar a la revista barcelonina *Estudio* entre el setembre del 1914 i el juny del 1915 sota el títol «Introducción al estudio de la literatura catalana». Nicolau d'Olwer hi collecta una gran quantitat d'aportacions documentals i d'interpretacions innovadores que avui continuen tenint valor i vigència, de manera que aquesta *Introducció a la història literària de Catalunya* esdevé una aproximació tan primerenca com original a l'estudi de l'especificitat lingüística, literària i cultural catalana.

